Bilim ve Ütopya

Ekim 1996 Sayı: 28 — Aylık bilim, kültür ve politika dergisi — 125.000 TL

BİLİMKURGU KİMİ KURUYOR

Adam Şenel, Osman Bilge Kuruca ve Murat Diksöz yazdı

- Tanımlar: Ütopya, bilimkurgu, fantazya, karşı ütopya.
- Bilimkurgu-ütopya, bilimkurgu-bilim-teknoloji ilişkisi.
- İdeoloji, gelecek ve bilimkurgu.
- Çağdaş bilimkurgunun başlangıcı: Jules Verne, Shelley, Wells.
- 20. yüzyılda bilimkurgu. Kapitalizmin yeni tanrıları.
- Mekanikleşen kader. Tanrıyı bulan "bilim". Kapitalizmin yok oluş korkusu.
- Bilimkurguda tarih boyu ana temalar ve ünlü yapıtlar.
- Türkiye'de bilimkurgu: Evliya Çelebi, Nazım Hikmet ve günümüz.

İlhan Arsel-Turan Dursun mektuplaşmaları

■ Zaman yolculuğu mümkün mü? ■ Harut-Marut meleklerinin Sumer'deki kökleri ■ Çin devriminde gelin kaynana savaşı ■ Hayvanlar Olimpiyatı ■ Anadolu'da bir misyoner okulu ■ Hekimin yasal sorumluluğu ■ Assos'tan tarih esintileri ■ Ahiliğin Aleviliğe etkileri ■ Pisagor teoremi Pisagor'un mu? ■ Üç deney ve tanrı ■ Bir Cumhuriyet öğretmeni: Sami Gürtürk ■ Bilgisayar kullanıcısına tavsiyeler

İÇİNDEKİLER

KAPAK
BİLİMKURGU KİMİ KURUYOR

- **Adam Şenel** Ütopya bilimkurgu yapışık ikizleri 8
- **Osman Bilge Kuruca** Bilimkurguda yeni tanrılar ve geleceksizlik olgusu 10
- **Murat Diksöz** Bilimkurgu dünyasında bir gezinti 16

İlhan Arsel-Turan Dursun mektuplaşmaları 18
Dr. Ümit Sayın Zaman yolculuğu yakında mümkün mü? 22
Firdevs Gümüşoğlu Helvacıoğlu Çin Devrimi'nde gelin kaynana savaşı 25
Ahmet İnam Düşünce özgürlüğünden özgür ve özgürleştirici düşünceye 26
Doç. Dr. Berna Arda Anadolu'da yabancı bir tıp okulu 28
Doç. Dr. Hamit Hancı Hekimin yasal sorumluluğu 30
Kürşat Başdemir Assos'dan tarih esintileri 32
Muazzez İlmiye Çığ Kur'an'daki Harut Marut meleklerinin Sumer'deki kökeni 34
Prof. Dr. Eren Omay İlk talk-showcu: Sokrates-2 36
Nejat Birdoğan Anadolu Aleviliği'nin bugününe Ahi'liğin etkileri 39
İsmail Durna Baküs'ün esirleri 42
Bayram Kaya Diyalektik Materyalizm ve kuantum fiziği 44
Vehbi Hacıkadiroğlu İnsanlaşma konusuna değişik bir bakış-2 46
Mark Wheeler Tüm hayvan türlerinin olimpiyat oyunları 48
Ali Nesin Matematik Sohbetleri 50
Şafak Alpay Pisagor ve teoremi hakkında 52
Ergin Sevinç Paradokslar 53
Feyza Perinçek *İz Bırakanlar* / Bir Cumhuriyet öğretmeni **Sami Göktürk** 54
Merak Ettikleriniz 57
Dr. Ahmet Altunhalka Geçmişte ve günümüzde en sık karşılaşılan yakınma: Ağrı 57
Bilim Gündemi 58
Yayın Dünyası 60
Dr. Tanju Ertunç Üç deney ve tanrı 60
Satranç 62
Ödüllü Sözcük Bulmacası 63
Zeki İlker Doğan Bilgisayar kullanıcısına tavsiyeler 64

16 Fizik Kongresi Ayvalık'ta yapıldı

TFD (Türk Fizik Derneği) 16. Fizik kongresi ve TFD-ÖK (öğrenci komisyonu) 4. Fizik öğrencileri kongresi 26-29 Ağustos tarihleri arasında Balıkesir'in Ayvalık ilçesinde yapıldı.

400'ün üzerinde katılımın olduğu büyük kongre ve 100'e yakın kişinin katıldığı (öğrenciler, bilim insanları ve medya mensupları) öğrenci kongresi çok canlı ve doyurucuydu.

TFD-ÖK-4. Fizik Öğrencileri Kongresi'ni gerçekleştiren düzenleme kurulu adına öğrenci kongresindeki etkinlikleri aktarmaya çalışacağız. Ayrıca kongredeki eksiklikler ve bundan sonraki kongrelerde ulaşılmak istenen hedefler üzerinde duracağız.

Kongrede bilim insanlarını fizik bilimi alanında yaptıkları konuşmalar ve öğrencilerin sunduğu bildirilerin dışında, bilim insanları ve gazeteci dostlarımızın katıldığı panellerde bilim-medya, bilim-siyaset ilişkisi tartışıldı. Panelistlerin konuşmalarının yanı sıra, dinleyicilerin soruları ve katkıları panellerin çok canlı geçmesini sağladı.

Prof. Dr. **Muzaffer Ataç** (Fermilab-Chicago-ABD) yüksek enerji fiziği, Prof. Dr. **Metin Arık** (BÜ) evrenin oluşumu, Doç. Dr. **Ergun Gültekin** (Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi) TFD'nin tarihi, Yard. Doç. Dr. **Baki Akkuş** (İstanbul Üniversitesi) dünyada ve Türkiye'de nükleer enerji santrallerinde son durum, Çernobil nükleer enerji santrali ve kazanın oluşu, alternatif enerji kaynakları ve çözüm önerileri, **Musa Ağacık** (*Milliyet gazetesi*) bilim insanında merak, **Ender Helvacıoğlu** (*Bilim ve Ütopya* dergisi) Türkiye'de bilim insanının misyonu, **Halil Nebiler** (*Cumhuriyet gazetesi*) bilim ve medya konulu birer çağrılı konuşma yaptılar.

Bilim ve medya, bilimin siyasallaşması konulu panellerin düzenlenmesinin nedenleri şunlardır: 1) Bilimin siyasete etkisi, ideolojilerin bilimi yönlendirişi ve kullanışı, 2) Bilimin medyaya yansıması ve bilimsel bilginin, bilimsel düşüncenin topluma aktarılması, 3) Bilim insanının kendini sorgulaması ve bilim insanın toplumdaki yeri, 4) Varolan bilimsel bilginin kullanılış biçimi, 5) Bilgi toplumlarında (sanayi sonrası toplum) bilim ve teknolojinin birey ve toplum yaşamına etkisi; bilim insanının konumunun yeniden tanımlanması; bilgi toplumlarındaki gelişmelerin gelişmekte olan ülkelere etkisi.

Şimdi panellerin ayrıntılarına geçelim: Bilim ve medya paneline konuşmacı olarak, **Musa Ağacık, Halil Nebiler, Ender Helvacıoğlu,** Yrd. Doç. Dr. **Baki Akkuş** katıldılar. Panelde bilim ve medya arasındaki iletişimsizlik tartışıldı. Popüler bilim dergileri aracılığıyla bilimin, medyanın gündemine gelebileceği ve bu yolla bilimin etkinliğinin artacağı vurgulandı. Ayrıca bilim insanlarının örgütlenmesinin önemi üzerinde duruldu.

Düzenlenen ikinci panelin konusu "bilimin siyasallaşması" idi. TFD ve Balkan Fizik Birliği Başkanı Prof. Dr. **Gediz Akdeniz** (İÜ), Dr. **Sehban Kartal** (İÜ), **Hasan Başkan** (Öğrenci Kongresi düzenleme kurulu başkanı) ve **Suat Parlar**'ın (*Cumhuriyet gazetesi*) katılımıyla gerçekleşti. Yeni dünya düzeninin (YDD) gelişmekte olan ülkelere dayatmaya çalıştığı yaşam şekli, YDD'nde bilimin izlediği yol, bilimin teknolojiye tabi kılınması, bilgisayar teknolojisinin birey ve toplum yaşamına etkisi, bilim insanı etiği ve bilim insanının toplum yaşamındaki yeri, bilim ve siyasal düşünce, siyasal-sosyal olaylar ve bilimsel gelişme arasındaki ilişki tartışılan konulardı.

Eksikliklere gelince; zaman darlığı yüzünden her iki panelde de ayrıntılara fazla girilemedi. Türkiye'nin yeni başlayacak yüzyıla nasıl hazırlanması gerektiği üzerinde durulmadı. Üniversitelerin ve bilim insanlarının medya ve siyasette giderek daha çok etkinleşmesi için neler yapılması ve nasıl bir yol izlenmesi, bunun için gerekli çözüm önerileri üzerinde yeterli bir tartışma ortamı yaratılamadı. Ayrıca, düzenleme kurulunun hatası yüzünden kongreye katılamayan İÜ İktisat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. **İzzettin Önder,** kongre açısından büyük bir kayıptı. Bundan sonraki kongreler için seçilen hedeflere gelince; herşeyden önce bu hedefleri gerçekleştirebilmek için, Türkiye'nin çeşitli üniversitelerindeki öğrenciler arasında sağlam bir ilişkinin kurulması gerekir. Üniversite öğrencileri toplumun en dinamik, en atılgan kesimini oluşturduğu için, toplumsal yaşamı ileri götürecek yeni fikirler bu insanların beyinlerinden çıkacaktır. Bundan dolayı öğrenciler arasında iyi bir eşgüdümün sağlanması gerekir. Ancak sağlıklı bir ilişki kurulduktan sonra hedefler gerçekleştirilebilir. Hedefler şöyle sıralanabilir: 1) Çok yüksek bir katılımın sağlanması ve kongrenin basının gündemine oturması, 2) Matematiğin ve temel bilimlerin toplum yaşamına etkisi, 3) Matematiğin ve temel bilimlerin kültüre etkisi ve entelektüel bireyin ortaya çıkışındaki rolü, 4) Bilim felsefesi, 5) Bilim tarihi, 6) Toplumun en dinamik, en atılgan kesimi olarak, başlayacak yeni yüzyıla nasıl hazırlanmalıyız ve toplumumuzu ileri ülkeler düzeyine getirmek için neler yapmalıyız? 7) Bilim insanlarının örgütlenmesi ve toplumsal yaşama yön vermesi.

Ülkemizdeki çeşitli üniversitelerin matematik ve temel bilimler bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin, ayrıca matematik ve temel bilimlere ilgi duyan sosyal bilimler bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin, *Bilim ve Ütopya* dergisi aracılığıyla birbirleriyle bağlantı kurmasını bekleyeceğiz. Ancak bilimler arasındaki iletişimsizlik ortadan kalktığı zaman ülkemizin kalkınma yoluna gireceğine inanıyoruz.

Bilim ve Ütopya

Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti. adına sahibi: Ferit İlsever
Yayın Yönetmeni: Ender Helvacıoğlu
Yazışleri Müdürü: Nalân Mahsereci **Sorumlu Müdür:** Metin Aktaş
Ankara Temsilcisi: M. Serhat Özyar **İzmir Temsilcisi:** Şenel Ergin
Avrupa Temsilcisi: Alp Hamuroğlu Tel: (0049) 612 07 118 Fax: 612 07 119
İstanbul: Firdevs Gümüşoğlu, Türkân Sönmez
Ankara: Çağatay Keskinok, Emel Oybak, C. Can Bilgin, Ayşe Turak, Nejat Akfirat, **İzmir:** Tel: (0232) 362 67 01 Orhan Bulunmaz, Meftun Bulunmaz, Murat Argon
Dağıtım: Hüseyin Yücebağ

Yönetim Yeri ve Yazışma adresi :
Yol Sok. Polat Celil Ağa İşhanı K.5 Mecidiyeköy İstanbul
Tel: (0212) 212 10 66
Fax: (0212) 288 48 05

E-mail adresi :
<ender-sd@yunus.mam.tubitak.gov.tr>
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: BİRYAY A.Ş.

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 650.000 TL.
1 Yıllık: 1.250.000 TL.
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 60 DM.
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 60 $

YURDIŞI SATIŞ FİYATLARI
Almanya: 5 DM Fransa: 18 FF
İngiltere: 2.5 £ İsviçre: 5 Fr.
Hollanda: 6 Fl.

Ender Helvacıoğlu:
Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi, Hesap No: 1071 343539.
DM Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 364536.
A. Coşkun:
Girokonto 6348 62-609
BLZ: 500 100 60
Postbank Frankfurt am Main

Mersin Üniversitesi'ne gerici saldırı

Son günlerde bazı yerel basın yayın kuruluşlarınca yayımlanan Mersin Üniversitesi ve başta Sayın Rektör Prof. Dr. **Vural Ülkü** olmak üzere, bazı yöneticilerin kişiliğinde Üniversitemizin **Atatürk** ilke ve devrimleri doğrultusunda gerçekleştirmekte olduğu akademik yapılanmayı yıpratmaya ve küçük düşürmeye yönelik sahte imzalı iftira ve karalama mektuplarındaki dayanaksız ve asılsız ithamlar, büyük bir esefle karşılanmıştır.

Üniversitemiz Senatosu, bu tür uygarlık ve hukuk dışı davranışları ve yayınları büyük bir duyarlılıkla kınayarak, Mersin Üniversitesi'nin laik, demokratik ve bilimsel yapılanmasının sürdürülmesini istediklerini ve bu özelliklerinden dolayı Üniversitemizi desteklediklerini açıklayan bütün kuruluşlara ve sivil toplum örgütlerine gösterdikleri uygar duyarlılıktan dolayı şükranlarını sunmayı bir borç bilir.

Üniversitemiz şimdiye değin bütün siyasal parti ve kuruluşlara eşit mesafede davranmış ve her koşul altında aynı şekilde davranmaya kararlıdır. Anayasal çerçevede kalmak koşulu ile Üniversitemiz öğretim elemanları ve öğrencileri her türlü görüşü en özgür biçimde ifade etmiş ve etmektedir de. Kişilik hak ve özgürlükleriyle ve basın yayın ahlakıyla bağdaşmayan, Üniversitemizin saygınlığını azaltmayı amaçlayan bu tür asılsız yayınların bugüne kadar olduğu gibi bundan böyle de hiçbir şekilde ciddiye alınmayacağının ve muhatap kabul edilmeyeceğinin kamuoyuna duyurulmasına oybirliği ile karar verilmiştir.

Mersin Üniversitesi Senatosu

Mersin Üniversitesi Senatosu'nun yukarıdaki bildiriyi yayınlamasına neden olan olayların gelişimi şöyle:

1)15.07.1996 tarihinde Mersin Üniversitesi Mühendislik Fakültesi ile İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi dekanlarının yasal 3 yıllık görev süreleri dolmuştur. Görev süreleri dolan bu 2 dekanın yerine Mersin Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. **Vural Ülkü** 2547 sayılı Yükseköğretim Yasası'nın 16. maddesi uyarınca, 3'er profesör öğretim üyesinden oluşan dekan adayları öneri listesini Haziran sonlarında YÖK'e iletmiştir.

2) Öneri listeleri ard arda yapılan 2 YÖK Genel Kurulu gündemine alınmamış; bu arada hiçbir yasal dayanağı olmamasına karşın YÖK Başkanlığı listedeki adaylardan memnuniyetsizliğini açıkca belli etmiş ve listelerin değiştirilmesi isteğini hissettirmiştir.

3) MEÜ Rektörü Prof. Dr. **Vural Ülkü**'nün listelerde değişiklik yapmaması üzerine, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi dekan adayları listesi 28 Ağustos 1996 günü yapılan YÖK Genel Kurulu gündemine alınmış; ancak, 1. sırada bulunan Prof. Dr. **Zafer Üskül** seçilmeyerek 2. sıradaki aday Dekan olarak atanmıştır.

4) Mühendislik Fakültesi için, önerilen isimler ise yoğun dekan atamalarının yapıldığı YÖK Genel Kurullarının gündemine hâlâ sokulamamıştır.

5) Bu süreç içerisinde Üniversite çevresinde, görev süreleri dolan 2 Dekanın ve çevresindekilerin içinde bulunduğu anlaşılan kişiler Rektör ve yöneticiler ile ilgili imzasız veya sahte imzalı çok organize bir karalama, iftira ve ihbar kampanyası başlatmışlardır. Bu ihbar ve karalama mektupları Devletin her katına, YÖK üyelerine, milletvekillerine ve bazı basın organlarına gönderilmiştir.

6) Bu karalama kampanyası, Mersin'deki Sivil Toplum Örgütlerinin tümüne yakını tarafından Üniversitenin demokratik ve bilimsel yapısını savunan bir kamuoyu duyurusuyla kınanmıştır.

7) Bu aşamada YÖK Başkanlığı bu sahte isimli ve imzasız ihbar mektuplarına dayanarak, Mersin Üniversitesi'ne şikayetleri inceleme amacıyla 2 denetçi göndermiştir.

8) Bir yandan Mühendislik Fakültesi dekan adayları öneri listesinin bir türlü Genel Kurul gündemine alınmaması ve bu arada sürdürülen inceleme, Üniversitede yoğun bir huzursuzluk yaratmıştır. 23 Eylül 1996 günü başlıyacak eğitim-öğretim yılının başında Mühendislik Fakültesi dekanlığının vekaleten yürüttülmesi endişeye yol açmaktadır.

9) Bütün bu sorunların Mersin Üniversitesi'nin **Atatürk** ilke ve devrimlerine ve bilimin gereklerine uygun bir yaklaşımla sürdürülen yapılanmasına karşı bazı çevrelerce duyulan tepkilerden kaynaklandığı açık biçimde gözlenmektedir. Yine aynı biçimde amaçları belli bazı gazetelerde, bir yerel TV kanalının Mersin Üniversitesi'ne karşı yaptıkları tek yanlı yayınlar bu bağlamda değerlendirilmektedir.

10) Mersin Üniversitesi yönetimi ve öğretim elemanlarının ezici çoğunluğu, Üniversitenin şimdiye kadarki bilimsel, laik, çağdaş ve demokratik yapılanmasının sürdürülmesini Türk yükseköğretim sistemine ve ülkenin gelişmesine önemli bir katkı olarak görmekte ve bu konudaki duyarlılıklarını ve kararlılıklarını korumak istemektedir.

Üniversite hepimizin

Mersin Üniversitesi'nin demokratik ve çağdaş yapısı ve işleyişini "tehlikeli" gören gerici çevreler; Üniversitemizi hedef alarak bilim üretemez hale getirip, kamuoyunda gözden düşürmenin duvarını örüyorlar.

İnsanlığın gelişim zincirinden kopmuş, çağın çok gerilerinden kalmış, ana arterlerinden kılcal damarlarına kadar otoriter ve totoliter özlemleri taşıyanlar; Üniversitemizi ele geçirememenin "dayanılmaz sancısını" yaşıyorlar. Bu sancının yarattığı deprasyon, yalnız bu kurumumuzu ve yöneticilerini değil, artık Mersin'de yaşayan bizleri de rahatsız ve huzursuz etmeye başladı.

Bu bağlamda bizler, Üniversitemize yönelik kuru sıkı taciz atışlarını kınıyor; Bilim adına, Özerk Üniversite adına, Demokratik, çağdaş ve laik eğitim adına, Üniversitemize sahip çıktığımızı ve çıkmaya devam edeceğimizi kamuoyuna duyuruyoruz.

Mersin Barosu Başk. **Uğur Yürekli**, Esnaf ve San. Odası Birlik Başk. **Vahit Çekmez**, Petrol İş Mersin Şub. Başk. **Enver Cuydur**, Yol İş Mersin Şub. Başk. **Salim Evren**, Genel İş Mersin Şube Başk. **Mithat Fahlioğulları**, Liman İş Mersin Şube Başk. **Fevzi Arslan**, Mersin Gazeteciler Cemiyeti Başk. **Ali Adalıoğlu**, İnşaat Müh. Odası Başk. **Hikmet Gündüz**, Deniz Ticaret Odası Başk. **Cihat Lokmanoğlu**, Makine Müh. Odası Başk. **Yusuf Öztunç**, Elektrik Müh. Odası Başk. **Kamer Gülbeyaz**, Ziraat Müh. Odası Başk. **Kasım Hız**, Şeh. Plan. Od. Başk. **İsmet Güllü**, Jeo Fizik. Müh. Odası Başk. **Kemal Timur**, Mimarlar Odası Başk. **Enver Küçükalıç**, MESİAD Başkanı **Musa Timur**, İçel Tabib Odası Başk. **Mustafa G. Erkılıç**, Bakkallar ve Bayi. Odası Başk. **Eşref Tombak**, Mersin Ticaret Borsası Başk. **Ö. Abdullah Özdemir**, Mersin Ticaret ve Sanayii Odası Başk. **Hamit Hayfavi**, Atatürkçü Düşünce Der. Mersin Şub. Başk. **Hayati Şimşek**, Çağdaş Eğit. ve Mersin Üniver. Geliştirme Der. Başk. **Doğanay Saygılı**, SODEV Mersin Temsilcisi **Bora Yorulmaz**, İçel Diş Hekimler Odası Başk. **Şahin Kısadur**, İçel Serbest Muh. ve Mali Müş. Od. Başk. **Ahmet Akın**, Tüm. Muhtarlar Derneği Başkanı **Ali Gülgen**, Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Şub. Başk. **Mustafa Kaplan**, Enerji Yapı Yol-Sen Şub. Başk. **Vedat Şengül**, Fırıncılar Odası Başk. **Kasım Ölmez**, Hacı Bektaşi Veli Kültür Derneği Başk. **Hasan Bayrak**, İnsan Hakları Derneği Mersin Şub. Başk. **Kadir Arıkan**, 68 Vakfı Mersin Şub. Başk. **Mahsun Kırtaş**, İçel Sanat Klübü Derneği Başk. **Fazıl Tütüner**, Çevre Gönüllüleri Derneği Başk. **Adil Bayram**, Tüm. Bel-Sen Mersin Şub. Başk. **Hüseyin Aral**, İçel Eczacılar odası Başk. **Tuğrul Tol**, Eğitim-Sen Mersin Şub. Başk. **Alaaddin Erdoğan**, Şöförler ve Otomobilciler Odası Başk. **Veysel Sarı**.

Psikiatrist ruhsal bunalıma düşerse...

Ruhsal bunalım sözcüğü, son yıllarda en sık duyulan sözcüklerin başında gelmektedir. Ülkemizde son on altı yılda yaklaşık otuz bin kişi intihar etmiş, sayıları yüzbini bulan insanımız da intihar girişimde bulunmuş ancak ölümün kenarından dönebilmiştir. İntihar girişimi ve ölümlü intiharların meslekset dağılımı yapıldığı takdirde karşımıza ilginç sonuçlar çıkmaktadır. Polisler, astsubaylar, hemşireler, işsizler, öğretmenler ve psikiatristler en yaygın intihar olaylarına rastlanılan risk gruplarının başında gelmektedir.

Değişen dünya ve intihar nedenleri, intiharı bir ruhsal olay olmaktan çok toplumsal ve siyasal bir olay haline getirmiştir.

İntihar konusunu işleyen genelde psikolog ve psikiatristlerdir. Ya ekonomistler! İntiharla ekonominin sıcak ilişkisini hâlâ kuramamışlar mıdır? İşsiz olduğu, aç, açıkta kaldığı ve borcunu ödeyemediği hatta iflas ettiği için canına kıymış binlerce kişi de mi ruhsal bunalıma girerek canlarına kıymışlardır?

Son on altı yılda intihar eden 63 doktorun 37'sinin uzmanlık alanı psikiatridir. Bu somut olgu ya psikiatristler ruhsal bunalıma düşerse sorununu da gündeme getirmiştir.

Evet ülkemizin 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarından sonra yaşadığı ekonomik bunalım gelir dağılımını bozduğu gibi halkın değer yargılarını ve ruhsal yapısını da bozmuştur..

İnsanlar kalabalık içinde yalnız yaşayan bireyler haline getirildi. Örgütlenme olgusundan kaçış ve çözümü bireycilikte arama alışkanlığı intiharın zeminini hazırlayan etmenlerin başındadır. Dünya sağlık örgütü verileri ülkemiz insanlarının ruh sağlıklarının hızla bozulduğunu ve SSK verileri'de psikiatri kliniklerine başvuranların sayısının hızla arttığını göstermektedir. Psikologların, psikiatristlerin bile "ruhsal bunalıma düştüğü" ülkemizin ekonomik gidişatı hiç de gelecek için güven verememektedir. Ülkesini seven herkes kuşkusuz bu olumsuz gidişe üzülmekte ancak sadece seyretmekle yetinmektedir. İşin en acı tarafı da burasıdır.

Faruk Güçlü (Gazi Üniversitesi doktora öğrencisi)/ **Ankara**

BİLİM VE ÜTOPYA 3. cildi çıktı

Çoğu okurumuz *Bilim ve Ütopya* ile sonraki sayılarında tanıştığı için ilk sayılarımıza ilişkin yoğun bir talep alıyoruz. Özellikle ilk 6 sayı bizim de elimizde kalmamıştı. Bu talebi karşılayabilmek için tek çare olarak, ilk 10 sayıyı 1000'er adet yeniden basma yoluna gittik. Çok büyük bir maliyet gerektiğinden baskıyı siyah beyaz yapmak zorunda kaldık. Doğal olarak baskı ve fotoğraf kalitesi düşük oldu. İkinci ve üçüncü cildimizi ise orijinal dergilerle yaptık. Birinci cilt ilk 10 sayıyı, ikinci 11-18 sayılarımızı,üçüncü cildimiz ise 19-25. sayıları içeriyor. İsteyen okurlarımız, posta çeki veya banka hesabına her bir cilt için 1.250.000 TL. yatırarak ve yatırdığına dair belgeyi posta veya faksla bize ileterek (hangi cilt için yatırdığınızı özellikle belirtin) bu ciltlere sahip olabilirler. Yurtdışındaki okurlarımız için her bir cildin fiyatı 70 DM'dir. Belge elimize ulaşır ulaşmaz ciltler adreslerinize postalanacak. Ulaşabilen okurlar ciltleri dergi büromuzdan temin edebilirler.

Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası
İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 343539
Döviz Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 364536
Hesaplar **Ender Helvacıoğlu** adınadır.

Derginizde sevdiğim, düşünceye saygı ve tartışma

Size felsefeyle ilgili yazı yazacağımı söylememe karşın o yönde bir çabam olmadı. Bu kısa mektupta bazı düşüncelerimi size açmak istiyorum.

Son 5-6 aydır yoğun bir biçimde tarih çalışıyorum. Ama bildik bir tarih çalışması değil. Adına "tarihsel felsefe" diyorum. Bu başlık altında 120 sayfalık bir çalışma yaptım. Yoğunlaştığım konu şu: Felsefi düşüncenin, bir öğretinin tarihin konusu (nesnesi) olması nasıl olanaklı oluyor? Tarihin nesnesi olarak bir öğreti nasıl ele alınmalı?

Bu konu sağlıklı bir tarih anlayışı olmadan çözümlenemez. Dolayısıyla tarih bilimi üzerine yoğunlaşmak gerekli.

Bu konunun çıkışı "İnsan nasıl insan oldu" tartışmalarıyla ilgili. Ben orada tartışmayı biraz da safça yaptım ve bu ülkedeki düşünsel gelenekler ve hava açısından yetersiz olduğunu anladım. Benim gerçekten hiçbir önyargı, hesap ve beklentim yoktu. Ben yalnızca önüme çıkan sorulara yanıt aradım. Bildiğimce, ne düşündüysem yazdım. İşin aslında onları kesin doğrular olarak değil birlikte düşünmek-tartışmak için yazıya döktüm.

Ama farklı algılandı.

Marx'ın **Engels**'in yanlışlarını bulmaya çalıştığım, örtülü Marksçılık eleştirisi yaptığım düşünüldü. Kısacası benim tartışmak istediklerim değil, bambaşka şeyler öne çıktı.

Bu konuyu biraz kurcalayınca ilginç sonuçlara ulaştım. "Geşmiş (tarih) bugündür"; **F. Brandel**'in bu ünlü sözü doğru. Geçmiş diye herkes kendi önündeki sorunu akılcı kılacak, kendini haklı çıkaracak şeyleri tarihten çıkarıp alıyor. Onun için **Mustafa Kemal** Türk Tarih Tez'ini oluşturdu. Onun için her SBKP yönetimi Bolşevik Parti tarihini yeniden yazdı. Somut örnek *Bilim ve Ütopya*'daki **Hasan Sabbah** olayı. Mafyacı, katil, cinayet şebekesi elebaşı, ilerici, aydın, halk önderi. Hangisi doğru? İki tarafın kanıtları da "güçlü". Gel de işin içinden çık!

Tarih için kolayca yapılanı felsefe için yapmanın önünde hiçbir engel yok.

Marx onca şey yazdı çizdi. Ama bu ülkede her örgüt **Marx**'a dayanarak başkalarını hain, dönek, oportünist ilan ediyor. Nasıl oluyor bu iş?

Bizdeki bazı Marksçı örgütlerin İslamcılardan hiçbir farkları yok. Pratikte yaptıkları aynı. Onu bırakalım, sözleri, sloganları, ritüelleri bile aynı.

Benzerlikleri saptamaya çalıştım. İşte bazı sonuçlar:

	İslamcı	Marksçı
- "Haklı dava" için savaş	Allah'ın emri	"tarihin yasaları"
- "Tek doğru" için savaş	İslamiyet	Marksçılık
- "Herşey yazılı"	Kur'an'da ve hadislerde	Marksçı klasiklerde
- "Tek örgüt"	Hizbullah	Komünist Parti
- "Tek öncü"	dinsel şef	örgüt şefi
- "Şehitlik"	din şehidi	devrim şehidi
- "İhanete ölüm	müşriktir	hain-işbirlikçi
- "Tek yol" dur	Tek yol şeriat	Tek yol devrim

Bazı arkadaşlarla tartışıyoruz. Diyalektiğin yasalarıyla her olayın basitçe açıklanamayacağını söylüyorum, "tamam" diyorlar. Ama ben "diyalektik evrensel olamaz" deyince. Sen post-modernsin diyor. Bir şeyi eleştirmenin onu yadsıma ve ona düşman olma olduğu cevabı yaygın.

Oysa düşünce alanlarından hiçbirinde ne dev, ne baba, ne de son olamaz. Bilgi insanlığın ortak kalıtı. Her düşünür bu zincirin bir halkası. Bu açıdan bakıldığında her düşünür zamanla aşılacak, aştılmalı. Bu kaçınılmaz. Her düşünürün yanlışları çıkacak, çıkmalı. Bu doğal.

Bizde tartışma geleneği, sabırla düşünüp, çok yönlü ele alma alışkanlığı yok. Herkes hızlı ve kestirmeci.

Tipik geri toplum refleksi, Tanzimat kafası. Batı'ya yetişelim! O zaman onun araçlarını hemen benimseyelim tamam. Olmuyor işte. O coğrafyanın koşulları çok farklı.

Bu açıdan *Bilim ve Ütopya*'daki tartışmalar hem olumlu hem cesaret kırıcı.

Kuşkusuz olumlu. Bu hastalıkları aşmanın başka yolu yok çünkü. Tartışa tartışa yeni gelenekler, çıkış yolları bulunacak. Olumsuz, çünkü tartışmak istediğin konuları tartışamıyorsun. Konu dağılıyor. Havanda su dövüyorsun.

Durum böyle olunca kendi payıma son tartışmalardan ders aldım. Görüşlerimi, düşüncelerimi daha dikkatli ortaya koymayı öğrendim. İkincisi tartışmayı belirsizleştirecek konulara girmemek gerektiğini anladım.

Örneğin "İnsan nasıl insan oldu" yazılarında benim esas derdim şuydu:

Bence Marksçılık insanmerkezci bir bakış açısıyla insanı abartıyor. İnsan doğanın bir ürünü, sonucu değil, onu doğanın amacı (ereği) yapıyor. Çünkü insan öylesine özgün, benzersiz bir varlık ki, bu sonuç kaçınılmaz ona göre. Bu insanmerkezciliğin kötülüğü şurada. Bu mantık insanı akılcı biri olarak ele alıyor. Ayakları havada bir iyimserliğe yol açıyor. Kolay beklentilere giriyorsun.

İnsan, olumlu, yaratıcı, nice güzelliklerin yaratıcısı... İnsan, Auschwitzleri yaratan, gerilla kellesini tekmeleyen, Sivas'ta aydınları yakan, hayvan, vahşi...

İnsanı iki yönüyle "küçük" ve "büyük" yanıyla almazsan sonuçta insan ile bir grubu özdeşleştiren etnosentrizmin her tür savrulmasına gidersin.

Sivas'taki yobaz için insan müslümandır, Maraş'taki faşist için insan Türktür. Kendi -dünkü- yoldaşını işkenceyle öldüren solcu-Marksçı içinse insan devrimi savunandır.

İnsanı hayvandan, bütün varlıklardan üste çıkarıp ona benzersiz nitelikler yakıştırırsan, yarın bir devrimci örgütün kendini insanlıkla özdeşleştirip kendinde herşeye hak görmesini önleyemezsin.

Marksçılık her yönden alçakgönüllü olmalı. Oysa gerçeğin tekelini kendinde gören Marksçılık bu alçakgönüllülüğü gösteremez ki!

Derginizde sevdiğim ve desteklediğim yan işte burası. Alçakgönüllüce her düşünceye saygı duymak, tartışmak. Bu aslında kendine güvenin de bir ifadesi.

Sonuçta, tekrar size yazılar göndermek istiyorum. Ama bu kez daha ölçülü, en azından daha yetkin olduğum konularda, yani felsefede.

Çalışmalarınızda başarılar.

Mustafa Topal / İzmit

Füsun Sayek'in alternatif tıp yazısına eleştiri

Sayın Dr. **Füsun Sayek**'in dergimizin 26. sayısında Ağustos 1996'da çıkan "Dünya alternatif tıbba nasıl yaklaşıyor?" başlıklı yazısı, *Bilim ve Ütopya*'nın alternatif tıp konusunu bir dizi biçiminde ve çok geniş olarak ele almasının ne denli yerinde bir seçim olduğunu açıkça gösteriyor sanırım. Söz konusu yazının gerek içeriği, gerekse sunuluş biçimi ile ilgili bazı eleştirilerimi, okuyucularla paylaşmak istiyorum.

Dr. **Sayek**, "alternatif tıp" terimini, kapsamında herhangi bir değişiklik ya da içeriğinde belirleme yapmaksızın "tamamlayıcı tıp" terimine dönüştürmekle, bu uygulamalara karşı çağdaş bilimsel tıp üyelerince duyulan kuşkuyu yumaşatmayı amaçladığını belirtmektedir; ancak bu, her iki terimin de birer yanlış kullanım örneği olduğu gereğini değiştirmemektedir. Bu bağlamda "tamamlayıcı tıp" teriminin daha yanıltıcı olduğunu da vurgulamak gerekir. "Alternatif tıp" adı altında toplanan etkinliklerin büyük bir bölümü genel olarak tıbbın eksikliğini tamamlamayı değil, tıbbın ve onun dayandığı bilimsel çerçevenin yerini almayı, ona seçenek oluşturmayı amaçlamakta ve bunu açıkça da belirtmektedir. Yazıda "alternatif tıp" kapsamında olduğu belirtilen ve oldukça akla yakın görülen gevşeme, telkin gibi yöntemler günümüzde bilimsel tıpta kullanılırken temel ayrımı bu yaklaşım oluşturmaktadır.

"Alternatif" tıbbın bilimsel yöntemlerle araştırılmamış olmasına yönelik eleştirilere karşılık olarak, çağdaş bilimsel tıbbın da tümüyle bilimsel açıdan kanıtlanmamış yöntemleri kullanabildiğini öne sürmek ise, her iki alanın metodoloji anlayışına yeterince eğilmeksizin ulaşılan bir yargıdır. Çağdaş bilimsel tıpta bilimsel yöntemle yanlışlanabilirlik ilkesinin uygulanamayacağı herhangi bir öğe bulunmamaktadır. Bilimsel araştırmadaki eksiklik yalnızca araştırmaların sürmesi anlamındadır. Oysa "alternatif tıp"ta bilimsel yöntemin nesnesi olamayacak etkenler temel etkiyi yaratan belirleyiciler olarak öne sürülmektedir. Bunlar arasında "çiçek ruhu", "orgon gücü" gibi bazı öğeler sayılabilir. Dolayısıyla alternatif tıbbın günün birinde "bilimsel kanıtlara" ulaşacağını düşünmek doğru değildir. Ayrıca Dr. **Sayek**'in verdiği örneklere ve sayısal verilere bakılacak olursa çağdaş bilimsel tıbba artık Batı tıbbı demenin de olanaklı olmadığını görürüz. Çünkü Dr. **Sayek**'in örnekleri bize Batı'da neredeyse çağdaş bilimsel tıptan çok "alternatif tıp" uygulandığı izlenimini vermektedir.

Sayın Dr. **Sayek**'in yazısına ikici temel eleştirim, yazısını Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi Başkanı olarak imzalamış olmasıdır. Böyle bir sunuşun, okuyucuda Türk Tabipleri Birliği'nin (TTB) "alternatif tıp" uygulamaları konusunda yazıda belirtilen görüşleri benimsediği kanısını yaratması olağandır. Oysa kanımca çağdaş bilimsel tıp eğitimi görmüş ve bu alanda uygulamalarını sürdüren hekimleri temsil eden bir örgüt olarak TTB'nin böyle bir yaklaşımı benimsemesi en azından geniş katılımlı bir tartışmayı gerektirmektedir. "Alternatif tıbba" karşı böyle bir yaklaşımı benimsemesi halinde ise, TTB'nin artık çağdaş bilimsel tıbbı temsil eden bir örgüt olmayacağını, tıbbı tümüyle farklı bir biçimde tanımlayan bir kurum olacağını belirtmek isterim. Bu tartışma yapılıp örgütün genel görüşü oluşmadan, yanıltıcı olabilecek bu tür sunumlardan kaçınılmasının uygun olacağı kanısındayım.

Bekleneceği gibi, bu yazıya ilişkin tüm eleştirilerimi bu satırlara sığdırmam olanaksız. Bu bağlamda ancak en temel eleştirilerime yer verebildim. Burada, "alternatif" tıbba olumlu ya da olumsuz her türlü yaklaşımın konuyla ilgili ayrıntılı bilgiye dayandırılmasının önemini bir kez daha vurgulamak isterim.

Son olarak bu tartışmaya olanak sağlayan dergimiz *Bilim ve Ütopya*'ya teşekkür ederim.

Dr. N. Yasemin Oğuz (Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi)

Düzeltme

25. sayımızda kapak dosyası olarak yer alan "Tufan Efsanesi" başlıklı çalışmanın yazarı **Tayfun Caymaz**'dan bu çalışmasında yapmak istediği bazı düzeltmeleri içeren bir not aldık. Aşağıda sunuyoruz.

4 nolu dipnotun aşağıdaki gibi değiştirilmesi: "Facianın Nedeni Fuhuş ve İçki", Hürriyet Gazetesi, 22 Eylül 1995, s.21.

9. sayfanın ikinci paragrafında yer alan "Sümer Kral Listeleri (SKL) olarak adlandırılan tablet" ifadesinin çıkarılarak, cümlenin aşağıdaki gibi değiştirilmesi: "Yazılı belgeler, Sümer mitoslarıyla ilgili bilgiler de sağlamaktadır. Bunlardan Nippur kentinde bulunan bir kil tablet (13), Tufan Mitosu'nun kökeninin Sümerlere dayandığını göstermiştir."

Aynı paragrafla ilgili 13 nolu dipnotun sonuna; "Bu tabletin Arno Poebel tarafından çıkarılan kopyasını gösteren resim için Bkz. Kramer, 130." ifadesinin eklenmesi.

11. sayfanın 4. paragrafının son cümlesindeki ikinci "Meluhha" ifadesinin, "Makkan" olarak değiştirilmesi.

"Bilimsel Yayımcılık ve Editörlük Etiği" yazısı hakkında

Bilim ve Ütopya dergisinin Eylül 1996 sayısında Sayın **Serhat Özyar**'ın "Bilimsel Yayımcılıkta Editörlük Etiği" adlı yazısını okuyunca sevinmekle birlikte üzüldüm. *Bilim ve Ütopya* dergisinden, dokuzuncu sayısında onların beni bulmasıyla haberim oldu. Bundan dolayı çok mutluyum. Yıllarca birikmiş olan bilgilerimin daha geniş alana, özellikle gençlere ulaşacak şekilde yayımlanmasını istiyordum. Çok yönlü yazıları kapsayan *Bilim ve Ütopya* dergisinin düşüncem doğrultusunda olduğunu görmem, büyük bir içtenlikle yazmama neden oldu. En çok beni kıvandıran konu da, ne yazarları para peşinde koşuyor, ne de dergi kendi doğrultusunda yazı istiyor. Tartışmaya açık olması da son derece önemli. Mesela Alevilik hakkında bir hayli yazı yazıldı. Hepsi kendine özgü değerli bilgiler veriyordu. Fakat bunlar içinde, **Burçay Anger**'in "Alevi sınıfsallığı gerçeği" (Eylül 1996) yazısı bana göre, en olumlu, aydınlatıcı ve tarafsız olanı idi. Konular tartışılmazsa, tek yönlü bilgiler insanları yalnız o yöne çevirir, düşünceyi yorumlamayı önler kanısındayım.

Yalnız Sayın **Serhat Özyar**'ın bu yazısındaki "Kapitalist sistemin bilimin özgürce gelişmesini önlemesi, ülkemizdeki düşünsel yaşamında görülmemiş durgunluğun kapitalizmin kabahati olduğu teorisini" üzülerek söylüyorum, pek anlayamadım. Bildiğime göre bilim için araştırma, araştırma ve uygulama için de araç, gereç gerek. Bunlar ise paraya bağlı. Bu parayı ya devlet veya özel kurumlar sağlayacak. Bizim sistemimize göre devletten gelecek gelirler hükümetlere bağlı olduğuna göre, yapılacak bilimsel araştırmalar hükümetlerin istediği doğrultuda olacaktır.

Özel kurumların da, ya şahıslardan alınan yardımları (ki dökme su ile değirmen dönmez) veya döner sermayeleri olması gerek. Bunlar eldeki bilimden çeşitli şekilde yararlanarak para kazanacak, kazandığını tekrar araştırmaya ayıracaktır. Böylece bilim yine kapitale dayanıyor demektir. Bugün bilimlerin pekçoğu Amerika'dan çıkıyor. Bilim ile teknoloji ilerledi, teknoloji de bilimi destekliyor.

Kapital olmazsa bugünkü teknoloji nasıl gelişir, uzay araştırmaları nasıl yapılabilir, tıp bilimi nasıl böyle ilerleyebilirdi? Bir ilacın laboratuvar araştırması dışında yalnız hayvanlarda denenmesi en aşağı üçyüz bin dolar tutuyormuş. Bizde ilaç araştırması yapılabiliyor mu? Yalnız dışarıdan aldıklarımızı üretebiliyoruz. Bilim yapıldığı yerde kaldıkça evrensel olamaz. Hangi toplum olursa olsun bilime özgürce para yatırabildiği oranda ilerleme olur.

Sosyal bilimlere parasal kaynak bulmak zor. Çünkü onlardan elde edilecek gelir pek yok. Halbuki onlar için de kitaplar, arşivler, kitaplıklar gerek. Bir de yapılan çalışmaların yayımlanma konusu var. Yayınevleri para getirmeyecek konulara pek sıcak bakmazlar. Onlar için de özel kurumlar gerek. Çünkü onlar da devlete dayanırsa hükümetlerin doğrultusunda araştırma yapmak zorundalar. Onun için yüce **Atatürk**, Türk Tarih ve Dil Kurumlarını devlete bağlamadan, kendi parasını koyarak özerk yapmış ve üyelerinin araştırıcılar içinden seçilerek alınmasını öngörmüştü. Sosyal bilimler alanında uzman yetiştirmesi için de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesini kurdurmuştu. Şimdi ise bu kurumların üyelikleri hükümetlerin ataması ile oluyor, yani onların ideolojisi doğrultusunda davranmaları zorunlu. Gün geçtikçe **Atatürk**'ün ne kadar ileri görüşlü olduğu ortaya çıkıyor.

İlgili ve bilgili gençlerin birçoğu, dış ülkelere, özellikle Amerika'ya gitti. Orada bilim yapmak isteyene, kim olursa olsun kapılar açık. Gidenlerin çoğu üniversitelere girdiler. Sıkıntılar çekmelerine karşı başarılı bilim adamları oldular. Orada ne kadar bilim adamımız var, kimler hangi alanda çalışıyor, kanımca kimse bilmiyor. Onlar bütün dışlanmalarına rağmen ülkemize yararlı olmaya can atıyorlar. Misafir profesör olarak çağrılabilirler, Türkiye'ye gezmek için geldiklerinde kendilerine birkaç günlük seminer yaptırılabilir, konferanslar verdirilebilir. Yaptıkları araştırmalar hakkında geniş bilgiler alınabilir. Aynı alanda ve düzeyde ortak bir programla Türkiye koşullarıyla karşılaştırmalı araştırmalar yapılabilir, sonuçlar birlikte yayınlanabilir. Böylece kitap da kazanılır. Fakat ne yazık ki, kıskançlık, ben daha iyi bilirim ve küçüklük duygularını halâ üzerimizden atamadık. Duyduğuma göre Amerika'da bir araştırma enstitüsü, üniversitelerimizden birine, eğer bilimsel araştırma yaparlarsa gerekli aleti ya parasız veya az bir fiatla gönderebileceklerini bildirmiş. Ne karşılık verilmiş biliyor musunuz? Ya! biz araştırmayı yapacağız, onlar üzerine konacak! İşte bizim mantalitemiz!

Arkadaşım **Hatice Kızılyay** ile birlikte Tablet Arşivine çalışmak için gelen bilim adamlarıyla, Ankara'dan bazı arkadaşların karşı çıkmasına rağmen, birlikte çalışmayı prensip yapmıştık. Böylece hem onlardan çeşitli konular üzerinde bilgi edindik, hem bu yol ile kitaplar elde ettik. Yabancılar sordukları bir kelimeye karşılık en azından bir makale gönderirdi. Öyle yapmasaydık üniversitede edindiğimiz sınırlı bilgiyle yayınlar olmadan nasıl çalışabilecektik? 30 yıl içinde müze kitaplığına sahamızla ilgili bir kitap alınamadı. Ortak çalışmalar Türklerin de katkısını sağlıyor. Yerimize bıraktıklarımız da aynı sistemi sürdürüyorlar.

Ülkemizdeki bilimsel ve düşünsel hayatın görülmemiş durgunluğu bence kapitalizmden değil. Hükümetlerin ülkemiz ihtiyacına göre belirli bir eğitim kurmak yerine, konuları kendi keyif ve çıkarlarına göre ele almaları, yalnız koltuk peşinde koşmaları, birinin onayladığını, diğerinin onaylamaması vs. Günlük olayların sıkıntısı ve üzüntüsü bilimsel düşünmeye vakit bırakmıyor kanımca. Bunu ben kendimden anlıyorum. Sabahleyin gazeteyi okuyup haberleri dinlersem, hiç yararı olmadığını bildiğim halde, akşama kadar ülkemizin sorunlarına takılıp kalıyor.

Serhat Özyar'ın yazısında bahsettiği TÜBİTAK'ın tutumu beni çok üzdü. Şeriatçı kadronun onu ele alması ne demek? Bilim mi, din mi yapılacak orada? Bilim üzerine çalışılacaksa dini bir tarafa bırakmak gerek. Çünkü ikisinin bağdaşması olanaksız. **Darwin**'in evrim teorisine inanmayanlar varsa o onların sorunu. Bir bilim kurumunda bilimle ilgili her bilgi yayımlanmalı. Bu durumdan rahatsız olanlar inançları bozulacağı için korkan, düşünmek zahmetine girmek istemeyen insanlardır.

Bütün bunlara rağmen, gittiğim kongrelerde ve *Bilim ve Ütopya* aracılığıyla daha bilinçli, daha açık fikirli gençlerin yetiştiğini görüyor ve seviniyorum. Onların, kısır kıskançlıklar, küçüklük duygularına kapılmadan, davranışlarını benimsedikleri kimselerin yolunda gitmeyeceklerine inanıyor ve mutlu oluyorum.

Açtığın yolu, başarı ile yılmadan sürdürmeni dilerim *Bilim ve Ütopya!*

Muazzez İlmiye Çığ

Kutsal kitabın Tufan öyküsündeki mantıksızlıklar

Zaman zaman medyada Nuh'un gemisini bulmak için bazı kişiler tarafından yapılan araştırmalar yer alır. Bu "araştırmacı" kişiler, sözüm ona 5500 yıllık bir gemi kalıntısını arar dururlar. Bu insanlar araştırmalarını doğrulamak için zaman zaman buldukları ağaç parçalarını ya da bazı çukurları gemiye ait kalıntılarmış gibi gösterme çabasına girerler. Onlara göre, geminin boyutlarına uygun her çukur, geminin karaya oturduğu yer, buldukları her ağaç parçası "gemi parçası" dır.

Bu tür olaylar kutsal kitaplarda yazıyorsa "Doğrudur, tartışılamaz. Tanrı öyle istemiş öyle olmuştur. Hikmetinden sual olunmaz."

İşin ilginç yanı dünyanın öbür ucundan gelip, o kadar masraf edip dağ tepelerinde "gemi" arayanlar ya çok hayalperestir ya da maksatlıdır. Bunların doğa yasalarından haberi yoktur, bilgisizdirler, böyle bir olayın hiçbir zaman mümkün olamayacağını akıllarının ucundan geçirmiyorlar demektir.

Bilim ve Ütopya'nın 25. sayısında, Nuh efsanesi ile ilgili değerli bir bilim adamının kaleme aldığı bir inceleme yazısı yayımlandı. Konu her yönüyle anlatıldı, ama bazı ayrıntılara değinilmedi. Gözden kaçmış bulunan bazı bilimsel gerçeklere birlikte göz atalım.

Tevrat'taki Nuh Tufanı öyküsüne göre Nuh'un, Tanrının verdiği emir üzerine yaptığı gemiyi günümüzün ölçülerine çevirirsek; uzunluğunun 192 m, genişliği 32 m yüksekliği ise 20 m olduğu görülür (yaklaşık olarak).

Kutsal kitaplarda Nuh peygamberin bu gemiyi ne kadar zamanda yaptığı, ağaçları nasıl ve nereden bulduğu, kesip taşıma işini nasıl ve ne ile yaptığı anlatılmaz (efsanenin geçtiği Mezopotamya göz önüne alınırsa gemi yapımına elverişli ağaç bulmakta hayli zorlanmış olmalı). Nuh, gemisini yaparken kimsenin ona inanmamış olması da, işini zorlaştırmış olmalı. Her gün uğradığı hakaretler de cabası...

Şimdi burada biraz duralım:

1) Nuh'un gemisini yaptığı söylenen Gofer ağacı düzgün kesilmiş yontulmuş bir tahta yığını değildir. Bu ağaçları bulmak, kesmek, taşımak tahta haline getirmek birçok insanın emeğini gerektirir. Oysa yukarıda belirttiğimiz gibi Nuh'a kimse yardıma yanaşmamış, dahası güçlük çıkarmışlardır. 2) Varsayalım, Nuh gemi yapımında kullanacağı tahta işini becerdi, bu zorluğu aştı. Sıra geminin yapım işine geldi. Geminin dev boyutları göz önüne alındığında bunun da kolay bir mesele olmadığı meydandadır. Tonlarca kereste nasıl bir araya getirilecek? Bunların birbirine alıştırılıp yapışması için tonlarca zift, bakır, çivi, keten, kenevir ile bunları sağlamak sorunu vardır. Bu kadar malzemenin bir araya getirilmesi kolay iş değildir. 3) Diyelim ki Nuh bu engelleri aştı. Gemiyi yaptı. Gemi o zamanın tekniğine göre tufana ne derece dayanıklı yapılmış olabilir? Çünkü içerisinde yüzlerce hayvan ve bunlara bir yıl kadar yetecek yiyecek içecekle birlikte büyük bir ağırlığı olacaktır. Günümüzün tekniğine göre çelik gövdeli ve çelik omurgalı gemiler ancak bu işin hakkından gelebilir. Tufana ancak onlar dayanabilir. 4) Kırk gün kırk gece öyle yağmurlar yağıyor ki yeryüzünü sular kaplıyor. Ararat (Ağrı) dağı gibi yüksekliği 5165 m'ye varan yükseklikleri sular yutacaktır. Tabi dünyanın her yeri aynı seviyede dolmak zorunda kalacaktır.

O halde: a) Dünyamızı 5000 m'den fazla yükseltecek sular nereden akıp gelecek? b) Sular dünya üzerinde 5000 m yükselmişse sonunda nasıl alçalma oldu? Yani sular nereye aktı da dünya yeniden eski durumuna geldi? Doğa yasaları ortada... Varolan bir şey yok olamaz, yoktan da var olamaz. Eğer dünyanın ağırlığına (kitlesine) eşit bir ağırlık eklense, gezegenler sisteminde hemen bir değişme olur, sistem bozulur, büyük bir kaos yaşanırdı. Dünyanın bugünkü konumunda kalması imkansızdı.

Tersini düşünen varsa, buyursun ispat etsin (kanıtlasın).

5) Bu öyküde yaratıcı yüce Tanrı, birkaç yoldan çıkmış insanı cezalandırmak için, suçlu suçsuz demeden tüm insanlarla birlikte tüm canlıları da yok ediyor. Bunun tanrısal adaletle bağdaşan bir yönü yoktur.

Görülüyor ki sağlıklı düşünen bir insan için bu gibi dogmaların bir mantığı yoktur. Bütün dinler ortaya koydukları kuralların tartışmasız kabul edilmesini isterler. Bu dogmaları insan aklına vurduğunuzda çürümüş bir ceset gibi tuttuğunuz yer elinizde kalır.

Kilise ve benzeri kuruluşlar (daha doğrusu bundan çıkarı olan kişiler) bu çürümüş cesedi tabulaştırır ve kimsenin eli ile dokunmasını, eleştiri yapmasını istemezler. Bunun için dinler insanın aklına değil, hayal gücüne seslenir. Kendilerine karşı çıkanları şiddetle cezalandırır. Bütün Ortaçağ bunun binlerce örneği ile doludur. Günümüzde bile inanmayanlar, kafirlikle, zındıklıkla suçlanır, görülmedik baskılar, şiddetler uygulanır, dehşet sahneleri düzenlenir, katliamlar yapılır.

Dinin mantığı yoktur. Uyanık olalım.

Hasan İpek (eğitimci) / **Çorum**

İçeriğiniz çok güzel

İçerik olarak derginiz olağanüstü. Bilimselliğinizi yitirmiyeceğinize inanıyorum. Derginizin boyutlarını biraz küçültseniz, baskı ve kâğıt kalitesini biraz yükseltseniz ne iyi olacak...

Erol Büyükmeriç / Eskişehir

Evrende ne var, ne yok?

On beş milyar yıl önce büyük bir patlama oldu ve evren oluştu. Bilinen en geçerli oluşum modeli budur. Peki evren nedir? Ve evrende ne "vardır", ne "yoktur"? Evren bilindiği üzere bir boşluktur (Aslında boş değildir, buna ilerde değineceğiz). Bu boşluk büyük patlamayla dolmaya başlamıştır ve hâlâ dolmaktadır.

Evren içinde madde ve ışıma olan bir boşluk mu, yoksa içindeki ögelerle birlikte kendisi de bir oluşum, bir varlık mı? Burada "varlık" fiziksel bir anlam taşır yani tamamen fizik yasalarıyla yönlendirilir.

Evrenin de bir varlık olabileceği yolundaki ikinci seçenek yıllar önce esir kavramıyla ortaya çıkmıştır, sesin yayılması için fiziksel bir ortamın gerektiği biliniyordu. Acaba bu durum ışık için de geçerli miydi? Yıldızların ışıkları bize nasıl ulaşıyordu? Aslında bu sorun ışığın dalga mı yoksa parçacık mı olduğuyla ilgiliydi. Bir dalga boşlukta yayılamazdı. Işığın da bir dalga olduğundan emin olan birçok fizikçi evreni çepeçevre saran esir kavramında direttiler. Daha sonra dünyanın dönüşüyle esirin sürükleneceği ve değişik noktalarda yapılan ışık hızı ölçümlerinin farklı çıkacağı düşüncesi doğdu. Ne yazık ki ölçümler hep aynı sonucu veriyordu, yani ışığın hızı sabitti ve boşlukta yayılabilmesi için hiçbir engel yoktu. Bu da esir düşüncesinden vazgeçilmesini sağladı.

Evrenin genişlemesine gelince; **Gamow**'a göre Big-bang'ın ilk anlarındaki milyarlarca derecelik sıcaklıkta madde değil ışıma dolu bir evren hakimdi. Bu yüksek sıcaklık ve basınçta ilk proton sentezleri gerçekleşti ve evreni büyük bir ışıma kapladı. Bu tip ışıma evreni her yönüyle doldurmaya başladı (1). Eğer bu olmasaydı nükleer tepkimeler sürecek ve en yalın element olan Hidrojen çabucak tükenecekti (2). Ama böyle olmadı, patlamayla evrene yayılan hidrojen yoğunlaşıp yıldızları ve gökadaları oluşturdu ve yıldızlardaki tepkimelerde daha ağır elementleri, dünyayı ve bizi oluşturdu.

Evrenin genişlemesi **Stephan Hawking**'in (3) deyimiyle "bir plastik balondaki beneklerin balon şişirildikçe birbirlerinden eşit oranlarda uzaklaşması gibi gökadaların da birbirlerinden uzaklaşmalarıdır." Ama balon yüzeyi iki boyutludur! Fizikçiler bu güçlükten de balon yüzeyinin üç boyutlu çevrimi düşüncesiyle kurtulmuşlardır. Bu modelde yine esir kavramına benzer bir maddi evren çıkıyor karşımıza. Gökadalar, balon yüzeyi gibi bir olguya bağlı olarak uzaklaşıyorlar birbirlerinden. Bu modeli kendi evrenimize, kendimizi balonun içindeki hava molekülleri olarak düşünerek uyarlayabiliriz. Balon şiştikçe içindeki hava molekülleri de seyrelir ve aralarındaki mesafe artar. Artış oranı da sabittir.

Genişlemenin sonsuza kadar sürüp sürmeyeceği ise evrendeki madde yoğunluğunun kritik yoğunluğun altında ya da üstünde oluşuna bağlı. Altındaysa, genişleme sonsuza kadar sürecek, üstündeyse, bir süre sonra durup bu sefer de çöküş evresine (big-crunch deniliyor) girecek. Açıkcası ne yapacağı pek belli olmayan bir evrenimiz var. Gerçi ne yapacağı nedensel yasaların ışığında olacak, ama bu yasaları bilemiyoruz.

Big-bang'de öngörülen kütle miktarıyla, ölçülen miktar arasında büyük bir fark var. Buna göre aslında biz evrendeki maddenin onda birini algılayabiliyoruz. Gerisi ise gizli madde denilen ve evrenin yoğunluğunu belirleyen kısım. Bu gizli madde karadeliklerden kuazarlara kadar, hatta gökadaların gereğinden fazla hızlı dönen sarmal kollarında bile aranıyor. Şimdilik söylenenler spekülasyondan öteye de pek gidemiyor.

Evrenimizde boşluk var mıdır? Boşluk, içinde hiçbir şey olmayan mekandır. Rüzgar esen bir yer boş değildir, çünkü arada hava vardır, masanın kapladığı alan da boş değildir. Çünkü masa bir maddedir. Kısacası kendisiyle fiziksel bir bağ kurduğumuz, varolması gerektiğini bilimsel deney veya kestirimlerle algıladımız herşey vardır. Evrende herhangi bir noktanın merkez kabul edildiği 15 milyar ışık yılı yarıçaplı kürenin içindeki her yer doludur. Yani şu anda genişlediğini bildiğimiz 15 milyar yıl önceki patlamayla oluşan evrenimizde boşluk yoktur! Çünkü her yanı kozmik dip ışıma (fotonlar) ve çekim kuvvetini ileten parçacıklar olan gravitonlarla kaplıdır. Evrenin yaşı yaklaşık 15 milyar yıl olduğuna ve hiçbir işaret de ışıktan hızlı yayılamadığına göre 15 milyar ışık yılı uzaklıktan öte mutlak bir boşluk vardır denilebilir.

Zamanın en güzel ve yalın tanımı herhalde saatin ölçtüğü şey olduğudur. İki olay arasında saatinizi çalıştırır ve ikinci olay bittiğinde onu durdurursanız saatinizin gösterdiği değer bu olaylar arasında geçen zamandır. Eğer saatinizi çok büyük bir çekim alanında çalıştırırsanız çok daha uzun bir zaman aralığını gösterir. Bu **Einstein** kuramının bir sonucudur. Büyük çekim alanları zamanı yavaşlatır. Ama mutlak zamanı değil. Çünkü **Einstein**'e göre mutlak zaman yoktur. Bu konuyu çok bilinen bir örnekle açıklayalım (4).

Diyelim ki siz ve arkadaşınız iki ayrı uzay gemisindesiniz. Birlikte uzayın derinliklerini keşfe çıktınız. Bir süre sonra karşınıza bir karadelik çıktı. Bilindiği gibi karadelikler çok yoğun ortama sıkışmış maddeden oluşmuştur ve çekim gücü çok yüksektir. Arkadaşınız karadeliği araştırmak üzere gemisini o yöne doğru hareketlendirdi. Size her 1 dakikada bir "beep" sesi göndereceğine söz verdi ve yavaş yavaş karadeliğe yaklaşmaya başlıyor. İlk beep tam zamanında geliyor. İkincisinde ise birkaç dakikalık bir geçikme oluyor. Aslında arkadaşınız tam zamanında beep tuşuna basıyor ama gönderdiği elektromanyetik sinyal size daha yavaş ulaşıyor. Çünkü karadeliğin çekim gücü öylesine büyüktür ki ışık bile bundan etkilenir ve hız kaybeder. Sonraki beeplerin gelişinde de 10'ar ve 20'şer dakikalık gecikmeler oluyor çünkü arkadaşınız gitgide çekim merkezine yaklaşıyor. Ve bir süre sonra artık beep sesi alamazsınız çünkü bir noktadan sonra ışık bile karadelikten kurtulamaz olur. Bu örnek zamanın bağıllığını çok iyi açıklar. Sizin gemide ölçtüğünüz beep zamanıyla arkadaşımızınki aynı değildir.

Buradan çıkan sonuç; maddenin eğip büktüğü uzay-zaman değil fotonlardır. Yanlış anlaşılmasın **Einstein** yanıldı demiyorum, elbette zaman kısalıp uzuyor ama bu tamamen fotonlara (hatta onların hızlarına) bağlı bir olgu, yani zamanın fiziksel bir nitelik olduğunu söyleyemeyiz, o sadece saatin ölçtüğü şeydir!

Sonuç olarak "evrenin dışında ne mi vardır" Boşluk var, yani birşey yok! Sanırım akla en yatkın düşünce sonlu ama sınırsız bir evrende yaşadığımızı düşünmek olur. Bu düşünceden ne yana gidersek gidelim sınırını bulamayacağımız bir evren modeli türer, ama biliyoruz ki koca evrenimizin de bir sonu var!

DİPNOTLAR

1) Bu dip ışıma büyük patlama kuramının öngörülerinden biriydi. Buna göre patlama anında evreni kaplayan bir ışımanın olması gerekiyordu ve bugün de bu ışımanın 50 Kelvin sıcaklığındaki kara cismin ışıması şeklinde algılanması gerekiyordu. Gerçekten de 1965 yılında gökyüzünün her yönünden 3 K sıcaklığındaki karacisim ışımasına eşdeğer bir radyo dalgası alındı.

2) Big bang'ın ikinci kuramsal zaferi de bugünkü hidrojen bolluğunu (evrenin 3/4'ü) açıklamasıydı.

3) Uzay-zaman konusunda ayrıntılı bilgiyi **Stephan Hawking**'in *Zamanın Kısa Tarihi* adlı kitabında bulabilirsiniz.

4) Bu örneğin aslı **Hawking**'in kitabındadır.

Levent Altunöz / Sivas

DUYURULAR... DUYURULAR... DUYURULAR... DUYURULAR...

Tıbbi Etik Sorun Tartışmaları

AÜ Tıp Fakültesi Deontoloji (Tıbbi Etik) biriminin düzenlediği 1996-1997 Akademik Yılı Tıbbi Etik Sorun Tartışmaları çerçevesinde10 Ekim 1996'da Prof. Dr. **Ferruh Dinçer**'in (Veteriner Fakültesi Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı), "Veteriner Hekimliğinde Araştırma ve Yayın Etiği"; 14 Kasım 1996'da Prof. Dr. **Fikri İçli**'nin (Tıbbi Onkoloji Bilim Dalı),"Onkolojide Klinik Araştırma Etiği"; 12 Aralık 1996'da Dr. **İlgi Ertem**'in (Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı ve Çocuk Psikiyatrisi Bilim Dalı Öğretim Görevlisi), "Çocuklardaki AIDS Hastalığının Psikososyal Boyutları"; 9 Ocak 1997'de Dr. **Haluk Celalettin Çalışır**'ın (Ankara Atatürk Göğüs Hastalıkları ve Göğüs Cerrahisi Merkezi, Göğüs Hastalıkları Uzmanı), "Toplumda İlaca Dirençli Tüberküloz Hastaları: Sorumluluk Kimin?"; 20 Mart 1997'de Dr. **Nüket Örnek Büken** ve Dr. **Nüket Yürür Kutlay**'ın (Deontoloji Anabilim Dalı Doktora öğrencisi; Araştırma Görevlisi ve Uzmanlık öğrencisi), "İlaç Sektörü Hekim İlişkisinin Değişik Boyutları"; 10 Nisan 1997'de Doç. Dr. **Erdal Güzeldemir**'in (GATA Tıp Fakültesi Anesteziyoloji Anabilim Dalı, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı), "Tıp Tarihinde Etik Sorunlar: Bir Örnek Olarak Modern Anestezinin Başlangıcı"; 8 Mayıs 1997'de Dr. Yük. Hem. **Lale Algıer**'in (Dikimevi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi) "Mahkum Hasta Bakımının Etik Yönleri" başlıklı konuşmaları yer alıyor.

Toplantılar, belirtilen tarihlerde saat 15.00'de Anabilim Dalında yapılacak.

Konukevi çevresi seminerleri

Konukevi Çevresi seminerlerinin 1996-1997 programında 31 Ekim 1996'da, **Fuat Aziz Göksel**'in "Türkçemiz ve Tıp Dili", 28 Kasım 1996'da GATA Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı'nda **Adnan Ataç**'ın "Gülhane'nin Kuruluşunun Türk Tıbbına Getirdikleri", 26 Aralık 1996'da **Bilge Criss**'in "Tarih Metodolojisi ve Gerçekler", 30 Ocak 1997'de **Ayşe Menteş**'in "Veteriner Hekimliği ve Etik", 27 Mart 1997'de **Gülbin Özçelikay**'ın "İlaçta Reklam", 24 Nisan 1997'de **Yasemin Oğuz**'un "Biyoetiğin Anadolu'lu Kökenleri", 29 Mayıs 1997'de **Hüseyin Türk**'ün "Evrim Düşüncelerinde Teleoloji" başlıklı konuşmaları yer alıyor.

Özellikle yeri belirtilen toplantı dışındaki toplantılar, AÜTF Deontoloji Anabilim Dalı'nda yapılacak. Toplantıların başlangıç saati 15:00.

Şiirin Sesi'ne kulak verin

Şiirin Sesi programını ekim ayından itibaren her salı 22.00'de 102.2 FM'de yayın hayatına başlayan Yapı Radyo'da dinleyebilirsiniz. **Tarık Günersel** ile **Gülsün Çınar**'ın hazırlayıp sunduğu Şiirin Sesi hem bu topraklarda hem de bütün dünyada çeşitli çağ ve dillerde yazılmış olan şiirlerden bir seçki. Şiir haberleri ile söyleşilerin de yer aldığı bir saatlik program, müzikli. İstanbul'da yayın yapan Yapı Radyo Marmara Bölgesi'nden dinlenebiliyor.

Yapı Radyo; Tel: (0216) 422 10 80, Faks: (0216) 422 10 82.

Bilim ve Ütopya Vakfı Girişim Heyeti'nden kuruculuğa çağrı

Ender HELVACIOĞLU

Bilim ve Ütopya Vakfı'nın kuruluş çalışmaları sürüyor. Geçtiğimiz ay içinde dergimizin çalışanları ve yazarlarıyla görüşerek bir Girişim Heyeti oluşturduk. Girişim Heyeti'nin üyeleri, *Bilim ve Ütopya*'nın iki yılı aşkın faaliyetinde çalışmaları sırtlayan, dergimizi yaratan ve bugünlere getiren kişilerdir. Bu heyette yer alabilecek bazı yazar ve dostlarımıza ulaşamadık, kusurumuza bakmasınlar. Ama doğal olarak çok daha geniş bir topluluk ile Bilim ve Ütopya Vakfı'nı kuracağız. Bilim ve Ütopya Topluluğu olarak elbirliğiyle bu vakfı ülkemizin önemli bir Aydınlanma ve bilim odağı haline getireceğiz.

Bilim ve Ütopya Vakfı Girişim Heyeti'nin bu aşamada tek bir çağrısı var: Bütün okurlarımızı, yazarlarımızı, dostlarımızı, böyle bir faaliyeti yararlı bulan herkesi vakıf kuruculuğuna davet ediyoruz.

Ekim ayı ortalarında bir toplantı yaparak Girişim Heyeti içinden bir yürütme komitesi seçeceğiz. Bu yürütme, vakfın kuruluşunun pratik faaliyetini üstlenecek. Bu toplantıda (veya toplantılarda) ayrıca, vakfın amacını tespit edeceğiz ve ilk faaliyetleri üzerine fikir geliştireceğiz.

Önümüzdeki iki ay içinde Bilim ve Ütopya Vakfı'nı kurmayı düşünüyoruz. Bu süre zarfında, yüzyüze görüşerek, çeşitli kurum ve kesimlerle toplantılar yaparak ve dergi merkezimize ulaşacak kuruculuk isteklerini birleştirerek, vakfın kurucular listesini oluşturacağız. Daha önce de belirttiğimiz gibi, vakfı mümkün olduğunca geniş bir katılımla kurmak amacındayız.

Vakıf için gerekli olan mali birikimi, esas olarak kurucularımızın katkılarıyla oluşturacağız. Kuruculardan, Ekim ayı içindeki toplantıda -çoğunluğun bilim emekçisi olacağını gözönünde tutarak- tespit edeceğimiz miktarda (diyelim taban olarak 5 milyon TL) kurucu katılım payı isteyeceğiz. Burada da ilkemiz damlaya damlaya kocaman bir göl yaratmaktır. Kuruluşa daha büyük mali katkı yapabilecek dostlarımızla da görüşeceğiz.

★★★

Bilim ve Ütopya çalışanlarının bir bölümü vakıf çalışmasına yoğunlaştığı için, derginin yükü çok az sayıda arkadaşın omuzlarındaydı. Bir bakıma iyi de oldu. *Bilim ve Ütopya* mutfağında iki yıl içinde yetişen genç bir ekip bugün fiilen yazışleri faaliyetini üstlenmiş durumda. Genç arkadaşımız **Nalân Mahsereci**, bu sayıdan itibaren derginin Yazışleri Müdürü. **Mahsereci** zaten iki aydır bu görevi başarıyla yürütüyordu. Bizim gibi ihtiyarlara da bu fiili durumun adını koymak kaldı. Yayın Yönetmenliği ve Temsilcilik mevzilerinde ise şimdilik direniyoruz! **Nalân Mahsereci**'ye yeni görevinde başarılar.

Gelecek ay buluşmak üzere dostlukla...

Bilim ve Ütopya Vakfı Girişim Heyeti

Kuruculuğa çağrı yapan Bilim ve Ütopya Vakfı Girişim Heyeti'ni oluşturan isimleri soyadı sırasına göre okurlarımıza sunuyoruz:

- **Prof. Dr. Gediz Akdeniz** (Balkan Fizik Birliği Genel Başkanı, Türk Fizik Derneği Başkanı)
- **Doç. Dr. M. Can Akyolcu** (İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Biyofizik Anabilim Dalı öğretim üyesi)
- **Prof. Dr. Korkmaz Alemdar** (Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyesi)
- **Prof. Dr. Ayhan Alkış** (Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörü)
- **Prof. Dr. Şafak Alpay** (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Matematik Bölümü Başkanı, Matematik Vakfı Yönetim Kurulu üyesi)
- **Prof. Dr. Mustafa Altıntaş** (Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyesi)
- **Burçay Anger** (arkeolog, yazar)
- **Prof. Dr. İlhan Arsel** (araştırmacı-yazar)
- **Doç. Dr. Ali Nahit Babaoğlu** (Ruh ve sinir hastalıkları uzmanı)
- **Nejat Birdoğan** (araştırmacı, yazar)
- **Prof. Dr. Nihat Bozcuk** (Hacettepe Üniversitesi Rektör Yardımcısı, Biyoloji Bölümü öğretim üyesi)
- **Prof. Dr. Neşet Çağatay** (emekli İlahiyat ve Türk Tarihi profesörü, Ankara Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi eski rektörü, Kemalist Ülkü dergisi Genel Yazışleri Müdürü)
- **Doç. Dr. Yücel Çağlar** (Orman Mühendisleri Odası eski Başkanı)
- **Muazzez İlmiye Çığ** (sümerolog, yazar)
- **Savaş Emek** (Ağaçkakan Dergisi Yayın Koordinatörü, SOS Akdeniz Derneği Temsilcisi)
- **Prof. Dr. Kadir Erdin** (İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dekan Yardımcısı)
- **Dr. İrfan Erdoğan** (araştırmacı-yazar)
- **Prof. Dr. Şenel Ergin** (Dokuz Eylül Üniversitesi Şehir Planlama Bölümü öğretim üyesi)
- **Prof. Dr. Melih Ersoy** (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğretim üyesi)
- **Şükrü Günbulut** (araştırmacı-yazar)
- **Prof. Dr. Tahir Hatipoğlu** (Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyesi, Öğretim Üyeleri Derneği Genel Sekreteri)
- **Prof. Dr. Metin Hotinli** (İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Bölümü emekli öğretim üyesi)
- **Prof. Dr. Ahmet İnam** (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü Başkanı)
- **Doç. Dr. Zafer Kars** (SSK Ankara Eğitim Hastanesi 2. Nöroşirürji Kliniği Başkanı)
- **Prof. Dr. Aykut Kence** (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Biyoloji Bölümü öğretim üyesi)
- **Prof. Dr. Semih Koray** (Bilkent Üniversitesi Ekonomi Bölümü öğretim üyesi, matematikçi)
- **Prof. Dr. Ali Nesin** (Bilgi Üniversitesi Matematik Bölümü öğretim üyesi)
- **Prof. Dr. Eren Omay** (İstanbul Teknik Üniversitesi Uzay ve Uçak Bilimleri Fakültesi öğretim üyesi)
- **Prof. Dr. Yaman Örs** (Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıbbi Etik ve Deontoloji Anabilim Dalı Başkanı)
- **Prof. Dr. Salih Özbaran** (Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı)
- **Dr. Rennan Pekünlü** (Ege Üniversitesi Astronomi Bölümü öğretim üyesi)
- **Doğu Perinçek** (İşçi Partisi Genel Başkanı, yazar)
- **Zeki Sarıhan** (Öğretmen Dünyası Dergisi Yayın Yönetmeni)
- **Doç. Dr. Alâeddin Şenel** (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi)
- **Prof. Dr. Ümit Şenesen** (İstanbul Teknik Üniversitesi İşletme Fakültesi öğretim üyesi, Öğretim Üyeleri Derneği Yönetim Kurulu üyesi)
- **Sargun Tont** (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Biyoloji Bölümü öğretim görevlisi)
- **Mustafa Ürgüplü** (İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Başkanı)
- **Prof. Dr. Cemal Yıldırım** (emekli öğretim üyesi, yazar)
- Bilim ve Ütopya dergisinin çalışanları ve İstanbul-Ankara-İzmir-Yurtdışı Yazışleri Ekibi üyeleri.

Ütopya, karşı ütopya, bilimkurgu, fantazya ilişkileri

Ütopya-bilimkurgu yapışık ikizleri

Adam ŞENEL

Alegori, fantazya, fabl, masal, mesel (1)**:** Gençlik dönemimin ürünü olan *Teleandregenos* (1968) adlı "Ütopya" denememde, kadın-erkek eşitsizliğine değinmiştim. İçinde doğup yaşayarak duyarsızlaştığımız bu eşitsizliğin boyutlarını göstermek istemiştim. Yol açtığı haksızlıkları, yapışık ikizler gibi bir "alegori" yardımıyla ortaya çıkarmaya çalışmıştım. Yarattığı haksızlıkların altını, ilgi çekecek bir "fantazya" içinde çizmek istemiştim.

Erginlik dönemimin ürünü *Ozmos Kronos* (1993) adlı yapıtımda, işi daha ileri götürdüm. Beni rahatsız eden hemen tüm eşitsizlikçi ilişkilere değinmeye çalıştım. Söz konusu ilişkileri, canlı araçlar alegorisinden yararlanarak eleştirdim. Eleştirimi, işe biraz (klonlama, bellek aktarma gibi) "bilimkurgu" öğelerini katarak kotarma yolunu tuttum.

Alegori, ilerde değinilecek fantazya, fabl, masal, mesel birer dolaylı anlatım yoludur.

Doğrudan anlatım ve dolaylı anlatım yolları: Anlatım biçimleri "doğrudan anlatım" ve "dolaylı anlatım" olarak iki kampta toplanabilir. Doğrudan anlatımın ne olduğunu anlatmaya gerek yok. Dolaylı anlatımın tersidir. Dolaylı anlatımın ise, adı üzerinde. Sol kulağı, sağ elle, enseden dolanarak göstermek. Dolaylı anlatım, en parlak çağını (İsa'nın mesellerinde olduğu gibi) hemen her düşüncenin "mesel" yoluyla anlatıldığı dinsel düşünüş döneminde yaşadı. Her çağda karşılaştığımız "masal" ise, dolaylı anlatımın evrensel biçimidir.

Aisopos, Pança-tantra, La Fontaine Masalları: Eski Yunan'da (olasılıkla 6. yüzyılda) çıkan *Aisopos Masalları* fabl biçimli dolaylı anlatımın ilk örneği sayılır. Hindistan'da (MÖ 5. yüzyılda) *Pança-tantra* bu hayvan masalları geleneğinin Doğu'daki kaynağı olsa gerek. Onun (8. yüzyıldaki) Arapça çevirisinden kalma *Kelile ve Dimne*, adını kral aslana danışmanlık eden iki çakalın adından almış parçasıdır. *La Fontaine Masalları* 17. yüzyıldan kalmadır. George Orwell'ın *Hayvan Çiftliği* (1946) fablın çağdaş örneğidir.

Ortaçağ meselleri: Ortaçağda dinsel vaazlarda mesellere çok sık başvurulmuştur. Meselciliğin kaynağı olan İncil'de, örneğin "Luka", 6/39-41: "İsa onlara bir de mesel söyledi: Kör körü yedebilir mi? Ve niçin kardeşinin gözündeki çöpü görürsün fakat kendi gözündeki merteği seçmezsin" denmektedir. Okuduğum en güzel mesel, Tolstoy'un aktardığı bir doğu masalındadır: Yabanıl bir hayvandan kaçan bir gezgin, saklanmak için bir kuyuya inmeye kalkar. Kuyunun dibinde ağzını açmış bir ejder yatmaktadır. Yukarıda kendini kovalayan yabanıl. Ne aşağı inebilecek ne yukarı çıkabilecek durumdadır. Kuyunun duvarındaki çatlaktan filiz vermiş bir çalıya sarılır. Biri beyaz öteki siyah iki farenin, çalının tutunduğu dalını kemirmekte olduğunu görür. Sonunda düşeceğini bilmesine karşın gezgin, kemirilmiş çalının yapraklarından sızan özsuyu yalamaya çabalamaktadır. Meselde, beyaz fare ömrümüzü her gün kemiren gündüzü, siyah fare geceyi simgelemekte.

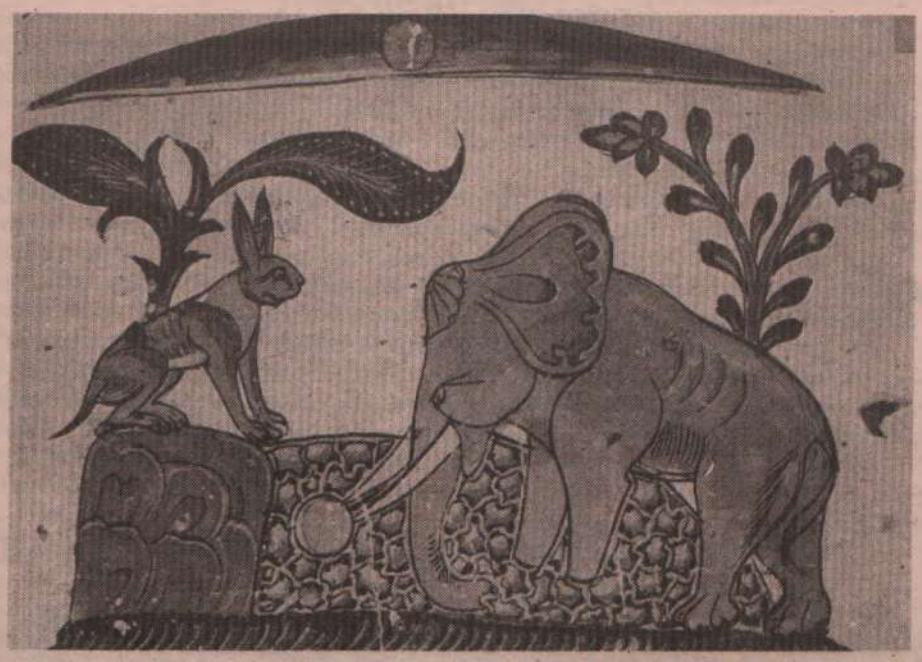

Kelile ve Dimne'den.

Doğrudan anlatmak varken, neden dolaylı anlatıma başvurulur? Bunun tabu, baskı, ilgi çekme, "edebiyat yapma", zeka gösterisi ve benzeri bir sürü nedeni vardır. Söz konusu dolaylı "anlatım biçimlerinden" bazıları, belli bazı topluluklarda, bazı tarihsel koşullarda "yazın türü" durumuna gelmiştir. Doğuda masallar, Batı'da "yetişkinlere masallar" olan ütopyalar, bunun örnekleri. Ütopyadan başlayalım.

ÜTOPYA

Doğuş koşulları: Thomas More, kendisinin de rol aldığı zamanının toplumsal ve siyasal düzenini eleştirmek istemiştir. Mutlak monarşilerl döneminde eleştirilerini hedef kitlesine fantezik bir "gezi öyküsü" ile ulaştırmak yolunu denemiştir. *Utopia* (1516) adlı yapıtında, "keşifler çağı" insanının ilgisini çekecek bir anlatım biçimi yakalamıştır. Keşifler çağı, kapitalist Batı'nınkinden farklı ahlak anlayışlarına sahip ilkel topluluklarla karşılaşıldığı dönemdir.

More'un başarısı, *Utopia*'daki anlatım biçiminin taklit edilip, bir "yazın türü" durumuna gelmesine yol açmıştır. Böylece ütopya türü doğmuştur. Bilimkurgu daha ortalıklarda yok. Ancak ütopya içinde bilimkurguya dönüşebilecek tohumlar vardır. Onlar üzerinde yeri gelince duracağım. Şimdi ütopya dolaylı anlatım biçiminin tutulmasının nedenlerine bakalım.

Eksoterik ve esoterik anlamları: Her anlatı, farklı okuyucuları tarafından çeşitli derinliklerine inilerek anlaşılır. Bu gerçeği kavrayan bazı anlatıcılar, dolaylı anlatımdan yararlanarak, "çokanlamlı anlatım" yolları geliştirirler. Dolaylı anlatım "benzetmelerle" anlatımdır. Çok anlamlı dolaylı anlatımda ise, genellikle iki anlam bulunur. Biri yüzeydeki, açık (eksoterik, yani dışrak) anlamdır. Ötekisi, derindeki, kapalı, gizli (esoterik, yani içrek) anlam. Böylece yazar, bir atışla (iki değil) üç kuş vurmuş olur. Yüzeysel anlamı ile anlatı, diyelim bir fabldır. Ama içinde, satırların arasında, alegoriler dolayımıyla, zamanın inançlarına, toplumsal düzenine, siyasal rejimine ilişkin bir eleştiri yapılmış olabilir. İçinde, yöneticilerle ilgili bir hiciv barınabilir.

Bu durumda kitle, derindeki anlamı kavrayamayacağı için, yazarı "kafir", "casus", "hain" gibi suçlamalarla yakmaya kalkmayacaktır. Yöneticiler de derindeki (içrek) anlamı göremeyebilirler. Görseler de görmezliğe gelmeyi seçebilirler. Çünkü gördüklerini göstermeleri, onları "kitleleri kışkırtma" ya da "düşünürlere baskı yapma" gibi riskli iki tepkiden birini gösterme zorunda bırakabilir. Yazar ise, düşündüklerini dile getirememenin yarattığı rahatsızlığı atmıştır. Aydın sorumluluğunun gereğini yaptığını düşünmektedir. Vicdanının sesini hafifletmiştir. Yöneticiler, mesajın kitlelere ulaşamayacağını görürler. Kitlelere malolmadıkça, azlık elite ulaşmasının düzen için (ve de kendileri için) bir tehlike yaratmayacağını bilirler. Böylece taraflar, ödünleşip, bir noktada üstü örtülü (zımni) uzlaşmaya varmış olurlar.

İçindeki bilimkurgu tohumları: Ütopyanın içinde bilimkurgu tohumları vardır demiştim. Bu tohumlar içine ne zaman düşmüştür? Ütopya bir yazın türü olduktan sonra, bu araç, geçmiş bir düzene özlem duyanlarca da kullanılabilmiştir. Bunların ütopyalarında bilimkurgu aramak boşuna. Ama yapısı daha çok, doğmakta olan, doğacak olan, doğması istenen bir düzeni anlatmak isteyenlerce kullanılmaya elverişliydi.

More'un *Utopia* (1516) adlı yapıtı, İsa'nın ve ilk Hıristiyanların yaşamından esinlenmiş olabilecek "Hıristiyan Komünist" bir tasarım idi. Campanella'nın *Güneş Ülkesi* (1602) çağının Hıristiyan skolastik düşünüşüne tepki idi. İçinde bilimsel düşünüşe ve teknolojik ilerlemeye yer verilmişti. Bu nedenle içinde, ister istemez, bilimkurgu tohumlarını barındıracaktı. Bir bilim adamı kişiliği taşıyan Francis Bacon'ın *Nova Atlantis* (1627) adlı yapıtı da klasik ütopyalardan sayılır. Bilimsel programların ağır bastığı, dolayısıyla bilimkurgu dozu daha yüksek bir ütopyadır. Gene de bilimkurgu türüne ütopya içindeki tohumların gelişmesi yoluyla değil, başka koşulların gelişmesi yoluyla ulaşılacaktır.

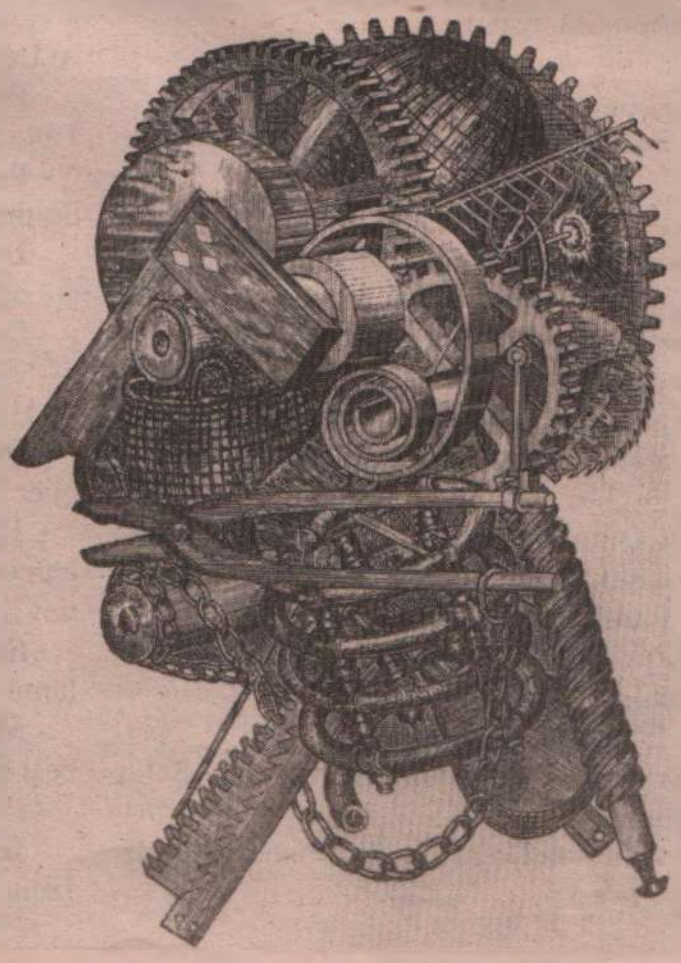

BİLİMKURGU

Bilimle ilişkisi: Ütopya, keşifler ve (eli kulağında) "toplumsal devrimler" çağında (17. yüzyılda) doğmuştu. Benzeri biçimde, bilim kurgu, bilimsel buluşlar çağında doğdu. Bilimsel gelişmenin (eli kulağında) "bilimsel devrim" olarak nitelendirilebilecek momentinde (19. yüzyılda) gelişti. Gerçekten, bilimkurgunun, Jules Verne'in (1828-1905) serüven romanları ile birlikte doğduğu söylenebilir. H. G. Wells'in (1866-1946) yapıtlarıyla geliştiği ileri sürülebilir. Adının, ileri teknoloji-

nin iki temsilcisi olan ABD'de ve SSCB'de ("bilimkurgu" olarak) konduğunu biliyoruz. Bilimsel devrimin eşiğinde (1920-1960 arasında) patlama gösterdiğini görüyoruz.

İçindeki ütopya öğeleri: Ütopyanın içinde (bilimkurguya varamamış) tohumların bulunduğundan söz ettim. Bilim kurgu içine de, benzeri biçimde, ütopya tohumları düştü. Bir kez, geleceğin bilimi ve teknolojisi ancak, geleceğin toplumu içinde tasarlanabilirdi. Dolayısıyla, toplumsal düzene, siyasal düzene, onlarla birlikte etik değerlere değinilmesi kaçınılmazdı. Sonra, bilimkurgu, içinden bestseller'ler çıkacak popüler bir yazın türü oldu. Böyle olunca, bilimkurgu yazarları arasındaki yarışma hızlandı. Bu, bazılarını yeni temalara, bilim ve teknoloji yanı sıra "toplumsal ve felsefi içerikli" sorunlara yöneltti. Son olarak, bilimsel devrim çağının iki yüksek teknolojisi, bilimkurgu yapıtları içindeki ütopya öğelerinin artmasına yol açtı. Bilişim teknolojisinin (bilgisayarların) iletişim alanındaki egemenliği, bireylerin özgürlüklerini tehdit edebilecek niteliğe ulaştı. Bu tehdide gösterilen tepki, eleştirel bilimkurgu öykü ve romanlarını artırdı. Çağımızın öteki yüksek teknolojisi olan biyoteknoloji ise, canlıların yapısıyla oynanmasını sağladı. Bu ara, insanın yapısına karışabilmeyi olanaklı kılmıştı. Buna tepki ise yankısını, bilimkurgu yazarlarının [**Stanislaw Lem**'in *Aden*'i (1989) gibi] toplumsal denetim, bilimsel denetim, toplumsal yazgı ve benzeri temaları işlemeye başlamalarında buldu.

"Bilimkurgu-ütopya" ve "bilimkurgu-büyü" türleri: Sonuçta [**Alberto Vazques-Figuerroa**'nın *Yeni Tanrılar* (Türkçesi 1979) yapıtında görüldüğü gibi) melez "bilimkurgu-ütopya" yapıtlarıyla karşılaşmaya başladık. Bazı bilimkurgularda [**LeGuin**'in *Mülksüzler*'inde (1974) olduğu gibi] etik öğenin dozunun, yapıtı ütopya saymayı gerektirecek dereceye ulaşmış olduğunu gördük. Öte yandan, ilgi avcılığı tutkusu ile tüm kültür adalarını sömürgeleştiren çağdaş medyanın bilimkurgu ya da el atışına tanık olduk. Bu eğilim, çocuklara (Amerikan, Japon çizgifilm dizilerinde görüldüğü gibi) bilim ile büyüyü birleştirerek sunacak saçmalık ve ahlaksızlık derecelerine ulaştı. Gerçekten bu eğilim, büyü ile bilimi, insan aklının ilk ürünü ile son ürününü birleştirme gibi bir olanaksızı başarmış (!) görünüyor. Gözlerimize "bilimkurgu-büyü" karışık hayvanını sokmuş bulunuyor.

Yapışık ikizleri ayırma sorunu: Kısaca, günümüzde artık, ütopya ile bilimkurgu yapışık ikizlerdir. Öyle ki, adlarının bile birbirine benzemesini istersek, onlara "bilimkurgu" ile "toplumkurgu" diyebiliriz. Bu yakınlaşmanın bir sonucu da, ütopya ile karşı ütopya ikilisine koşut olarak, bilimkurgunun da "karabilimkurgu" ile "akbilimkurgu" diyebileceğimiz bir çeşitlenme içine girmiş olmasıdır. Bu da, karabilimkurguyu karşı ütopyayla karıştırmamızı kolaylaştıran bir gelişme oldu.

George Orwell.

muştur. Bilimkurgu ile ütopya yapıtlarını somutta ayırt etmek neredeyse olanaksızlaşmıştır. Bununla birlikte, soyutta, kuramda, bilimkurgu ile ütopyayı ayırt edecek ölçütler önerilebilir: Ütopya da "etik", bilimkurguda "teknik" öğe ağır basar.

Işık tayfında mavi ile yeşilin birleştiği noktadaki rengin adını koymada güçlük çekişimize benzer biçimde, etik ve teknik öğelerin dengelendirildiği yapıtlar bulunacaktır. Onların ütopya mı bilimkurgu mu olduğuna karar vermek elbette kolay değildir. Ya ütopyalar ile karşı ütopyaları nasıl ayırt edeceğiz? Bu iş o kadar güç değil.

KARŞI ÜTOPYALAR

Neye karşılar: Ütopya ile bilimkurgu yapışık ikizlerse, ütopya ile karşı ütopya düşman kardeşlerdir. Ütopyaların daha çok sınıfların "yükselen burçları" dönemlerinin geleceğe ilişkin iyimser düşleri oldukları söylenebilir. Burjuvazinin aydınlanma çağında üretilen ütopyaların çoğu böyledir. [Benzeri bir görüş için **Mannheim**'ın *Ideologie und Utopie* (1929) kitabına ya da çevirilerine bakın].

Proletaryanın savunucuları [**Engels**'in, *Bilimsel ve Ütopyacı Sosyalizm* (1880) yapıtını anımsayın] ütopyacı düşünüşe karşı çıkmışlardır. Gene de "komünist toplum" ütopyasını kurgulamaktan geri durmamışlardır. Üstelik bu ütopyayı gerçekleştirme girişiminde bulunmuşlardır.

"Bu kadarı da fazla". "Düşünmek, düşlemek neyse ne de, kafadaki bir düzeni gerçekleştirmeye kalkışmak tehlikeli". "Tanrının, tarihin, aklın düzenine karşı çıkmış olursun". "Düzeni bozduğun gibi, kaostan ve anarşiden başka bir sonuca varamazsın". Öyleyse, gelsin "karşı ütopya". Cennete ulaşmak isteyenlerin düştükleri cehennem betimlemeleri. Karşı ütopyaların [**Zamyatin**, *Biz* (1920) ile birlikte] sosyalist düzenlerden sonra doğup [**Orwell**'ın *1984*'ü (1949) gibi] ütopyaları silip süpürecek denli popüler kılınmaları, bir rastlantı değil. Ama bu, buradaki sorunumuz değil. Buradaki sorunumuz ütopya ile karşı ütopyayı ayırt etmek. Bunun turnosol kağıdı ise, ilgili yapıtın, ilgili sınıfın yıldızı parlarken mi sönerken mi yazılmış olduğudur.

Ütopyanın yeniden canlandırılışı: Günümüzde ütopya, daha çok "bilimkurgu-ütopya" biçiminde de olsa yeni bir canlanma süreci içine girmiş görünüyor. Bunun bir nedeni, proletaryadan yana aydınların çabaları. Sosyalist çözülmenin, sosyalist değerlerin unutulacağı noktaya varmasını engellemeye çalışmaları. Tarihin (toplumsal gelişmenin) sonuna ulaşıldığı, kapitalist düzenin seçeneksiz olduğu söylemlerine karşı çıkmaları. Onlara karşı düşgücünü, özgür düşünceyi beslemek istemeleri. Kafada bile olsa, kapitalizme karşı seçenekler çıkarmaları.

Ütopyanın canlandırılışının öteki kaynağı, kapitalizmden yana aydınların eseri. Aynı ütopya (ideoloji) çevresinde toplanıp örgütlenebilecek eylemleri önleme çabaları. Ütopyaların sayısını olabildiğince artırarak, düşleri (ve güçleri) bölme girişimleri olarak görünüyor bana. "Bilimkurgu-ütopya" ve "anarşist ütopya" yazarları bunu amaçlamamış olabilirler. Olmasalar da yazdıkları, yapıtlarını yaygınlaştıran kapitalist yazın çevrelerinin ve kapitalist medyanın bu yöndeki amaçlarına cuk oturmuyor mu? Yoksa bu söylediklerim de "şizofrenik bir kafanın ürettiği yeni bir nifak kuramı" mı?

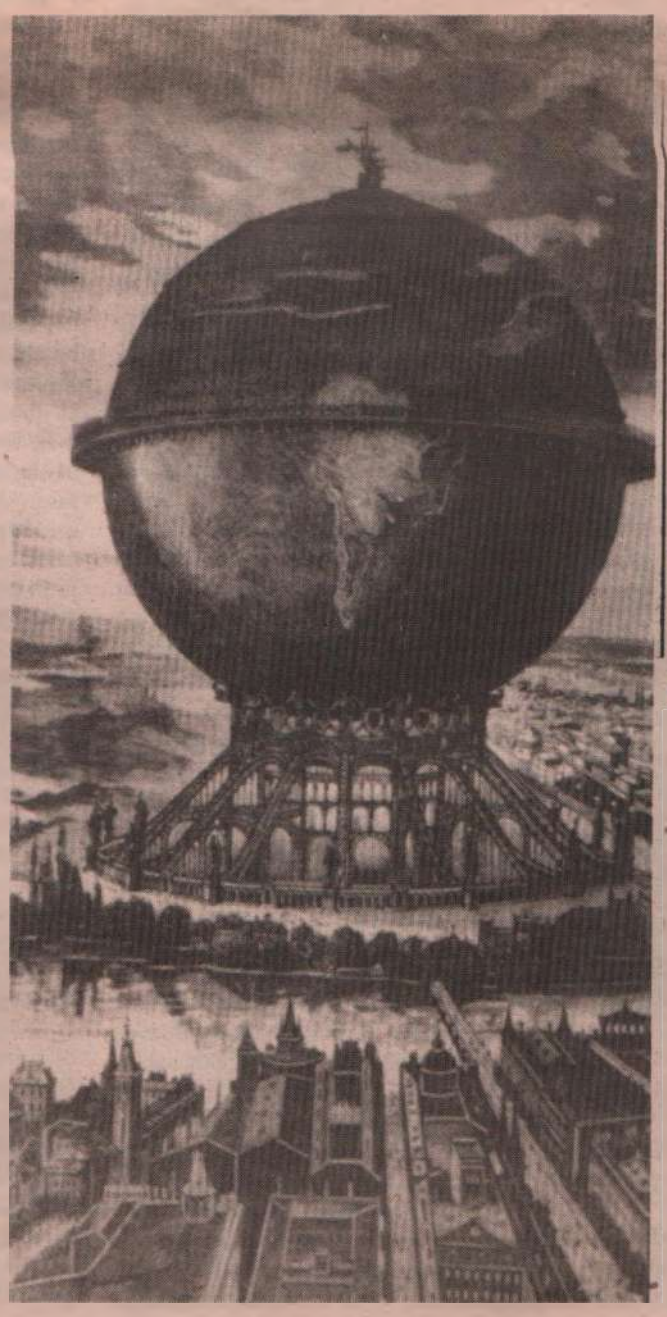

Ya fantazya? Gerçeklikle tüm bağlantısını koparmış düşler anlamında fantazyanın bir anlatım biçimi olduğunu düşünüyorum. Bazı yazarlarla birlikte, onun bir yazın türü olduğunu düşünmüyorum. Ama saydığım saymadığım birçok yazın türü içinde karşılaşılabilecek bir "yazın öğesi" olduğuna kuşku yok.

Kendini tüm gerçeklerden ve toplumsal sorunlardan soyutlayabilen "sanal gerçeklik" gibi bir tekniğe sarılan fantazyanın, yazında, özellikle sinemada ve televizyonda geleceği parlak görünüyor.

ÜTOPYAYA İLİŞKİN SON BİRKAÇ SÖZ

Kitabımın adının içine "ütopya" sözcüğünü koyuşum, beklediğim etkiyi (onyıllar sonra) yarattı. *Teleandregenos Ütopyasında Evlilik Hayatı* Türkçe ütopyalar içine sokuldu. Hatta onu ilk Türkçe ütopya sayanlar oldu. Oysa aransa, [**Ahmet Ağaoğlu**'nun *Serbest İnsanlar Ülkesinde* (1931) gibi] başkaları bulunurdu. Adım ütopyacıya çıkınca, yazın dünyasından "ütopya nedir?" gibi soru yöneltenler çıktı. Bunun üzerine, yazdığım ve okuduğum ütopyalar üzerine (sonradan) eğildim.

Ütopyayı önce, düşünürüne, yazarına, benimsediği etik değerleri, mantıksal sonuçlarına dek izleme olanağı veren bir yazın türü olarak gördüm. Düşüncelerini, ütopya yoluyla geliştiren bir yazar, görüşlerini "pratik, realist değil", "ayakları gerçekliğe basmıyor" gibi eleştirilere takılma tasası olmadan sunabilirdi.

Sonra ütopyanın, baskı dönemlerinde başvurulan bir tür olduğunu anladım. İçrek anlamıyla düzeni eleştirerek yeni değerler sunma olanağı veren bir yazın biçimi olarak kullanılabildiğini ve kullanılabileceğini kavradım.

Son olarak, "üst dil" kavramından esinlendim. Ütopyanın bir "üst toplum tasarımı" olarak yorumlanabileceği düşüncesine kapıldım. Bu düşünceyle, ütopyanın, kurulu düzeni, onun dışından ve üstünden eleştiri olanağını verdiğini ve verebileceğini sanıyorum.

Geçenlerde, bir Türkçe bilimkurgu yazını listesinde *Ozmos Kronos* yapıtımın da geçtiğini görmeyeyim mi? Dilerim bu kez de beni bilim kurgucu sanıp, benden, bu yazıda olduğu gibi, iyi bilmediğim bir konuda yargılar vermemi istemezler.

DİPNOT

1) Nenemin, gerçekleşmeyecek bir şeyden ikide bir söz edildiğinde, canı sıkılıp "masal masal malike" deyişini anımsadım.

Kapitalist bilimkurguda yeni tanrılar ve geleceksizlik olgusu

Osman Bilge KURUCA

Bilimkurgu günlük hayatımızın bir parçası haline geldi. Yüzmilyonlarca çocuğa seslenen çizgi filmlerden sinema filmlerine, çok satan romanlardan magazin dergilerine kadar uzanan bir etkisi var. Bilimkurgunun görece okuyan yazan kesimde dikkate değer bir ilgi yarattığı söylenebilir. Ama asıl önemli olan, böyle bir ilginin dışında yer alan yığınla insanın bilincini yönlendiren etkili bir imaj sektörü halinde çalışıyor olmasıdır. Milyonlarca insanın gözleri önünden fikirler, semboller, tasarımlar ve bilimsel olduğu belirtilen projeler durmaksızın geçiriliyor. Adeta insanlık bir bombardımanın altındadır.

Bilimkurgu bu kadar kısa zamanda ve bu kadar çok nasıl yaygınlaşabildi? Nedeni, çağımızın özelliğidir. İnsanlık tarihinde çürüyen egemen sınıfların yıkıldığı ve yeni sınıfsal güçlerin tarih sahnesine çıktığı her dönemde, sınıfların "gelecek", "yenilik", "ilerleme" gibi kavramların üzerinde çatıştıkları görülür. Bugün de insanlık bir dönüm noktasında bulunuyor. Kapitalist sistemin insanlığın varoluşunun önünde büyük bir tehlike oluşturmasına karşı, son yetmiş yıldır büyük bir insanlık hareketi yaşanıyor. Kapitalizm ile emekçi sınıfların birbirlerini altetmek için yaptıkları sıcak savaşlar sadece yaşadığımız somut gerçeklik içinde değil, bu gerçekliğin bir başka boyutunda, geleceğin sınırsız alanı ve olanakları içinde, gelecek tasarımlarının çarpışması şeklinde de yürütülüyor.

Tasarımların ve hayali kurmacaların niteliği, belli sınıflara ait bireylerin değiştirebilme ve yeniyi yakalayabilme gücünü gösterir. Eğer bir sınıf insanın hayallerini kaybetmişse, her şeyini kaybedecektir. Eğer bir sınıf, insanının ha-

Charles Fouriet.

yallerini kazanmışsa, dünyayı değiştirecek enerjiyi bulmuş demektir ve geleceği o yaratacaktır.

Gelecek teorileri; programlardan fütürolojik değerlendirmelere, ütopyalardan dine ve bilimkurguya kadar uzanan bir tablo üzerinde oluşuyor. Bilimkurgu, günlük hayatımızı yakından ilgilendiren bilim, teknoloji, üretim aletleri ile insanın ilişkisi üzerinde duruyor. İnsanın bu nesnelerle ilişki içinde değiştirme gücünü kazanmasını ya da teslimiyetini anlatıyor. Dolayısıyla günceldir ve kitleseldir. Bu özellikleriyle bilimkurgu, doğuşu, gelişimi, getirdiği modeller ve semboller ile, sınıfların gerçek durumlarının ortaya çıkarılmasında, güç ilişkilerinin ölçülmesinde ve ideolojik mücadelede önemli bir işlev üstleniyor.

İDEOLOJİ VE GELECEK

Bilimkurgunun basit fantastik eğlenceye veya dar edebi boyutlara indirgenmesi sık rastlanılan bir durumdur. Çok alışılmış olanın ideolojik olmaktan çıkarılması günümüzün en çarpıcı yanılsamasıdır. Bu bilimkurgunun da başına geliyor. İdeoloji dışı söylem, karşıt ideolojik tavrı sindirerek kolayca teslim almayı amaçlıyor. Bilimkurgu gösterilmek istenenin aksine güçlü bir ideolojik

Robert Owen.

içeriğe sahiptir.

Bilimkurgu neden ideolojik mücadelede etkindir? Bu durum ideolojilerin yapılanmasından kaynaklanıyor. Her sınıfın ideolojisi bir gelecek omurgasına sahiptir. Gelecek tasarımları sınıfların temel ideolojik temalarıdır. Bu ideolojik tema sayesinde, ideoloji ve insan arasındaki ilişki belirlenir. Bu nedenledir ki, bir bilimkurgu eleştirisi yapmak, ideoloji kavramını doğru tanımlamakla mümkündür.

İdeoloji, sınıfların ekonomik çıkarlarıyla temellenen dünya görüşüdür. Ancak bu tanım, sınıf üyelerinin tümünün aynı ideolojiyi savundukları anlamına gelmez. İdeolojiyi tanımlarken, sadece üretime indirgeyici yaklaşım yanlıştır. İdeoloji basit bir şekilde alt yapının yansıması değildir. Ondan kaynaklanır ama aynı zamanda ona müdahale edebilecek ve değiştirebilecek bir özelliğe de sahiptir. İdeolojinin bu niteliği, tarihi sürecin merkezinde sınıf mücadelesinin ve insanın bulunmasından kaynaklanır. İdeoloji insanı anlatır. Sadece sınıf ilişkileri içinde ne olduğunu değil, aynı zamanda ne yapmak istediğini ortaya koyar. Bunun içindir ki ideolojik inşanın motoru, sınıf çelişmesidir. Sınıf mücadelesi pratiği, emekçileri üretimin mekanik kıskacından kurtarır, fikir ve davranış düzeyini üretim sürecinin ilerisine sıçratır. Düzeni değiştirecek ve devrim yapacak sınıf,

Saint-Simon.

önce ideolojideki üstünlüğüyle ortaya çıkar. Bu nedenledir ki, sınıf mücadelesinde ideolojinin yerinden söz ederken aslında insanın yerinden söz etmiş oluyoruz.

İdeoloji ile insanın etkinleştirilmesi arasındaki bu doğrudan ilişki, gelecek unsurunu ideoloji içinde temel bir eksen haline getirir. Çünkü en büyük üretici güç insanır. Üretim, hem insanın var olabilmesinin bir koşuludur hem de sonraki bir zamanın nesnesidir. Bölüşüm ise bu nesnenin gelecekte projelendirilmesi durumudur. Bunun içindir ki her sınıf üretimin düzenlenmesine ve gelecekteki bölüşümüne göre kendini tanımlar. Hakim sınıfların ideolojik tavrı, egemenliklerini koruma ve gelecekteki bölüşümü kontrol etme yönündedir. Emekçi hareketi ise bölüşüme müdahale etmek ve yeniden bölüşüm mekanizmasını ele geçirmek için mücadele eder. Üretimin ve bölüşümün gelecekle ilgili olması gelecekle ilgili temaların belirleyici olmasına yol açar. Bu nedenle ideolojinin omurgası, geleceğin tasarımlanması ve programlaştırılmasıdır.

İdeolojilerin hayatiyeti, insanı ne ölçüde özgürleştirebildiğine bağlıdır. İnsanın özgürleşmesi, onun yaratıcı gücüyle geleceğin bir öznesi olmasıdır. Egemen sınıf ideolojisi, toplumun büyük çoğunluğunu üretimin mekanik bir parçası haline getirmeye çalışır. Sistem tutuculaştıkça ideoloji işleyen çarka yapışır. Bu durum ideolojiyi insansızlaştırır. İnsanı da yapabilme iradesinden uzaklaştırır ve silikleştirir. Değiştirme yeteneğinin körelmesi, insanı geleceğinden kopartan bir ideoloji sayesinde gerçekleşir.

Bu olguyu, kapitalizmin gelişim süreci içinde açık bir şekilde görebiliriz. Burjuva devrimleri sırasında insan özgürleşmiş, geleceği değiştirebilme teması insan düşüncesinde önemli bir rol oynamıştı. Kapitalizm gericileştikçe ve insanlığın gelişimi önünde bir engel oluşturdukça, ideoloji sömürünün ve mekanik kâr sürecinin bir yansıması haline geldi. Aynı durum Sovyetler Birliği'nde kapitalizmin yeniden oluşması sürecinde de ortaya çıktı. Salt alt yapıya yapışan ve insanlığın değiştirme gücüne dayanmayan her yaklaşım, kaçınılmaz olarak ideolojinin kurumasına ve gericileşmesine yol açar. İnsansızlaşma geleceksizleşme demektir. Bunun sonucu azınlık iktidarının güçlenmesi, sistemin ise yok oluş sarmalına sürüklenmesidir.

Düzene karşı mücadele eden ideoloji ise, üretimin mekanik ilişkilerine yapışmaz. Değiştirmeyi ve geliştirmeyi esas aldığı için insan merkezlidir. İnsanın değiştirme ve yapabilme gücünü zorladığı içindir ki, gelecek teması kuvvetlidir. Gelecek tasarımları, emekçilerin bugün için güçsüz konumlarını kabul etmediklerini ve nihai olarak güçlü olduklarını gösteren bir bilinç sıçramasına işaret eder. Her yeni gelecek projesi insanı bilinç olarak büyük kavgalara hazırlar, değişmenin ve geleceğin öznesi haline getirir. Bu, iktidar adayı bir sınıf olmanın en önemli işaretidir.

BURJUVA İDEOLOJİSİ VE BİLİMKURGU

Tarihteki bütün hakim sınıflar sömürülerini ve egemenliklerini sürdürebilmek için üretim nesnelerini idolleştirmişlerdir. Böylece emek ile ürün arasına bir yabancılaşma girmiştir. Bu idolleştirme hem dinsel zeminden beslenmiş hem de dine yeni bir enerji aşılamıştır. Günümüzde de burjuvazi aynı yolu izliyor. Teknoloji ve bilim bir idealizasyona uğruyor. Burjuvazinin bilimkurgu çizgisi bu idealizasyonun hikayesidir.

Bu bağlamda bilimkurgunun ideolojik hayatiyetinin birinci şartını tarihsel, geleneksel ve dinsel biçimler oluşturuyor. Bunlar bilimkurgunun içinde yeni bir yaşama alanı yaratıyor. İkinci şart ise insanı bu tarihsel biçimlere taşıyan teknolojist modellerin gerçekleştirilmesidir.

Burjuvazinin gelecek üzerine ideolojik hegemonyası daha çok bir yanılsamayla gerçekleştiriliyor. Gelecek tasarımlarının, günlük tekdüze ilişkiler içinde boğulmuş insanlar için ayrı bir büyüsü var. Bir çeşit maddi hayattan uzaklaşma ve unutma gibi. Burjuva ideologları da fikirler geleceğe uzandıkça farklılıklar birleşiyor ve tarafsızlaşıyor gibi bir yanılsamayı yaratıyorlar. Maddi hayatı unutmanın "rahatlığı" içindeki insanları, burjuvazi kendi gelecek projeksiyonu içinde yakalıyor. Bu ideolojik saldırı nasıl göğüslenebilir? İlk olarak emekçi sınıflar ve aydınları kendi gelecek modellerini geliştirmeli ve yaygınlaştırmalıdırlar. İkinci olarak ise burjuva ideolojik biçimlerin her zaman bir yönlendirme değil aynı zamanda bir itiraf olduğu görülmelidir. Bir sınıfın çöküşü öncelikle gelecek tasarımlarında görülür. Bilimkurgu kapitalizmin bilinç altını açığa çıkarıyor. Bu nedenle bilimkurgu alanı ayrıntılı olarak incelenmelidir.

ÜTOPYALAR ÇAĞININ BİTİŞİ, BİLİM VE TASARIM ALANININ BULUŞMASI

1789 Fransız devriminden sonraki

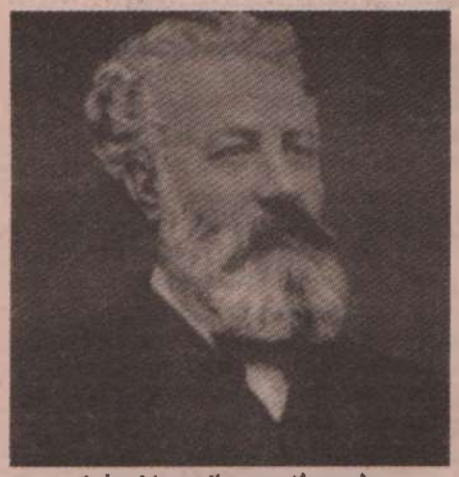

Jules Verne'in yapıtlarında bir dönemin bütün özelliklerini görmek mümkün. Yanda ünlü yapıtı 'Balonla 5 hafta'yı anlatan bir çizim.

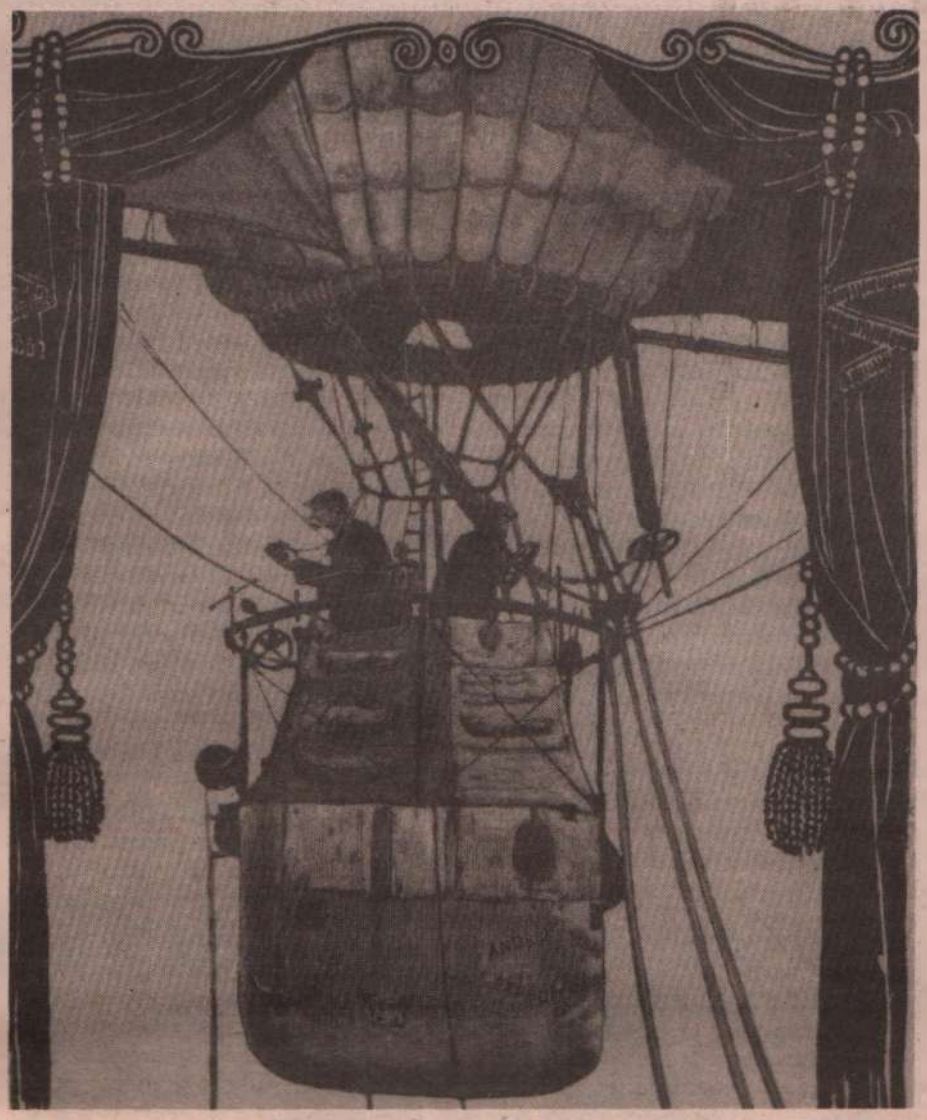

yıllar, yeni bir toplum ütopyasının doruk noktasını oluşturur. Fransız devriminin özgürlük, eşitlik, kardeşlik idealinin, bir süre sonra burjuvazinin işçiler ve emekçiler üzerindeki tahakkümüne dönüştüğünü gören **Saint Simon, Fourier ve Owen** gibi ütopyacılar, düzene tepki göstererek alternatif bir toplumsal model dile getirdiler. Burjuva devrimini hazırlayan 18. yüzyıl Fransız filozoflarının "akla uygun bir toplum" anlayışını benimsemeye devam ettiler. Bu düşünce yapısını altüst edecek bir maddi zemin henüz oluşmamıştı. **Engels** bu durumu şöyle anlatıyor: "O çağda kapitalist üretim tarzı ve onunla birlikte burjuvazi ile proletarya arasındaki uzlaşmaz karşıtlık henüz çok eksik gelişmişti." (1) Bu maddi yetersizlik nedeniyle proletarya toplumsal çelişmelerin çözümüne ağırlığını koyamıyordu. Henüz bağımsız bir sınıf olarak tarih sahnesine çıkmamıştı. Bu durum ütopyacıların ortaya çıkış zeminini hazırlamaktaydı. **Engels** bu gelişmeyi şöyle tahlil etmektedir: "Proletarya, o kendine yetmez durumunda, olsa olsa dışarıdan ya da gökten yardım görebilecek ezilmiş, acı çeken bir tabaka olarak ortaya çıktı. Bu tarihsel durum sosyalizmin kurucularını da etkiliyordu.. Eksik kapitalist üretim koşulları ve eksik sınıf koşulları, eksik teorilerle karşılandı. Toplumsal sorunların henüz gelişmemiş ekonomik koşullarda gizli duran çözümünü, ütopyacılar, insan beyninden çıkarmaya kalkıştılar. Toplumda yanılgılardan başka hiçbir şey yoktu; bunları gidermek sağduyunun göreviydi. Öyleyse, yeni ve daha yetkin bir toplumsal düzen sistemi bulmak ve onu topluma dışarıdan, propagandayla kabul ettirmek gerekiyordu. Bu yeni toplumsal sistemler, ütopik olmaya önceden mahkum edilmişti." (2)

Ütopyacılar, burjuva devriminin işçi, köylü ve burjuva bağlaşıklığını aşamıyor, sınıfsal olarak proletaryanın çıkarlarını temsil etmiyorlardı. "Onlar Fransız filozofları gibi önce belirli bir sınıfı değil tersine bütün insanlığı hemen kurtarmak istemişlerdir." (3) Ütopyacılar bu tarihi koşullar nedeniyle, ileri bir aklı temel alan alternatif yaşam modelleri oluşturdular. Ancak bu modeller tarihsel gelişmenin seyrinden kopuktu. Üreten insanın değiştirici eylemi bu projelerin merkezinde yer almıyordu. Bilinç sınıfsal çelişmenin ve üretim pratiğinin imbiğinden çıkarılmıyordu. Strateji ise ileri bir aklın çizdiği modelin insanlığa kabul ettirilmesi olarak görülmekteydi.

19. yüzyılın başlarında, ütopyacıların ortaya çıkardığı geçiş toplumunun özellikleri ortadan kalktı. Kapitalizmin büyük merkezlerdeki gelişmesi hızla tamamlanmaktaydı. İşçi sınıfı sanayi bölgelerinde yoğunlaşmıştı ve etkisini giderek artırıyordu. 1838'de Lyon'da işçi sınıfının ilk büyük ayaklanması başladı. 1838-42 yılları arasında İngiliz Çartistlerinin işçi hareketi doruğuna ulaştı. 1848'de ise Avrupa'nın bütün sanayi merkezlerinde patlayan bir işçi ayaklanması oldu. Proletarya burjuvazi ile girdiği savaşta politik ve örgütsel yeteneklerini güçlendirdi. Diğer yandan Aydınlanma ile başlayan bilimsel devrimin rüzgarı devam ediyordu. Bilimsel icatların teknolojiye geçiş süreci iyice kısalmıştı. Burjuvazi için bunun anlamı pazar alanlarını hızla geliştirmekti. Sertleşen sınıf mücadeleleri, bilimin günlük hayattaki yansımaları, bir değişim beklentisini toplum içinde dalgalandırıyordu.

Gelişmeler bilim ve tasarım alanını birleştiriyordu. O zamana değin insanın değişim hayali, maddi yapıcılarını bulamamıştı. Bilim ve tasarımın buluşmasının anlamı, geleceği yaratabilecek maddi kuvvetlerin ortaya çıkmış olmasıdır. Yaratılan maddi kuvvet neyse, ancak onun enerjisinin ulaşabileceği bir tasarım geliştirilebilirdi. Bu bağlamda her sınıf kendi gerçeklikleri içinde harekete geçti. Her sınıfın maddi kuvveti farklıydı. Bu farklılığın ekseni iktidar meselesiydi. Bu fark bilim ve tasarım alanında iki sınıf arasında bir kopuş yarattı. Bu makas 20. yüzyılda iyice açıldı. Bu kopuşu görmemek, burjuvazinin 20. yüzyılda geliştirdiği bilimkurgunun bilim ve tasarım alanındaki gelişmenin doğal bir seyri olduğu yanılsamasını yaratmaktadır. Esasen 20. yüzyılda burjuvazi için bir bilim ve tasarım alanından söz edilemez. Ancak, 19. yüzyılın başları için sözedilebilirdi. Burjuvazi için, sanayi devriminin rüzgarıyla oluşan bir genişleme olanağı bulunuyordu.

Proletarya, iktidara yürüyen bir sınıftı. Geleceğe yürürken dayandığı maddi kuvvet, üretimden gelen gücüydü. Bunun için proletaryanın hayatında bilim ve tasarımın birleşmesi, sınıfsız topluma kadar uzanan bir iktidar programının yaratılmasıyla oldu. 1848'de **Marx** ve **Engels**'in yazdığı *Komünist Partisi Manifestosu*, bilimsellikle gelecek tasarımını buluşturan ilk eserdir. *Komünist Partisi Manifestosu* işçi sınıfının o güne değin yaşadığı deneylere ve birikime dayanarak hazırlandı. Marx dünyayı değiştirecek maddi bir kuvvetin ortaya çıktığını söylüyordu. Gelecekteki sosyalist toplum ve sınıfsız toplum projelerini ütopyalardan ayıran nokta, işçi sınıfının maddi gücüne, yeteneğine ve birikimine karşılık gelebilen bir toplumsal modelin gelecek zaman içinde tasarlanmasıdır. Bu, bilim ve tasarım alanının gerçek anlamda buluşmasıdır.

Burjuvazi iktidarda olan bir sınıftı. Proletarya gelecekteki bir toplum modeli üzerine tartışma açarken, 19. yüzyılın ortalarına doğru burjuvazinin bir gelecek tasarımına yönelmediği görülür. İktidarda katılaşmış bir sınıf olarak burjuvazinin gelecek diye bir meselesi yoktu, genişlemek diye bir meselesi vardı. Burjuvazinin maddi kuvveti üretim aletleri üzerindeki mülkiyeti idi. Buna dayanarak genişleme potansiyeli değerlendirebilirdi. Yavaş yavaş egemenliği altına giren bilim ve teknolojideki kontrolü ile boş kalan pazar alanlarını doldurabilir, sermaye birikimini hızlandırabilirdi. Burjuvazi açısından yeni dönemin belirleyici özelliği makinenin ve teknolojinin fetişleştirilmesidir. Teknolojinin belirleyiciliğini temel alan yeni ideolojik yaklaşımın yaygınlaştırılması, yeni bir düzen kurmaya yönelen emekçi hareketine karşı bir hegemonya oluşturabilmek bakımından da önemliydi.

BİLİMSEL DEVRİMDEN KOPUŞ: JULES VERNE, SHELLEY, WELLS

Bir yandan kapitalizmin bilimi bir meta haline getirmeye çalışması, diğer yandan aydınlanma döneminin hâlâ devam eden etkileri, kültür hayatında bir çatışma yarattı. **Jules Verne, Shelley** ve **Wells** bu geçiş döneminin tipik özelliklerini taşırlar. Bu üç yazarın romanları yeni bir burjuva kültürünün yaratılmasının ve aydınlanmacı bilim geleneğinin tasfiye edilmesinin kritik işaretlerini verir.

Jules Verne'de bu dönemin bütün özelliklerini görmek mümkündür. **Verne**'nin romanları genellikle yaşadığı dönemde geçer. Romanlarında yeni bir bireyin yaratılması önemli bir yer tutar. Rekabetçi kapitalizmin ihtiyaç duyduğu, teknolojik yeniliklerle birleşen, keşfedilmemiş alanlara açılan, girişimci, burjuva ideallerini her yere taşıyan, engel tanımayan bir kahraman tipi 19. yüzyılın popüler kültüründe önemli bir ağırlık oluşturmuştur. Bu roman kahramanları orta sınıftan insanlardır. Sistemin içinde belli bir yerleri vardır. *"Balonla Beş Hafta"*nın kahramanı Dr. Samuel Fergusson tanınmış bir bilim adamıdır. (4) *"Aya Seyahat"*in kahramanları ise topçu subayları tarafından kurulan bir kulübün başkanı Barbicane ve subay Nichol"dur. (5) *"Deniz Altında 20 Bin Fersah"*ın kahramanı ise bir balina avcısı, profesör ve bilim adamı olan Kaptan Nemo'dur. (6) Bu karakterlerin ortak bir özelliği de sistemin içinde yer almalarına rağmen sistemin kabuğunu kırıcı bir niteliğe sahip olmalarıdır.

J. Verne romanlarının bir diğer özelliği yeni teknolojilerin adeta bir roman kahramanı gibi konu içinde ağırlık taşımasıdır. Ülkeleri dolaşan balon, denizaltı, aya gidebilen uzay aracı bunlardan bazılarıdır. **Verne** yeni teknolojilerin topluma mal edildiği ve yaygın olarak kullanıldığı bir tasarımda bulunmaz. Romanlarında yeni teknolojiler tektir. Ve çoğunluk açısından ulaşılmazdır. Tek olması teknolojinin kullanıcısına ve sahibine önemli bir üstünlük sağlar. **Verne**, Kaptan Nemo'da olduğu gibi bu üstünlüğün teklik yaratabileceğine dikkat çeker. Yeni teknoloji ile birey arasında kurulan egemenlik ilişkisi, onu sistemin içinde ve çevresinde bir zirve haline getirir. Yeni teknolojilerin tekliği, teknoloji ve bilgi üzerindeki mülkiyetin giderek sistem içine yerleştiğini gösterir. Bu noktada kapitalist yükselişin ilk işaretlerini bulabiliriz.

J. Verne romanlarının üçüncü özelliği keşifçi olması, dünyanın adeta tek pazar olabileceğini göstermesidir. Bilinmeyen ülkelere gitmek, arzın merkezine ve aya yapılan yolculuklarda olduğu gibi çevremizde bulunan bütün nesneleri ele geçirmek roman kahramanlarının kişiliğini oluşturur. Artık Batı insanı için dünyanın hiçbir yeri kapalı değildir. Beş haftada balonla ülkeler dolaşılır. Denizlerde 20 bin fersah gidilebilir. Dünya seksen günde gezilebilir. İleri teknolojiye sahip olmak bütün coğrafyaya egemen olmak anlamına gelir. Roman kahramanları geri toplumlar karşısında hep müdahaleci bir üstünlük içindedir. *"Seksen Günde Dünya Gezisi"* nde olduğu gibi yerli halklara karşı uygar Batı her zaman kazanır ve sorunları çözer. **J. Verne** romanları kapitalizmin yayılmacı

☞

kültürünün oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Ancak **J. Verne** romanlarının asıl önemli özelliği, bilime yaklaşımıdır. "*Deniz Altında 20 Bin Fersah*" adlı romanın Kaptan Nemo tiplemesi, **Verne**'nin bu sorunu nasıl ele aldığını gösterir. Kaptan Nemo dahî denilebilecek büyük bir bilim insanıdır. Denizaltısı Nautilus ise insanlığın bilimsel düzeyine göre çok ileri bir buluştur. Nemo bu buluşunu insanlardan uzaklaşarak kendi başına gerçekleştirmiştir. Kaptan Nemo'nun kişiliğinin bir yönünü aydınlanmacı gelenek oluşturur. Fransız devriminin cumhuriyetçi fikirlerine yakınlık duyar. "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında batan bir Fransız savaş gemisini ziyaret eder. "İntikamcı" adlı bu gemi ile Nemo arasında "özel bir durum" vardır. (7) Kişiliğinin bir başka yönünü ise dünya ülkelerine karşı duyduğu nefret oluşturur. "Ezilen benim ezen de orada! Onun yüzünden sevdiğim saydığım değer verdiğim herşeyi kaybettim" (8) der.

Kaptan Nemo'nun nefreti çeşitli ülkelerin savaş gemileriyle boy ölçüşmeye varacaktır. Ancak bu nefret Nemo'nun doğayla barışık bir insan olmasını engellemeyecektir. Denizaltısı bir doğa müzesidir. Çok ileri bir teknolojiye sahip olması, doğacı yanının önüne geçmemiştir.

Kaptan Nemo'nun öyküsü sistemden kopmuş bir bilim insanını anlatır. Sistemden koptuğu için de tehlikelidir ve yaşama hakkı yoktur. Romanın sonunda olduğu gibi denizler içinde kaybolmaktan başka bir son onu beklemez. **J. Verne** Kaptan Nemo tiplemesini bütünüyle dıştalamaz. Onun araştırıcı ve çevreci yanına ilgiyle yaklaşır. Nemo aydınlanma geleneğinin temsilcisidir. Nemo'nun tepkiselliği ve nefretinin, burjuvazinin devrimci dönemini reddetmesiyle ilişkili olduğu okuyucuya örtülü bir şekilde hissettirilir.

J. Verne araştırmalarının yeni buluşları Nemo karakterini daha da belirginleştiriyor. Araştırmacı **Oliver Dumas** romanın son bölümünün yayıncıda değiştirildiğini belirtiyor. Romanın son bölümünde Kaptan Nemo ölürken ağzından "Tanrı ve vatan" sözleri dökülür. Oysa araştırmaya göre asıl metinde ölürken söylediği son söz "bağımsızlık"tır. (9) Nautilus'ta kurulan yaşam ütopyalar döneminin son bir kalıntısı gibidir. Kaptan Nemo'nun hayatı bilimin sistem dışı olma çabasının çıkışsız olduğunu gösterir.

Wells'in "*Dr. Moro'nun Adası*" adlı romanında ise, bir adada yaşayan bilim adamının genetikle oynayarak yarı hayvansı yarı insansı canlıları yaratması anlatılır. Bilim adamının toplumdan uzaklaşması yine insanlık için tehlike üretmiş ve Dr. Moro'nun sonunu hazırlamıştır. "*Dr. Moro'nun Adası*"nda da özgür bilimin sistem dışına sürülerek çıkışsızlığa saplanması işlenmektedir.

Shelley'in "Dr. Frankenstein"ı ise aydınlanma döneminin esintilerini yaşayan bir bilim adamıdır. Deneysel araştırmalarda "hayatı yaratmak" amacına yönelmiştir. "Bu konuyu kimseye açmıyordum. Kimisi gerçek inançtan yoksun olduğu için, kimi de fazla dindar olduğundan, gerçek ilerlemeye karşı çıkardı." (10) Dr. Frankenstein doğaya müdahale edilmesine karşı çıkan tutucu fikirleri kabul etmez. "Doğa insanın gelişimini engellemek için sınırlar, engeller yaratıyor. Ne var ki bu sınırlar, bu engeller tarih boyunca aşıldı. Biz de aynı şeyi yaptık." (11) Dr. Frankenstein'ın ceset parçalarından yaptığı yaratığın her deneyden sonra canavara dönüşmesi tanrısal bir ceza gibidir.

Bilimsel gelişmenin lanetli bir ürünü olarak ortaya çıkan canavar her yok oluştan sonra değişik bir kimlikle Frankenstein tarafından yeniden yaratılır. Frankenstein için canavarın yaratılması adeta bir gerekliliktir. Bu gereklilik aynı zamanda Frankenstein'ın "ileri bir beyin" yaratma arzusuyla da birleşecek, ancak her defasında yaratık Frankenstein ile bir uyum içine girmeyecek, canavarlaşacaktır. "Gereken bütün tedbirleri almıştım. Hayat bulduktan sonra kaçmayacak, bana, sağa sola saldırmayacaktı... Yine de son karar, bir bakıma yaratığındı. İnsan gibi hareket ederse, ona benimle eşit bir insanmış gibi davranacaktım. İnsandan daha değersiz birşey olduğu taktirde, işte o zaman onu istediğim gibi yetiştirecektim." (12) Yaratılan canavarın ilk tepkisi ise bağımsız bir kimliğe sahip olmaktır. Frankenstein bu durumu şöyle betimliyor: "Dirilen bir hayvan, özgürlüğe kavuşan bir şeytanın sırıtmasıydı." (13)

Canavar ve Frankenstein ilişkisi bilimin ve gelişen sanayinin yarattığı "mezar kazıcısı" işçi sınıfıyla burjuvazi arasındaki ilişkiye benzer. Kapitalizmin yarattığı proletarya bir türlü kontrol altına alınamaz. Canavar kimliğiyle egemen sınıfın karşısına dikilir. Yaratım bir zorunluluk olduğu gibi yaratığın canavarlaşması da bir zorunluluktur. Canavar "işçi sınıfı gibi, kolektif ve yapay bir yaratıktır... Organları yeniden birleştirilerek canavar kişiliğinde hayata döndürülenler, feodal ilişkilerin çöküşüyle, sefalete ve ölüme itilen yoksullardır. Yalnızca çağdaş bilim -bu karanlık ve şeytani makineler metaforu- onlara bir gelecek sunabilir." (14)

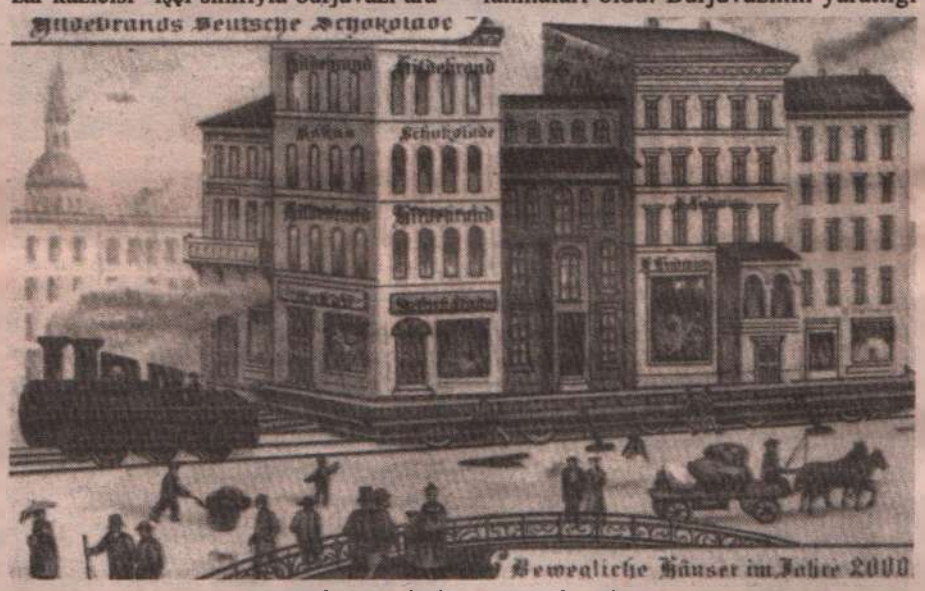

Raylar üzerinde yürüyen kentler

J. Verne, **Shelley** ve **Wells**'in romanlarında, burjuvazinin demokratik devrimlere ve aydınlanma geleneklerine karşı yürüttüğü hesaplaşma açık bir şekilde görülür. Bu saldırının amacı, bilimi burjuvazinin malı haline getirmek, bilim insanları üzerindeki kontrolü güçlendirmektir. Bu romanlarda burjuvazinin bilime bakış açısı şu şekilde belirginleşir: Aydınlanma gelenekleriyle ilişkili bilim insanları toplumdan ve sistemden kopmuştur. Bu nedenle her buluşları, toplum için tehlike oluşturacaktır. Bilim insanları bu nedenle toplumsal ve tanrısal bir cezayla karşılaşırlar. Yazarların, bilimle hesaplaşmayı irdelerken zaman zaman bilim insanının yanına geçtiklerini, tekelleşen sisteme karşı endişe duyduklarını hissederiz. Bu durum **Verne**'de çok belirgindir. **Verne**'nin bu yaklaşımı, zamanında yayınlanmamış bir eserinin geçtiğimiz yıl gün ışığına çıkarılmasıyla daha da berraklaştı. "**Verne**, *20. yüzyılda Paris* adlı bu eserinde insanların kendi kültürlerine yabancılaştıkları bir yaşamı dile getirerek bilimi tekelleştiren sisteme keskin bir eleştiri yapmış." (15) 19. yüzyıl kültür hayatında bilimde özgür yaratıcılık sistem dışı tutularak cezalandırılırken, bilim kavramı da teknolojist bir dönüşüme uğrar. Teknolojiye ilgi bilimin yerine geçer. Toplumun hayatı bilimin konusu olmaktan uzak tutulur. Bilimsel çalışmalar bize, kendi gelişiminin dinamizmi içinde verilmez, sonuçtaki teknolojik görünümleriyle ortaya konur. Böylece, hakim sınıfların mülkiyetindeki teknolojinin fetişleştirilmesinin uygun zemini hazırlanır. 19. yüzyılda yayılmaya çalışılan bu bilim kültürü, 20. yüzyılda bilimin bütünüyle metalaşmasının ilk işaretlerini verir.

Bu romanların ikinci ağırlık noktası, sanayi devriminin sonuçlarının burjuvazi için bir kabus haline gelmesidir. 19. yüzyılın başlarından itibaren proletaryanın burjuvaziye karşı çok şiddetli ayaklanmaları oldu. Burjuvazinin yarattığı işçi sınıfı onun mezar kazıcısı haline gelmişti. Bu açmaz, kapitalist kültürün içinde bilim teknoloji ve sanayinin, kaçınılmaz olarak kendisi için tehlike olan canavarı yaratarak imgesel bir bozulmaya uğramasına yol açmıştır. Karanlık laboratuvarlar, bilim yapma alanlarının ortaçağın korku motifleriyle işlenmesi, yaratmakla canavarlığın ve çirkinliğin özdeşleştirilmesi türünden yaklaşımlar ön plana geçer. Bu durum 20. yüzyıl bilim kurgusunda daha da gelişecek, toplumsal dokunun çürüdüğünü gösteren kaotik görüntülere dönüşecektir.

19. yüzyıl bilimkurgu yapıtlarının bir diğer özelliği yayılmacı olmasıdır. Burjuvazinin teknoloji üzerindeki hakimiyeti bütün dünyaya egemen olmanın meşru sebebi olarak sunulur. "Teknoloji ile serüven birbirine bağlanıp, sömürge mitolojisinin uzantısını oluşturur." (16) 19. yüzyıl yapıtlarına özgü, yayılmacı-girişimci bireysellik, yüzyılın sonlarına doğru edebiyat alanından çekilir. Yerine, bireyselliği öldüren, teknolojik erki elinde bulunduran bir bürokratik yapı geçer.

20. YÜZYILDA BİLİMKURGU

20. yüzyılla birlikte dünya yeni bir çağa girdi. Rekabetçi kapitalizm sona erdi, emperyalistleşen kapitalizm bütün dünyayı sömürgeleştirmeye yöneldi. Kapitalist sistemin çelişmeleri keskinleşti ve dünya bir yandan proleter devrimcileriyle öte yandan kurtuluş savaşlarıyla büyük bir değişim içine girdi. Kapitalizm atak yapıyor denirken dünyanın üçte biri elinden kayıvermişti. Birçok ülke halkının devrim yaparak emperyalist sistemin dışına çıkması, kapitalizmin bir varoluş krizine sürüklendiğini açık bir şekilde göstermiştir. Kapitalizmin yarattığı "canavar" artık harekete geçmişti.

Varoluş krizi içindeki burjuvazi, tarihte sonu gelen bütün sınıfların yaptığı gibi sahibi olduğu gücü fetişleştirdi. Burjuvazinin elindeki güç, üretim aletlerini oluşturan makinaları, teknoloji ve denetimi altındaki bilimdi. Emekçi hareketi karşısında sürekli gerileyen ve hiçbir toplumsal ufku kalmayan burjuvazi elindeki bu gücü idolleştirdi ve sınıfsal kaderini buna bağladı.

Bu koşullarda burjuva ideolojisi, kapitalizmin bunalımına uygun bir karakter kazandı. Gelecek üzerine yanılsamaların gündeme getirilmesi bu bunalım çağının tipik özelliğidir. "Gelecek" üzerine yanılsamaların gündeme getirilmesi bu bunalım çağının tipik özelliğidir. "Gelecek", insanın maddi dünyasının dışında tanrısal bir uzamdır. Böyle bir geleceği insanla buluşturan ise teknolojidir. Artık "büyü teknolojinin içindedir." (17) Burjuvazinin gelecek tasarımları, bütün devasa görüntüsüne rağmen kapitalizmin bir çürüme dönemine girdiğini ortaya koydu. Egemen güç, iç çelişmesini saklamaya eğilimlidir. Ama hayaller her zaman ele verir.

Bu ideoloji, kültür ve sanat alanına Fütürizm (gelecekçilik) şeklinde yansıdı. 1909-1911 yılları arasında İtalya'da **Marinetti**'nin önderliğinde başlatılan bu hareket, "Makinenin büyük zaferini yücelteceğiz. Yarış eden bir otomobil Nike heykelinden daha güzeldir... Yangın gibi parlayan şantiyelerin ve tersanelerin gece coşkusunu, bıçak gibi parlayan köprüleri, kocaman çelik atlar gibi raylar üstünde geniş göğüslü lokomotifi söyleyeceğiz." (18), diyerek emeğin sıfırlandığı bir makine idealizasyonunu hedefliyordu. Bu yaklaşım, teknolojiyi elinde bulunduran "merkezi militarizmin görkemleştirilmesine" (19) dönüşüyordu. **Marinetti** "etten kemikten yapılı ölümlü insanı çağcıl teknik güce koşut olarak inanüstü bir yaratık gibi görür." (20) Bu inanüstülük düşüncesi sonraları faşizmin gelişiminde etkili olacaktır. Fütüristlerin makineyi yücelten anlayışları, savaşçı kapitalizmin desteklenmesine yol açıyordu. Fütüristler bildirgelerinde, "biz dünyanın tek sağlığı olan savaşı, militarizmi, yurtseverliği... ve kadının aşağılanmasını yüceltiyoruz" (21) diyorlardı. İnsanı aşağılayan ve makineyi yücelten fütürizm sanat alanında soyutlamanın da öncülüğünü yaptı. Sanatsal biçim insanın hayatından koptu, makinenin geometrik çizgilerine indirgendi. Fütüristlerin geçmişe bakışı inkarcıydı. "Bizler müzeleri, kütüphaneleri yerle bir edip ahlakçılık, feminizm gibi bütün yararcı korkaklıklarla savaşacağız" (22) diyerek, insanlık tarihinin bütün kültürel birikimine karşı çıktılar ve bir tarihsizlik bilincini yaygınlaştırmayı amaçladılar. Fütürizm, 1. Dünya Savaşının hemen öncesinde ortaya çıkmıştı. Yeni bir savaşa hazırlanan kapitalizmin barbarlığına, insan dışılığına, bütün toplumsal ve

tarihsel değerlere saldırışına hizmet eden etkin bir ideolojik işlev üstlendiler. Fütürizm bu yönleriyle bilimkurgunun ortaya çıkışında ve içeriğinin oluşmasında oldukça etkili olmuştur. Bilimkurgu yapıtlarındaki birçok temel unsur fütüristlerden alınmıştır.

Burjuvazinin kültür ve sanat teorisindeki bu "gelecekçi" çıkışı, 2. dünya savaşının hemen ertesinde "gelecekçiliğin" bir bilim dalı olarak tanımlandığı fütürolojinin oluşturulmasıyla devam etti. Gelecek ile bilimi yan yana getiren bu "bilim dalı" yeniydi. Ancak 1929'da ABD'de bilimkurgu adıyla oluşturulan tür, bilim ve gelecek bağlamında etkili bir çıkış yapmıştı. Yirmi yıl sonra fütürolojinin ortaya atılması, bilimkurgudaki açılımları bilim içi bir zemine dayandırma çabasından kaynaklanır.

Britannica fütürolojinin tanımını şöyle yapıyor: "Toplumsal bilimlerde, gelecekteki gelişmeleri tahmin edebilmek amacıyla bugünkü yönelimleri inceleyen bilim." (23) Burjuvazi geleceği tahmin etme yöntemini, toplumu istenilen geleceğe yönlendirme amacıyla oluşturdu. 1947'de **Karma**'nın *"Yeni Ufuklara Doğru"* çalışması, 1950'lerde **Rand Corparation**'da **Herman Kahn** ve arkadaşlarının gelişim stratejileri, 1972'de MIT'ten **Meadows** ve arkadaşlarına Roma Kulübü'nün hazırlattığı *"Büyümenin Sınırları"* raporu fütürolojinin gelişiminin köşe taşlarıdır. Günümüzde fütürolojik değerlendirmelerin oldukça yaygınlaştığı görülüyor. Bunların en başlıcaları teknolojik gelişmenin kendiliğinden sınıf farklarını kaldıracağı düşüncesidir. Kısa sürelerde gerçekleşecek felaket ve yokoluş tabloları da fütürolojinin bir başka önemli konusunu oluşturuyor.

Fütüroloji bir bilim dalı olarak sunulsa da izlediği yöntemin bilimsel olduğu söylenemez. Burjuvazinin yöntemi, teknolojideki düzeyin, istatistiki bilgilerin geleceğe bir izdüşümünü gerçekleştirmektir. Burjuva fütürolojisinde sadece düz doğrular vardır. Toplumsal çelişmeler ve devrimler yoktur. Gelecek tahminine yol açacak veriler içinde sınıflar arasındaki ilişki ve toplumdaki değişme isteği yer almaz. Fütürolojik yöntem, kapitalizmin genel yapısını ve gelişme eğrilerini geleceğe taşıyıp idealleştirir. Burjuva fütürolojisi, burjuvazinin gelecekteki hakimiyetini çizer. Ancak karşısına direnecek kuvvetler çıkarsa, 74 petrol krizinde olduğu gibi bu gelecek tahminleri içinde karamsar senaryolar birden ağırlık kazanır.

Burjuvazinin geliştirdiği fütürist teoriler bilimkurgunun hangi zeminde oluştuğunu ortaya koyuyor. Bu teorik zemin emperyalist yayılmacılığı mutlaklaştırmak ve sisteme uyumlu bireyi yaratmaktır. Bilimkurgu ilk kez bu adla, ABD'de **Hugo Genbach** tarafından 1927 yılında yayınlanan öykülerden sonra bir tür olarak hızla yaygınlaşmaya başladı. Kuşkusuz bilimkurgu adının kullanılması ve benimsenmesi bir rastantı değildi. Dönemin ideolojik yaklaşımına denk düşen bundan iyi bir sözcük bulunamazdı. 19. yüzyılın "bilimkurgu" romanlarında anlatılan aydınlanmacı bilimsel geleneklerin tasfiyesi tamamlanmış, kapitalizmin bilim üzerindeki egemenliği gerçekleşmişti. Diğer taraftan çağın bir başka özelliği de bilimselliğin kitlelerin hayatına girmesidir. Bu şartlarda burjuvazi, bilimi kâr aracı haline getirirken, kitlelerin bilim ile ilgisini mistikleştirecek bir "bilim" yanılsamasına yönelmeye önem verdi. Bilimkurgu bunu gerçekleştirebilmenin aracını oluşturdu. Çünkü bilimkurgu, gelecekteki bilimsel buluşların tasarımına dayandığı için, hem gerçekleşebilirlik sanısı yaratarak izleyicisini yakalamakta, hem de kendi gelecek kurgulaması içinde insanı dönüştürme operasyonunu tamamlamaktadır. 19. yüzyılın bilimkurgusu yaşanılan zamanda geçiyordu. 20. yüzyılın bilimkurgusu ise gelecekte geçiyor. "Gelecek" gerçekliğe bir türlü oturmayan burjuva ideolojisini mutlaklaştırma işlevini üstleniyor. Burjuvazi bunu gerçekleştirebilmek için bilimi bozuyor ve bilim dışı haline getiriyor. Kitleler ürettikleri bilime yabancılaşarak bilimin yerine konulan bir nesneyle ilişkilendiriliyorlar ve tarihin öznesi olmaktan çıkarılarak kişiliksizleştiriliyorlar.

Çeşitli bilimkurgu yazarları ve eleştirmenleri bilimkurguyu şu şekilde tanımlıyorlar. Bilimkurgu yazarı **Arthur Clarke**'in görüşleri şöyle: "Hep yarının teknolojisi üzerinde durmuşumdur. Bir başka deyişle o teknolojinin toplumsal yapısını anlatmaktan ısrarla kaçınmışımdır. Bir kere toplumların gelecekteki yapılarını kolayca kestiremezsiniz. Orta çağın en parlak zekaları en büyük düşünürleri siyasal ekonomik kehanetleriyle kendilerini tükettiler. Siyaset iktidarları

ekonomik zenginlikle uğraşır. Doğrusunu isterseniz iktidar da ilgilendirmiyor beni servet de. Benim işim yarının bilim ve teknolojisi." (24) Bir başka bilimkurgu yazarı **Kurt Vennegut** ise görüşlerini şu şekilde belirtiyor: "Kritikçi kişilerin hayal bilim bölümünün içine girebilmeleri teknolojiyi anlayabilmeleri ile mümkündür." (25) **Asimov** ise "Ben tam olarak ne yapabileceğimi çok iyi biliyorum ve onu yapıyorum. Felsefe ya da edebiyatla uğraşmıyorum. Sadece hikaye anlatıyorum." (26) diyor ve bu yaklaşımına bir tanım ekliyor: "Bilimkurgu bilim ve teknolojideki değişimlere insanın tepkisini inceleyen bir edebiyat dalıdır." (27) Benzeri bir tanım ise **Kingsley Amis**'in: "Bilimkurgu bilim ve teknolojideki ya da sözde bilim sözde teknolojideki bazı yeniliklerden türetilmiş anlatı tarzıdır." (28) Toplumsal modeller önermesiyle birçok bilimkurgu yazarından ayrılan **Ursula L Guinn** ise bilimkurguyu şu şekilde tanımlamaktadır: "Bilimkurgu metafordur. Onu diğer, daha eski kurmaca biçimlerinden ayıran şey, çağdaş hayatımızın bazı baskın ögelerinden, bilimden, bütün bilimlerden ve teknolojiden ve bu arada görecelikçi ve tarihsel bir perspektiften çıkarılan yeni metaforları kullanmasıdır." (29)

Birçok bilimkurgu yazarının üzerinde birleştiği gibi bilimkurgunun malzemesi bilim ve teknolojideki gelişmelerdir. Bilim ve teknolojideki gelişmelerle insan ilişkisinin çözümlenmesi genellikle bir gelecek tasarımlanması şeklinde bütün bilimkurgu romanlarının ana konusudur. Bu konuların ekseni ise toplumsal dinamikler değil, teknolojist bir bakışla ele alınan bilimdir. Kalkış noktası böyle olunca, bilimkurgu yazarlarının çoğunun kendilerini adeta endüstri tasarımcısı gibi görmeleri anlaşılıyor. Böyle ifade edilmiş olsa bile, bilimkurgu yazarlarının, endüstriyal öngörülerin ötesinde insanı şekillendirmeye yönelik bir kurguya da yöneldikleri çok açık. Nitekim bilimkurgu romanlarının incelenmesi üstlendikleri bu ideolojik işlevi ortaya koyuyor.

KAPİTALİZMİN YENİ TANRILARI

Gelecek tasarımını kârın sınırsızlığıyla birleştiren burjuvazi makineyi tanrısallaştırarak geleceğin öznesi haline getirdi. Böylece hem sınıfsal hakimiyetini perçinlemeye hem de gelecekte de kalıcı olacağını göstermeye çalıştı. Bilimkurgu bu ideolojik hedefin araçlarından biridir. Bu tür bilimkurgu yapıtları bilimkurgu eleştirmeni **Suvin** tarafından şöyle değerlendiriliyor: "Mitler gibi çağının toplumsal dinamiklerini açıklamak yerine, görünüşü yönünden değişmez şeyler olarak algılanan motifleri mutlaklaştırırlar. Yaşamın toplumsal hayatın, olguların özünü açıklamayı iddia ederler. Gerçekte ise, hayatı 'insanın değişmeyen yanları' ile açıkladıkları; ya da hayatın bir bütün olarak 'anlamsızlaştığını' ve bunun akılla düşünce ile kavranmayacak olan tanrısal ya da göksel güçlerin iradesinin sonucu oluşu ile açıkladıkları için mithik kalırlar." (30)

Burjuva ideolojisinin bu "yeni" yaklaşımı bir yandan tarihten gelen din mirasıyla beslenirken diğer yandan klasik din anlayışını kışkırtıcı bir rol oynadı. Bu durum, makinenin idealizasyonunun dini aşan bir "modernizm" olmadığını, tam aksine din anlayışıyla günümüz insanını buluşturan bir özellik taşıdığını gösteriyor. İleri teknolojinin kullanıldığı ABD ve Japonya gibi ülkelerde dinin ve tarikatların hızla gelişmesi bunu doğruluyor. Japon işverenleri üniversite mezunlarının işe alınabilmesi için maneviyat eğitiminden geçirilmelerini sağlayan kurslar düzenliyorlar. (31) **John Naisbitt** *"Sanayi Sonrası Toplum"* adlı kitabında bu gelişmeyi şöyle belirtiyor: "1960'dan beri Doğu dinlerine büyük eğilim var. Elektronik, kiliselerde giderek yaygınlaşıyor. Bugün ABD'de bütün yayın zamanlarını dine ayıran 1300 radyo istasyonu ve birçok televizyon var. Amerika'da dini uyanışın devam edeceğine inanıyorum. Çünkü büyük değişmeler döneminde insanlar bağlanacak birşeyler ararlar." (32) Dine yöneliş, klasik dinlerin yanı sıra, uzay, teknoloji ve tanrı üçleminde gelişen çeşitli tarikatların doğmasına yol açıyor. ABD'de başlayan ve diğer ülkelere yayılan, peygamberlerle UFO'lar arasında bağ kuran "Uzaya Tapanlar" tarikatı gibi inanç sistemleri gittikçe yayılıyor. (33) Bilimin ve teknolojinin kutsanması, insanın yarattığı ürüne yabancılaşması ve yalnızlaşması sonucunu doğuruyor. Bu da dinsel arayışı güçlendiriyor. Bilimkurgu, tam da bu noktada "bilim" üzerinden dine götürme işlevini üstleniyor.

Birçok bilimkurgu yapıtı, tek tanrılı dinlerin kuruluşundaki temel unsurları, gelecekte tasavvur edilen bir model içinde yeniden üretir. **Arthur Clarke**'ın *"Son Nesil"* adlı romanı bunun bir örneğidir. Roman "Yüce Dimağ"ın emrindeki "tanrısallar" olarak adlandırılan uzay adamlarının dünyayı ziyaretini, bir barış toplumu yaratmalarını ve daha sonra plana uygun olarak yüce dimağın emirleriyle dünyanın yok edilişini anlatmaktadır. Yüce dimağın tasviri, bilimle ilişkili ama bilimin hiçbir zaman açıklamayacağı bir manevi güç olarak yapılır. Yüce dimağın özellikleri Allah'a çok benzer. Doğanın zıddı ve onun yok edicisidir. "Orada nasıl birşey olduğu bilinmeyen yüce dimağ bulunmaktadır ve insanlığa yakınlığı insanın tek hücreli amipe olan yakınlığı ölçüsündeydi. Sınırsız bir potansiyele ve ölümün ötesinde bir varlığa sahip olarak, yıldızlar arasında yayılmayı sürdürdüğü o kadar uzun bir süre boyunca kaç tane ırkı içine emip sindirmişti." (34) Yüce dimağ her zaman vardır. "Tarihleri boyunca yüce dimağın bulunmadığı hiçbir dönem olmamıştı." (35) "İnancımıza göre yüce dimağ büyümeye, güç ve idrakini tüm evrene yaymaya çalışıyor. Şimdi bunun pek çok ırka yayılmış olması ve maddenin boyunduruğunu çoktan terk etmiş olması gerekmektedir... Her yerde var olan bir zeka bilincidir." (36)

Dinlerde, insanlar suçlu olarak görülür, doğayla beraber bütün insanlığın kıyametle yok olacağı ana temalardan biridir. Kıyamet bir anlamda tanrının zaferidir. *"Son Nesil"*de bu dinsel yaklaşım şu şekilde işlenir: "Yüce dimağ insanı ve doğayı rahatsız edici bulur. Hatta bitki ve hayvanların ilkel zihinsel yapıları bile onları rahatsız etmiş olabilir. Bir gün onların maddesel dünyayı da rahatsız edici bulacaklarına inanıyoruz." (37) Romanda kıyamet olayı, dünyanın ruhunun "yüce dimağ" tarafından emilişinin öyküsü olarak verilir. Kıyamet tablosu cehennemin ceza tasvirleriyle doludur. "Karmaşık ve törensel bir dansı uygulayan yerlilere benziyordu gördükleri. Pis ve çıplaktılar. Keçeleşmiş saçları gözlerini gizliyordu... Bu yüzler bir ölününkinden bile daha bomboştu. Bir cesedin dudakları sessiz olsa bile yine de samanın keskisi onun yüzünde birtakım izler bırakmış olurdu... Hiç uyumuyorlar ve bu bir yıldır sürüyor. Sayıları üçyüz milyon. Tüm kıtada kontrollü bir örneğe uygun olarak hareket ediyorlar... Bizim yüce dimağ dediğimiz hâlâ onları eğitiyor ve tümüyle kendi içine almadan önce tek bir oluşum haline getiriyor" (38) Görüldüğü gibi yüce dimağ suçlu olarak gördüğü insanlığa ve doğaya karşı inti-

kamcıdır. Kendisinin zaferi ve "büyümesi" ancak doğanın yok edilişiyle mümkündür.

Aynı tema Clarke'ın diğer romanlarında da işlenir. *"Kara Güneş"* adlı romanında insanlığı cezalandıracak olan ama bir süre için frenlenen ölümsüz bir ruhtan söz eder. "Kuduz beynin imha edilmesi mümkün değildi. Değildi çünkü ölümsüzdü. Kuduz beyin galaksinin sınırlarına sürülüp orada anlamadığımız bir şekilde hapsedildi. Hapishanesi kara güneş adıyla bilinen garip ve yapay bir gazegendi... Kara güneş öldüğü zaman yeniden hürriyetine kavuşacak" (39) İnsanın ruhsal aleme yükselmesi ise Clarke'ın *"2001 Uzay Yolu Macerası"* adlı kitabının ana konusunu oluşturuyor. Romanın kahramanı David Bowman romanın sonunda varlığını yitirerek ruhsal bir düzleme çıkarak ölümsüzlük kazanır ve bir uzay bebeğine dönüşür. Oluşan varlık insan karşıtıdır "İşte önünde hiçbir yıldız çocuğun karşı koyamayacağı bir oyuncak duruyordu. Bütün insanlarıyla dünya gezegeni." (40)

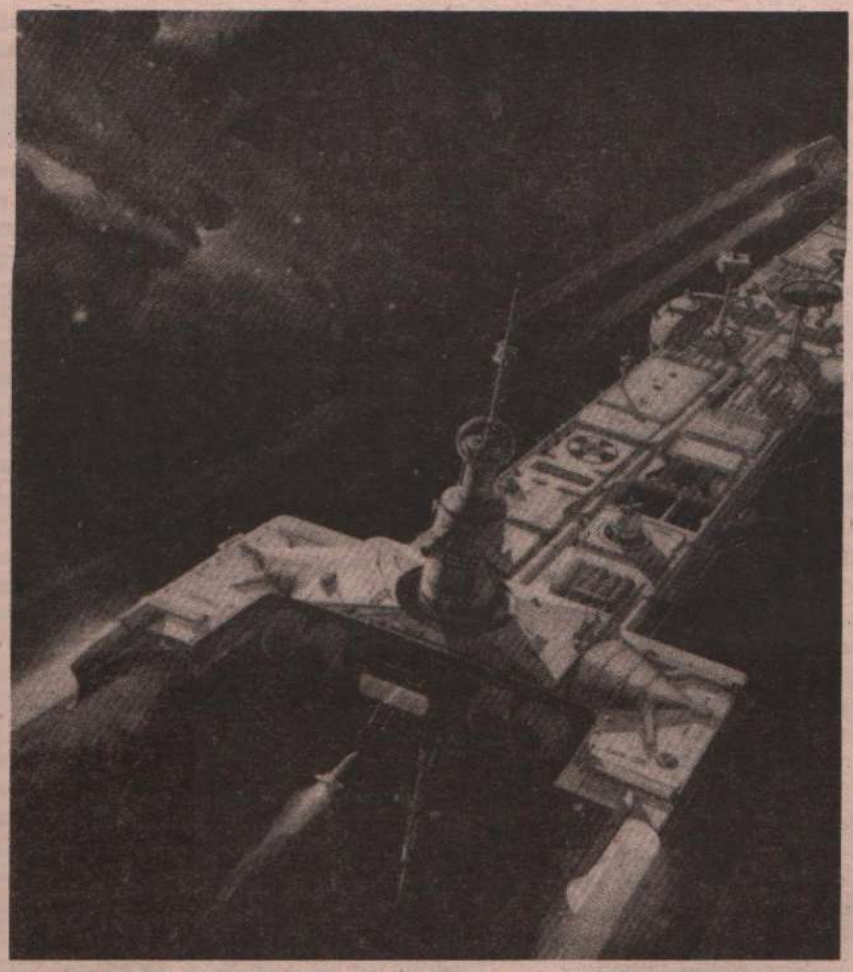

"Allahın elçisi peygamber" teması, *"Son Nesil"*de yüce dimağın elçisi "tanrısallar" ile benzeşir. Tanrısallar peygamberler gibi dünyanın düzenine müdahale ederler ve din kitaplarında belirtilen altın çağı yaratırlar. "İnsanlık bir yaşam boyu, hiçbir ırkın bilmediği bir mutluluğa ulaşmıştı. Bir altın çağ olmuştu bu." (41) Tanrısallar kendi elçiliklerini şöyle tanımlarlar: "Bizler durmadan emir alırız ve uygarlığın ilk çiçeklerini veren bir dünyaya yollanırız." (42) Bilimkurguda bir başka tanrısallık unsuru, dinlerle uzayda bilimle açıklanmayan kuvvetler arasında kurulan bağlantıdır. *"Son Nesil"* bunu şöyle açıklar: "Yaratılmış olduğumuz her şey yukarıya aitti. Eski dinlerin anlatmak istedikleri belki buydu." (43) Steven Spielberg'in *"Buluşma"* adlı romanında, mucizevi işaretler alan insanların çeşitli engelleri aşarak uzay aracıyla buluşması anlatılır. Mistik bir ifadeyle anlatılan bu buluşmada, uzay aracına gidecek astronotlar kilisedeki törenle uğurlanır. Törendeki rahibin "Tanrı size meleklerin gözcülüğünü bağışladı" (44) diye konuşması, dinlerle uzaylılar arasındaki ilişkiyi çağrıştırır. Uzaylılarla dinler arasındaki ilişki temasına, bilimkurgu romanlarında sık sık rastlanır.

MEKANİKLEŞEN KADER

Bilimkurgu romanlarının büyük çoğunluğu dindeki kader kavramına dayanır. Bu romanlarda insan belirlenmiş bir gelecekle karşı karşıyadır. Bilimkurgu insanın kaderini belirleyen dört etkeni öne çıkarır. 1) Bilinmeyen uzaylı bir kuvvetin insanlık tarihini belirlemesi. 2) Gelişmiş teknolojinin bütün insanlığa hükmetmesi. 3) Üstün insanlardan oluşan bir grubun insanlık tarihini belirleyerek planlar hazırlaması. 4) İnsanlığın bir kurtarıcı "mesih" beklemesi.

İnsanlık tarihinin uzaylılar tarafından belirlendiği sık rastlanan bir temadır. Arthur Clarke'ın *"2001 Bir Uzay Destanı"*nda, ilk çağdan itibaren uzaydan gönderilen kristalize taşın insanlığın gelişimine yaptığı müdahale anlatılır. Spielberg'in *"Buluşma"*sında ise uzaylılar yönlendirici bir konumda bulunurlar. Uzaylıların tarihimizi yarattığı düşüncesi, teknolojiye bir tapınıştır. Bunun içindir ki bu tür romanlarda uzaylılar toplumsal bir karakter taşımazlar. Bütün kimlikleri ileri bir teknolojide billurlaşır.

Bilimkurgu romanlarındaki bir başka tema, gelişmiş mekanik bir beynin insanlığın kaderine hükmetmesidir. Asimov'un *"Robotlar"* adlı romanı, robotların zaman içinde gelişerek dünyayı idare etmelerini anlatır. Bilim adamları robotların beynine üç kuralı işler. Bu üç kural, robotların hiçbir zaman insan aleyhinde çalışmayacakları üzerinedir. Dr. Calvin robotları insanlarla şöyle kıyaslar: "Onların kökeni daha belirgin ve daha kusursuz." (45) Gerek robot yasası ve sonuçları gerekse de Dr. Calvin'in bu düşünceleri romanın çıkış noktasını oluşturur. Burada iki düşünce öne çıkıyor. Birincisi, robotların etkinleşmesinin insan ahlakının zayıflığına bağlanmasıdır. "Kusursuzluk" ve "kökenin daha belirgin olması" ile robotlar yüceltilirken insanının varoluşundaki zayıflığa dikkat çekiliyor. Robot beyninin şekillendirilmesi, insanın bu kuralları uygulayamayacak kadar kusurlu olmasına dayandırılmıştır. İnsan "ideali" tasarlamış, uygulayabilecek gücü olmadığından yarattığı teknolojiyi cisimlendirmiştir. Robotlar mekanikleştirilmiş bir ahlaktır. Bu ahlak o kadar etkilidir ki, bir süre sonra dünyayı yönetmeye başlayacaktır. İnsanın, yarattığı robotlarca yönetilmesi, onun emeğinin ürünü olan teknolojiye yabancılaşmasının uç noktasıdır. (46) Robotlar yükselirken, insanın kullaşması başlar. İnsan çözülürken, robotlar adeta onların yerini almıştır. Dr.Calvin romanın sonunda içinde bulunduğu durumu anlatırken bu teslim oluşa işaret ediyor: "Hiçbir şey bilmiyoruz. Ama o biliyor ve bizi sessizce götürüyor." (47)

Kaderin mekanikleşmesinin bir başka düzlemi ise "zaman makinesi"dir. Zaman makinesinin özelliği işin içine insanı katmasıdır. Zaman makinesi bir grup insanı diğerlerinden ayırarak üstün insan konumuna getirir. Bütün zamanlar içinde makine ile dolaşan insan, geleceği görerek Wells'in *"Zaman Makinesi"*nde görüldüğü gibi ilerleme mücadelesinin boşunalığına tanıklık eder. (48) Bu bir grup insan ancak teknolojiyle özdeşleşerek toplumun kaderini belirleyebilirler. Zaman makinesi, insanın teknolojiye yabancılaşarak, tapınışının üst noktasıdır. Bu öykülerde insan, kadere itaatçi kişilik yapısından, tamamen teknolojiyle birleşmiş bir kişiliksizliğe dönüşür. Bu tür bilimkurguda esas kahraman zaman makinesidir. İnsan ancak onunla bütünleşerek bir anlam kazanabilir.

Asimov'un *"Evrenin Çanları"*, insanlığın kaderini elinde tutan bir kastı anlatır. "Arzın bomboş olduğu başlangıcından itibaren hem de olabileceklerin bütün sonsuz değişikliklerini hesaplamaya ve 'olan' daha iyi bir ihtimali seçmeye çabalıyoruz. Zamanın neresinde bir değişiklik yaparak olanı olabilecek hale sokabileceğimize karar veriyoruz." (49) Bilim adamlarının en önemli uğraşı "gerçek üzerine çalışmaktır". "Sonra gerçek değişikliklerini keşfettik. Baş hesapçı Henry Wadsman, hepimizin de bildiği gibi bir kongre üyesinin yer taşıtının frenini bozarak dramatik bir biçimde bir savaşı önledi. Bundan sonra birçok değişiklik birbirini kovaladı. Sonsuz da ticaretten çok gerçek değişikliğine ağırlık vermeye başladı." (50) Romanın sonunda "sonsuz" makinesini ortadan kaldırarak dünyanın normal mecrasına dönmesi için yine sonsuz makinesinin "ufak değişikliğine" başvurulacaktır.

Bilimkurgunun kader yaratma teşebbüsü içinde dikkati çeken bir başka çizgi, istatistik verilerin hesaplanmasına dayanarak yapılan gelecek yönlendirmesidir. Burada fütürolojinin mutlaklaşmış bir yansıması görülür. Asimov'un *"Gizli Tanrılar"* adlı romanındaki Seldon Planı da geleceği belirleyen bir etken olarak ortaya konur. Seldon uzay imparatorluğunun yetiştirdiği son büyük bilim adamıdır. (51) Son bilim adamı olması bilginin mutlaklaştığını gösteren bir durumur. Seldon "Psiko Tarih bilimini geliştirerek doruk noktasına ulaştırmıştı. Psiko Tarih toplumbilimin özüydü denilebilir. İnsanların davranışlarını matematiksel denklemlerle açıklayan bir bilim... Tek tek kişilerin ne yapacakları her zaman önceden kestirilemezdi. Ama Seldon istatistikleri bir insan kitlesine uygulayabileceğini anlamıştı... Kitle ne kadar büyük olursa varılan sonuç o denli doğru oluyordu. Seldon'un üzerinde çalıştığı insan kitlesiyse galaksinin bütün nüfusuydu. Onun zamanında galakside milyar kere milyar insan yaşıyordu." (52) Seldon planı böylece insan kitlelerini tarihin öznesi olmaktan çıkarıyor, yönlendirilebilecek bir sürü haline sokuyor. Seldon, planının uygulanması için iki vakıf kurar. Bunlardan ikinci vakıf gizlidir. Bir grup bilim adamı tarafından oluşturulmuştur. Birinci vakfın tehlikeye girmesi durumunda planın devamlılığını sağlayacaktır. İkinci vakıf, devletlerin devamlılığını sağlamlamakla görevli gizli merkezlerin varlığını hatırlatıyor. Ancak Seldon'un ölümünden çok sonra bir başka güç merkezi, "katır" ortaya çıkar. "Katır" planı bir dereceye kadar bozar ve imparatorluk üzerinde egemen olur. "Katır" romanda bir şeytan metaforu olarak ortaya çıkar. Değişkenlik temel özelliğidir. "Seldon benim gibi birinin ortaya çıkmasını tahmin edemedi. Ben bir değişkenim. Toplumun sayılara dökülebilen ortalama tepkilerini yorumlayan bir bilim olarak Psiko Tarih benim gibi birinin çıkacağını açıklayamazdı." (53) Şeytan metaforuyla gelecek hesaplayıcılarının karşı karşıya gelmesi, tanrısal kaderle yoldan çıkarıcı şeytan arasındaki ilişkinin bir benzeridir. Romanın sonunda "katır" yenilir. İkinci vakıf kazanır. İkinci vakfın kazanmasında, arandığı gibi galaksinin uzağında değil birinci vakfın yenildiği merkezin içinde gizlenen bir "devlet çekirdeği"nin varlığı önemli bir rol oynayacaktır.

Geleceğin belirlenmesinde bir başka unsur, kurtarıcının beklenmesidir. Kader düşüncesinin kitleler içindeki yansıması budur. Kurtarıcı aynı zamanda bir cezalandırıcıdır. Uzaydan gelen robotik tiplemeler ve süpermen, popüler bilimkurgunun başat konusudur. Kurtarıcı teması, dinlerdeki mesih beklentisinin karşılığıdır.

TANRIYI BULAN "BİLİM"

Bilimkurgunun bilime ilişkin en önemli mesajı, bilimin sonuna gelindiği düşüncesidir. Burjuva ideolojisi bilimkurgunun olanaklarını bu noktada sonuna kadar kullanır. Olay örgüsü o şekilde kurulur ki, sonuç her defasında bilinmeyen güçler karşısında bilimin çaresizliği ve teslimiyetidir. Başka bir üstün "ruhsal" alemle ve onların mucizeleriyle karşılaşan insanlık için bilim yapmanın bir anlamı kalmaz. Bilimkurgu bilinmeyeni tanrısallaştırarak idealist felsefenin klasik tezini işler. Bilimkurguda yapıldığı gibi bilinmeyenin bilimden ayrılması, bilimselliğin bir bütün olarak inkarı anlamına gelir. Bilimin sonu insanlığın da sonu demektir. Bilimkurgu bilimin dayandığı sınırı işlerken bunun yanı sıra insanın yokoluş öyküsünü de dile getirir. Bilim insanın tanrıya karşı bir fonksiyonu olarak görülür. "Bilimin" ortadan kalkması insanla tanrının arasındaki kulluk ilişkisini tamamlar ve barışı sağlar. Arthur Clarke'ın *"2001 Bir Uzay Destanı"* adlı romanı insanlığın silinişinin öyküsüdür. Bu romanda kaderine hükmedilerek yaratılan ve evrimi yaşamayan insan sonunda tanrıyla buluşma noktasına gelerek dairesel dönüşünü tamamlar. Astronot Bowman'ın bilgisayar Hal ile giriştiği mücadeleyi kazanarak uzayın derinliklerinde buluşma noktasına ilerlemesi, insanın bilim ve teknolojiyle olan son ilişkisini ve bu ilişkinin boşunalığını sembolize eder. Asıl olan buluşmadır. Buluşma sırasında ise Bowman insan kimliğini yitirecektir.

Tanrısal güç açımlandığında bilimle bağlantılı bir işlev üstlendiği görülür. Bilginin kudretleşmesi gibi bir durum sözkonusudur. Bilime hakimiyet bu "tanrıların" tipik özelliğidir. Bu özellik, kutsal kitaplarda bütün bilimsel buluşların işareti vardır görüşünün bir uzantısı olarak ortaya çıkar. Bilinmeyenin "bilimine" tapınılması, bilimin idolleştirilmesinin çarpıcı bir göstergesidir.

Bilimin bitişinin bir başka simgesel ifadeşi ise, bilim adamlarının, bilim adamlarını organize eden örgütlerin ya da bilim kitaplarının kutsallaştırılması durumudur. Bu bilimkurgunun popüler örneklerinde sık rastlanılan bir temadır. **Aldous Huxley**'in *"Yeni Dünya"*sında makinede çeşitli sınıflardan insan yaratan bilim adamları kastının kutsadıkları lider "Hazreti Ford"dur. (54) **Robert Heinlein** ise, bir uzay gemisinde doğan insan neslinin, kendilerini hazırlayıp uzaya gönderen Jordan Vakfı'na tapınışını anlatır. Uzay gemisindeki fizik kitabı kutsal kitap haline gelmiştir. (55) **Asimov**'un Seldon tiplemesi de bu kategori içinde değerlendirilebilir. Geçmişteki bilim adamlarının kutsanması, bu bilim adamlarının son olduğunun ve sonrasında bilimin gelişmediğinin bir işaretidir.

Bilimkurgu romanlarında kitlelerin içinde yer alan bir bilim adamı ve bilimsel serüven gözükmez. Geleceğin devletleri dar bir bilim adamları grubu tarafından yönlendirilen diktalar biçimindedir. **Asimov**'un romanlarında bu bilim adamları kastı insanlığın kaderini ellerinde tutarlar. **Huxley**'in *"Yeni Dünya"*sı bilim adamları tarafından üretilen insan çiftliklerini anlatır. Bilimsel buluşlar ve buluşların kullanımı tamamen bu bilim adamlarının elindedir. Bilimin bu bilim adamlarının ellerinde mutlaklaşması aynı zamanda iktidar erkinin de mutlaklaşması anlamına gelir. Bilim bu kast tarafından kitlelere karşı kullanılır, kitlelerin iktidara boyun eğişlerinin ve tapınışlarının bir kuvveti haline getirilir.

TARİHE DÖNÜŞ

Burjuvazi ancak geçmişin hayalini kurabilir. Geleceğin hayali ise bunun bir yansıması olarak kendisini gösterir. Burjuvazi bugünü tarihten açıklamaya başlar. Bilimkurgunun simgeler dünyası bu temelden hareket ederek oluşturulur.

Bilimkurgunun kitleselleşmiş örneklerinde tarihsel simgeler ağırlıklı olarak kullanılır. Geleceğin dünyasında imparatorluklar, krallıklar ve teknolojist kabilelerle karşılaşırız. Hiçbir alt nedene bağlanmadan bu kuvvetlerin zaman içindeki savaşları yaşatılır. Sinema ve roman tiplemelerinde İlkçağ ve Ortaçağ insanının davranış biçimleri tekrarlanır. Kralların, kraliçelerin, şövalyelerin ve samurayların gelecekteki izdüşümlerinin at oynattığı bir dünyadır bu. Olağanüstü kuvvetlere sahip kahramanlar, edilgin kitlelerin karşısına bir üstün insan olarak çıkarlar. *He-Man* ve *Star Wars* filmleri İlkçağ ve Ortaçağ kurgulaması içinde bu üstün insanların masallarını anlatır.

Tarihsel sembollerle teknolojik gelişme arasında kurulan ilişki ise dikkate değerdir. Liderlerin yaşama ortamları Ortaçağ dekorlarıyla doludur. **Le Guinn**'in *"Karanlığın Sol Eli"* romanı bunun bir örneğini oluşturuyor. *Star Wars*'ın laser çıkartan kılıçları, Töton şövalyeleri gibi zırha bürünmüş robotik askerler, uzay gemilerinin okyanusa açılan kalyonlardakine benzer iş düzeni ve ileri teknolojinin hep bir silah biçiminde ortaya çıkan görünümü tarihsel simgeler olarak filmlerde ve romanlarda yerini alıyor. İleri teknolojinin tarihsel biçimlerle gösterilmesinin nedeni nedir? Kitlelerin teknolojiyi fetişleştirmesinin tarihsel nesnelerle birleştirilerek daha da kuvvetlendirilmek istendiği açıktır.

Gelecekteki tarihsel dekorun kitlelere duyumsattığı yanılsama hareketsizliktir. Zamanın durağanlaşması, kendi yaratıcı gücüne yabancılaşmış kitlelerin yalnızlaşması sonucunu yaratır. Tarihsel simgeler, insanın ürettikleriyle arasına giren yabancılaşmanın ve uzaklaşmanın derecesini artıran bir rol oynar. Bunun üç noktası ise tarihsel simgelerin günümüz gerçekliğinde insana bir kimlik olarak benimsetilmesidir. Tarihteki statükolar ve gelecekteki izdüşümleri arasında sıkıştırılan insan böylece tarihin öznesi olmaktan çıkarılır.

KAPİTALİZMİN YOK OLUŞ KORKUSU

Günümüz kapitalizminin derinleşen krizi, hayal dünyasında karabasanlar şeklinde kendisini gösteriyor. Bu kabuslarda ölüm imgesi herşeyin önüne geçer. Kapitalizmin bütün insanlık değerlerini çiğneyerek ve neslin devamını tehlikeye atarak oluşturduğu egemenlik, insanlığın büyük çoğunluğu tarafından tepkiyle karşılanıyor. Bu durum burjuvazide bir yok oluş korkusu yaratıyor. Bu korku o kadar şiddetlidir ki, hayal alanında üretilen bir kültür halini almıştır. Burjuvazinin korkusunun iki kaynağı var: Kitlelerin bir türlü bastırılamayan direnişleri ve bilimin toplumsallaşarak doğal ve toplumsal olayları açıklamadaki engellenemeyen yürüyüşü. Kapitalizm her ikisini de yok etmeye çalışmakta ancak başarılı olamamaktadır. Kendisine yönelik ölümcül tehlikeyi görmekte, kendi ölümünü yaşayan bir sınıf olarak tepkiler vermektedir.

Bilimkurgu insanların karşılaştıkları bilinmeyen varlıkları ve egemenlik alanı dışında kalan muhalif eylemi sürekli olumsuzlar. Bu tür bir eylem içinde bulunanlar, deforme olmuş insan ve hayvan biçimleri şeklinde gösterilir. Eğer robotik bir varlıksa, "içinde sakladığı çirkinlik" mutlaka konunun bir yerinde ortaya çıkarılır.

Bilimkurguda işlenen bir başka konu insanlığın felakete uğrayacağı görüşüdür. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra bu felaket konuları bilimkurgu yazınında etkin bir yer tutmaya başladı. 1974 petrol krizinden sonra yapılan bilimkurgu filmlerinde insanlığın yaşadığı ortak felaketler yoğun olarak işlendi. Bu felaket tablolarında, burjuvazinin kendi korkusunu genel olarak toplumun korkusuna dönüştürme gayreti içinde olduğu görülüyor.

EMPERYALİZMİN YAYILMACI KÜLTÜRÜ

Bilimkurgu romanlarının ve filmlerinin çoğunda gelecek tasarımı, kurulmuş herhangi bir sistemin galaksi içinde yayılmasının hikayesi olarak işlenir. Özellikle **Asimov**'un *Vakıf* dizisi bir uzay imparatorluğunun yayılmasını anlatır. Böylece gelecekte de emperyalist düzenin devam edeceği okuyucuya hissettirilir. **Robert Silverberg**'in *"Dünya İstilacıları"* adlı romanı Ganymede gezegeninin bir şirket tarafından sömürgeleştirilmesinin hikayesini anlatır. (56) Kimi zaman uzaydaki yabancı güçler dünyayı sömürgeleştirmek için gelirler. **Wells**'in *"Dünyanın Sonuna Doğru"* adlı romanında Merih'ten gelen istilacıların dünyayı sömürgeleştirmeye çalışması dile getirilir. (57) Gelecek kurgusu içinde emperyalist yayılmacılık aynen korunarak bir meşruiyet ve kalıcılık duygusu yaratılmaya çalışılır. 20. yüzyıl bilimkurgusunun gelecek tasarımlarındaki emperyalist yayılmacılık, 19. yüzyılın bilimkurgu romanlarındaki keşif gezilerinden, bilim dışı saldırgan karakteriyle ayrılır. Emperyalizmin uygarlık taşıma iddiası bu tür yapıtların bir başka ortak temasıdır. Uygarlık galakside belli adacıklarda toplanmıştır. Yeryüzünde de aynı durum vardır. Bu refah ve uygarlık adacıklarının çevresine ise barbar kabileler doluşmuştur. Merkezler çevrelerindeki barbarları her zaman bir tehlike olarak gördüklerinden sürekli baskı altında tutarlar. **G. Miller**'in yönettiği *Mad Max*, çöldeki barbarlarla merkez arasındaki mücadeleyi Roma İmparatorluğu'yla paralellikler kurarak işler.

SONUÇ

Bilimkurgunun çözümlenmesi, burjuva ideolojisinin tarihten aldığı bütün gerici mirasların, teknolojinin fetişleştirilmesi ekseninde yeniden yeğertildiğini gösteriyor. Bu bağlamda bilimkurgunun bir kolu dinde bir kolu da tarihteki statükolardadır. Teknolojinin ve bilimin kutsanarak insan hayatından çıkarılması, kıyamet tablolarının ve ölüm imgesinin hakim hale gelmesi, burjuvazinin artık geleceği olmayan bir sınıf olduğunu ortaya koyuyor. Tarihteki bütün çöken sistemlerin karşılaştığı durumdur bu. Günümüzde de bujuvazi sonu tartışıyor. Muhafazakarlar arasında hızla yaygınlaşan "sonculuk" akımının öncülerinden **Fukuyama** "Herşeyin sonu geldi, savaşların da, ideolojilerin de, dinlerin ve ekonomik sistemlerin de" diye yazıyor. (58) Bilimkurgu kapitalizmin yok oluş korkusunun dışavurum kanallarından sadece biridir. Günümüz kapitalizmi hayal üretemiyor ancak kuruntu üretebiliyor.

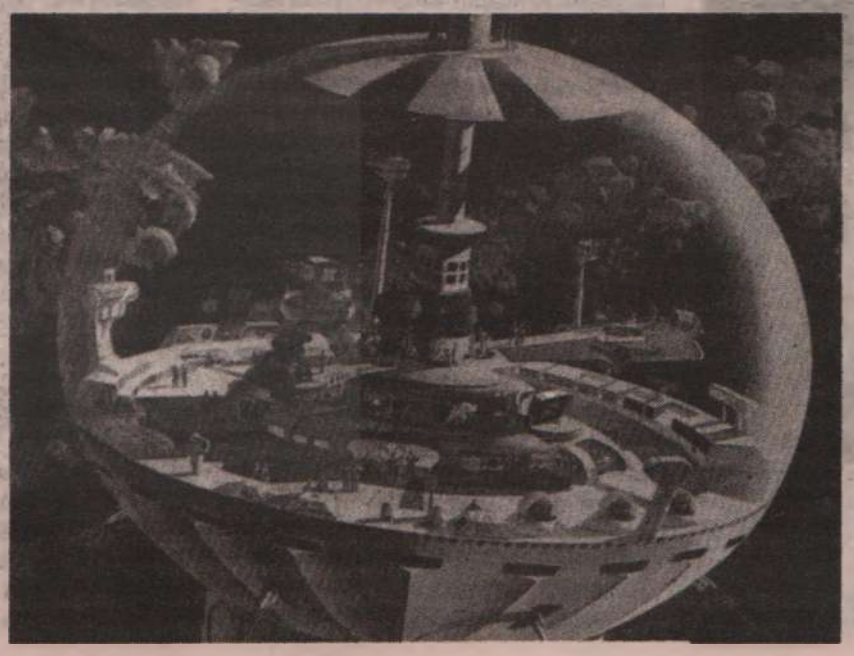

DİPNOTLAR

1) F. Engels, "Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm", Sol Yayınları, s.64.
2) Aynı eser, s.70-71.
3) Aynı eser, s.67.
4) J. Verne, "Balonla Beş Hafta", Zuhal Yayınları.
5) J. Verne, "Aya Seyahat", İyigün Yayınları.
6) J. Verne, "Deniz altında 20 Bin Fersah", Altın Yayınları.
7) Aynı eser, s.37.
8) Aynı eser, s.181.
9) Cumhur Canbazoğlu, Cumhuriyet Kitap Dergisi, 2.3.1990.
10) Mary W. Shelley, "Frankenstein", Milliyet Yayınları, s.9.
11) Aynı eser, s.22.
12) Aynı eser, s.91.
13) Aynı eser, s.68.
14) Franco Moretti, "Korkunun Diyalektiği", Birikim dergisi.
15) Cumhuriyet gazetesi, 1.6.1994.
16) B. Roloff-G. Seeblen, "Ütopik Sinema", Alan Yayınları, s.36.
17) Aynı eser, s.72.
18) Tuğrul İnal, "Gelecekçilik", Türk Dili Yazın Akımları Özel Sayısı, Ocak 1981, s.246.
19) Materyalist Felsefe Sözlüğü, Fütürizm maddesi, s.179.
20) Tuğrul İnal, "Gelecekçilik", Türk Dili Yazın Akımları Özel Sayısı, Ocak 1981, s.247.
21) Aynı eser, s.251.
22) Ana Brittanica, Gelecekçilik, c.9, s.349.
23) Ana Brittanica, Fütüroloji, c.9, s.210.
24) Arthur Clarke, "Yarına Nasıl Bakmalıyız", Bilim dergisi, Nisan 1985.
25) Bilim ve Teknik, Ağustos 1978, aktaran: Toygar Akman.
26) Cumhuriyet Bilim Teknik, 18.2.1984, Şebnem Atiyas.
27) Yazko Çeviri, Eylül-Ekim 1983, "Yazınsal Bir Türk Olarak Bilim ve Kurgu".
28) "Korkunun Bütün Sesleri", Metis Yayınları, aktaran: S. Öztürk.
29) Ursula Leguinn, "Karanlığın Sol Eli", Aynntı Yayınları, s.13.
30) Suvin'den aktaran: Ünsal Özkay, "Çağdaş Fantazya", Ayko Yayınları, s.40.
31) Thomas Rohlen, "Japonya'da Maneviyat Eğitimi", Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayınları.
32) John Naisbitt, "2000 Yılının Sonrası Sanayi Ötesi Toplum", Tercüman Yayınları, s.31.
33) Milliyet gazetesi, 27.2.1990.
34) Arthur Clarke, "Son Nesil", Cep Yayınları, s.234.
35) Aynı eser, s.234.
36) Aynı eser, s.208.
37) Aynı eser, s.232.
38) Aynı eser, s.231.
39) Arthur Clarke, "Kara Güneş", Baskan Yayınları, s.173.
40) Arthur Clarke, "2001 Uzay Yolu Destanı", s.233.
41) Arthur Clarke, "Son Nesil", s.154.
42) Aynı eser, s.82.
43) Aynı eser, s.246.
44) Steven Spielberg, "Buluşma", Altın Yayınları, s.265.
45) Isaac Asimov, "Robotlar", Milliyet Yayınları, s.13.
46) Osman Bilge Kuruca, "Asimov'un Robotları ve Kapitalist Ütopyanın Sınırlılığı", Bilim ve Ütopya, Ekim 1994.
47) Isaac Asimov, "Robotlar", Milliyet Yayınları, s.325.
48) Wells, "Zaman Makinesi".
49) Asimov, "Evrenin Çanları", Altın Yayınları, s.86.
50) Asimov, "Evrenin Çanları", Altın Yayınları, s.264.
51) Asimov, "Gizli Tanrılar", Altın Yayınları. s.7.
52) Aynı eser, s.7.
53) Aynı eser, s.27.
54) Aldous Huxley, "Yeni Dünya", Varlık Yayınları, s.26.
55) Robert A. Heinlein, "Uzayda Kaybolanlar", K Yayınları, s.22.
56) Robert Silverberg, "Dünya İstilacıları", Baskan Yayınları, s.106.
57) H. G. Wells, "Dünyanın Sonuna Doğru", Baskan Yayınları.
58) Şebnem Atiyas, "The Endizm", Cumhuriyet gazetesi, 3.12.1989.

Bilimkurgu dünyasında bir gezinti

Murat DİKSÖZ

Başlangıçtan günümüze bilimkurgu yapıtları arasında bir gezintiye çıkalım. Tam bilimkurgu sayılmasa da benzer öğeler taşıyan bazı yapıtları da aynı sınıflama içinde sayabiliriz.

- ***Gılgamış Destanı (MÖ 2100):*** Bir Sümer mitolojisidir. Fantastik yolculuklar sınıfına girer ve ilk yazımı eski Sümerce olarak yapılmıştır. Bilimkurgu öğeleri taşıyan ilk eser olarak tanımlanabilir.

- ***Homeros'un Yolculukları (MÖ 750):*** Düş gücünün görkemli ve mantık örgüsüyle yansıtıldığı bu eser, bilimkurgunun ataları arasında sayılabilir.

- ***Kuşlar (MÖ 414):*** Ünlü Yunanlı yazar **Aristophanes** tarafından yazılmıştır. Kuşlar tarafından Yeryüzü ile Cennet arasında oluşturulan Cloud-Cuckoo-land (Bulut-guguk-ülkesi) adlı bir kenti anlatır. Komedi de olsa ilk fantastik çalışma olarak bilimkurgu yazınında yerini almıştır.

- ***Timaeus ve Critias (MÖ 350):*** **Platon**'un tümüyle Atlantis efsanesi üzerine kurduğu bu yapıtı, daha sonra Atlantis ile ilgili yazılara esin kaynağı olmuştur. Diyaloglar tarzındadır ve bilimkurguya kaynaklık eden en önemli yapıtlardandır.

- ***Devlet (MÖ 350):*** **Platon**'un bu ünlü yapıtı ilk ütopya sayılabilir.

- ***Heliopolis (MÖ 260):*** **Lambopulos**'un kurgusal ütopyası. Aynı anda iki konuşmayı yapabilen esnek kemik yapısına sahip canlılardan söz eder. Öykü Seylan'da geçmektedir.

- ***Argonotlar (MÖ 250):*** Rodoslu **Apollonios**'un yapıtında altın aramak için aya yelken açan yolculardan söz edilir.

- ***Scipio'nun Rüyası (MÖ 45):*** **Marcus Çiçero**'nun yapıtı. Gezegenlerle ilgili bir düşten yola çıkılarak yazılmış kısa bir felsefi çalışma.

- ***Ayın Göz Küresinde Beliren Yüz (MÖ 100):*** **Plutarch** tarafından yazılmış yapıt 8 kişi arasındaki diyaloglardan oluşuyor. Fantastik bir yolculukta yaşamın bitmesinden sonra Ay'ın durumu anlatılıyor.

- ***En Kuzey Noktanın Ötesindeki Mucizeler (MS 100):*** **Antonius Diogenes** yapıtında, kuzey kutbunun en uç noktasına yolculuk yapan gezginlerin, noktayı aşarak Ay'a ulaşmasını öyküler. Bilinen ilk ay yolculuklarından biridir. Ancak verilere göre çağından en az 300 yıl önce yazılmış olması gerekmektedir. **Diogenes** hakkında da hiçbir şey bilinmemektedir.

- ***Gerçek Tarih (MS 150 ya da 170):*** **Luklanos**'un **Herodot**'la alay etmek amacıyla yazdığı bu yapıt, ilk gerçek bilimkurgu çalışması olarak sayılabilir. Lukianos ve elli arkadaşı Herakles sütunlarının ötesinde gemiyle yolculuk yaparken, büyük bir dalga onları Ay'a gönderir. Ay ile Güneş arasında yapılan bir savaşın arasında kalırlar. Yapıttaki diyaloglarda bütün fantastik yolculuk epikleriyle dalga geçilir. 1634'te **Francis Hicks** yapıtı İngilizce'ye çevirmiştir.

GÜNÜMÜZE YAKLAŞIRKEN...

- ***Ütopya (1516):*** **Sir Thomas More** bu ünlü yapıtıyla "ütopya" kavramının da isim babası oldu.

- ***Yeni Atlantis (1629):*** **Francis Bacon**'un gelen ya da gelecek olan yeni "Bilimsel Çağın" teknolojik harikalarının tanımlarını yaptığı ünlü yapıtı.

- ***Düş (Somnium) (1634):*** **Kepler**'in yapıtında, yerçekiminin etkisini kaldıran bir araçla Ay'a yapılan yolculuk konu edilmiştir.

- ***Aydaki Adam (1638):*** **Francis Godwin**'in yapıtı yine bir Ay'a yolculuk öyküsü.

- ***Diğer Dünya (1657):*** Ünlü Fransız yazarı **Cyrano de Bergerac**'ın yapıtı bir başka Ay ve Güneş yolculuğu öyküsü.

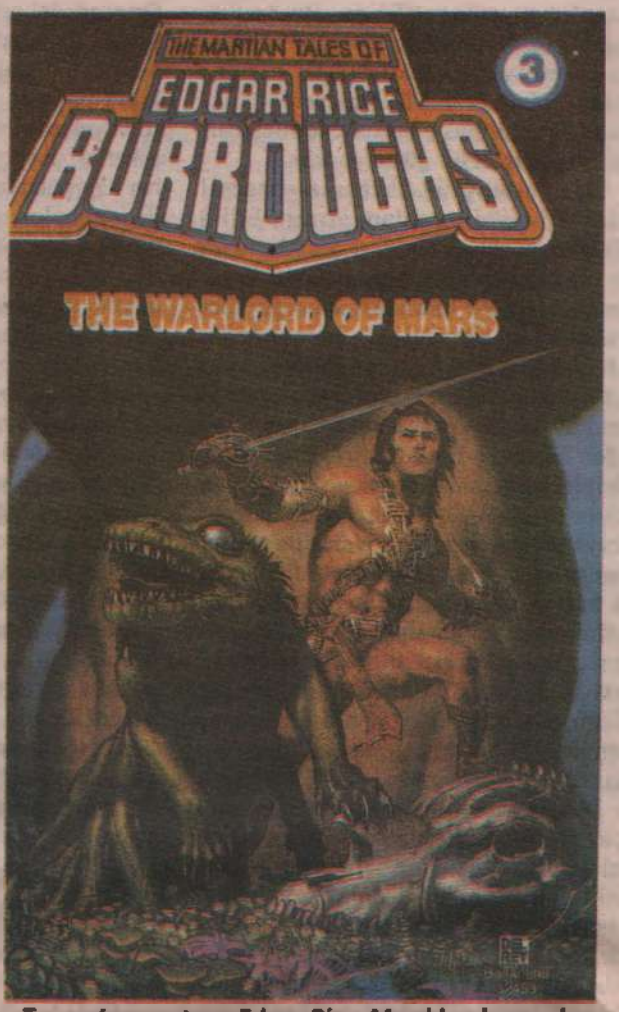

Tarzan'ın yaratıcısı Edgar Rice, Marslıları konu alan birçok ticari fantazya öyküsü de yazmıştı.

- ***Güliver'in Yolculukları (1726):*** **Jonathan Swift**'in üç olağanüstü yolculuk öyküsü ve satirik (yergisel) ütopya.

- ***Mikromega (1750):*** **Voltaire**'in yapıtı. Dünyayı ziyaret eden uzaylıların öyküsü.

- ***Frankenstein (1818):*** **Mary W. Shelley**'in yapıtı, insanın insanı yaratması ve ilk "canlı robot" öyküsü. Daha çok bir korku öyküsü olarak bilinir.

- ***Aya Yolculuk (1865):*** **Jules Verne**'in çağdaş bilimkurgunun ilk örneklerinden sayılan ünlü yapıtı. Verne'in bilimkurgu öğeleri taşıyan daha birçok eseri (Denizler Altında 20.000 Fersah vb.) yaygın olarak biliniyor.

- ***Erehwon (1872):*** **Samuel Butler**'in İngiliz sosyal ve siyasal kurumlarını yeren yapıtı. Romanın isminin tersten okunuşu "nowhere", yani "hiçbir yer" anlamındadır.

- ***Dr. Jekyll ve Mr. Hyde (1886):*** **Robert Louis Stevenson**'un hepimizin bildiği yapıtı.

- ***Hiçbir Yerden Haberler (1890):*** **William Morris**'in ilk çağdaş "sosyalist" ütopya sayılabilecek yapıtı.

- ***Zaman Makinası (1895):*** **H. G. Wells**'in çağdaş bilimkurgunun gerçek başlangıcı sayılan yapıtı. Bir zaman gezgininin maceralarının ve farklı canlıların konu edildiği bir roman.

- ***Dünyalar Savaşı (1898):*** **H. G. Wells**'in bu yapıtında bu kez dünya Merihliler tarafından istila edilir. (Bir radyo programında **Orson Welles**'in bu kitaptan güncel bir habermiş gibi yaptığı aktarmalar ABD'de kısa süreli bir paniğin yaşanmasına yol açmıştı.)

- ***Uyuyan Uyanınca (1899):*** **H. G. Wells**'in ilk anti-ütopya sayılabilecek yapıtı.

- ***Eski Yeni Ülke (Altneuland) (1900):*** İsrail devleti kurucularından sayılan **Theodor Herzl** doğaldır ki yurt edinme üzerine bir ürün vermiş.

- ***Kıyametten Sonra (1907):*** **Jack London** bu yapıtında nükleer savaş sonrası yaşamı betimler.

- ***Edgar Rice Burroughs (1912):*** Tarzan'ın yaratıcısı olarak tanıdığımız, ancak Marslıları konu eden öyküleri ile Mars üzerine kuramsal çalışmaların yapılma sürecinde oldukça iyi satış grafiği elde eden, ucuz, ticari, fantazi öyküleriyle bir anlamda bilimkurguya kaynak oluşturmuş yazar (*A Princess of Mars, The Gods of Mars, The Warlord of Mars, Thuvia, Maid of Mars*, vs.).

- ***Biz (1920):*** **Yevgeni Zamyatin**'in anti-ütopyası.

- ***Rossum's Universal Robots (1921):*** **Karel Çapek**'in bu yapıtıyla "robot" sözcüğü ilk kez bilimkurgu terminolojisine girdi.

- ***Aelita (1922):*** **Aleksey Nikolayeviç Tolstoy**'un, bir kızılordu görevlisi ve bir mühendisin Merih gezegenine gitmesi üzerine kurguladığı bu yapıtı bilimkurguya ayrı bir ilginçlik katar.

Ve sonrası devam etmektedir. Tabii **Orwell** (ünlü *1984*) ve **Huxley**'i unutmayalım.

DAHA YENİLERDEN ÖRNEKLER

1950'ler ve sonrası dersek **Peter Randa, Emil Peteja, Kenneth Robertson, Clark Darlton, Stephen Goldin** gibi kolay tüketilen cep kitapları yazarları bilimkurguya tez boyutunda katkıda bulunmasalar da bizde de çoğu okura

ulaşmışlardır.

Bugün ve sonrası için de bilimkurguya yer etmiş yazarlara gelince... Türk bilimkurgu okurunun yakından tanıdığı **Isaac Asimov**, oldukça verimli yapıtlar vermiş, adıyla özdeşleşmiş tezlere imza atmıştır. Üretkenliği popüler olmasına yol açmıştır.

Bütün zamanların en büyüklerinden sayılan **Philip K. Dick**, 1982'ye dek 25'i aşkın roman yazmıştır. Yıllar önce (1971'de) *Okat Yayınları*'ndan iki kitabı (*Solar Lottery, The World Jones Made*) yayınlanmıştı. Bazı yapıtlarının ise filmlerini (*Androidler Elektrikli Koyun Düşler mi, Blade Runner, Total Recall*) görme olanağı bulduk.

Çağdaş bilimkurgu yazarları içinde en önemlilerinden biri de **Ursula LeGuin**. Anarko-sosyalist, düşsel boyutu paradoksal bilimsellikle kaynaştırıp kadın duyarlılığıyla damıtıp doyumsuz ürünler veren (*Karanlığın Sol Eli, Mülksüzler, Yerdeniz Büyücüsü* vb.) bugün 66 yaşında olan ve bilimsel sosyal-politik bilimkurgu sınıfına sokabileceğimiz feminist yazar. **LeGuin** geç keşfettiğimiz ama kolay yitirmeyeceğimiz bir yazar.

Robert E. Heinlein'ın, ırkçı eğilimleri bir yana bırakılırsa, çok kötü romanlarının yanı sıra **Heinlein** adının bilimkurgu ile anılmasını sağlayan yapıtları da vardır. Örneğin: *Stranger In A Strange Land.*

Ray Bradbury, McCarthy döneminin amansız eleştirmenlerindendir. *Fahrenheit 451* adlı yapıtı, bilimkurgu ile ilgilenen ilgilenmeyen herkesin bildiği, en azından izlediği ilginç konusuyla belleklerimizdedir.

Arthur C. Clark, Stanislav Lem (Poloyalı yazarın *Solaris* adlı yapıtı filmi ile de bilimkurgu okurlarına ulaştı), **Frank Herbert, F. Pohl** en bilinen çağdaş bilimkurgu yazarları arasında sayılabilir.

Alfred Elton, Van Vogt, Michael Crichton, Paul Anderson, J. G. Ballard da, çoğu altın çağdan günümüze dek gelen ve geleceğe uzanan bilimkurgunun önemli isimlerinden.

Daniel Danin, Viladimir Krapivin, G. Altov, V. Juravleva, Duyeprov Şaşenko, Abramov, Mekrov, Şturugatski, Malinovski gibi Sovyet yazarları, ülkemizde fazla bilinmezler ama, bilimkurgunun önemli isimlerinden sayılırlar. Sovyetler'de 1956 ile 1984 arasında 1000'i aşkın bilimkurgu yapıtının yazıldığını ekleyelim. Bunlar genelde bilimin, bilimselliğin ön plana çıkarıldığı yapıtlar. Şanssızlığımız, Sovyet yazarlarının üretkenliğine karşın, bu yapıtların dilimize Rusça'dan çevrilmemiş, çevrilememiş olması. İkinci bir dilden (örneğin İngilizce'den) çevrilen az sayıda yapıt, Sovyet bilimkurgusunun tadını tam olarak almamıza yetmiyor.

Daha yenileri saymaya ise yerimiz yetmez.

Asimov, Heinlein, Dick'in ülkemizde de bilinen bilimkurgu yapıtlarından örnekler.

BİZDEN ÖRNEKLER

Evliya Çelebi'nin kendine özgü yapıtlarında, Viyanalı robotlar, timsah denizaltılar, gündemde olan ve daha çok kalacağa benzeyen Hezarfen Ahmet Çelebi yer alır.

Filibeli Hilmi'nin *Ahmak-ı Hayal*'inde uyuşturucu ile zaman yolculuğu konu edilmiştir.

Fütürolog **Celal Nuri İleri**'nin *Tarih-i İstikbal* adlı eseri (ne yazık ki günümüz Türkçesine çevrilmemiştir), **Tevfik Fikret** ve **Mustafa Kemal**'i de çok etkileyen bir yapıttır.

Çok az kişinin bildiği bir konuya değinelim: **Nazım Hikmet**'in bilimkurguculuğu. 1937'de, "fantastik" tanımlaması yapılan *"Güneşe Doğru"* filmi, **Muhsin Ertuğrul** yönetiminde, **Nazım Hikmet**'in senaryosuyla ve yönetmen yardımcılığında (**Nazım Hikmet**'in filmin yönetmeni de olduğu söylenmektedir), **Abidin Dino**'nun dekorlarıyla çekilmiştir. **Arif Dino, Ferdi Tayfur, Mediha Hanım** oynamışlardır. Tema zamanda yolculuktur. Mütareke yıllarında bellek yitimine uğrayan bir genç onyedi yıl sonra bir operasyonla belleğine kavuşup Türk toplumunun ne kadar değiştiğine tanık olur. Aslında **Nazım**, düşlediği Türkiye'yi aktarmak istemiştir.

Refik Halid Karay'ın 1921'de yazdığı, ancak 1939'da basılan *Agop Paşa'nın Hatıratı* adlı yapıtının içindeki ikinci öykü, bir Amerikalı gazetecinin ağzından aktarılan, geleceğin Ankara'sının betimlendiği bir bilimkurgudur. Kendi kendine yürüyen yollar, olağanüstü gelişmiş iletişim araçları, çocukların özel makinalarda büyütülmesi gibi temaları içerir. **Karay, Hugo Gernsback**'ın *Ralph 124 C 41+* adlı yapıtından esinlendiğini belirtmiştir.

Dr. **V. Bilgin**'in 1943 yılında *Muallim Ahmet Halid Kitabevi* tarafından basılan *Rüya mı Hakikat mi* adındaki yapıtını da saymamız gerekir. Bir gece ansızın sıkıntıyla uyanıp kendini boşluk yolculuğunda Merih'e giderken bulan roman kahramanı, burada yaşama ve felsefeye ilişkin birçok yeni buluşla karşılaşır. Daha sonra dünyaya döner. Romanda, o günün güncel sorunu 2. Dünya Savaşı'na da değinilmekten geri kalınmaz.

1944'de yayımlanan bilimkurgu romanı *Beyaz Ülke*'de (yazarı yalnızca Fay-ka olarak belirtiliyor), Orta Asya'dan gelen bir Türkmen boyunun bulunduğu Eğridir kasabasının yer sarsıntısı sonucunda yeraltına çökerek üzerinin kapanması, ancak yaşamın sürmesiyle oluşan bir yeraltı uygarlığı konu edilir. İki kardeşin gölütün ortasındaki bir delikten geleceğin teknolojisiyle donanmış, elektronik aletlerin yönetimindeki kente düşmeleri ve yine kendilerini sandallarında bulmalarıyla son bulur.

Aynı dönemde **Peyami Safa**'nın da bilimkurgu türüne yaklaşan çalımaları vardı. **Safa**, *Cingöz Merih'te* adlı yapıtıyla bilimkurgu tarihindeki yerini almıştır.

Yenilere gelince...

Zühtü Bayar'ın değerlendirmesiyle Cyber-İslamik (**Ali Nar** gibi dine dayalı bilimkurgu), Cyber-sosyalist **Orhan Duru**'yla başlayıp, **Müfit Özdeş**'in kitabıyla pekişen bilimkurgu yazınımız var. Bilimkurgu dergiciliği (ya da fanzin) belki başka bir konu ama, **Selma Mine** ve **Bülent Akkoç**'u anmamak olanaksız. Şu an **Akkoç**'un *Atılgan*'ı özverili çabalarla yayınlanmakta, bir başka bilimkurgu dergisi ise tasarım aşamasında. Dileriz başarılı olurlar.

Bilimkurguda başından beri en önemli temalardan biri uzay yolculuğudur.

İlhan Arsel-Turan Dursun mektuplaşmaları

*Prof. Dr. **İlhan Arsel**'le **Turan Dursun**'un tanışması 1977 yılına rastlar. Bu tanışma, **Turan Dursun**'un Din Bu adlı kitabının birinci cildinde yer alan "Prof. Dr. **İlhan Arsel**'in Önsözü"nde anlatılmıştır. Bu ilk tanışmadan sonra birkaç görüşme daha olur. Fakat Arsel'in Amerika'ya gitmesiyle iki dost arasındaki ilişki kesintiye uğrar. 1987 yılında Arsel'in Şeriat ve Kadın adlı kitabının yayımlanması üzerine **Dursun**, uzun araştırmalardan sonra Arsel'in New York'taki telefon numarasını bulur ve kendisini arar. Böylelikle 1987'nin sonunda başlayan Arsel ve **Dursun**'un yazışmaları **Turan Dursun**'un öldürüldüğü 4 Eylül 1990'a kadar sürer. Öyle ki, kara haberden birkaç gün sonra, **Turan Dursun**'un 30 Ağustos 1990 tarihli mektubu ulaşır **İlhan Arsel**'e. Kaynak Yayınları, **İlhan Arsel-Turan Dursun** mektuplaşmalarını iki kitap halinde yayıma hazırlıyor. İlk kitap, **İlhan Arsel**'in **Turan Dursun**'a yazdığı 51 mektubu ve ek olarak dokuz yazıyı bir araya getiriyor. İkinci kitapsa **Turan Dursun**'un **İlhan Arsel**'e yazdığı 40 mektup ve bir yazıdan oluşuyor.*

*İki yazarın, günlük yaşamlarından kısa ve uzun vadeli programlarına, sevinçlerinden hüzünlerine, "din" ve "Tanrı" konusundaki görüşlerine kadar, birçok konuyu içeren mektuplarından bazılarını ve **İlhan Arsel**'in, **Turan Dursun**'un 6. ölüm yıldönümü nedeniyle, "Turan Dursun'u Anarken" başlığıyla kaleme aldığı ve ilk kitapta sunuş olarak yer alacak olan yazıyı sunuyoruz.*

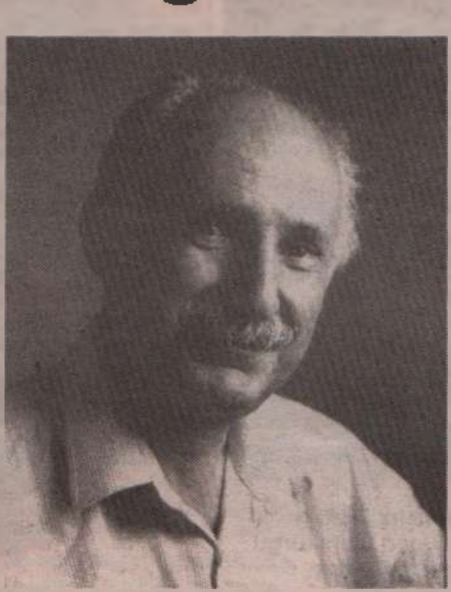

ÖLÜRSEM

O zaman anlarsın.
Ölünce biri,
Pazar kuşır.
İkiyüz olur hemen yüzler.
Hemen.
Dersin «neymiş meğer»!
Ben de ölürsem eğer.
Ey «aydın cemaat»!
Lütfen öldürme beni!
Lütfen!

DURSUN "İNANMAYAN DİNDARLAR"DANDI

19. yüzyılın büyük düşünürlerinden biri olan **Feuerbach**, "Ben Tanrısız bir dindarım" derdi. 20. yüzyılın aynı çapta bir başka düşünürü sayılan **Einstein**, "Ben inanmayan koyu bir dindarım" diye eklerdi.

Bu sözler, Batı dünyasını bir uygarlıktan bir başka uygarlığa götüren ve insanlığı sınırsız gelişmelere doğrultan düşünür ve bilginlerin, bir bakıma "yazıt"ı ("düstur'u") sayılır ki, kökenini "aklın" yüceliği (egemenliği) ve bunun oluşturduğu "insan sevgisi" duygusunda bulur.

Bundan 2500 yıl önceleri, Tanrı fikrini, "Kutsal" bilinen kitaplara ters düşercesine, "sevgi denizi" şeklindeki bir tanıma oturtan **Aristo**'lardan başlayıp, Batı dünyasını 1500 yıllık karanlık çağdan "aydınlığa" ve sınırsız bir uygarlık aşamasına doğrultmak üzere, Tanrı'yı "akıl" ve "aklı" Tanrı ile yer değiştirten ve böylece "Kutsal" kitaplara ve bu kitaplardaki Tanrı anlayışına karşı çıkanlar (örneğin **Voltaire** ve benzerleri) ve onları bugüne dek izleyenler (örneğin **Bertrand Russell**'lar vb...), hep bu "yazıt"ın insanları olmuşlardır. Daha başka bir deyimle, uygarlık gelişmesi tarihi, "inanmayan" bu tür "dindarlarla" doludur ki, sayıları çok az olmakla beraber, Batı dünyası bakımından, birbirinden parıltılı simaları kapsar: Kim ki tüm insanlığın gelişmesine, insan şahsiyetinin haysiyeti ve insanlararası sevgi duygusunun yerleşmesine hizmet etmiştir; kim ki, deha, zekâ ve düşünce özgürlüğü ile bezenmiştir; o mutlaka "inanmayan dindar"lardan olmuştur.

"İnanmayan dindarlar" için din ve dindarlık, "kutsal" sayılan kitaplara boyun eğmek değil, fakat aklın vicdan süzgecinden geçirmiş olduğu verilere uymaktır. Daha doğrusu onlar, "Tanrı" sözüdür diye insanlara belletilen kitapları ve verileri "Tanrı yapısı" değil, fakat "insan yapısı" şeyler olarak tasnif edip buna göre değerlendirirler ve bu kitaplarda yer alan "Tanrı" tanımını geçersiz bilirler. Çünkü bu kitaplarda tanımlanan Tanrı, insan kılığında, insana özgü niteliklere sahip bir varlıktır: Kindardır, acımasızdır, kıskançtır, keyfidir, insanları dilediği gibi şekillendiren ve sonra birbirleriyle dövüştürendir, vs...

Onlar için "kutsal" olan şey "akıl" ve aklın oluşturduğu "yaratıcı zekâ"dır. Bundan dolayıdır ki, onlar, bir Tanrı'nın kalkıp da, "Kutsal" diye kabul edilen kitaplarda yazıldığı şekliyle:

"Bir şehre karşı cenketmek için onu barışıklığa çağıracaksın. Ve vaki olacak ki eğer sana barış cevabı verirse ve kapılarını sana açarsa o vakit vaki olacak ki içinde bulunan bütün kavm sana angaryacı olacaklar ve sana kulluk edecekler. Ve eğer seninle musalaha etmeyip (barış yapmayıp) cenketmek isterse o zaman onu kuşatacaksın ve Allahın Rab (bu şehri) senin eline verdiği zaman onun her erkeğini kılıçtan geçireceksin; ancak kadınları ve çocukları ve hayvanları ve şehirde olan her şeyi, bütün malını kendin için çapul edeceksin ve Allahın... sana verdiği düşmanlarının mallarını yiyeceksin" (Tevrat, Tesniye Kitabı, Bap 20:10-14), diye konuşabileceğini düşünemezler. Bir Tanrı ki, bütün yarattığı insanlar içerisinden sadece bir grubu (örneğin İsrailoğullarını) seçip kendisine "kavm" edinsin ve sonra bu kavmi başka milletlere karşı savaşa ve "çapula" kışkırtıp ele geçirilen esirlerin kellelerini kılıçla doğratsın, kadınları ve çocukları ve malları çapul ettirsin ve sonra bu dehşeti devam ettirmek için;

"Bu milletlerin şehirlerinden olmayıp senden çok uzakta bulunan bütün şehirlere böyle yapacaksın" (Tevrat, Tesniye, Bap 20:15), diye emir versin! Hayır, "İnanan dindarlar"a göre olmaz böyle bir şey; "Yüce" olduğu söylenen bir Tanrı, bunları emretmiş olamaz.

Yine bunun gibi, "İnanmayan dindarlar", Tanrı'nın, insanları dilediği gibi şekillendirip "Putperest" ya da Müslüman ya da kâfir kılacağını (örneğin En'âm Suresi, ayet 125) ve kıldıktan sonra, onları birbirlerine boğazlatacağını, örneğin; "Müşrikleri nerede görürseniz öldürün" (Kur'an, Tevbe Suresi, ayet 5) ya da "Kendilerine kitap verilenlerden (Yahudiler'den, Hıristiyanlar'dan)... hak dini (İslam'ı) kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın" (Kur'an, Tevbe Suresi, ayet 29), şeklinde emir verebileceğini düşünemezler.

"İnanmayan dindarlar", "peygamber" diye bilinen kimselerin değer ve önemlerinin, öldürdükleri insana göre hesaplanmak gerektiğini kabul edemezler. Oysa ki, "Kutsal" bilinen kitaplarda, örneğin Tevrat'ta, hangi peygamber daha çok insan öldürmüş ya da öldürtmüş ise o, o kadar önemli sayılmıştır. Tevrat'a göre Saul kral ve Davud onun emrinde asker olarak iş görürken, her ikisi de çok sayıda insan öldürmekle ün salmışlardı. Saul binlerce, Davud ise on binlerce insan öldürtmüştü. Bundan dolayıdır ki, İsrail kentlerinde halk bayram etmiş; kadınlar, "Saul vurdu binleri, Davud da on binleri" diyerek, karşılıklı olarak oynayıp şarkı söylemişlerdir (Bkz. Ahd-ı al-atik, I Samuel, Bap 18:7).

"Kutsal" bilinen kitapta, Tanrı'nın dahi Saul'u bırakıp Davud'dan yana olduğu ve çünkü Davud'un, Saul'dan daha çok sayıda insan öldürüp kahraman kesildiğini düşündüğü yazılıdır (Bkz. 1 Samuel, Bap 18:12).

"İnanmayan dindarlar", Tanrı'nın, sırf kendisine tapsınlar, boyun eğsinler diye insanlara mükâfatlar vereceğini kabul etmezler ve böyle bir Tanrı tanımını, Tanrı fikrindeki "kutsallık"la bağdaştırmazlar. Oysa ki, "Kutsal" bilinen kitaplarda Tanrı'nın boyun eğen kendi kullarına nimetler, huriler, güzel kızlar, ölümsüz cennetler vaat ettiği yazılıdır.

"İnanmayan dindarlar", Tanrı'nın, vahy gönderip kendi elçilerini savaş, yağma ve talan yolu ile dini yaymaya memur edeceğini, insanları birbirlerine boğazlatacağını ya da onları oğulluklarının karılarına âşık kılıp evlendireceğini ya da kendi öz kızları ile cinsî münasebette bulunduracağını ya da bunlara benzer daha nice davranışlarda bulunabileceklerini kabul etmezler. Bütün bu tutum ve davranışları Tanrı fikrindeki "yücelikle" bağdaştırmazlar; akla, vicdana ve ahlâka ters bulurlar. Oysa ki, "Kutsal" bilinen kitaplarda, bütün bunlar din verileri olarak yer almıştır. Örneğin Tevrat'ta, Yakub'un oğlu Yahuda'nın, kendi oğlunun karısıyla zina ettiği ve Yahuda'nın oğlu Onan'ın ise, kendi kardeşinin karısıyla yattığı yazılıdır (Bkz. Tevrat/Tekvin, Bap 38:1-30). Yine Tevrat'ta, Davud'un, eski ve çok yakın bir arkadaşının karısı olan Bat-şeba'yla zina ettiği, sonra arkadaşını ölüme gönderip kadınla evlendiği ve her ne kadar Tanrı'nın azarlamasına maruz kalmakla beraber, sonunda Tanrı tarafından günahsız kılındığı yazılıdır (Bkz. Tevrat/2 Samuel, Bap 11-12).

Bu doğrultuda olmak üzere Kur'an'da Tanrı'nın, **Muhammed**'i kendi oğulluğu **Zeyd**'in karısı **Zeynep**'e âşık kılıp onunla evlendirdiği, bu suretle, kişilerin kendi oğulluklarının eşleriyle evlenebilmeleri olanağını sağladığı yazılıdır (Kur'an, Ahzâb Suresi, ayet 37-38).

"Kutsal" bilinen kitaplarda yazılı bütün bu ve buna benzer şeyler, "İnanmayan dindarlar"ın benimseyemedikleri şeylerdir.

Oysa ki "inanan dinliler", bütün bu hususları; "Madem ki Tanrı'dan gelmedir, o halde kabul etmek gerekir" diyerek benimsemeyi "dindarlık" bilirler. Her ne kadar bunlar, her zaman için yeryüzü nüfusunun çoğunluğunu oluşturmuş olmakla beraber, insanlığı uygarlık vadilerine, büyük gelişmelere ve daha güzel ve mutlu yarınlara sürükleyenler, her zaman için sayıları az "inanmayan dindarlar" olmuştur.

Ancak ne var ki, "inanmayan dindarlar", tarih boyunca bağnaz ortamın hışmına uğramışlar ve bu yüzden çoğu zaman kendi gerçek hüviyetlerini ortaya vuramamışlardır; çoğu kez yapmacık bir kılığa, daha doğrusu "inanan dindarlar" kılığına bürünmüş, kalmışlardır.

Eğer siz Tanrı'nın keyfî ve gaddar olabileceğine inanmıyorsanız; eğer siz Tanrı'nın kıskanç ve intikamcı olabileceğini sanmıyorsanız; eğer siz Tanrı'nın öfkeye kapılıp insanlara küfürler savuracağına inanmıyorsanız; eğer siz Tanrı'nın eşitsizlikler yaratamayacağına ihtimal veremiyorsanız; eğer siz Tanrı'nın her ne suretle olursa olsun olumsuzlukta bulunabileceğine yer veremiyorsanız; bu demektir ki, siz de "inanmayan dindarlar"dansınızdır.

Hemen eklemek gerekir ki, akılcı yeteneğe sahip her insan, "Kutsal" diye bilinen kitapları akıl süzgecinden geçirmek ya da "peygamer" diye benimsenen kişilerin yaşamlarını incelemek suretiyle kendisini kolaylıkla "inanmayan dindarlar" sınıfı içinde bulur. Nitekim tarih içerisinde, "insan sevgisiyle" dolu kişileri "inanmayan dindarlar" haline getiren şey, "Kutsal" bilinen kitapların eleştirisidir. Evet, kim ki akılcıdır ve akıl rehber-

liği ile düşünmesini öğrenmiştir; o mutlaka "inanmayan dindarlardan" olmuştur. İnsanlığı "insanlık" sevgisine, gelişmeye ve gerçek ahlakîliğe sürükleyenler onlardır; onlar için "din", aslında, "sevgi"nin ta kendisidir. Şu bir gerçektir ki, en büyük "insan severler", en büyük "ahlâkiyatçılar", Tanrı'yı "sevgi" simgesi şeklinde benimseyen bu tür "İnanmayan dindarlar" arasından çıkmıştır.

Turan Dursun'u her anış'ta, böyle bir sevgiye şeriat yolu ile değil fakat ancak "akıl" yolu ile gidilebilir olduğunu bir kere daha anlarım. Her ne kadar kendisini "Ben dinsizim" diye tanımlamış idiyse de, **Turan Dursun**, aslında sınırsız bir "insan sevgisi" ve "akıl" gücü ile dolu ve bu sayede insanlığa en büyük hizmetlerde bulunmuş olan nice "İnanmayan dindarlardan" biriydi. Bir gün gelip bu toplum, akılcı yörüngeye girip onun değerini anlayabilecek midir acaba?

*İlhan Arsel, bu yazıyı **Turan Dursun**'un 6. ölüm yıldönümü nedeniyle, 1996 Eylül'ünde, "**Turan Dursun**'u Anarken" başlığıyla kaleme almıştır.*

"TANIDIKLARIMIN EN RASYONEL DÜŞÜNENLERİ ARASINDASINIZ"

Aziz Dostum **Turan Dursun**,

Yıllar var ki sizi arar dururum. Daha birkaç ay önce Ankara'daki bir tanıdığımdan, ne yapıp yapıp sizi bulmasını rica etmiştim. Kardeşim (...) geçenlerde telefon ettiğinde, sizin (beni) aradığınızı söyleyince fevkalade sevindim ve derhal adresimi size vermesini tenbih ettim.

Kaç yıl oldu hatırlamıyorum, fakat Ankara'daki görüşmelerimiz hâlâ hafızamda canlı durmakta. Siz, tanıdığım insanların en uygar ve en rasyonel düşünenleri arasındasınızdır. Yayımladığım kitapları okudunuz mu bilmiyorum; fakat sanırım ki bunlar, akılcı düşüncenin bu ülkeye girmesi doğrultusunda bazı etkiler yaratacak nitelikte şeylerdir. Bana lütfen en kısa zamanda neyle meşgul olduğunuzu, ne yaptığınızı, adresinizi ve telefonunuzu bildirmenizi rica ederim. Bu satırları çok acele ve postaya yetiştirmek üzere karalamaktayım.

Selam ve sevgilerimle.

İlhan Arsel, 28 Aralık 1987, New York.

"KUR'AN'DA NELER BULUNDUĞUNU HERKES GÖRSÜN İSTEDİM"

Çok Sayın Dostum **İlhan Arsel**,

Beni sonsuz sevindiren, alabildiğine sıcak, sevgi, insanlık, dostluk içeren ve akıl yolunda dayanışmaya da yönelik mektubunuzu aldım; coşkuyla okudum; çok duygulandım.

Uzun yıllardır sizinle görüşemeyişimizi kendim için yazıkların yazığı sayarım. Herkesten çok daha iyi bilirsiniz ki, ülkemiz, çaplı insanlar yönünden çok zengin değildir. Bugün ve geleceğin insanları için sözü, mesajı olan, ortaya koydukları ve çabalarıyla iz bırakanları bulmak oldukça zor. Var gibi olanların yaldızları kazındığında, ortaya çıkan bir hiç.

Ama inanın, tüm içtenliğimle söylüyorum: Siz başkasınız.

Ortaya koyduğunuz, gerçek anlamındaki akılcı, bilimci kişiliğinizle başkasınız. Yürekliliğinizle başkasınız. Her biri yeri doldurulmaz; kimi, yüzyılımızın kitabı olacak ölçüdeki yapıtlarınızla başkasınız. Ve abuk sabuk aktarmacıların, "karanlıkçı aydınlar"ın, binlerce yıllık ilkelliklerin kaynağı olan "din" ve "iman"la ırzına geçilmiş türden bilim ve akıl yüklü, yalnızca kılıklarıyla çağdaş "ulema"nın tersine, kaynağı olduğunuz ışığı, kitlelere bolca verebiliyor olmanızla başkasınız.

Siz çok yaşamalısınız **İlhan Arsel**! Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuzca yaşaması için ulu kurucusunun eliyle yerleştirilen temel taşlarına sahip çıkmanın heykelleşmiş bir simgesi gibisiniz. Sizin başardığınızı, başarmaya çabaladıklarınızı, örgütler, kitleler, partiler bile başaramamıştır. "Devrimci" diye kendisini tanıtmış olan bir partinin başındakilerin karanlığa verdikleri ödünler unutulur mu? Zaman zaman parlayan kimi kişilerin verdikleri ödünler de ortada: İslam'a yönelik uyarıcı kuşkuların topluma yayılmasında küçümsenemeyecek payı olan *Hz. Muhammed'in Felsefesi* adlı kitabı nedeniyle gidip **Cemil Sena** ile tanıştım. Ve böylesine değerli kitapta **Muhammed**'i yüceltici kesimlere neden yer verdiğini, niçin ödün verdiğini sordum. Bir takım gerekçeler ileri sürdü. Ama hiçbiri doyurucu değildi. İşte bir başka örnek: Uzaktan bir zamanlar büyük ilgi ve saygı duyduğum **Hıfzı Veldet Velidedeoğlu**. Bir yazısında, "İslam'ın ilk doğuşundaki kurallara dönmeyi" önerecek ölçüde karanlığa ödün vermiştir. Göterdiğim tepkiyle kendisine yazdığım mektubun fotokopisini ilişikte size sunuyorum.

Bir başka örnek: Bildiğiniz gibi **Afet İnan**, **Atatürk**'ün el yazılarındaki "Arap Peygamberi"ni (Medenî Bilgiler'de) "İslâm Peygamberi" yapmıştır. Ve bu sahteciliği görüp bilenler de, çoğunlukla bilgilerini kendilerine saklamışlardır. Daha birçok şeyi düşünüyor ve diyorum ki: Siz başkasınız. Başka olduğunuzun kanıtlarından olan son kitabınızı, *Şeriat ve Kadın*'ı büyük ilgiyle, coşkuyla okudum. Çok aranır olduğuna, ilgi gördüğüne de tanık oldum. Zaman zaman benim de kitap tanıttığım *Martı Yayın Tanıtım Dergisi*'ne bu kitap için de bir tanıtma yazısı yazacağım (Bu yazı ancak Mart ayındaki sayısına girebilecekmiş).

Sizinle birlikte olmak, bütünleşmek, birçok şeyi birlikte yapmak isterdim. Şimdiye dek bu olmadı. **Atatürk**'le de birlikte olmak isterdim. Bunlar olmadıysa da "Ben de bir şeyler yapabildim" diyebilirim:

1) Kutsal Kitapların Kaynakları diye bir şey yazmıştım, yıllar önce. Yayınlanamadı. Belki bir gün...

2) *Kur'an Ansiklopedisi*. Biliyorsunuz, şimdiye dek hiçbir ülkede "Kur'an Ansiklopedisi" yazılıp yayınlanmadı. Yazdığım ansiklopedinin ilk olması nedeniyle ilgi göreceğini sanıyorum. Maddelerini ilgili çevrelerin, kişilerin görüşlerine sundum. Bunların arasında profesörler de var. Aldığım görüşlerde, ansiklopedinin önemi belirtiliyor ve "tavsiye" ediliyor. Ansiklopedi ABC sırasıyla düzenlendi; 12-14 (125-140 fasikül) olarak A'dan Z'ye bitti. Yayımı için, çeşitli ansiklopediler yayınlayan *Görsel Yayınlar*'la anlaşmıştık. Ne var ki bu yayınlar iflas etti. İş kaldı. *Güneş Yayıncılık* ilgi gösterdi. Araştırma yaptırdı, fizibilite hazırlattırdı. Kısacası ciddi olarak işe eğildiğini gösterdi. Sözleşme aşamasına gelmiştik ki, *Güneş gazetesi* de büyük çapta bir mali sıkıntıya girdi. Gazetenin bünyesinde değişik statüler gelişti. Yayıncılığın başındakiler ayrıldılar. Olumsuz gelişmeler sonunda bu yayıncılıkla da işimiz olmadı. Bir ara, proje için **Sakıp Sabancı**'yla görüşme çabasını gösterdim. Ama ulaşmayı başaramadım. Bir iki yer ilgileniyor, ama nasıl bir sonuç doğacağını bilemiyorum. İncelemeler ve fizibilite raporlarıyla proje hazır, bekliyor. Bir dosya da, tanışmakla buyük sevinç duyduğum ve çok incelikli bir insan bulduğum (...) Bey'e sundum.

Kur'an Ansiklopedisi'ni hazırlayıp yazmaktaki amacım, yalnızca ticari değildir. İstedim ki herkes Kur'an'da neler bulunduğunu (ne ilkelliklerin var olduğunu) ve nelerin bulunmadığını doğrudan görebilsin, kolayca öğrenebilsin. Bu amaçla, ansiklopedi, anlaşılır bir dille yazılmıştır. Yayımı gerçekleştiğinde kimse ilgilendiği konudaki bilgi için ona buna sormak zorunda kalmayabilecek, öğrenmek istediğini ilgili maddeye kolayca bakıp öğrenebilecek. Böylece yüzyıllardır sergilenegelen "Kur'an'da bilime, akla, mantığa aykırı hiçbir şey yoktur, İslam bilim dinidir, akıl dinidir..." gibi yutturmaların önemli ölçüde beli kırılmış olacaktır. Dolayısıyla bu ansiklopedinin, yayımlandığı zaman, gerçek anlamındaki akılcı, özgür ve aydınlık düşünce dünyasına önemli katkılar sağlayacağını umuyorum.

3) Bir roman yazdım. Cami içindeki eşcinselliklerin de yer aldığı bir roman. Kimi çevrelere okuttum, çok ilgi göreceğini belirttiler. Ne var ki yayımlandığında çok gürültü de koparacağı belirtiliyor. *Ansiklopedi*'nin yayımını engellemesin diye şimdilik bu romanı da yayınlamıyor, bekletiyoruz.

Bu arada kimi dergilere yazıyorum. Ad vermeden ya da takma adlarla... Bu da *Kur'an Ansiklopedisi*'ne zarar gelebilir kaygısından kaynaklanıyor. Kimi yazılarım *2000'e Doğru* dergisinde çıkıyor. Örneğin: "Hz. ('Hz'yi ben koymadım) **Muhammed**'in Cinsel Hayatı" başlıklı yazı benimdir. Bu yazıdan dolayı, derginin Yazışleri Müdürü'ne, İmam-Hatip okulu kökenli bir yargıç tarafından bir yıl hapis cezası verilmiştir. Adım olmadığı için bana bir şey gelmedi. Ara sıra *Martı Yayın Tanıtım Dergisi*'nde de yazıyorum: "Nasıl Yakıldım?" başlıklı ve **Eren Kutsuz** takma adıyla çıkan yazımın fotokopisini, ilgileneceğinizi bildiğim için bu mektupla gönderiyorum.

Size, (kardeşiniz) aracılığıyla sunduğum, eski Meksiko Maslahat Güzarı **Tahsin Mayatepek**'in **Atatürk**'e 1937 yılında "14. Rapor" diye gönderdiği "Güneş Kültü" başlıklı 40 sayfalık raporu da çok ilginç bulduğunuzdan eminim. Bu rapor, hiçbir yerde yayınlanmış değildir. *2000'e Doğru* dergisinde tanıtmayı, sonra da birtakım açıklamalarla birlikte yayınlamayı düşünüyorum. (Derginin siyasal görüşü beni ilgilendirmiyor.)

Şimdilik mektupla da olsa sizinle söyleşmek ne güzel. Bundan sonra bağlantının kesilmeden süreceği kesin. Ben çok istiyorum. Zorunlu bir dayanışmanın da gereği diye düşünüyorum. Ülkemizde koyuluğunu her gün biraz daha artıran karanlığa karşı birlikte savaşımın gereği... Çok iyi biliyorsunuz, tarihte belki de ilk kez, ekonomik tabanlı bir İslam Cemaati oluşmuştur. Vakıfları bile korkunç bir güç. Hem bu nedenle, hem de sizin çapınızda bir insanın dostluğuna çok büyük bir gereksinim duyduğum için bağlantı sürsün istiyorum.

En derin saygılarımla.

Turan Dursun, 11 Ocak 1988, İstanbul.

"KURULACAK IŞIKLI DÜNYAYA ORTAK KATKILARIMIZI GÖRÜYORUM"

Çok Değerli, Sayın ve Sevgili Dostum **İlhan Arsel**,

Yüz yüze gelip görüşmek isterdim kuşkusuz. Kim bilir neler konuşur ve neler paylaştığımızı bir de sözlü, sesli olarak birbirimize aktarma olanağını bulmuş olurduk. Olmadı, ilerki bir zamana kaldı. Ama beni asıl üzen, sizin rahatsız olmanız. Kısa bir süre için de olsa... Sizin sağlığınız, düşünülebilecek her şeyin üstündedir. Bu sağlık, yapıtlarınızda anlatımını bulan ışık kaynağınızın kaynağıdır. Daha nice ürünler verecektir bu kaynak.

İlginiz, ete kemiğe bürünmüş biçimiyle, beni yeniden duygulandırdı. Umutlarımda haklılığımın da bir tür yeni bir kanıtı oldu. Önümüzde, birlikte onurla yürüyeceğimiz yolun kapıları daha bir güven verici biçimde açılıyor demektir. Gelecek için kurulacak güzel, ışıklı dünyaya sunacağımız ortak katkılarımızı, en elverişli biçimleriyle şimdiden görüyor gibiyim. "İnanıyorum" demeyeceğim; biliyorum ki yalnızca bizim ortaklaşa ortaya koyacaklarımızla bile, karanlığın kaynağı (din) kurutulacaktır.

Eşiniz hanımefendi(yle) görüşme mutluluğuna eriştim. Tanıştık, söyleştik. Size olan desteğini görmek, beni ayrıca mutlu etti. S... hanımefendiye verilmek üzere lütfettiğiniz mektubu, sizin de belirttiğiniz doğrultuda, bir süre düşündükten sonra verme yoluna gitmeyi düşünüyorum. Baskı işleriyle ilgili makine konusu üzerinde, buradaki kimi ilgili kişilerle görüştüm. Daha da görüşmek ve yeterli bilgiyle donandıktan sonra size yazmak istiyorum. İlk düşüncem odur ki, "bağımsız" çalışabilmenin rahatlığına ve değerine, başka yollarla kolay kolay erişilemez. Sözünü ettiğiniz bir olanak gerçekleştirilebilmiş olsa ne güzel olur. Neler

☞

olabileceğini göreceğiz. Ancak yine de, belirli ölçüde bir finansöre gereksinim duyulabilir. *Ansiklopedi*'yle ilgili gelişmeler olursa (...) size bilgiler sunacağım. Ayrıca *Şeriat ve Kadın*'ın satışları ve yeni baskısıyla yakından ilgileneceğim. Yankılarını da toplayıp size sunarım... Nisan ya da Mayıs aylarında gelebileceğinizi belirtiyorsunuz. Kuşkusuz sevinirim. Ama, daha önce de belirtmeye çalıştığım gibi, temel olan, sizin sağlığınızdır. Ve de güvenliğiniz... (Eşiniz) Hanımefendi'ye de bu konudaki düşüncelerimi sunmuştum.

Saygı ve sevgilerimle.

Not: Gönderdiğiniz ekleri de ilgiyle ve yararlanarak okudum.

Turan Dursun, 26 Şubat 1988, İstanbul.

"KARANLIK GÜÇLÜ IŞIK KARŞISINDA DURAMAZ"

Sayın ve Sevgili Dostum **İlhan Arsel**,

Bugün *Şeriat ve Kadın*'ın fotokopisinden, titizce okumaya ve dizgi yanlışlarını düzeltmeye çalıştığım kesimi vermek üzere karşıya gitmiştim. Dergi'de işi üstlenmiş olan kişi (...) size mektup yazdığını söylüyor. Daha önce verdiklerimin hızla dizildiğini öğrendim. (...) Bu kitap "yüzyılımızın kitabı" denecek değerde. Dile getirdiklerinin önemini kavrayan ve anlatmak istediklerini paylaşan herkese düşen bir şeyler vardır. Ben de bu alanda fırsat bulduğum için mutluyum. D...'yla da zaman zaman kitap üstüne görüşüyor ve konuşuyoruz. Yeni baskısının en güzel biçimde gerçekleşmesi ve bir an önce çıkması için gerekli özen konusundaki görüşlerimiz aynı. (...)

Karşıdan eve geldiğimde 12 Mart 1988 günlü mektubunuzla karşılaştım ve bir kez daha sevindim. Bundan önce gönderdiğim mektubu almadığınız anlaşılıyor. Orada kimi bilgiler sunmuştum. Bu mektupta şunları sunmalıyım:

1- (Burada baskı makineleri konusunda bilgiler verilmekte–İ.A.)

2- Bu mektubunuzda olduğu gibi bundan önceki mektubunuzda da S... Hanım'la yapılması düşünülen görüşmenin sonucunu merak ettiğinizi yazıyorsunuz.

Benim için bir lütuf olan mektubunuzu, doğrudan iletmek ve görüşmek amacıyla S... Hanım'dan görüşme gün ve saati istedim. Kolay olsun diye de (...) Bey'in sekreterinin aracılığına başvurdum. Sekreter hanım (...) S... Hanım'ın sekreterine durumu anlattı. Ve bir gün S... Hanım'la telefon görüşmemiz gerçekleşti. Aşağı yukarı şöyle:

"–İyi günler efendim, saygılar sunarım Hanımefendi; ben **Turan Dursun**.

–İyi günler, ben sizi tanımıyorum.

–Efendim, ben Prof. Dr. Sayın **İlhan Arsel**'in dostuyum. Size bir mektupları var. İzniniz olursa mektubu sunmak ve görüşmek istiyorum.

–Mektup ne hakkında? Ne hakkında görüşeceksiniz?

–Efendim bir ansiklopedi; *Kur'an Ansiklopedisi* var, ona ilişik olmalı.

–Anlamadım, nesi hakkında? "Havada bulut..." Hiçbir şey anlamadım.

–Efendim izin verirseniz, görüşebilirsek size projeyi sunarım. Sayın **İlhan Arsel** ilgilendiler, sizin de ilgileneceğinizi belirttiler.

–Ben yakında Amerika'ya gideceğim...

–Mektubu size nasıl iletmemi istersiniz?

–Postayla...

–Efendim çok yakınınızda bir yerdeyim. Divan Oteli'ne bırakabilirim.

–Bırakın, sonra gerekirse sizi ararım."

Mektubu, kendilerine iletilmek üzere –naylon bir dosya içinde– otele bıraktım. Kapalı zarfın üzerine, daha açıklayıcı olsun diye, sizin mektuplarınızdan kimi kesimlerin fotokopilerini de ekledim. Ve bekledim.

Bir iki gün sonra, Sayın S..., kardeşimin telefonundan –çünkü bu telefonu da yazdırmıştım– aramışlar. Kardeşimin karısıyla görüşmüşler. Görüşme, kardeşimin karısı için son derece sarsıcı olmuş. Çünkü S... Hanım, "Bir yardım isteniyorsa, falanca yere başvurulsun..." türünden konuşmuşlar. Bana iletildi. S... Hanım'ı arayıp "bir yardım isteğinin" söz konusu olmadığını "yaşamım boyunca kimseden yardım istemediğimi" belirtmeye çalıştım. "Hanımefendi, ben onuruna düşkün bir kimseyim. Bir düşünce adamıyım, bir yazarım. Yazıp ortaya koyduğum bir eserim var. Tarihte ilk kez olan bir olayı gerçekleştirip bir *Kur'an Ansiklopedisi* yazıp meydana getirdim. Hem onuru, hem kârı olacak bir eser. Yayımı için birçok firma üzerinde durulurken K... grubu da düşünüldü. Ortada bir proje var ve söz konusu olan da yardım isteği değil, bir ortaklık önerisi..." türünden konuştum. S... Hanım, "Ben yanlış anlamışım öyleyse. Üzdüğüm için üzüldüm, özür dilerim" şeklinde konuştular. Ve "Hâlâ aracılığını isteyip istemediğimi" sordular. Duraksadım. Bir kez daha sordular: "İsterseniz, Yönetim Kurulu Başkanı (yanılmıyorsam böyle dediler) İ.A...'nın telefonunu vereyim. Ben de şimdi ona telefon ederim. Randevulaşırsınız, konuşur, projenizi gösterirsiniz. Ben de Amerika'ya gideceğim, birkaç hafta kalacağım. İsterseniz telefonunu size vereyim, görüşün..." dediler.

"Ayıp" olmasın diye verilen telefon numarasını aldım.

Gelişmenin böyle olmasına belki üzüldünüz, ama lütfen üzülmeyin. Çünkü sizden anlatamayacağım ölçüde memnunum. Bir kez daha yineleyeyim ki, sizin varlığınız benim için son derece önemlidir. Sizinle paylaştıklarımız ve paylaşacaklarımız var. Dost ve düşman herkes, gittikçe koyulaşan karanlığı nasıl dağıttığımızı görecek. Karanlık ne denli koyu olursa olsun, güçlü ışık karşısında dayanamaz. İşimizin zorluğu hem maddi olanaksızlıktan, hem de ışık kaynağı durumundaki "aydınlar"ın gerçekte "ışık"la "kitleler"in arasına geçiyor oluşlarından kaynaklanıyor. Bunlar olmasa işimiz daha kolay olacak. Ama oluşturacağımız çığır, her şeyin üstesinden gelecek. Buna hiç kuşkum yok.

Size göndereceğimi yazdığım dergi, *Saçak* dergisinin Şubat sayısıydı. Söz konusu yazı –ki *Şeriat ve Kadın*'la birlikte ortalığı allak bullak etmeye yetmişti– **Eren Kutsuz** imzasıyla (benim takma adım) çıkmıştı. Ben bu sayıyı (eşinize) vermiştim. Dergilerin arasındadır. Ayrıca, Nisan sayısında da –çıktığında gönderirim– aynı konuda ve aynı imzayla yazım yer alacak.

Yarın Ankara'ya gideceğim. Bir hafta sonra döneceğim.

Mektubunuzun başında söz konusu ettiğiniz armağanı anmanız sizin bir inceliğinizdir. Yoksa onu konu etmeye değmez. Ama anılmama neden olduğu için mutlu oldum.

(...)

(Eşinizle) birlikte size bitimsiz mutluluklar dilerim.

En derin saygı ve sevgilerimle.

Not: (...) "Cevap" başlıklı yazınızı okudum; çok güzel. Ancak *Tercüman* gazetesi çevrelerine cevap için yorulmanıza ve zaman harcamanıza gerek olmadığı görüşündeyim.

Turan Dursun, 28 Mart 1988, İstanbul.

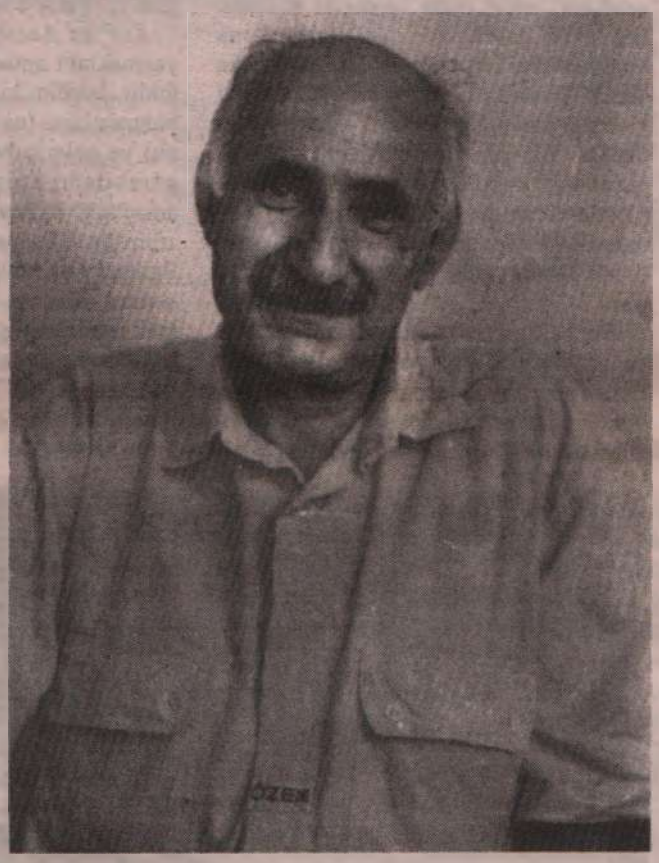

"KUR'AN'DAKİ ÇELİŞKİLERİN SORULAR YARATMASI SEVİNDİRİCİ"

Sevgili Dostum **Turan Dursun**,

Dün sabah (kardeşimden, eşimin) annesinin vefatı haberini aldık. Her ne kadar çok yaşlı ve yatalak durumda bulunmasına rağmen, yine de haber şaşırtıcı oldu. Bu nedenle (eşim) dün akşam alelacele İstanbul'a hareket etti. Biraz önce telefonla görüştüğümde metin görünmekteydi.

Ne yazık ki, İstanbul'da bulunmadığınız için, sizden haber getiremeyecek. Oysa ki sizinle görüşmesini çok isterdim. Hazır gitmişken baskıdaki kitabımla da meşgul olmasını kendisinden rica ettim. Tashihler henüz elime geçmediği için, gelirken ilk çıkış'ı getirmeye çalışacak.

(Kardeşim), "**Atatürk**, Tanrı Fikri ve Bilirkişi Raporu" başlıklı yazımın yer aldığı *2000'e Doğru* dergisinin 26 Haziran 1988 tarihli sayısını göndermiş. Gericiler ne diyecek bilmem, ama dilerim ki değindiğim sorunlara eğilenler için malzeme işini görsün.

Son mektubunuzda, *Saçak* dergisindeki yazınızla ilgili olarak bir okuyucunun belirttiği görüşleri bildirmişsiniz. Bunları gözden geçirdim. Kur'an'daki çelişkilerin, kafalarda sorular yaratır olmaya başlamasını sevinçle karşılamak gerekir.

(...)

Hazırlığıyla meşgul bulunduğum kitabımın, belli bir bölümü üzerinde çalışırken, Kur'an'ın "Hâkka" Suresi'nin 40. ve "Tekvîr" Suresi'nin benzeri nitelikteki 19-21 ayetleriyle ilgili bir hususa takıldım. **Ömer Rıza Doğrul** ve **Gölpınarlı** çevirilerinde yer alan: "Kur'ân... bir elçinin sözüdür" şeklindeki tümce Diyanet Başkanlığı'nın çevirisine: "Kur'ân... bir elçinin getirdiği sözdür" diye geçmiştir. Bildiğiniz gibi söz konusu ayetlerdeki "elçi" sözcüğünün "Cebrail"e mi, yoksa "**Muhammed**"e mi taalluk ettiği pek bilinmez. Öte yandan "sözüdür" ya da "getirdiği sözdür" şeklindeki deyimlerden hangisinin isabetli olduğu da tartışmalıdır. Her ne kadar bazı yorumcular birinci şekli, yani "Bir elçinin sözüdür" tümcesini ihtiyar etmek halinde Kur'an'ın, **Muhammed**'in sözleri olduğu anlamına geleceğinden endişe duyar görünmekte ve bu nedenle "elçi" sözcüğünü "Cebrail" karşılığı almaya eğilimli iseler de, bu aynı endişeyi "Tanrı ve melekleri Muhammed'e salavat getirirler" şeklindeki ayet vesilesiyle dile getirmezler; getirmeyi de düşünmezler. Oysa ki Tanrı'nın **Muhammed**'e salavat getirmesiyle, Kur'an'ın **Muhammed**'in sözleri olması arasında fark olmamak gerekmez mi?

En iyi dileklerimle...

İlhan Arsel, 3 Temmuz 1988.

"ÇOKTANDIR HABERİNİZİ ALAMADIĞIMDAN MERAK ETTİM"

Sevgili ve Aziz Dostum **Turan Dursun**,

Bu mektubu önümüzdeki günlerde İstanbul'a gelecek olan birisiyle gönderiyorum. Çoktandır haberlerinizi alamadığım için merak eder oldum. Tahmin ederim ki bugünlerde postadan bir şeyler çıkar.

Bu arada (eşimin) İstanbul'dan dönerken getirdiği metni gözden geçirdim ve (baskı hatalarından doğma) bazı tashihlerle matbaa'ya iade ettim (Şeriat ve Kadın'ın 3. basımı). Gerek **Perinçek**'e ve gerek (...)'ya yolladığım mektuplarda da belirttiğim gibi tashih işinde büyük bir titizlik göstermişsiniz. Size ne kadar teşekkür etsem azdır. Bazı yerlerin gözden kaçması çok normaldir. Yıllar boyu kendi tecrübemle bunun böyle olduğunu çok iyi bilirim.

Ne zaman İstanbul'da olacağınızı bilirsem size telefon etmek isterim.

Eğer bu mektubu postaya verinceye kadar sizden bir şey alırsam, ayrıca ekleme yaparım bu satırlara.

Sizi çok yakından tanıdığını söyleyen İ... Bey'le tanıştım. Aydın görüşlü ve mert karakterli bir insan. Sizi tanır olması nedeniyle kendisine karşı bilhassa yakınlık duydum. Selamlarımı getirmiştir herhalde.

(...)

İlhan Arsel, 22 Temmuz 1988.

"SİZE YAPILAN SALDIRILARI TİKSİNTİYLE OKUYORUM"

Yukardaki mektubu bitirdikten he-

men sonra 16 Temmuz 1988 tarihli mektubunuz geldi. Yeni bir geziye çıkacağınızı, Antalya'ya ve daha birkaç yere uğrayacağınızı, aybaşına İstanbul'a dönmüş olacağınızı yazıyorsunuz. Sanırım bu mektubum sizi İstanbul'da bekleyecek.

Bu arada (...)'in 6 hafta önce postaladığı paket geldi. Uçak postasıyla göndermediği için çok zaman kaybetmiş olduk. İçinden 320 sayfalık kısım çıktı. (...) Bu arada gönderilen (bölümün) "dizin" kısmını hazırladım. Şimdi 320. sayfadan sonrasını bekliyorum.

(...) bana, kapak numunesi olarak **Muhammed**'le ilgili iki resim göndermiş. Fakat size de yazdığım gibi ilk baskıda kullandığım kapak resminin anlamlı olduğunu düşünmekteyim. Öte yandan **Muhammed**'le ilgili bir resmin kitabımda yer almasını da pek istemiyorum; bildirdiğim nedenlerle!

Her ne kadar (...)'in yolladığı kapak resminin, kitap satışını artıracağı muhakkak olmakla beraber, gönlüm yine de benim ilk kullandığım (resimde).

Gelen paket içinden **Doğu Perinçek**'in bir notu çıktı. Kur'an'ın yakılmasıyla ilgili yazı nedeniyle *2000'e Doğru* dergisine girişilen saldırı yayınlarının fotokopilerini göndermiş. Bu yazılardan her biri, ülkedeki çoğu Profesör ya da Doçent unvanlı aydın acubelerinin ilkelliğini bir kez daha sergilemekte. Bağnaz çevrelerin desteğine dayalı bu ilkel insanların "kahpeliğinden" kuşku etmemek gerekir. Öyle hissediyorum ki, bilgisizliklerinin ortaya vurulmasını önleyebilmek için her şeyden önce *Dergi*'yi ve sonra da bizleri yok etmek hususunda gözleri dönmüş durumdadırlar. Size karşı yapılan saldırıları tiksintiye kapılmadan okumak mümkün değil. Dergi hakkında soruşturma açan Savcı, taş devrinin insanları tarafından kimbilir nasıl bir baskı altında kalmış olmalıdır; ya da muhtemelen kendisi de taş'tan bir kafa taşımaktadır. Ve ne hazindir ki, bütün bunlar "Kur'an'ın aslı yakıldı" şeklindeki sözler için! Batı kervanına katılmak isteyen bir Türkiye'nin zavallılığını, bilmem ki Batı dünyası ne zaman fark edecek.

Öte yandan gerici çevrelerin bana karşı saldırıları da sinsi sinsi devam etmekte. *Kadınca dergisi* (muhabiri **Seda Hanım**), cevaplandırılmak üzere sorularını gönderirken, *Milli Gazete*'de aleyhimde yazan birinin yazdıklarını iliştirmiş. Yazının bir yerinde şöyle deniyor: "**Arsel**'in bazı şeyleri anlaması için herhalde çok zaman geçecek. Ömrü yetmeyecek bu işe. Bir Ebû Leheb gibi, bir Ebû Cehl gibi ölüp gidecek..." Ve daha buna benzer neler!

Nasıl ki **Muhammed**, "Beni kim Ka'b b. Eşref'ten kurtarırsa, o kişi mutlaka cennete gidecektir" diyerek kendisini hicveden bu şâiri öldürttü ve buna benzer çeşitli usullerle etrafını sindirtti ise, 1400 yıl boyunca şeriat ülkelerinde en etkili şekilde iş gören ve fakat Türkiye bakımından **Atatürk** sayesinde etkisini yitiren bu aynı usuller, yeniden denenmeye başlanmış gibidir. Kuşkusuz ki 31 Mart ortamı yaratılmakta. Bence yapılacak şey din verilerinin ve "kutsal" bilinen kitapların eleştiri konusu yapılmasının uygarlık sorunu olduğunu ve Batı örneğinin bunu kanıtlamakta bulunduğunu ortaya vurmaktır. Bu konuda gerek *Cumhuriyet* ve gerek *Milliyet* gazetelerine, şu son dört beş ay içerisinde yazılar gönderdim; fakat yayımlanmadı. (...)

İlhan Arsel, 25 Temmuz 1988.

TURAN DURSUN'UN, ÖLÜMÜNDEN DÖRT GÜN ÖNCE YAZDIĞI MEKTUP

Sevgili **İlhan Ağabey**,

(Oğlum) **Abit** konusunda yazdıklarınız için teşekkür ederim. Bir-iki haftalık tatile gittiler. Döndüklerinde yazdıklarınızı iletirim.

Dava ile ilgili olarak geçenlerde (...)'le uzunca bir görüşmemiz oldu. "İfade"niz ve engeller de konuşuldu bu görüşmede. (...), siz buraya geldiğinizde, ifadenizin hemen alınıp tutukluluğunuzun kaldırılabileceğini, kendisinin o sırada İstanbul'a gelip bunu kesinlikle sağlayacağını söyledi. "Sayın hocam için bunu sağlarım..." dedi.

Bununla birlikte, sizin şimdilik buraya gelmenizi önermediğini söylüyor.

Diyanet'e verilen cevap yazısının yayımlanması için, (...) küçük bir pürüz çıkmış, ama çözülecekmiş. Genel Sekreter **Gürbüz Tüfekçi** Ankara'da yoktu, derneğin şubesini kurmak için İzmir'e gitmişti; görüşememiş ve bilgi alamamıştım. Size bilgi sunabilmek için bu mektubu beklettim. Dün akşam **Gürbüz**'ü telefonla bulup görüştüm. Şimdi Ankara'da ama Antalya'ya –yine şube kurma çalışmaları için gidecekmiş. Gitmemesini, beni beklemesini söyledim. Zaten kendisinin kararı da beni beklemekmiş. Bu Pazar, yani 2 Eylül'de Ankara'da görüşmeyi kararlaştırdık. Sizin mektubunuzdaki öneriyi de aktaracağım. Sonucu size hemen bildiririm. **Gürbüz**, yazının kesinlikle yayımlanacağını söyledi.

Mektubunuzda "iki ayrı bedende aynı baş" iltifatınızı yinelemeniz beni yine sevindirdi ve onurlandırdı. Geçenlerde **Melih Aşık**'la *Milliyet* gazetesinde görüştük; sizden söz açılmıştı ve orada da belirtmiştim: Keşke şu dünyada birkaç **İlhan Arsel** olsa... Sizin kişiliğinizde, sizin dürüstlüğünüzde, sizin ölçünüzde akla ve bilime bağlılıkta birkaç kişi olsa "daha güzel bir dünya"ya daha hızla gidileceği kesin. Bunun bilincinde bulunduğum için, hiçbir dostumla karşılaştıramayacağım ölçüde benim dostum olarak bağlılık duyuyorum size.

Anı-roman türü bir şey olan *Kulleteyn* adlı kitabım çıktı, size gönderdim. Yazılarımdan oluşan *Din Bu* adlı kitabım da bugün yarın çıkacak; onu da hemen gönderirim.

(Eşinize) ve size her zamanki sevgi ve saygılarımla.

***Turan Dursun**, 30 Ağustos 1990, İstanbul.*

İLHAN ARSEL
Turan Dursun'a Mektuplar
Çıkıyor

TURAN DURSUN
İlhan Arsel'e Mektuplar
Çıkıyor

Prof. Dr. İlhan Arsel'in Kitapları:

- **Diyanet'e Cevap/** Kadınları Aşağılayan Hükümler Konusunda Başbakanlığa Mektup *(132 sayfa, 230.000 TL)*
- **Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına** *(Büyük boy 616 sayfa, 800.000 TL)*
- **Toplumsal Geriliklerimizin Sorumluları Din Adamları** *(Büyük boy 480 sayfa, 600.000 TL)*

DOĞU PERİNÇEK
Avrasya Seçeneği

Yeni Dünya Düzeni ve Dış Politika Seçeneği... Avrupa Gümrük Birliği... Parçalayanlar ve Parçalananlar... Yugoslavya'nın Sevr'i ve Türkiye'nin Sevr'i... Çeçenistan ve Azerbaycan'da ABD Taşeronluğu... Çin Etken... Ortadoğu Çelişmelerine Çözüm: Mazlum Millet Politikası... Türkiye, Körfez Savaşı'ndaki Yerini Sorguluyor... ABD'nin Kuzey Irak'ta İşi Zor... Sevr'in Sonrası... TESEV'in "Kürt Barış Konferansı"... Kriz Bölgelerine Müdahale" Politikası ve Genelkurmay... ABD-İsrail Ekseni ve PKK... Çekiç Güç Oyunu... Körfez Savaşı'nda İkinci Raund... Genelkurmay Raporlarına Göre ABD'nin Türkiye Himayesinde Kürdistan Projesi... Batı'dan Özgürlük Gelir mi... *112 sayfa, 190.000 TL*

Kitapçılarda!

- MARK ZEPEZAUER/ **CIA'nın Büyük Operasyonları** *(120 sayfa, 220.000 TL)*
- MICHAEL ENDE/ **Momo** *(224 sayfa, 390.000 TL)*
- K.P. MATFİYEF (BAR-MATTAY)/ **Asurlar ve Modern Çağda Asur Sorunu** *(186 sayfa, 300.000 TL)*

KAYNAK YAYINLARI İstiklal Cad. 184/4 Beyoğlu- İstanbul Tel ve Faks: (0212) 252 21 56 - 252 21 99

Zaman yolculuğu yakında mümkün mü!

Dr. Ümit SAYIN(•)

Yakın bir gelecekte insanlık yeni bir açmazla karşılaşacak: Hep bilimkurgu kitaplarına konu olmuş bir açmaz: Zaman yolculuğu! Zaman yolculuğunun fiziği ve matematiği yakında tamamlanmak üzere; üstelik konu üzerinde Ulvi Yurtsever isimli bir Türk matematikçisi de çalışıyor. Zamanınızdan memnun değilseniz, dinazorlar devrine gidip "gerçek bir Jurrassic Park" filmi çevirmeye ne dersiniz? Ama dikkat edin dinazorlar size, sizin minik plastik dinazor oyuncaklara davrandığınız kadar hoşgörülü davranmayacaklardır; üstelik dinazorlar "zamanı karıştıranlardan" pek hoşlanmazlar!

Uzay son zamanlarda biraz karışık, biraz da sapıtık! Neden mi? "Zamanla" arası biraz bozulmuş da ondan. Son zamanlarda uzayda cereyan etmekte olan garipliklere bir yenisi daha eklendi; *Discover* dergisinin Mart 1995 sayısında kapak olan bir yazıya göre (2) "Cosmos'daki garip kriz" astronomlar tarafından yeni keşfedilmekte; çoğunun *tedaviye muhtaç üşütükler, bir kısmının da çok zeki üçkağıtçılar* olduğuna inandığım *astrologlar* bu işe ne derler; bu durum yıldız fallarımızı ve falcıların kârlarını nasıl etkiler bilmem ama, astronominin bazı temel ilkeleri yakında değişebilir!

Yeni saptanan gerçek şu: "Evrenin bugün yaşı hesaplanabiliyor ve klasik olarak 8-12 milyar yıl olduğu neredeyse kanıtlanmış; bu bir doğum günü pastası için oldukça masraflı bir sayı! Yapılan çok ciddi hesaplara göre Big Bang (Büyük Patlama) yaklaşık 8-12 milyar yıl önce gerçekleşmiş (1, 2). Evrendeki en yaşlı yıldızların ise en az 14 milyar yaşında olduğu yeni saptanan bir gerçek. Yani evrendeki en yaşlı yıldız kendini var eden evrenden yaklaşık 2-4 milyar yıl önce oluşmuş. Bu kırmızı renkli bir yumurtadan doğan bir tavuğun, o kırmızı renkli yumurtayı yumurtlaması gibi bir şey."

Sanırız yakın gelecekte gerek uzay, zaman, gerekse partikül (parçacık) fiziği hakkında bir sürü yeni şey keşfedilerek dev sıçramalar yapılacak; *Bilim ve Ütopya*'da yayınlanan "Schrödinger'in kedisi tekir miydi?" (Ocak 1995) başlıklı yazımda dile getirdiğim gibi gerçekliği anlamaya günlük hayatın mantığı pek yeterli olmayacak. Zaten günlük hayatın mantığını, bir ölçüde çöpe atan sanattaki sürrealizm (gerçeküstücülük) veya kübizm (nesneleri geometrik biçimlerde gösteren bir sanat akımı) akımları da kaynağını fizik, matematik ve psikolojideki atılımlardan almıyor muydu? Aynı modern sanat eserlerinde gördüğümüz sürrealizmde olduğu gibi atom altı ve galaksi üstü evren, bize kendini biraz gizemli, biraz da sürrealist tanıtmayı pek seviyor.

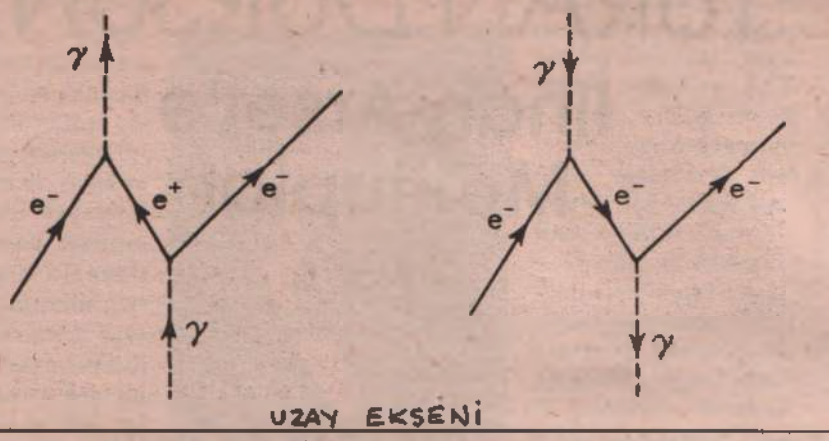

Şekil 1-b: Bir elektron/pozitron çifti gamma ışınımı sonucu salındığında, pozitron başka bir elektronla yok olarak orjinal eşini serbest bırakabilir. Feynman bu durumun tek bir elektronun gamma ışınından geriye yansıyıp, ikinci bir gamma ışınından yansımadan önce (?) zamanda geriye yolculuğuyla ve sonra geleceğe doğru yoluna devam etmesiyle tamamen eşdeğer olduğuna işaret etmiştir.

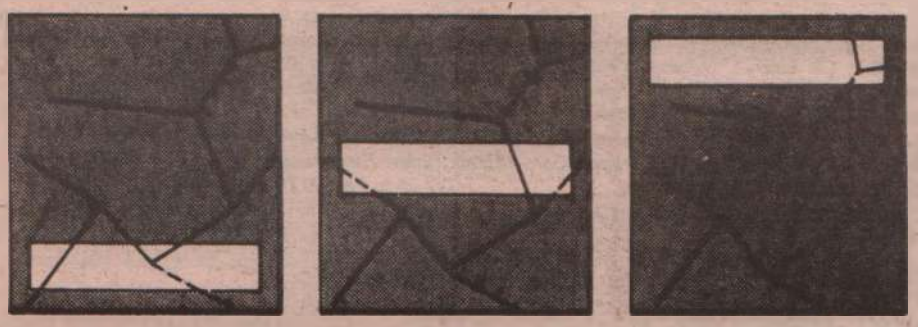

Şekil 1-c: Zaman bir yanılsama mıdır? Eğer bütün parçacık dünyası doğruları bir şekilde uzayzamanında sabitlenseydiler ve "hareket eden" tek şey zaman "ilerledikçe" sayfanın "üstüne" doğru kayan bizim algılamamız idiyse, hiçbir şey kımıldamadığı halde biz yine de etkileşen parçacıkların karmaşık dansını görecektik.

ZAMAN POLİSİ

Vizyona 1994 Eylül'ünde giren "*Stargate*" (Yıldız Kapısı) ve "*Timecop*" (Zaman Polisi) isimli filmlerde de ele alındığı gibi belki de zaman yolculuğu burnumuzun dibinde! Zaman Polisi'nde **Van Damme** yeni bulunan zaman makinasının "kötü"lerin eline geçmemesi için uğraşan bir *zaman polisidir*. X zaman çizgisi boyunca gelişen olaylar 2010'da gerçekleşir ve garip bazı insanların saldırısına uğrayan **Van Damme**, kendini savunmaya çalışırken ağır yaralanır, hamile karısı ise ölür. 2020'lerde "Zaman Bakanlığı'nda" zaman polisi olarak çalışmaya başlayan **Van Damme**'ın görevi, gizlice zaman makinasını ellerine geçirip, geçmişe veya geleceğe giderek "kendilerini lotto, borsa gibi araçlar sayesinde multimilyarder" yapmaya çalışanları bulup, kovboy filmlerindeki "kahraman şerifler" gibi temizlemektir. Ama tabii ki zaman makinası "başkan adaylarından" birisinin eline geçer; meğerse başkan adayı hem geleceğe hem de geçmişe giderek **Van Damme**'ın kendisiyle mücadele edeceğini görmüş o nedenle on yıl önceye, 2010'a kiralık katiller yollayarak "zaman polisi"ni öldürtmek istemiştir. Ama kiralık katiller karısını öldürüp **Van Damme**'ı yaraladıktan sonra, onu da öldü sanıp kendi zamanlarına dönmüşlerdir. **Van Damme** tekrar geçmişe 2010'a döner, kötü "başkan adayının" katillerini öldürür; dakika farkıyla geçmişi değiştirip, karısını kurtarır; kötü başkan adayını da harcar tabii ki! (sanki Amerika'da iyi başkan adayı varmış gibi!) Zaman polisi bu işleri yapıp 2020'ye döndüğünde, yorgundur; Zaman Bakanlığı'ndan çıkıp arabasının bilgisayarına "Hadi eve çek!" dediği zaman otomatik-robot araba bambaşka yollardan,

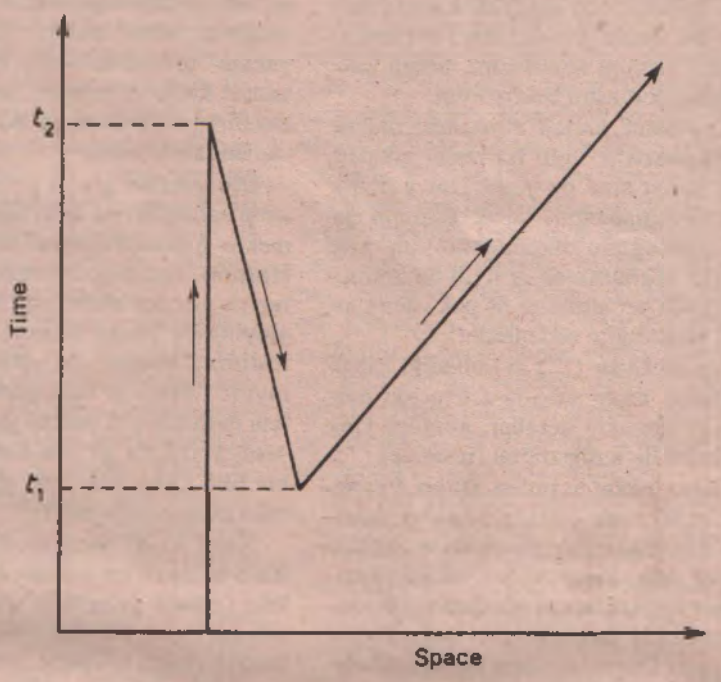

Şekil 1-a: Richard Feynman uzayzamanı şemasında bir çeşitleme geliştirdi. Bu örnekte, haritada bir zaman yolcusunun nasıl zaman makinesini t_2 anında bitirdiği ve geleceğe geri dönmeden önce kendisiyle bazı teknik sorunları tartışmak üzere geriye t_1 anına doğru nasıl zaman yolculuğu yaptığı gösteriliyor. Fizik yasaları açısından zaman içinde geriye yol alan parçacıkların hiçbir sakıncası yoktur. Feynman'a göre, bir pozitron zaman içinde geriye doğru yolculuk yapan bir elektrondur.

büyük bir eve gider. Zaman polisimiz "Ne oluyoruz, yine zamanı mı şaşırdık; yoksa saatimin pili mi bitti!" demeye kalmadan, büyük evden bir zamanlar ölmüş karısı ile 10 yaşında bir erkek çocuğu koşturarak çıkarlar! **Van Damme**'ın bir zamanlar ölmüş karısı *artık ölmemiştir*! Onlar ererler muratlarına; çünkü zamanın akışı değiştirilmiştir! Karısından sıkıldığı zaman "zaman polisi" için alternatifler de hazırdır! Bu arada "zaman makinası" kimin elinde kalır ve dolarları kim cebe atar diye soracaksınız. 2010'dan 16 yıl önce bu filmi çeviren şirketin bayağı yüklü bir parayı cebine attığı apaçık, belki de 2010'dan 1994'e gelip bu filmi çevirmiş de olabilirler. Ama bir zaman makinası yapılınca iyilerin eline geçeceği ve iyi amaçlarla kullanılacağı biraz şüpheli. Zaten iyi nedir ki? "*Modern 80 kuşağı*" anlayışına göre "parası olan iyi", parası olmayanlar da "kötü" değil mi? Öyleyse parası olan iyi birileri "zaman makinasını yapabileceğinden", parası olmayanlar da "zaman makinasını ele geçirmek için", "yaban ellerde" ve "yaban zamanlarda" **Van Damme** ile mücadele etmek zorunda kalacak!

ANNEANNE PARADOKSU

Bu filmin senaryosunu yazan Hollywood senaristi "zaman yolculuğu" ile ilgili paradoksları pek iyi okumamış olsa gerek! Burada ele alınan paradoks aslında yeni değil. Ünlü anneanne paradoksu olarak isimlendirilen bu paradoksun geçmişi **H. G. Wells**'in yazdığı "*Zaman Makinası*" (1895) günlerine kadar uzanıyor. Paradoks şöyle "*Zaman makinası yapılabilecek olduğunu varsayalım, bi-*

risi zaman makinası ile geçmişe gidip anneannesini öldürürse, kendisini de öldürmüş olur, halbuki o zaman kendisi hiç var olamayacaktır. Olmayan birisi de geçmişe nasıl gidip nasıl anneannesini öldürür? Öldüremezse geçmişe de gidemez". Aslında zamanın tek yönde akacağı pek çok fizikçi tarafından ileri sürülmüş durumda (1). Ve en önemlisi zamanda geri gidip, sonra da gelmeyi oluşturan *kapalı zaman halkası* (KZH) fizikteki kausalite (nedensellik) ilkesine aykırı. Kausalite nedenlerin her zaman etkilerinden ve sonuçlardan önce meydana geleceğini söyleyen bir yasadır. Örneğin odadan içeri girdiğim zaman elektrik düğmesini çevirirsem, oda aydınlanır. Odanın daha önce aydınlanması ve benim de düğmeyi daha sonra çevirmem mümkün değildir. Bir demiryolu üzerinde hareket eden bir vagon düşünün; ortasında da bir ışık kaynağı olsun, bunu da gözlemleyen hareketli iki gözlemci olsun. Bu gözlemciler, ışığın vagonun iki duvarına da aynı zamanda ulaşıp uluşmadığı konusunda gözlemebağlı anlaşmazlık içinde olabilirler. Fakat her ikisi de ışığın ışık kaynağını terkettikten sonra duvarlara geldiği konusunda hemfikirdirler, yani önce vagonun duvarlarındaki bir film üzerinde ışığın izini saptayıp, sonra da ışığın ışık kaynağını terkettiğini kimse ileri süremez. Pek çok fizikçi için kausalite fiziğin bozulamaz bir yasasıdır. Kausalitenin bozulduğunu gören olmamıştır, ama kausalitenin mutlak bir yasa olarak doğruluğu da ispatlanmış değildir. Kausaliteyi tarihte ilk bozan **H. G. Wells** olmuş; **Einstein**'in özel göreceliği yayınlamasından 10 yıl, **Minkowski**'nin dört boyutlu uzay-zaman geometrisini ele alışından da çok önce "aslında zaman diğer boyutlar gibi farklı bir uzanımdır, ama bilincimiz onun üzerinde hareket ettiği için onu algılaması zordur" demiştir. Ama bu sözler anneanne paradoksunu çözümlemek için yeterli değildir.

Anneanne paradoksu çözülmeden de zaman içinde yolculuk düşünebilmek pek mümkün olmayacaktır. Çünkü, her "zaman yolcusu" belki de sadece merak ettiği için "Bakalım ne olacak" diye, gidip anneannesini öldürmeye kalkacaktır. Yani zaman yolculuğu "anneanneler" açısından yıkıcı sonuçlara yol açacaktır!

Anneanne paradoksu çözülmeden de zaman içinde yolculuk düşünebilmek pek mümkün olmayacaktır. Çünkü, her "zaman yolcusu" belki de sadece merak ettiği için "Bakalım ne olacak" diye, gidip anneannesini öldürmeye kalkacaktır. Yani zaman yolculuğu "anneanneler" açısından yıkıcı sonuçlara yol açacaktır!

SCHRÖDİNGER'İN KEDİSİ PARADOKSU

Aslında konunun başka açıklaması da olabilir. Atom altı dünyanın probabiliteye (olasılıklara) bağlı olarak ve önceden bilinemez bir biçimde davrandığını biliyoruz. Radyoaktif bir atomun nükleusunun (atom çekirdeği) parçalanması, ortama bir (veya fazla) partikül vererek başka bir elemente dönüşmesi tamamen şans eseri gerçekleşmektedir. Her radyoaktif elementin yüzde 50 olasılıkla parçalanacağını belirleyen kesin bir süre vardır ve buna elementin yarı ömrü denir. **Schrödinger**'in kedi paradoksundan bilindiği üzere (3,4) atom altı dünyada hiçbir olay gözlenmedikçe var olduğu ileri sürülemez. İsterseniz paradoksu kısaca hatırlayalım: Bir kutunun içinde bir kedi, geiger cihazına bağlı bir düzenek ve radyoaktif bir madde vardır. Radyoakif madde ışıma yaptığında geiger cihazı bunu algılayacak ve zehir dolu bir kabı kıracak kedi de ölecektir. Normal hayatın mantığına göre kedinin ölme olasılığı yüzde 50'dir, ama **Schrödinger** tarafından gösterilmiştir ki, bu olasılık yüzde 0'dan yüzde 100'e kadar herşey olabilir. Yani kutunun kapağı açılmadan kedinin ölüp ölmediğini anlamak mümkün değildir. Fizikçiler buradan yola çıkarak "paralel evrenler" teorisini üretmişlerdir. Yani kutunun kapağını açtığınızda kediyi ya canlı görürsünüz veya ölmüş, her iki durumda aslında evrende mevcuttur. Yani bir evrende kapağı

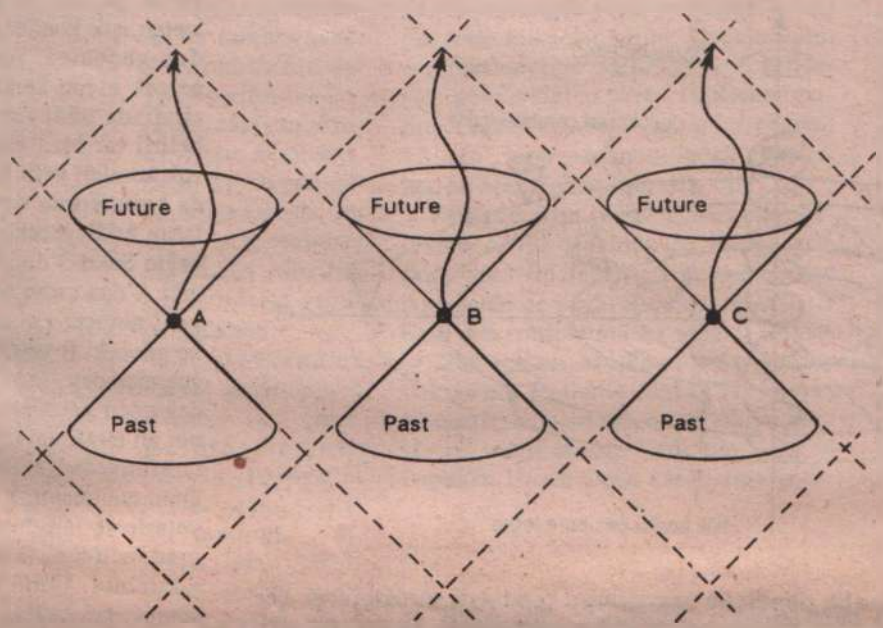

Şekil 2: A, B ve C adlı uzayzamanı olaylarına "ait" üç ışık konisi kümesi. Bu olaylardan birinden diğer herhangi birine yolculuk etmek olanaksızdır.

„açarsınız ve kedi canlıdır, radyoaktif madde ışıma yapmamıştır; diğer evrende kapağı açarsınız ve kedi ölüdür, radyoaktif madde ışıma yapmıştır. İki evrendeki siz de gayet gerçeksinizdir ve iki evren de her zaman gerçekleşiyor olabilir. **Stephan Hawking** bu teoriyi evrenin oluşumunun açıklanmasında kullanmıştır. Yani eğer geçmişe gider de anneannenizi öldürmeye kalkarsanız, başka bir paralel evrene geçersiniz ve bu evrende hiçbir zaman var olamazsınız, ama anneannenizi öldürme işini bu evrende yapmış olursunuz, onu öldürdüğünüz andan itibaren yeni paralel evrenin kuralları ve aktivitesi başlar; ama o evrende var olmanıza izin verilmez; çünkü siz bir "anneanne katilisinizdir" ve anneanneniz olmadan sizin şu andaki genetik kodunuz belirlenemez! Belki de çok yalvarırsanız aşırı merakınız yüzünden yaratmış olduğunuz yeni "paralel evrende" genetik kodu olmayan bir "çizgi film gölgesi" gibi dolaşmanıza izin verilebilir; ama bu anneannenizin annesinin büyük büyük torunlarını görmenize onlarla konuşmanıza imkan sağlamayacaktır, çünkü yeni paralel evrendeki varlığınız o evrenin kausalitesini bozar...

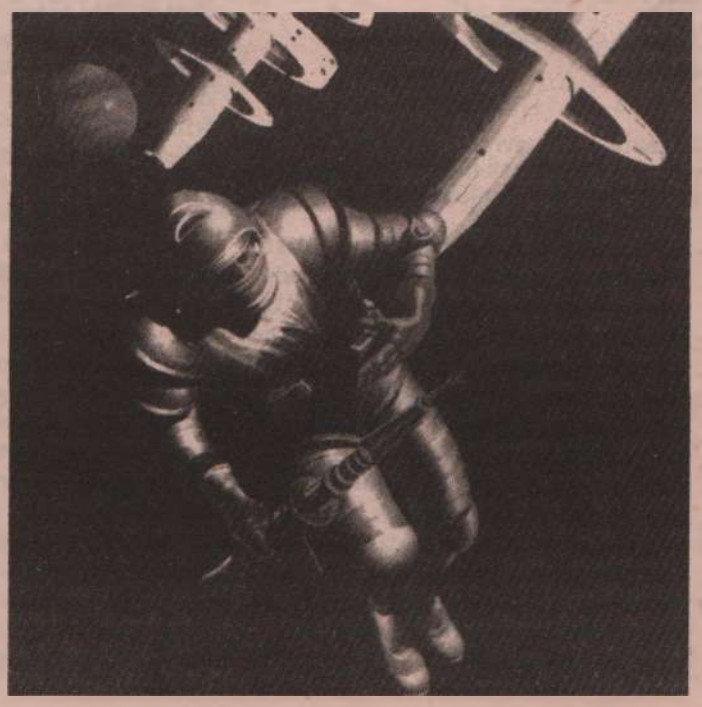

Başka bir teoriye göre de kausalite bozulamaz, geçmişe gidip anneannenizi öldürmeye kalktığınızda olaylar öyle gelişir ki minik tesadüfler ve zamanın akışına ya da "zamansal kausaliteye fazla zarar vermeyecek bir biçimde, olaylar, sizin kausaliteye aykırı davranışlarda bulunmanızı engeller". Yani anneannenizi öldürmeye kalktığınızda olaylar öyle gelişir ki ona bir türlü rastlayamazsınız. Eğer sizin zamanınızla ilgili kausaliteyi bozma girişiminiz olursa, doğa garip bir tesadüfler zinciriyle hep bunu engeller. Bu hipotez biraz Budizm'deki "kozmik bilinç" kavramını hatırlatmıyor değil. Bir zaman makinası bulup geçmişe giderseniz, doğa bir "zaman polisi" gibi peşinizden ayrılmayacaktır. Her hareketiniz daha önce olmuş olaylardaki kausaliteyi bozabileceği için kozmik bilinç gözünü üzerinizden eksik etmeyecek, minik bir davranışınızın bile etkileri hesaplanarak hali hazırda yaşanmış olan "belirli olaylar zinciri" mümkün olduğunca korunmaya çalışılacaktır. Başka bir olasılık da geçmişe gittiğinizde sizin çevrenizdeki olayları gözlemlemenize rağmen hiçbir şeye müdahale edememeniz olacaktır. Yani eliniz kolunuz bağlı sadece bir film şeridi gibi geçmişi seyrederken, geçmişteki insanlar sizi göremeyecek ve duyamayacaklardır. Çünkü kausalitenin bozulması doğanın pek işine gelmez, bozulan kausaliteyi düzeltmek de çok zordur; fizikçilere göre tanrı bile -eğer varsa- kendi bozduğu kausaliteyi düzeltemez. Örneğin geçmişe gidip **Hitler**'e Amerikalıların atom bombasını yapacağını, bazı Yahudi nükleer fizikçileri harcamaması gerektiğini, ağır suyun elde edilebilmesinin bu işi çözebileceğini; Rusya'da da kışın çok fazla ilerlememesini söylerseniz, milyarlarca insanın kaderini ve kausaliteyi değiştirmiş olursunuz. Eğer böyle bir niyetiniz olacaksa, ya **Hitler**'i veya adamlarını görme şansınız olmaz; o uzay-zamanda insanlarla iletişim kurma şansınız olursa, ya sizi deli diye Yahudilerle birlikte bir toplama kampına yollarlar; ya da **Hitler**'in yanına ulaşıp ne kadar kaş göz etseniz de, bağırsanız da **Hitler** sizi duyamaz ve göremez. Tabii bir olasılık da başka bir paralel evrende **Hitler**'in tüm dünyaya hakim bağdaş kurup oturuyor olması; atom bombasını Amerikalılardan önce yapmış olmasıdır. Ya da belki de 20 yıl sonraki insanlar geçmişe dönüp bu paralel evreni algılayıp; bizim yaşadığımız evrendeki 1945'li yıllara müdahale etmiş olabilirler. Konu "zamanda yolculuk" olunca üretilecek fantezilerin haddi hesabı gelmez...

ATOM ALTI DÜZEYDE ZAMAN YOLCULUĞU

Atom altı düzeyde ve makrokozmosda günlük mantığın sağduyusu ve anlayışı iflas eder! Örneğin kütleye yakın yerlerde uzay sıkışmaya uğrar, büyük kütlelerin yakınında zaman daha yavaş işler; mesela 100 milyon km uzunluğundaki bir kulenin tepesinde ve tabanında aynı anda kurulmuş iki saat olduğunu düşünün, birkaç yıl sonra (kime göre yılı tanımlamak gerektiği de ayrı bir konu tabii!) tepedeki saat 5:00'i gösterdiğinde tabandaki saat kütleye daha yakın olduğu için 4:55'i gösterecektir (7). Bu zaten 1980'li yıllarda uydulara konan atomik saatlerle kanıtlanmıştır. Kütle ve hız zamanın akışını etkilemektedir; aslında hız da zamanın bir fonksiyonu olduğuna göre insanın kafasının gündelik hayatın mantığına göre karışmaması mümkün değildir. Bir karadeliğin içinde zamanın tanımlanması çok zordur! Aslında birçok fizikçiye göre bir karadelikten geçince zaman tersine işleyecektir; ama bunu deneyen bir fizikçiye henüz rastlanamamıştır!

Bahsedilmekte olan zaman yolculuğu ancak "*hiperuzay*", "*partikül fiziği*" ve *partikül hızlandırıcıları* kullanılarak ve yüksek enerji alanlarında "*sadece partiküller düzeyinde cerayan edebilir*"! Yoksa biyolojik yapıların bir salise öncesine bile gidebilmeleri mümkün değil

☞

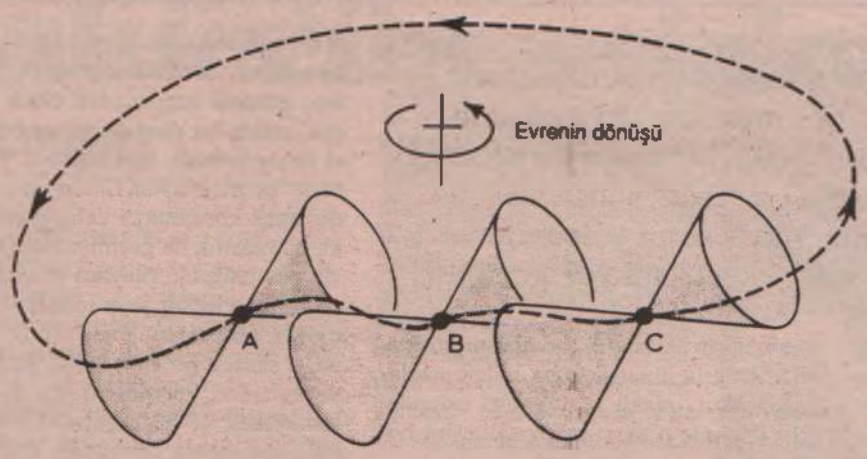

Şekil 3: Eğer evren ekseni etrafında dönüyorsa, ışık konileri A'dan B'ye, B'den C'ye -ve evrenin çevresinde yeniden A olayına- ulaşmaya olanak verecek şekilde eğilebilirler. Yani -ışık hızından daha hızlı yol almaya gerek olmadan- başladığınız yere ve başladığınız zamana geri dönebilirsiniz.

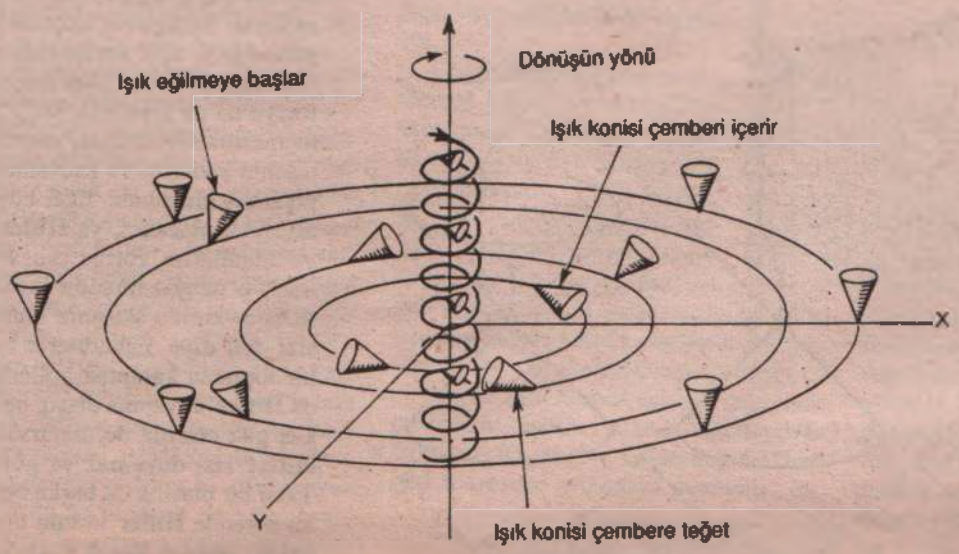

Şekil 4: Kendi etrafında dönen dev bir silindir de uzayzamanı kendisiyle sürükleyerek ışık konilerinin güçlü gravitasyon alanı bölgesinde eğilmelerine yol açar. Bu durum, Frank Tipler'in zaman makinesi tasarımının temelini oluşturur. Bu şemada merkezi sarmalla gösterildiği gibi, dönen silindirin ekseni etrafında dar bir yörüngede yolculuk ederek zaman içinde geriye gidebilirsiniz.

dir! Çünkü o takdirde tüm vücuttaki tepkimeler, enzimler ve nörotransmiterler neye uğradıklarını şaşıracak ve biyolojik yapıya moleküler düzeyde büyük zararlar verebilecekler. Ama ikizler paradoksunda olduğu gibi bir biyolojik yapı için zamanı diğerine göre yavaşlatmak mümkündür! Örneğin ışığa yakın hızlarda giden insanlar için zaman daha yavaş geçecektir. Işık hızına yakın hızda hareket eden bir araca binen ikizlerden birisi birkaç dünya yılı sonra döndüğünde ikiz kardeşinin kendisinden daha yaşlanmış olduğunu görecektir...

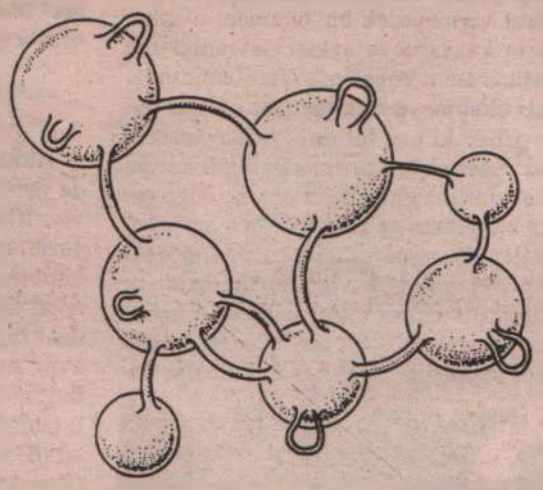

Şekil 5: Gerçekte, bizim evrenimiz birbirine kurtdeliği "wormhole" ile bağlı birçok uzayzamanı kabarcığından biri olabilir.

Fizikçilerin üzerinde çalıştıkları ışıktan hızlı hareket edebilen parçacıkları saptayabilmek, partiküllere bir çeşit zaman yolculuğu yaptırmaktır. Eğer bu mümkün olabilirse, gelecekten geçmişten haberler verilebilir; önce haberler çok basit türden olacaktır, ama sonra gaipten haber veren partikül teorisi tutarsa dünyadaki işler bayağı karışacağa benzer! Öncelikle tüm astrologlar ve tarot falcıları işlerini kaybedip, dilenmeye başlayacaklardır...

Feynman'a göre (Şekil 1-a) t_2 anında zaman makinasını yapan bir gözlemci t_1 anına gidip ok boyunca hareket edebilecektir. Aslında bu olay partikül fiziğinde sürekli meydana gelmektedir. Şekil 1-b'de görülen bir elektron ile bir pozitron çiftinin gamma ışını yayarken izledikleri yolu göstermektedir. e- (elektron) ile e+ (pozitron) çarpıştıklarında birbirlerini yokedip kütlesiz olan bir gamma ışını saçarlar. **Feynman**'a göre bu, şeklin sağında görülen olayla aynı şeydir, yani bir elektron bir gamma ışınına çarpmakta ve zamanda gerisin geriye yolculuk ederken, ikinci bir gamma ışınına çarpıp, bu sefer zamanda ileriye doğru hareket etmektedir. Ünlü fizikçi **Feynman**'a göre bir pozitron, geçmişe doğru hareket eden bir elektrondur ve partiküller aleminde, zaten sonsuzdan beri, zaman içerisinde bir ileri bir geri gidilip gelinmektedir. Partikül evreni bu zaman yolculuğunda hiç rahatsız olmamaktadır ve "zaman" partiküller dünyası için bir illüzyondan (yanılsama) başka birşey değildir! Işıktan hızlı hareket ettikleri ileri sürülen *takiyonların* ise zaman içinde bir oraya bir buraya savruluyor olması, büyük olasılıktır...

Şekil-2'de bir Minkowski diyagramında ışık konileri gösterilmektedir. Burada üç farklı uzay zaman olan A, B, C noktaları görünmektedir. Bu noktalar birbirlerinden haberdar olamazlar, çünkü bunlardan çıkan ışıklar hiçbir zaman birbirlerine ulaşamaz ya da geçmiş ve geleceği içeren ışık konilerinin içinden geçemez. Ama eğer gerçek evren kendi ekseni etrafında dönüyorsa ve bu belirli bir hıza ulaşıyorsa, ışık konileri belli bir noktada birbirlerinin devamlılıklarını etkileyeceklerdir; örneğin Şekil-3'de görüldüğü gibi A'dan çıkan bir ışık, B ve C'nin ışık-zaman konisine girecek, B ve C'nin hem geçmişinden, hem de geleceğinden geçecektir (koninin alt tarafının geçmiş, üst tarafının da gelecek olduğunu unutmayın!). Eğer hız yeterliyse ışık hızına erişmeden dahi, B'deki bir gözlemci A'nın bir süre sonraki geleceğini ve C'nin bir süre önceki geçmişini rahatlıkla görebilir. Belki şu anda takiyonlara bile ihtiyaç duymadan uzayda, belirli zaman makinasını belirli miktarda harekete sokarak, geçmiş ve gelecekten partikül düzeyinden haberler almak mümkündür.

FRANK TIPLER'İN ZAMAN MAKİNASI

Tulane Üniversitesi'nden **Frank Tipler** 1974'de *Physical Review* 'da bir makale yayınladı: "Rotasyon yapan silindirler ve global kausalitenin bozulabilme ihtimali", bunun anlamı "zaman yolculuğu" idi. **Tipler** teorik ve matematiksel olarak kausalitenin bozulabileceğini ispat ettiğini söylüyordu. **Tipler**'e göre bir karadelik patladığı zaman oluşan "*singularite*"ler (benzersizlikler) sayesinde, madde işbirliği yapıp, büyük bir hızla rotasyon yapabilirdi. Şekil-4'de sadece zaman konisinin geleceği gösterildiğinde merkezdeki büyük hızla dönen konilerde **Minkowski**'nin iddia ettiği gibi farklı yerlerdeki gözlemciler, farklı uzay-zamanın, farklı geleceğini görebilirdi. Fakat bu teori bir zaman makinasının yapılabilmesinden çok, olası bir "Big Bang" durumunda zamanın oldukça karışacağını vurgulamaktaydı. Böyle bir zaman makinesinin yapılabilmesi için inanılmaz miktarda kontrollü enerjiye ihtiyaç olduğu açık; astarı yüzünden pahalıya çıkar...

Stargate filminde izleyebileceğiniz başka bir zaman yolculuğu olasılığı da bir *kurt deliği* keşfetmeyi ve kurt deliği sayesinde farklı zamanlara gidebilmeyi hipotez olarak getiriyor. Evrenin ve uzayın farklı yerlerinin bu gibi kurt delikleri (wormhole) ile kaplı olduğunu ileri süren teoriye göre, kurt deliklerinin girişi zamanı eğip bükebilecek kütleye ve çekime sahip; bir kurt deliğine girmek eğer başarılabilirse, ışık hızına yakın hızlara çıkılacağı ileri sürülüyor. Bir kurt deliğinin durağan ağzı ile hareketli ağzı arasında gidip gelmenin bile bu yolculuğu yapan için zamanı yavaşlatacağı, geri döndüğünde kendisinin geleceğine ulaşacağı söylenmekte. Yani bir kurt deliği içinde ileri geri hareket etmekle veya bir ucundan girip öteki ucundan ilk başlanan noktaya yakın bir yere çıkmakla mükemmel bir zaman

yolculuğu yapılabileceği gösterilmiş. Sorun kurt deliğini bulup, sağ salim bir araçla içine girip, sağ salim çıkabilmek, kurtlara yem olmadan!

Partiküllerin yüzyıllardır zaman yolculuğu yapmakta olduğu kabul edilirse, bu partiküllerin (örneğin takiyonların) davranışlarını araştırıp, özellikle de "aslında 10 boyutlu" olan hiperuzayımızın gerçek sürrealist yasalarını öğrenip, kendimizi olağanlığa bırakmamız, sanırım bir 50 yıla kadar biz insanlara zaman yolculuğunu getirecek. Belki elimizi kolumuzu sallıya sallıya **"Hitler Amca ile"** görüşmeye gidemeyeceğiz ama, en azından "geçmiş ve gelecek", matematik ve fiziğin yoğuracağı ve içine "partiküller" aracılığıyla dalacağı bir nesne haline gelecek. Belki de geçmişe gidip anneannemizi öldürerek gayet "bilim kurgusal ve hiç de romantik olmayan" bir biçimde intihar edebilme özgürlüğüne kavuşmamız günün birinde mümkün olacak!

(*) Wisconsin Üniversitesi

DİPNOTLAR

1) Stephan Hawking, Brief History of Time, Bantam Books, 1988.
2) Sam Flamsteed, Crises in the Cosmos, Discover, Mart 1995, s.66-74.
3) Ümit Sayın, Scrödinger'in Kedisi Tekir miydi?, Bilim ve Ütopya, Ocak 1995.
4) John Gribbin, In Search of Scrödinger's Cat, Bantam Books, 1988.
5) John Gribbin, Unveiling the Edge of Time, Crown Trade Paperbacks, 1992, s.151-190.
6) Michio Kaku, Hyperspace, 1995, An Anchor Book.
7) Leonard Shlain, Art and Physics; space, time and light, Quill-William Morrow Books, New York, 1991; s.324-338.

Çin Devrimi'nde kadınların mücadelesi

'Komünist Parti geldi, kaynanalar gelin oldu'

Firdevs GÜMÜŞOĞLU HELVACIOĞLU

Çin Devrimi; feodalizme ve emperyalizme olduğu kadar erkek egemen anlayışa karşı da eşsiz mücadelelerle doludur.

Çin'de devrim öncesi yıllarda, kadınların yaşamı üç aşamadan geçerdi: Kızlar evlenene kadar babanın baskı ve otoritesi altındaydı. Evlendikten sonra kocanın baskısı başlardı. Eğer koca kadından erken ölürse ve kadın erkek çocuğa sahipse, bu sefer kadın, gelinleri üzerinden bir otoriteye sahip olurdu. Çünkü evli kadın yalnızca kocaya değil, kocanın ailesine de bağımlıydı. Yaşamı iki taraflı kölelikle geçerdi: Kocaya cinsel kölelik, evhalkına da evköleliği. Bu nedenle; kadınların, yaşamlarının sonunda erkek çocukları aracılığıyla ele geçirdikleri erk çok önemliydi. Yıllar öncesinin genç gelinleri, yaşamlarının bu son durağında bütün hınçlarını gelinlerinden alırdı. Bu nedenle gelin-kaynana gerilimi; devrim yıllarında genç kadınların önüne ciddi bir sorun olarak çıktı. Yaşlı kadınlar (kaynanalar) eski toplumun değerlerine sarılmışlardı.

Ataerkil sistem, kadınları bu şekilde bölerek ortak yazgıya karşı direnişlerini engellemekle kalmıyor; aynı zamanda gelenekler aracılığıyla kadınların bedenlerini de sakatlıyordu. Kız çocukların ayakları küçük yaşlardan itibaren sarılıyor, büyümesi engelleniyordu. Dayanılmaz ağrılarla büyüyen çocukların ayakları, bir süre sonra sakatlanıyor ve güçlükle yürüyebiliyorlardı. Ayak başparmağı ile topuk arasındaki mesafenin kısalığı güzelliğin ölçüsü olarak kabul edilmişti. Şu Çin atasözü durumu çarpıcı olarak özetler: "Ayakları sarmak; onları yalnızca yuvarlak bir kase gibi güzelleştirdiği için değil, kadınların kapının dışına çıkmalarını engellemek içindir."

Devrim öncesi yıllarda; kadınların bedenlerinin ve ruhlarının sakatlanması ayaklarının bağlanmasıyla sınırlı değildi. Beşik kertmesi ve çocuk yaşta evlilikler yoluyla babalar, kızlarının geleceğine karar verirdi. Ayrıca; borç karşılığı, kız çocukları odalık ve fahişe olarak toprak ağasına verilirdi. Eğitim görmüş erkeklerin bile az sayıda olduğu koşullarda, kadınların eğitimi söz konusu değildi. Ancak Batı etkisindeki bir iki zengin babanın kızı eğitim alabilmişti.

Kadınların bu kuşatılmışlığa karşı koyuşları emperyalizme ve feodalizme karşı mücadele içinde gerçekleşti. Özellikle genç kadınlar, devrimci hareket içinde yer aldılar. 1908'de binlerce kadın öğrenci hanedanlığa karşı eylem yaptı. Pek çoğu kadın taburlarına katıldı. Cumhuriyetin ilan edildiği 1912'de, kadın taburu, kadınların daha fazla hak talep etmelerinden korkulduğu için dağıtıldı. Kadınların yanıtı şiddetli oldu: Parlamentoya saldırdılar, camları kırıp görevlileri yaraladılar. Bu eylemden sonra kadın mücadelesinin ardı arkası kesilmedi. Örgütlendiler, dergi ve gazete çıkardılar. Başta gelen talepleri; eğitim, ayak bağlamanın engellenmesi, odalık ve fahişe olarak satılmanın, çocuk evliliklerin yasaklanmasıydı. Ayrıca ailede ve politik yaşamda söz hakkı ile çalışan kadınların çalışma koşullarının düzeltilmesi mücadelenin odağını oluşturdu. Bir Japon gazeteci, mücadele eden kadınları "yürüyen cephane" olarak tanımlıyordu.

KADINLAR ANTİ-EMPERYALİST MÜCADELEDE

Devrimci erkeklerinin de desteğini alan bu hareket büyük ses getirdi. 1916'da **Mao Zedung**'un da içinde bulunduğu bir grup, "bireysel özgürlük ve her türlü otoritenin reddi"ni amaçlayan bir örgüt kurdu. Geleneksel evlenme biçimine karşı oldukları için "asla evlenmeme yemini" etmişlerdi. Muhalefet, giderek, pencere camı kırmak ve evlenmeme yemini etmekten, sistemi tümüyle alaşağı etme düzeyine evrildi. Kadın önderlerden **Jiu Jin**, şunları söylüyordu: "Kenarda oturup, ülkemin küle dönmesine izin veremem."

Kadın hareketini oluşturan çoğunluğun yönelimi de aynıydı. Genç öğrenci kadınlar; tartışma, inceleme ve iletişim grupları kurdu. Tartışma grupları, toplu yerlerde konuşmalar yaparak Japon emperyalizmini kadınlara anlattı. Yabancı malları boykota çağırdılar. İnceleme grupları, dükkan önlerinde nöbet tutarak, kadınlara yerli malı almaları için propaganda yaptı. İletişim grupları ise; bildiri ve afişlerle anti-emperyalist bilinç oluşturmaya çalıştı.

Bu mücadele içinde kadınlar, kendi sorunlarına yönelik politikalar da geliştirdi. 1920'lerde evlilikte ve evlilik dışında özgürlük talebiyle eylemler yaptılar. Beş Öneri Hareketi olarak tanınan Kadın Birliği, "kadınlar için oy hakkı, seçilme hakkı, eğitim, iş ve evliliğe karar hakkı" istiyordu. 1921'de ilk başarılarını elde ettiler ve Hunan'da bir kadın geçici meclise seçildi.

İşyerlerinde de örgütlendiler. 1923'de onbinlerce işçi kadın, yüksek ücret ve daha az çalışma saati için grev yaptı. Sabah saat 04.30'dan akşam saat 20.00'ye kadar çalışan bir işçi kadın koşulları şöyle anlatıyordu: "Merak ederdim: Niçin şehir hâlâ uykudayken biz çalışmaya başlamak zorundaydık, yalnızca karnımızı doyurmak için... Aylarca gökyüzünü göremezdik, bazılarımız yıllarca güneşi göremediler. Hergün kendi kendime bu zorlu yaşam ne zaman sona erecek diye sorardım."

1924'te Dünya Kadınlar Günü; ataerkilliğe ve emperyalizme karşı bir eylem günü olarak kutlandı. "Kahrolsun emperyalizm", "Eşit işe, eşit ücret", "Esir kızların satılması yasaklansın", "Çokeşlilik engellensin", "Eşit eğitim" başlıca sloganlardı.

Çin Komünist Partisi bu yıllarda kırda ve kentte kadın örgütlenmesine önem verdi. Kırsal kesim kadını, taleplerinin kavranmasıyla, uzun yürüyüş sırasında, devrimin dinamiklerinden biri haline dönüştü. Uzun yürüyüşteki önder kadınlar bıkıp usanmadan köylü kadınlarla konuştu. Zamanla "acıları konuşma" ve "deneyimleri aktarma" toplantıları aracılığıyla onların taleplerini anladılar. 1960'larda Batılı feministlerin bilinç yükseltme grupları, bütünüyle Çin deneyinden örnek alınmıştır.

MİTİNG GÜCÜYLE BOŞANMA

Devrime milyonlarca kadın katıldı. Bunun için yüzlerce sebepleri vardı. Mayın döşediler, tünel kazdılar, yeraltında örgütlendiler, yaralıları taşıdılar, hemşirelik, yiyecek toplayıcılığı, mesaj taşıyıcılığı vs. yaptılar. Mücadelenin meyvalarını uzun yürüyüş sırasında Komünist Parti denetimindeki bölgelerde almaya başladılar. Bunlardan ilki boşanma hakkıydı.

Boşanma serbestliği kadınlarda hemen yankısını buldu. **Hseine** adlı bir köylü kadın boşanmak istediği için kocası tarafından ölümcül bir şekilde dövülmüştü. Daha önce hiç kimsenin boşanmadığı bu köyde, **Hseine** büyük bir mitingde eşinin yaptıklarını ve artık dayanamayacağını anlattı. Bunun üzerine çoğunluk kadının boşanmasından yana tutum aldı. Bu örnekte ÇKP'nin öncü tavrı belirleyicidir. Partinin zayıf olduğu yerlerde, boşanmak isteyen kadınlar öldürülür, bazı kadınlar ise bu hakları engellendiği için intihar ederdi. 1951 yılında aile baskısı yüzünden boşanamayan on binden fazla kadın intihar etmişti. Yine bu yıllarda ÇKP tarafından köylere yasaları anlatmak, bilinç yaratmak için gönderilen öncü kadınlar, köylüler tarafından öldürülür, tecavüze uğrarlardı. Kadın haklarına karşı gerici direniş, yalnızca sıradan erkeklerden gelmedi. Bazı parti üyeleri de bulundukları bölgelerde yasaların uygulanmasını engellemeye çalıştı.

Toprak reformu, kadınların kendilerine ve devrime güvenlerinin yolunu açtı. Kadınlara da toprak verilmesi, binlerce yıllık ataerkil feodal sistemi kökünden sarstı. Çünkü toprak reformuyla payına düşen toprağı alan kadınlara özgürlük kapısı açılıyordu. Bir kadın duygularını şöyle ifade ediyordu: "Payıma düşen toprağı aldığımda eşimden ayrılacağım. Bir daha bana asla baskı yapamayacak. Ne zaman tartışsak bana şunu söyler: 'Evimden defol'. Şimdi ona cevabını verebileceğim. Ona 'evimden defol' diyebileceğim."

Devrim kadınlara özgüven getirdi. Öfkelerini eski sisteme ait olan herşeye, başta erkek egemenliğine yönelttiler. Şiddete ve koca dayağına karşı eylem yaptılar. Karısına şiddet uygulayan erkek önce kibarca uyarılırdı. Uyarıya kulak asmazsa, şu örnekte olduğu gibi dersi verilirdi: "Kalabalık, adamın üzerine yürüyüp tekmeleyerek yere yuvarladı. Her tarafından kanlar akan, çamurlar içindeki koca korkuyla 'kendimi değiştireceğim, beni dövmeyin' diye bağırıyordu. Adamın karısı yoldaşlarına dönüp baktı ve 'Bunların hepsi bana yapıldı. Teşekkür ederim yoldaş kızkardeşlerim. Eğer bunu yapmasaydınız, öcümü almayı başaramayacaktım' dedi." Bu tür örnekler, ataerkil şiddetin frenlenmesine hizmet etmişti.

Kadınlar devrim sürecinde ve sonrasında erkek egemen tutumlara karşı ilginç stratejiler geliştirdi. Biri "eşleriyle sevişmeyi reddetmek"ti. Bir bölgede kadınların oy vermesi engellenerek seçim yapıldı. Bunun üzerine kadınlar, yeni yöneticiyi tanımayacaklarını açıkladı. Erkekler bunu ciddiye bile almayınca, "sevişmeme" kararı uygulamaya kondu. Kısa bir süre sonra seçim kadınları da içerecek biçimde yenilendi. Seçim sonucunda yönetici yardımcılığına ve eğitim sorumluluğuna kadınlar seçilmişti.

KADINLAR YENİ ÇİN'İN EFENDİSİ

Devrime direnen yaşlı kadınlardan söz etmiştik. Yaşlı kadınlar ve kaynanalar, yaşamlarının sonuna doğru elde ettikleri tek otoriteyi yitirmek istememişlerdi. Genç kadınların eşlerini kendi iradeleriyle seçmeleri, genç gelinlerin üretimde aktif olarak yer almaları, zamanlarının büyük kısmını dışarda geçirmeleri ciddi sorunlara yol açtı. Devrimin ilk yıllarında kadın dergileri, kaynanaları kazanma ve anlaşma yollarına ilişkin yazılarla doldu. Kaynanalar şikayetlerini, "Komünist Parti geldi, herşey tersine döndü. Kaynanalar gelin oldu." sözleriyle dile getirmişlerdi.

Kültür devrimi sırasında, toplantıya katılan kadınların kocalarına, parti tarafından evde çocuk bakma talimatı verilmesi, bir başka düzeni tersine döndürme örneğiydi.

Çin'de çok kısa bir sürede, kadınların acılarına kaynaklık eden herşey alaşağı edildi. Kadınlar da devrimin yarattığı olanağı sonuna kadar kullandı. "Erkeklerin yaptığı her işi kadınlar da yapar" diyerek her meslekte yer aldılar. Kendilerini "Yeni Çin'in Efendisi" olarak tanımladılar.

Çin Devrimi, ülkesinin efendisi olmak isteyen kadınların ve erkeklerin öğrenmesi gereken binlerce örnekle doludur.

KAYNAKLAR

1) "Women And Child Care In Chine", Ruth Sidel, Penguin Books, 1973.
2) "Women In China", Kate Curtin, Pathfinder Press, 1973.
3) "Women In Movement", Sheila Rowbothom, Routledge, 1992.
4) "The Rights and Wrong of Women", Juliet Mitchell-Ann Oakley, Penguin, 1976.

Düşünce özgürlüğünden özgür ve özgürleştirici düşünceye

Ahmet İNAM

'Düşünce özgürlüğü' kavramının yeterince açık olduğu yanılgısı düşüncemizin özgürleşmesini engelleyebilir. Bu kavramın İngilizce'de ve Türkçe'deki ifadelerinde yakınlık var: "Freedom of Thought", kelime kelime çevrildiğinde Türkçe'deki "düşünce özgürlüğü"ne tam uyuyor. Almanca'daki anlatımı da Türkçe ve İngilizce'dekine yakın: "Meinungsfreiheit". Fransızca söylenişi biraz farklı: "La liberte d'expression": İfade özgürlüğü. İşte kavramdaki sıkıntı bu noktada ortaya çıkıyor: Özgürlük neyin özgürlüğüdür? Düşüncenin mi? Düşünce ifadesinin mi? Yoksa farkına varamadığımız daha başka bir şeyin mi? Nedir özgürlük? Nedir düşünce?

"DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ" KAVRAMI NEDEN YENİ YORUMLAR GEREKTİRİYOR?

Bu sorularla yürütülecek araştırmanın gereksiz bir "kılı kırk yarma" (spitzfindig keit, hair sphitting) olduğunu sanmak da bir başka yanılgıdır. Dünyada birçok toplumda "düşünce özgürlüğü" ile ilgili sorunlardan söz ediyoruz. Toplumbilimci, hukukçu, siyaset bilimci arkadaşlarımız bu kavram çevresinde kuramlar oluşturuyorlar, görüşler geliştiriyorlar. Bir felsefeci olarak, kavramın kendisinin sorgulamasına girişilmeden kalkışılan böyle bir çabanın sonuçsuz kalmasından kaygı duyuyorum. Bu yazımdaki amacım düşünce tarihiyle açık açık hesaplaşmaya girişmeden, böyle bir hesaplaşmayı satır aralarında yaparak, kavramın işleyişindeki zorlukları göstermek; bu zorlukların üstesinden gelmek için yeni yorumlardan birini gerçekleştirmek. Unutmamak gerekir: Gerek sosyal bilimler alanında, gerekse bu alanın uygulamalarında, temel zorluklardan biri kavramların belirsizliğinden kaynaklanır. Diğer bir zorluk da kavramlar arasındaki ağın yeterince ortaya konamayışından gelir. İşte, en azından bu iki noktada felsefi bakışın işe karışması, özlenen açıklık için gerekli olabilir.

DÜŞÜNCE, DÜŞÜNME VE SINIRLARI

Düşünme bir zihinsel (mental) *süreç*, düşünce ise onun bir *ürünüdür*. Düşünme kendiliğinden (spontan) bir süreç değildir. Çaba ve emek ister. Deneylerle beslenmeli, sezgi, duygu dünyamızla güçlendirilmelidir. Bilgi gerektirir. Toplumdaki yerimizle, dünya görüşümüzle, kültürümüzle ilişkilidir. Kesinlikle tek benci (solipsist) bir özellik taşımaz, dilimiz tarafından taşınır.

Düşünebilme güç ister! En büyük yanılgımızda burada: "İnsan düşünen hayvandır" denir. İnsanı diğer canlılardan ayıran temel özelliğinin düşünmesi olduğu sürekli olarak vurgulanır (Batı düşüncesinde, özellikle **Aristoteles**'ten başlayarak!) Bir anlamıyla hayvan da düşünür; hayatta kalması için doğal çevresiyle olan mücadelesinde, **Piaget**'nin ileri sürdüğü görüş çerçevesinde, kendini korumak, üremek için buna gereksinimi vardır. İnsan türünün de biyolojik olarak hayatta kalması için düşünmeye dayanan mücadelesini göz önüne almak gerekir. Yine Batı düşünce tarihinde **Augustine**'den başlayarak "wille", isteme ve akıl "intellect" kavramları, bu kavramlar arasındaki yüzyıllar süren çatışmalar, insanın var olma çabasının tarihine ışık tutan önemli kilometre taşlarıdır.

Neden "insan düşünen hayvandır" savını anlamada yanılgıya düştüğümüzü söylüyorum? "Düşünme" kavramına yüklemeye çalıştığım özel anlamdan dolayı, "her insan düşünemez" diyorum. Doğrusu, "her insan özgür düşünemez" demek istiyorum. Özgün (original), özerk (autonom) olamaz düşünürken. Alışkanlıklarla, kalıplarla, basmakalıp, yüzeysel düşünür çoğu kez; yeterince dikkatini yöneltemez; ısrar etmez düşünceler arasında bağlar kurarken, kavramları bulanık, birbirleriyle tutarsız; çıkarımları geçersizdir. Vardığı sonuçların öncüllerinden haberli değildir; çıkarım kurallarını bilmez. Yargılama gücü eksiktir. Düşünmedeki eksik ve özürlerin dökümü saymakla bitmez; ve biz, insanın düşünebildiğini söyleriz. Belki, içimizden bazıları, düşünebilme gücü taşıyan, düşünme ustaları bunu başarabilirler.

Düşünmek zordur; düşünmeyle araştırmak, aramak... Engeller çoktur çünkü; düşünme çabamızı aksatan farkına vardığımız ya da varmadığımız engelleyici güçler vardır. Bu güçlerin, farkına varabildiğim kadarıyla, dökümü, kısa açıklamalarla şöyle verilebilir:

a) Çevremiz. "Dışımızdaki doğa", adına "dünya" dediğimiz gezegenin doğal yapısı düşünüşümüzü belirler.

b) Biyo-genetik yapımız da bu belirleyicilerinden biridir. Beynimizin, nöro-fizyolojik yapımızın, bedenimizin işleyişinin sağlayabildiği olanaklar içinde düşünürüz.

c) Kültürümüz, dilimiz ve tarihimiz düşünmemizi sınırlar, belirler.

d) Toplumumuz ve toplumdaki yerimiz de düşünme alanımızın sınırlarını çizer.

e) Bilgimiz, düşünmemizi etkiler. Bilgi, düşünmemizin malzemesi, dolayısıyla bir anlamda belirleyicisidir.

ÖZGÜR OLMA

Özellikle düşünme süreci açısından baktığımızda, özgürlüğün belirlenmemişlik olmadığını görürüz. Özgürlük, insanla ilgili diğer alanlara da genişletildiğinde, insanın "belirleyicileri" olmaksızın var olamayacağı (exsistere), eylemeyeceği, kısaca söylersek yaşayamayacağını ileri sürebiliriz. Özgür olmayı isteme, *belirleyicileri*den uzak olma, onlardan kurtulma demek değil. *Onlarla*, hatta *onların yardımıyla* özgür olmak demek!

Yine, özgür olmak, etkileşimlerden, bağlantılardan uzak olmak değil. Evrende bulunup (vorhanden) da etkilerden uzak var olunabilir mi?

Bağımsızlık, *yalnızca* kendi ayakları üzerinde durmak, başkalarına, başka düşüncelere, eylemlere bağlı, bağımlı olmamak anlamında, özgürlükten farklıdır. Özgür insan, etkileşimde bulunduğu insanlara, düşüncelere bağlanabilir zaman zaman karşılıklı bağımlılıklar yaşayabilir. Öyleyse, özgürlük belirleyicilerle sınırlanmış, hareket alanı içinde hareket edebilmek olanağına sahip olmakla başlıyor.

Bu hareket alanını, neleri yapıp neleri yapabileceğini, nereye kadar, nasıl hareket edebileceğini farketmek, bilmek de bir başka özelliği özgür insanın. Böylesi bir *özgürlük bilinci* olmaksızın özgürlükten söz edemeyiz. Özgürlük, bir bilinç işidir.

Bu bilinci dar anlamıyla anlamamak gerek, özgürlük, insanın iliklerine işlemeli, insan damarlarında duymalı onu. *Özgürlük duygusu*, özgürlük yaşantısı (erlebnis) nın ayrılamaz bir bileşeni.

Peki, belli belirleyicilerin sınırladığı hareket alanı içinde, onların bilincine vararak, duygusunu yaşayarak erişmeye çalıştığımız özgürlük nasıl olanaklıdır? Bağımsızlıktan farklı olduğunu söylüyoruz üstelik; üstümüzde bunca bildiğimiz, bilemediğimiz güç varken, nasıl oluyor da özgürüz diyebiliyoruz?

İlk bakışta, bir bilgi, bir duygu ile yaşandığı için, bir yaşantı olduğundan, bu yaşantıya kavuştuğumuzda, onu yaşadığımızda özgür olduğumuzu söyleyebiliriz. Oysa, soru bu yaşantının olanağı sorusudur. Nasıl oluyor da kendimizin özgür olduğunu biliyor, duyuyoruz?

Yanıtın zor olduğunu, özgürlüğün olanağını araştıran, sorgulayan, anlamaya çalışan bir teorinin, insanın evrendeki yeri, yapısıyla ilgili birçok soruyla boğuşması gerektiğini düşünüyorum. Şu aşamada, özgürlük yaşantısının gözden geçirilmesiyle yakalayabileceğimiz bir iki ipucu ile yetinelim.

Özgürlük yaşantısı, bir *baskısızlık* yaşantısıdır. Üzerimizde herhangi bir baskının olmadığı duygusu özgür olduğumuzu gösterir mi? Ne denli güvenebiliriz, duygulara ya da ulaştığımızı düşündüğümüz özgürlük bilincine? Baskısızlık yanıltıcı olamaz mı, salt bir duygu olarak yaşandığında?

Özgürlük yaşantısını olanaklı kılan iki önemli ontolojik özellikten sözedebiliriz:

a) Belirleyiciler, düşünen, eyleyen insanı *tümüyle* belirlemezler. Tam belirlenememişlik, bize *hareket alanı* bırakır. Özgür olabileceğimiz bir alan.

b) Yukarıdaki özellikle ilgili olarak, zamanı yaşayışımızda, geleceğin geçmiş ve şimdi tarafından tam belirlenemediğini, düşünen, eyleyen insan için düşünce ve eylemiyle, bu eksik belirlenmişliğin açtığı ufukta, *özgürlüğün hareket alanında* hareket edebilme olanağı olduğunu söyleyebiliriz (Bu noktada **Hanna Arendt**'in Eski Yunanlıların özgürlük anlayışı ile ilgili bir gözlemini anmalıyım. Ona göre, Eski Yunanca'da özgürlük anlamına gelebilecek *eleutheria* sözcüğü hareket imkanı olarak anlaşılıyormuş. Örneğin *eleuthein hopös erö*: İstediğim kadar gitmek, demek).

Oysa, Eski Yunanca'da bu sözcük çevresinde ortaya çıkardığı özgürlük anlayışının çok farklı boyutları vardır. "Eleuthra" salt hareketle sınırlı değildir. **Arendt**'in belki vurgulamak amacıyla abarttığı "hareket edebilmek"le ilintili özgürlük yorumunu, ben "hareketi" çok geniş olarak yorumlayıp, örneğin, düşüncenin, eylemin, duygunun hareketi olarak, kendi özgürlük anlayışımın temel metaforu kabul edip, gönül rahatlığıyla seve seve kullanıyorum. **Arendt**'in yorumu için bkz. *Life of Mind*, 2. Kitap, **Harcourt Brace**, New York, 1978, s.19. Eski Yunanca'daki eleuthra sözcüğünün değişik anlamları için bkz. *A Greek-English Lexican*, **H. G. Liddell, R. Scott**, *Oxford At The Clarendon Press*, 1968, s.532. *Langenscheidts Grosswörter buch Griechisch, Teil I Griechisch-Deutsch*, **H. Menge**, Langenscheidt, Berlin, 1970, s.227.

Baskısızlık duygusunun yanıltıcı olup olmadığını, bilgimizle, "dış koşulların" incelenmesiyle bir ölçüde sınanabileceğini düşünmekteyim. Burada "dış koşullar" içinde bulunduğumuz özgürlük alanını (düşünce, duygu, fiziksel hareket, ahlaki eylem alanları...) belirleyen koşullardır. "İç koşulların", iç dünyamızın, duygu, düşünce, arzularımız arasındaki ilişkilerinde, belki "dış koşullara" göre zor olsa da bilinmesi, özgürlük yaşantısının sahiciliğini anlamada önemli olabilir.

Baskı hareket alanımızı ortadan kaldıran güçlerden gelir. Bu güçler, siyasal, yasal, toplumsal boyutlarda dışımızdan ya da, iç dünyamızı oluşturan anılar, bilgiler, duygular, düşünceler gibi öğelerin ilişkisinden ortaya çıkan *içimizdeki polis gücünün* çalışmasıyla içimizden kaynaklanabilir.

Genellikle özgürlük dendiğinde dışımızdaki baskıların ortadan kalkması anlaşılır. Oysa, bu yazımda tekrar tekrar vurgulayacağım gibi, içi özgür olmayan birinin üzerindeki "dış" baskıları kaldırsanız ne olur ki?

Nietzsche'nin özellikle *İnsanca çok insanca* (Menschliches, Allzumenschliches) kitabından başlayarak vurguladığı gibi özgür ruh (frei geist), ya da Türkçeye daha yakışan bir deyimle özgür cân, özellikle iç dünyası özgür olan bir cândır. Bedeninden, psikolojik yapısından gelen itkilerin (triebe) uyumunu sağlayabilmiş bir kişidir.

Özgürlük, öncelikle iç ve dış dünyamızdaki hareket alanlarının keşfiyle, araştırılmasıyla olur. Hareket alanlarını tanımayan, bulamayan, oluşturamayan, araştıramayandan özgür insan olamaz. İşte bu çaba, belirleyicileri içinde bize verilmiş iç ve dış dünyamızın verildiği gibi kabul edilmemesiyle, bu dünya içinde hareket alanları yaratarak olur! Bu anlamda özgürlük verilen değil, kazanılan, elde edilen, oluşturulan birşeydir. Emek, bilgi, yiğitlik (cesaret) ister. *Azâd* etmemizi ister, içimizdeki köleleri. Bu anlamıyla *isyân* ister. Yılgından, pısırıktan, tembelden, cahilden özgür insan olmaz.

Duygularımız köle olabilir. Bastırılmış, içimizin derinliklerindeki mahzenlerde inim inim inlemektedirler, belki. Kılık değiştirilip, maskelerle, kırbaç zoruyla dış dünyaya sunuluyor olabilirler.

Düşüncelerimiz köledir, çoğu zaman. Eğitilmiş, terbiye edilmiş, evcilleştirilmiş, korkak ve silik hale getirilmişlerdir.

Aynı köleliği bedenimiz için, eylemlerimiz için düşünebilirsiniz.

Benim ilgimi siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel kölelikten çok *içsel kölelik*, içimizdeki köleler çekiyor. Bu köleler, hareket alanlarımızı yerle bir ederler. Ezilmişlerdir. O nedenle tehlikelidirler

(Nietzsche'nin ezik insanlarda sık sık gözlediği durum!). Yasak koyarlar, iç alemimizin akışında köşe başlarını tutarlar; polislik, jandarmalık ederler düşünce, duygularımıza, belleğimize, arzularımıza, istencimize (wille).

Baskılardan azâd olmuş bir insan, hareket alanı içine girer. Bunun için *güçlü* olması gerekir. Türkçe'de özgür sözcüğünü "özü-gür" olarak yorumlarsak, en azından iki durum ortaya çıkar (Batı dillerindeki örneğini pek göremeyeceğimiz biçimde!)

a) Özü-gür: Mahiyeti (essence, substance!) gür, güçlü olan biridir. Gürlük, yoğunluk, güçlülük, sıkılık özündedir.

b) Öz, benlik anlamına da gelebilir. Özüm-gür! "Ben gürüm" demektir. Benliğim (selbst) güçlüdür, özgürken.

Özgür, muktedir bir varlıktır (kannsein!). Gücü olandır. Düşünebilme gücü olmayanın, düşünce özgürlüğü olamaz. Düşüncesi olmayan, düşünemeyen nasıl düşüncem baskı altındadır diyebilir ki? Ayakları tutmayan biri, nasıl "yürümemi kısıtlıyorlar" diyebilir ki?

Hukuk, düşünce özgürlüğünden söz ederken, ilkece, kanuni ehliyeti olan insanların tümünün düşünebildiğini varsayıyor olsa gerek. Ne denli iyimser bir insan anlayışı!

Özü gür olamayan özgür olamıyor. Peki, bu güç nereden geliyor? Düşünmedeki gücün kaynağı nedir?

DÜŞÜNMEDEKİ GÜÇ

Teknoloji-yoğun bir hayat içindeki insanlar, düşünmeyi bir problem çözme çabası olarak anlıyorlar! Ama her alanda: Bulmaca çözmeden tutun da, psikolojik, sosyolojik, politik, yönetimle, mimariyle, mühendislikle, bilimle, ilgili her alandaki çözüme değin, kafalarımızda şu düşünce var: "Düşünür, araştırırsak, çözeriz."

Düşünmenin problem çözücü yanını yadsımıyorum. Tüm canlılarda bu anlamda şu ya da bu biçimde problemlerini çözme çabası, düşünme etkinliği var.

İnsan yalnızca sorunlarını çözmek için düşünmez. Örneğin Aristoteles'te olduğu gibi, en yüksek mutluluğa erişmek amacıyla düşünmek için de düşünebilir (Noesis Noeseos). Keyif almak için, estetik amaçlarla, kendini anlatmak için düşünebilir. Problemlerini çözmek için değil de, problemleri görmek, problemler yaratmak amacıyla da düşünebilir, felsefede olduğu gibi!

Düşünmek, bir şaşma (wunder) ile başlar. Eski Yunanlı şaşmıştır, bu anlamda! Böyle bir şaşma onu hakikat (wahrheit) araştırmasına götürmüştür. Sorgulamaya, araştırmaya. Araştırma, geçmişten, geleceğe, gelecekten geçmişe uzanan zaman içinde gerçekleşir. Kesinlikle hareket alanı gerektirir: Özgürlük. Önceden belirlenmiş yollarda yürüyen bir kafa mantıksı bile olamaz: Yürüdüğü yollardaki zorlukları göremez çünkü!

Düşünme-istenç, isteme (wille); düşünme-eylem, isteme-eylem çatışmaları, bu konuda geliştirilmeye çalışılan düşünceler, Batı düşünce tarihinin sayfalarını doldurur. Bu çalışma bu konuya girmeyecek. Çağımızda düşünce, düşünme özgürlüğünün yorumlanmasındaki zorlukları ele almak için düşünmedeki iç devingenliği (dinamizmi), onun kaynaklarını kısaca yorumlayacak.

Düşünmenin bir serüven olduğunu, bu serüvenin özgürlükle olanaklı olduğunu düşünürsek, bu anlamda *düşünme özgürlüğü, özgür düşünmenin özgürlüğüdür*. Özgür düşünmenin gücü ise cândan gelir. Cân, Farsça'dan Türkçe'ye geçmiş, Türkçe'de anlam zenginliğine zenginlik katmış bir sözcük. Batının *Anima*'sına, 'vita'sına benzerse de içinde dostluk, içtenlik, ilâhi olanla, kutsalla bağlılık, biyolojik anlamda canlılık taşıdığı için anlam alanı oldukça geniş. Cân, beden, duygu düşünce birlikteliğini harekete geçiren, canlı bir yaratık oluşumunu; insan oluşumuna bağlayan bir güç. Bergson'un "elan vital"inden farklı. Schopenhaver'in ya da Nietzsche'nin 'wille'sinden de. Bu farklılıkları tartışmanın yeri burası değil. Özgürü, özü-gür yapan cânıdır herşeyden önce. Onu bedeniyle iletişime sokan, duyguları arasında gezdiren, düşüncelerine yönlendiren. İçine doğduğu kültürün farkına vardırtan.

Her insanın 'düşünemiyor' oluşunun temelinde, cânını yitirmiş olduğu, belki de hiç yakalayamadığı gerçeğini görüyorum. Yaşama sevinci, Nietzsche'nin deyimiyle yaşamadan duyulan sevinçli keyif (lust) cânın yakalanabildiği anlarda olur. Yaşanılan derin acıların ardında da vardır, cân. Darmadağın olmuş, bedeni, duygusu, düşüncesi arasındaki bağı kuramamış çağımız insanın kolayca yitirdiği bir gücüdür cân. Teknolojiyle, tıpla, piyasa ekonomisiyle elinden alınmıştır.

Cânın bütünlediği insan, bütünlüğünü yakalamaya çabalayan insan "gönlüyle" "muhabbete", iletişime geçmeye başlamıştır. Gönül, Türkçe bir sözcüktür, Almanca'daki "gemüt"le yakın ilişkisi varsa da, "cân"da olduğu gibi, Batı dillerindeki herhangi bir sözcükle karşılanamaz. Bu sözcüğü Eski Türk yazıtlarında bulabiliriz. Anlamı ve önemini burada tartışmayacağım. ["Gönül"ü tartıştığım yazılarımdan ilki için *Teknoloji Benim Neyim Oluyor?* (Alamuk Yayınları, Ankara, 1993) adlı kitabıma bakılabilir.]

Özgür düşünme cânla beslenen gönül sahibi ya da gönül sahibi olmak isteyen insanla çıkıyor ortaya. Söylediklerimin mistik ya da karanlık yanları yoktur. Ne cân ne de "gönül"ü mistik yükleri olsa da mistik bir düzlemde görmüyorum. Ahlak ve estetik kaygılarını yumuşatmış, farklılaştırmış, parçalanmaya yüz tutmuş postmodern insanın arayışlarına Türk kültüründen gelebilecek bir seçenek (alternatif) araştırma önerisi olarak anlıyorum, bu iki temel kavramı.

Gönlüyle düşünen, bedeni, duygusu, kültürüyle düşünür. Heyecanlı coşkuludur. Cânı vardır çünkü. Özgürdür. Gürlüğü özünden gelir. Sadece özgür değildir, özgün (originör) dür de. Kendi hareket alanının meyvalarını topladığı için özgül (specific) dir, kültürüyle, kendine özgü kültürle bağ kurduğu için. Özerk (autonom) dir, baskı altında olmayıp, iç dünyasıyla ilgili kararları kendi verebildiği için.

Şimdi, bu ipuçları ışığında "düşünce özgürlüğü" konusuna döndüğümüzde, nasıl bir düşüncenin, nasıl bir özgürlük taşıyabileceğini biraz daha yakından görebiliriz.

DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN AŞAMALARI

Düşünce özgürlüğünün, bir hukuk, toplum ya da siyasal sorun olmasında üç aşamasının dikkate alınması gerektiğini sanıyorum:

a) Düşüncenin mutfağında, alışılmış anlamlarıyla zihnimizde, kafamızda ya da benim tercih ettiğim deyişiyle "içimizde" olduğu aşama.

b) Mutfaktan gün ışığına çıkarıldığı, sözle ya da yazıyla, toplum içinde dile getirildiği, dışa vurulduğu aşama.

c) Dile getirilmiş düşünce doğrultusunda dünyayı değiştirme, yönlendirme, yönetimi ele geçirmek amacıyla, medyayı, politik mücadeleyi, silahlı savaşı öngören, eylem aşaması.

"Düşünce özgürlüğü" sorunun yorumlanışında, çoğunlukla anlaşılan üçüncü aşamasıdır. "Herkesin düşündüğünü söyleme hakkı" olmalı, deniyor. Ama hangi düşüncesini? Toplumda yönetim gücünü ele geçirme, toplumlararası, uluslararası mücadelede tasarımlarını, projelerini, niyetlerini ortaya koyarak dünyanın istediğimiz yönde değiştirilmeye yönelik düşüncenin özgürlüğünden söz ediliyor. Bu haliyle, düşünce özgürlüğü, dünyanın değiştirilmeye çalışılması özgürlüğüdür. Düşüncemi söylememe engel olan güçler, düşüncemden neden korkuyorlar? İktidarları için *tehdit* olabileceğini düşündükleri için bastırmaya, sindirmeye çalışıyorlar. Düzen kendini korumaya çalışıyor. Aykırı görüşlerden çekiniyor. Onları sindirmeye uğraşıyor.

Üçüncü aşama, düşüncenin eylemle bütünleştiği, bütünleştiği sanıldığı durum, diğer iki aşama ile birleştirilemiyor. Siyasal mücadele, güç kavgası, sonuca, etkiye bakıyor yalnızca. Bu durum da *düşünce özgürlüğü, eylem özgürlüğü* ile örtüşüyor. Toplum hangi eylemleri kendi varlığı açısından tehlikeli bulacak, hangilerine izin verecektir? Adı, görünüşte "düşünce özgürlüğü" olsa da "eylem özgürlüğü"dür artık.

Düşünce özgürlüğünü salt son aşamasıyla ele almanın tehlikelerinden yazımın başından beri söz etmeye çalışıyorum: Düşünce politik bir güçtür. Toplum ve insan anlayışımız, gelecekten beklentimiz, politik görüşümüz "dar" ve "sığ" olunca, düşünce de bundan yara alıyor! Düşünme, hâl-i hazır durumu aşan, düşler, tasarımlar, beklentiler alanıdır. Politik gücü vardır, bu gücü kullanır, bu güce karşı çıkar ama *ondan fazladır*! Onu değiştirmeye, aşmaya yöneliktir. Gerçeklik düşünce ile dönüştürülür, önce. Düşünceyi, düşü, hayali, fanteziyi küçümsemek gerçekçilikle bağdaşmaz. Yaşadığımız dünyada karşılaştığımız yönetimle ilgili sorunların kaynağında düşüncenin, düşünmenin gücünü yeterince anlayamamak yatıyor. Düşünme eylemle özdeşleştiriliyor, sadece sonuçlara bakılıyor; elbette düşüncenin eylemle ilgisi var, *ama eylemi aşan düşüncenin farkında değil, çoğunlukla iktidarlar*! Düşünce suçlusu olarak baskı yaptığı düşünürler, anlayıp, tehdit olarak gördükleridir. Anlama ufku ise *pragmatik* sonuçlarla sınırlıdır. Düşünce özgürlüğü açısından baskı gücünü elinde tutanların sığ kafalılığı, kimi zaman düşüncenin hareket alanında özgür yürümesine yardımcı olabiliyor!

İkinci aşama, birinci ile değil de çoğunlukla üçüncü aşama ile ilintili olarak ele alınıyor. İktidar, "demokratik" olma görüntüsü içindeyse, düşüncelerin yalnızca dile getirilip, eyleme sokulmamasından ürkmüyor. "Bizim ülkemiz, 'özgür' bir ülkedir, herkes, iktidara ne denli ters gelse de dilediğini düşünür; düşüncelerini yazabilir" diyerek, ne denli hoşgörülü, "liberal" olduğunu göstermiş oluyor! Düşünce dile getirilip, eyleme sokulmayacaktır. Peki, bu nasıl sağlanacaktır? Kitaplaşan bir düşünce sistemi, okunacak, tartışılacak ama eyleme geçirilmesi yasaklanacaktır.

Böyle bir anlayış, düşünebilen, iç özgürlüğü olan insanın henüz *ilk aşamada bir eylemci* olduğunu unutmaktadır. Düşünmek özgür kafaların işidir. Yiğit, umutlu, araştırıcı, sorgulayıcı kafaların. Düşünebilmek, insanın bedeniyle, duygularıyla, diliyle, kültürüyle bütünleşebilmesini gerektirir. Düşünmekle olmak (werden), oluşmak yakınlığına dikkat edelim: Düşünebilmek, insan olarak değişebilmekle, dönüşebilmekle gerçekleşir. Bu anlamda düşünmek bir eylemdir: Düşüncemiz kafamızın içindeyken bile! Bir robot, bir bilgisayar değil de insansak, düşündüklerimizle birlikte oluşuruz. Dönüştürücü düşünceleri olanlar, dönüşebilenlerdir!

ÖZGÜRLEŞTİRİCİ DÜŞÜNCE

Düşünce, düşünceyse (yazımızın başlarındaki anlamıyla) özgürdür. Kafamızın içi özgürse, "canla beslenen gönüle" ulaşmaya çabalıyorsak, içimizdeki köleleri âzad etmişsek, bilgimiz, eleştiri gücümüz yeterli ise düşüncemiz zaten özgürdür. O zaman özgür düşünce sözü "üç köşeli üçgen" sözü gibidir: Dört köşelisi olabilir mi üçgenin?

Baskı ifadeye, eyleme konan baskı mıdır yalnızca? Burada bana "trajik" gelen bir durum görüyorum: Düzen, içimizi medya ile eğitim ile özgürlükten yoksun bırakıyor; düşünceyi alıyor elimizden, özgürlüğümüzü; sonra da düşüncemizden dolayı suçluyor bizi. *İnsanın düşünce suçlusu olabilmesi için düşünecek özgürlüğü olması gerekir*. Bu durum belli bir "bilmeceyi" de barındırıyor içinde: Düşünemeyen insan düşüncesinden dolayı suçlanıyor: "Cezaî ehliyeti var mı?" sorulmalı önce!

Sorunun iki önemli boyutu var: Nasıl bir toplum düzeni, düşünebilen insanların, özgür, iç özgürlüğe sahip insanların oluşmasına izin verir, olanak sağlar? Böyle bir toplum düzeni olmaksızın da iç özgürlüğü olan, dolayısıyla düşünebilen insan ortaya çıkabilir mi? Başka türlü söylersek, insanın özgürleşebilmesine olanak sağlayacak toplumsal, siyasal koşulların (dış koşullar) yanında iç koşullar nelerdir?

Bu soruların yanıtları ayrı çalışmalar gerektiriyor: Yazımda ipuçlarını vermeye çalıştığım cân ve gönül muhabbetine dayanan, mizaha, ironiye, içtenliğe, açıklığa, umuda, araştırmaya kapılarını kapamamış, iç özgürlüğünü yakalamaya çalışan insandan umudum var.

Azariah Smith Memorial Hospital

Anadolu'da yabancı bir tıp okulu

Doç. Dr. Berna ARDA(•)

"Kentin tepelerinin birinin en yüksek noktasında yanyana iki bina vardı. Öbür yapılardan hemen ayrılıyordu ikisi de. Öbürleri gibi yöresel, hafif sararmış taşlardan yapılmışlardı ama duvar köşelerine gelen taşlar koyu kahverengi boyalıydı. Amerikan Hastanesi ve Kolej. Kolej yarım yüzyıl önce kapanmıştı. Bir metodist papazını andıran yaşlı Mr. **Shepard**'la karısını orada unutarak. Mr. **Shepard**, sallanır iskemlesine oturur, bütün gün pencereden bu Güneydoğu Anadolu kentinin güneş içinde ve tozlu sokaklarına bakardı...

Iowa gibi anlamsız Amerikan kentlerinden birinde doğmuş olan Mr. **Shepard**, altın çerçeveli gözlüklerinin ardından gülümseyerek otuz yıldır sürdürdüğü İngilizce kurslarından birini daha bitiriyordu. Az sonra, Mrs. **Shepard**, her yıl kursun son günü yaptığı gibi biraz yanmış elma kekleriyle dolu bir tepsiyle odaya girecekti. Yaşlı misyonerle başbaşa kalmak için can atıyordum. Mr. **Shepard**, Longman Pres'in Hintli sömürge çocukları için yayınladığı kurs kitabını kapadı. Yeşil boyalı tahtaya "Shashi fall asleep" yazdı. Hepimiz dönüp uyuklayan şaşı arkadaşımıza baktık ve hocanın bozuk Türkçesiyle dalga geçerek "Şaşı uyku düştü" diye bağrıştık. Mr. **Shepard** da bizimle birlikte güldü. "İnanç", "Erdem" ve "Orman" konusunda genel bir konuşma yaptı (1).

Yukarıdaki alıntı **Onat Kutlar**'ın duru anlatımıyla bizlere Güneydoğu Anadolu'daki Amerikalı misyonerlerin o yöre kültürüne sızmış görünümlerine ilişkin ipuçları vermektedir. İşte bu makale, bu misyonerlerin oradaki serüvenleri, kurdukları tıp okulu ve halen çalışmakta olan hastanesiyle ilgilidir.

Günümüzde Gaziantep'teki üç özel hastaneden birisi olan Amerikan Hastanesi ilginç tarihsel özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Burası 19. yüzyılda Amerikalı misyonerlerin kurmuş olduğu, 1878'ten sonra hemen otuz yıl kadar tıp fakültesi olarak da çalışmış olan bir sağlık kuruluşudur. Amerikan Hastanesi hakkında değerlendirme yapabilmek için, kuruluşundan da öncesini kapsayacak biçimde geriye gitmemiz yararlı olacaktır. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun ABD ile ilişkileri, misyonerlik kavramı ve işleyiş biçimi ile bu kurumun ülkemizdeki görünümleri üzerinde durulacaktır.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN AMERİKA İLE İLİŞKİLERİ

İngiliz bandıralı Amerikan ticaret gemileri 17. yüzyılda Osmanlı limanlarına uğramaya başlamışlardı. İlk misyonerler de 1820 yılında İzmir'e ayak bastılar. Amerikalılara kapitüler haklardan yararlanma olanağı veren ve bu ülkeyi "en ziyade müsaadeye mazhar memleket" durumuna geçiren ticaret sözleşmesi de 1830 yılında imzalanmıştı (12).

Osmanlı İmparatorluğu'nda zamanla artan Amerikan varlığının (belki de daha doğru bir deyişle çıkarlarının) oluşmasında 19. yüzyılda bir araç olarak rol oynayan kurumlardan birisi Amerikan donanması, ötekisi de misyonerler olmuştur. **Kocabaşoğlu** donanmayı "işin yüzü sert ve soğuk yanı" olarak niteliyor. Amerikan varlığının kabul edilebilir olması için bir de "yüzü sıcak, sempatik ve insancıl" (üstelik Akdeniz'de bir firkateyn dolaştırmaktan çok daha ekonomik) bir düzeneğe gereksinim olduğunu belirtiyor. Daha yakından incelendiğinde misyonerliğin bu amacı oldukça ulaşabilir kılan bir kurum olduğu görülmektedir.

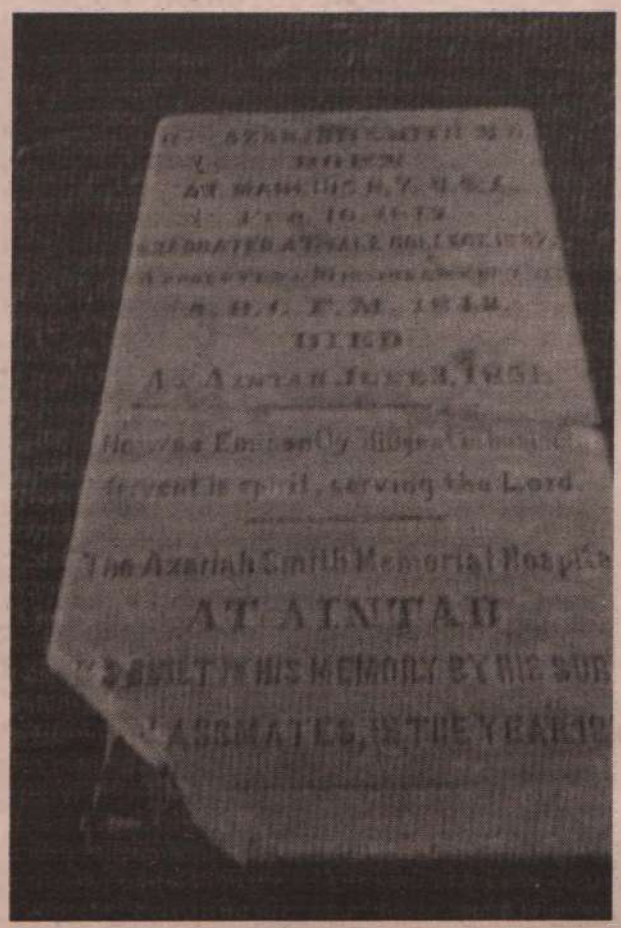

Resim 1- Azariah Smith'in hastane bahçesindeki yazıtı. oldukça dünyevidir.

MİSYONERLİK VE MİSYONERLER

Misyoner olarak tanımlanan bu insanları ülkelerinden binlerce kilometre uzaklara, hiç tanımadıkları bir kültüre ve ortama getiren motivasyon neydi? Misyonerlerin gönüllülük temeline dayanan ve hiç de rahat olmayan koşullarda çalışmalarını gerektiren bu görevlerini yerine getirmekten dolayı beklentileri neydi?

Latince göndermek anlamına gelen "mittere" misyoner sözcüğüne kaynaklık etmektedir. Misyonerliğin ilahi gerekçesi de İsa Peygamber'in havarilerine "Gidiniz! Gerçeği (kutsal kitabı) onlara anlatınız!" biçimindeki buyruğunda sezilebiliyor (12).

16. yüzyılda Hıristiyan inanışını va'z etmek ve ayinlerini yönetmek yetkisiyle donatılmış din adamlarının çevreye gönderilmesine "misyon", bu görevlilere de "misyoner" adı verilmektedir. Misyonerlik genellikle "Hıristiyan olmayanları Hıristiyanlaştırma; ya da belirli bir mezhepten olmayanları o mezhebe yöneltmek" biçiminde algılanmıştır. Günümüzde gazetelerde görülen "İsa'yı öğrenmek ister misiniz? Bedava kitapçık gönderilir..." biçimindeki ilanlarda misyonerliğin çağdaş iletişim organlarına yansıyan görünümlerinden olsa gerektir.

19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreği misyonerliğin en parlak dönemi olsa gerektir. Çünkü bu zaman diliminde kapitalizm emperyalizme dönüşmüş ve misyonerlik sistemi de bu dönüşümde görev üstlenen düzeneklerden önemli birisi olmuştur. **Kocabaşoğlu**'nun önemle vurguladığı gibi misyonerlik, yapısında bir açmazı barındırmaktadır. Bu da, kendisinin başka birtakım şeyler için "araç" olmasına karşılık, sanki "önemli ve ulvi bir amaç"mış gibi sunulmasıdır. Okul, hastane, basımevi, kitap gibi "dünyevi" kurumları başlıca araç olarak kullanan misyonerliğin temeli dindir. Sonuçta ekonomik çıkarların, siyasal ve kültürel yayılmacılığın aracı olmayı üstlenen misyonerlik bütün uhrevi görünüşüne karşılık

MİSYONER ÖRGÜTLERİ

Genelde Osmanlı topraklarında ve özelde de Antep çevresinde etkili olan misyoner örgütü kısaltılmış biçimiyle ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions) ya da Board olarak adlandırılan örgüttür (5, 6, 10, 11).

ABCFM, ABD'deki Protestan örgütlerinin bütçe ve misyoner sayısı bakımından en büyüklerinden birisidir. Calvinci geleneğin temsilcisi olan Puritan akımın "Congregationalistler" kanadı tarafından 1810'da Boston'da kurulmuştur. Protestan misyoner örgütleri dünyayı paylaşırken Osmanlı İmparatorluğu ABD'nin payına düşmüş ve ABCFM 1870'e kadar Osmanlı topraklarında tek başına, bu tarihten sonra da Presbiteryen Kilisesi (BFMPC=Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church) ile birlikte çalışmıştır.

Misyoner **Eli Smith**, 1830'lu yıllarda yayınladığı kitabında, Müslümanların Protestanlaştırılmasının olanaksızlığına değinirken; "...ancak Hıristiyanlar arasında çalışmak yoluyla, düşman topraklarının ta kalbine kolayca girme olanağına kavuşmuş oluyoruz..." diyebilmektedir. Nitekim daha sonraları ve özellikle Ulusal Kurtuluş Savaşımız sırasında tüm bu misyoner örgütleri "kendi saflarında" yerlerini alacaklardır.

Kabaca dinsel ve laik iki ayrı yoldan eğitim veren misyoner okullarında, ilk ve ortaokullar ortaktı. Dinsel eğitim alacaklar ilahiyat okuluna, laik eğitim alacaklar ise ortaokuldan sonra lise ve ardından da kolejlere gidiyorlardı. ABCFM'nin "vitrine koyduğu" okulları, yüksek okullar olan kolejlerdi. ABD'dekilere eşdeğer sayılan bu okullardan Antep'te kurulmuş olanı (Merkezi Türkiye Koleji=Central Turkey College) da Anadolu Koleji ve Robert Kolej'e benzer biçimde tıp, eczacılık, dişçilik, ticaret gibi bölümleri bulunan bir okuldu.

MERKEZİ TÜRKİYE MİSYONU

ABCFM'nin Osmanlı topraklarındaki çalışmaları özellikle Ermenilere yönelik olacak biçimde üç misyon çevresinde yoğunlaştırılmıştı. 1860'tan sonra uygulanan etkinlik planı şöyleydi:

1) Batı Türkiye Misyonu: Trabzon'dan Mersin'e çizilen doğrunun batısında kalan alanda çalışacaktı. Merkez İstanbul olacak; Merzifon, İzmit, Kayseri, Bursa, Manisa ve Sivas örgütleri de buradan denetlenecekti.

2) Merkezi Türkiye Misyonu: Sivas'ın güneyi ile Mersin'i, Mersin'le Halep'i birleştiren doğrular arasında kalan alanda faaliyet gösterecek bu misyonun merkezi Antep olacaktı. Halep, Adana, Antakya ve Maraş bu merkeze bağlı öteki istasyonlardı.

3) Doğu Türkiye Misyonu: Yukarıdaki iki misyonun doğusunda kalan alanda çalışılacaktı. Merkezi Harput olacak biçimde Bitlis, Erzurum ve Mardin öteki istasyonlardı.

Antep'in merkezi olduğu; eski adıyla "Güney Ermenistan Misyonu"na ilk uğrayanlar 1830'da Bağdat'a giderken buradan geçen misyonerlerdir. Bunlar Antep'te Ermeni harfli Türkçe İnciller dağıtmışlardır (7,11). Hastaneye adı verilen Dr. **Azariah Smith** 1844'de bir yandan dinsel kitaplar satarken, öte yandan Ermenice öğrenmeye çalışıyordu (Resim 1).

28 Mart 1848 tarihinde **van Lennep**'in Antep'e gelmesi ve buradaki 12 üyeli ilk Protestan kilisesini kurmasıyla, misyoner deyimiyle Antep "işgal edilmiş" oluyordu. Antep'e o kadar büyük miktarda maddi ve manevi destek geliyordu ki, 1860'larda beş istasyonu, 20 uç istasyonu, 12 Protestan kilisesi ve 600 kayıtlı üyesiyle "Merkezi Türkiye Misyonu" öteki iki misyon arasından farkedilebilir bir biçimde sivriliyordu.

MERKEZİ TÜRKİYE KOLEJİ

Hıristiyan inanışına göre İsa Peygamber tanrısal gücünün bir bölümünü hastaları iyileştirmek amacıyla kullanmıştı. Bunun sonuçlarından birisi tıbbi bakımın ve yardımın misyonerlikte "olmazsa olmaz" bir konumda bulunmasıdır. Batı Ortaçağı gibi Hıristiyan düşüncesinin başlıca belirleyicisi olduğu bir dönemde de bu yaklaşım oldukça belirgin bulunmaktadır.

Osmanlı topraklarındaki ilk misyoner hastaneleri Antep, Talas, Mardin ve Van'da; ardından İstanbul, Merzifon, Sivas, Harput ve Diyarbakır'da kurulmuştur (11). Antep'teki hastane 1848'de halk arasında Öksürük Dağı olarak bilinen tepede yapılmıştı (6). Bu tür sağlık kuruluşlarına gayrımüslim halkın yanı sıra müslümanlar da başvuruyordu. O dönemde Anadolu'da sağlık hizmetleri oldukça yetersizdi. Bu nedenle Bab-ı Ali de bu işe "hoşgörü" ile bakıyordu (2,11).

Kilikya Ermeni Protestan Birliği'nin 1870'deki yıllık toplantısında bölgede Hıristiyan bir kolejin kurulması için ABCFM'ye başvurulmuştu. **Tillman C. Trowbridge**, 1871'de Anadolu'da bulunan ABCFM dış ilişkiler sekreterini bu konuda ikna etti ve okul için bağışlar gelmeye başladı. Jeopolitik konumu nedeniyle kolejin Antep'te kurulması kararlaştırıldı (6, 7, 8). Merkezi Türkiye Koleji için kuruluş beratı 1874 Mart'ında alındı. Okulun yönetim kurulunu Kilikya Birliği belirleyecekti.

Merkezi Türkiye Koleji 11 Ekim 1876'da küçük bir binada eğitime başladı. Yeni bir kampüs kurulması için Antepli yerli halktan **Kethüdazade Hacı Göğüş Efendi**'nin arsa bağışlamış olması o dönemde sağlık hizmetinden yararlanabilmenin ne denli önem taşıdığını göstermektedir. Bu kampüsteki ilk binanın temeli 1877'de atılmış ve sonraki yıl da yeni binaya taşınılmıştır. 15 Ocak 1878'de "idadi" (lise) olarak kabul edilen kolej, Osmanlı yönetiminin gözünde ancak 1914'de yüksek okul olabilmiştir.

İlk binası 1878'de yapılan Antep'teki Azariah Smith Hastanesi (Azariah Smith Memorial Hospital) Merkezi Türkiye Koleji'nin tıp bölümü öğrencileri için bir uygulama hastanesi niteliği taşımıştır.

Kolejde eğitim dili Türkçe olmuştur. Ancak özellikle fen derslerinin kitapları İngilizce olduğundan, okulu "iki dilli" saymak mümkündür. Bir ders yılının üç buçuk aylık üçer döneme ayrıldığı okulda eğitim her yıl Ekim ayının ikinci çarşambası başlıyor, Temmuz'un üçüncü perşembesi sona eriyordu. Önceleri üç bölümü (Hazırlık, Bilimler, Tıp) olan okulda, tıp bölümü oldukça gelişmişti. 1881-1882 yılına ait ders programı şöyleydi (6,8):

1. Yıl ("Freshman"): Anatomi, Botanik, Kimya, Pratik Anatomi I, Fizyoloji I. 2. Yıl ("Sophomore"): Anatomi (sınavlı), Analitik Kimya, Fizyoloji II (sınavlı), Materia medica ve tedavi, Genel Patoloji, Pratik Eczacılık, Klinik Çalışma, Pratik Anatomi II. 3. Yıl ("Junior"): Tanı ve Uygulama, Mide ve Barsak Hastalıkları, Dolaşım ve Solunum Hastalıkları, Cildiye, Genel Cerrahi, Doğum Bilgisi, Hastane Çalışması, Pratik Eczacılık. 4. Yıl ("Senior"): Tedavi, İşlevsel Cerrahi, Göz ve Kulak Hastalıkları, Ateşli Hastalıklar, Sinir Hastalıkları, Üreme Organları, İdrar Yolları, Karın İçi Organları, Çocuk Hastalıkları, Jinekoloji, Tababet Hukuku, Klinik ve Hastane Uygulaması...

Mezuniyet tezi: Tüm derslerin sınavlarından başarılı olan öğrenciler bir bitiriş tezi hazırlar, tezi yeterli bulunan öğrenciye diploması verilirdi.

Okul 1887'ye kadar 18 hekim mezun etmişti. 1888-89 ders yılı sonunda Merkezi Türkiye Koleji kapatılmıştı; tıp bölümünü yeniden işletebilmek için hem yerli, hem de yabancı kaynaklar zorlandı. Ancak kolej 1892'den sonra ihtilalci Ermeni örgütleriyle işbirliği yaptığından "bir nifak yuvası" olarak niteleniyordu. 1915'de kapanan Merkezi Türkiye Koleji mütarekeden sonra 1921'de yeniden açıldıysa da, uzun ömürlü olamadı. Özellikle 15 Ocak 1919-9 Şubat 1921 tarihleri arasındaki Antep Harbi sırasında düşman saflarında yer aldığını açıkça gösteren Kolej ve Tıp Bölümü iyice gözden düşmüştü (2). Kolej binasının karargah tutulması (15), bu yapıların hapis ve işkence amacıyla kullanılması (6), kısacası Ermeni cemaatin "hıyanet" içinde bulunması bu sonucu doğurmuştu. Nitekim, 1920 yılında Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay **İsmet Bey (İnönü)** şunları söylemişti: "...Ayıntab civarında Amerikan mektepleri, kolejleri vardır (lanet olsun sesleri). Bu Amerikan kolejleri, bugün Fransızların üssül harekesidir. Bizim canımızı yakmak için ve ahalimizi öldürmek için Amerikan Mekteplerini üssül hareke ittihaz ediyorlar (sayıyorlar). Taarruz ederler ve oraya top yerleştirirler, ambar olarak kullanırlar. Hasılı (kısaca) mektep değil, memleketimizin içinde bir kale olarak inşa olunmuş zannolunur" (13).

Savaştan sonra kolej binaları Antep halkı tarafından yıkılmıştır. Şu anda, 1988'de kurulmuş olan Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin dekanlık binası olarak kullanılanın dışında, şehirde misyoner binası kalmamıştır denilebilir.

Antep'teki Merkezi Türkiye Koleji Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'nin temelini oluşturacak biçimde, 20. yüzyıl başlarında Anadolu'yu terk etmişti. Özelde tıp eğitimini, genelde de üniversite anlayışını retrospektif (geçmişle ilgili) olarak değerlendirdiğimizde; bu kolejin, 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında kurulmuş öteki okullar gibi, "New England" tipi bir kurum olduğunu görürüz. Buralarda içe dönük bir eğitim verilmektedir. Özellikle 1860'larda söz konusu okulların laik çizgiye yaklaştıklarını vurgulayalım. Bu arada kolejdeki tıp eğitiminin, dönemine göre, oldukça yüklü bir programla yürütüldüğünü de belirtmeliyiz. Bitirme sınavlarından sonra hekim adayının bir tez hazırlama zorunluluğu, Tıbbiye-i Şahane'de de olduğu gibi, alınan bilgilerin yerinde kullanımı ve bir senteze ulaşabilme, bir soruna yönelik çözümler üretebilme açısından okul eğitimine olumlu puan kazandırmaktadır. Buradan mezun olan hekimlerin "icra-i meslek" edebilmeleri için, diplomalarının Tıbbiye-i Şahane'ce onaylanması Osmanlı Devleti'nin bu tür faaliyetleri denetleme yolundaki önlemlerinden sayılabilir (11).

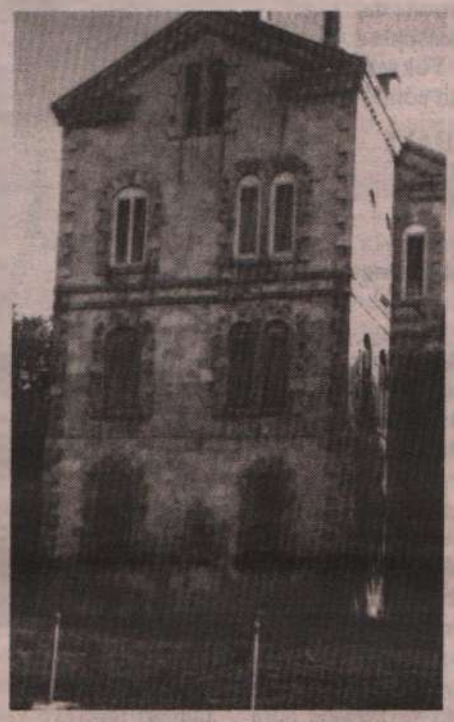

Resim 2- Kızlar Okulu'nun yan görünüşü.

Resim 3- Dr. Shepard

KIZLAR OKULU (KIZLAR MEKTEBİ)

Anadolu'daki misyoner faaliyetinin olumlu yönlerinden birisi, kız çocukların eğitimine de özen göstermeleri ve bu alanda öncü sayılabilmeleridir (11). Günümüzde Amerikan Hastanesi'nin lojmanı olarak kullanılan binada 1859 yılında çalışmaya başlayan Kızlar Okulu (Resim 2) **Bayan Progis** tarafından kurulmuş, 1886'da Osmanlı Hükümeti'nce "Rüşti Kız Mektebi" (Kız Ortaokulu) olarak onaylanmıştı. Müdürü, Dr. Meril'in karısı Bayan **Meril** idi. İlkokul sonrası beş yıl eğitim yapılan okulda beşi Türk, dördü ABD uyruklu dokuz bayan öğretmen vardı. Miss **Hemingway**, Mrs. **Shepherd**, Miss **Angel** bunlar arasından sayılabilir (10).

GÜNÜMÜZDE AMERİKAN HASTANESİ

Gaziantep'in Tepebaşı semtinde bulunan hastane binası yüz yılı aşkın bir ömre sahiptir. Çeşitli zamanlarda yapılan eklerle genişletilen yapının mimarisi, şimdi Gaziantep Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığı olarak kullanılan eski kolejinki ile benzerlikler gösterir. Hastanede toplam 49 yatak, ayrıca ameliyathane, eczane, laboratuvar ve röntgen bölümleri ile iki adet depo, çamaşırhane ve yemekhane bulunuyor. Yöneticilik kısmı da sonradan yapılan eklerden birisidir.

Amerikan Hastanesi yüzde 75-80 doluluk oranı ile hizmet vermektedir. Toplam 48 personelin bulunduğu hastanede 14 tane de hemşire-ebe görev alıyor. İlginç bir nokta, bunlardan üçünün eğitimlerini Kızlar Mektebi'nde tamamlamış ve 1992 yılına kadar da çalışıyor olmalarıdır (14).

Merkezi İstanbul'da bulunan Sağlık-Eğitim Vakfı'na bağlı olan Gaziantep Amerikan Hastanesi'nde 1990 yılı içinde 2154 kişi yatarak tedavi görmüş ve 558 ameliyat gerçekleştirilmiştir (9).

Hastanenin içinde bulunduğu bahçe kapısından çıkıp eski Kızlar Mektebi'ne gidiyoruz. Bu bina hastaneye komşu ve ayrı bir bahçe içindedir. Şu anda lojman olarak kullanılan yapının yan yüzü hastanenin kuruluşunda emeği geçen misyonerlerin anısına yerleştirilmiş yazıtlara bakıyor. Burada toplam on iki adet yazıt (mezar taşı?) bulunuyor. Üzerlerine misyonerlerin doğum, ABCFM'ye katılım ve ölüm tarihleriyle, çalışmaları kısaca işlenmiş.

Sonuç: Gaziantep Amerikan Hastanesi (Azariah Smith Memorial Hospital) Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Amerikan misyonerlerinin 19. yüzyılda kurdukları bir hastanedir. Yukarıda anlatılan olayların ışığında değerlendirildiğinde, sağlık hizmeti sunma özelliğinin kültür emperyalizmini perdeleme gibi bir amaca hizmet ettiği düşünülebilir. Söz konusu amacın gerçekleşme düzeyi tartışılabilir (3, 4), ama burada pragmatik sonuçlarından söz edeceğiz.

Misyoner çalışmalarının "sağlık bakım ve hizmeti"ni kalkan olarak seçmesi hareketin amacı açısından çok yerinde olmuştur. Çünkü hastanenin tarihini incelediğimizde; gerek kadavra kullanıldığı bahanesiyle 1878'deki kapanma olayında, gerekse Tıp Fakültesi'nin taşınması söz konusu olduğunda hastanenin açık kalması için halkın yoğun çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. Böylece hastane neredeyse 150 yıldır ayakta durabilmiş, günümüze kadar gelmiştir.

Gaziantep'teki misyoner faaliyetinin olumlu bir takım sonuçlarından da söz etmek mümkündür. 1880 Nisan'ında kolej müdürünün evinin bir köşesinde kurulan matbaa, öteki benzerleri gibi daha çok dinsel propaganda ve ajitasyona yönelik kitaplar basmış olsa da, Antep'te basımevi kurma ve yayıncılık konularında teşvik edici bir öğe olduğunu kabul etmek gerekir. Türklerin 1903-1918 yılları arasında Antep'te çıkardığı *Mecmuayi Maarif*, *İmam Baba*, *Türktepe*, *Palyaço*, *Genç*, *Ahali*, *Ajans Haberleri* ve *Antep Haberleri* gibi dergi ve yayınların çıkarılmasında etkili olmuşlardır. Misyonerlerin kilise ve okul dışında da halk ile iyi ilişkiler kurmaya özen gösterdiklerini ve bilimsel, kültürel konular başta olmak üzere halka açık konferanslar verdiklerini biliyoruz. Gaziantep'teki okumaya, bilgilenmeye duyulan hevesi kamçılayan öğelerden birisi de bu tür etkinliklerle bezeli misyoner okullaşması olsa gerektir. Uzun yıllar bu insanlarla birlikte yaşamanın halk kültürüne de kimi yansımaları olmuştur. Bir yerde Lokman Hekim gibi anılan Dr. **Shepard** (Resim 3) için söylencelerin bulunması; çok uzun yıllar hastanenin yöneticiliğini yapmış ve Antep ağzıyla Türkçeyi çok güzel konuşan, halkın sevdiği bir insan olan Mr. **Iseley**'in adının bir caddeye verilmiş olması (Kolejtepe mahallesi, Kavaklık mahallesi Mr. Ayezli sokağı); yöresel bir elişi olan "Antep işi"nin Amerikalıların rağbet ettiği ve atelyelerde yaptırdıkları bir biçimine "hastane işi"; hastanenin bahçesinde Amerikalı hekimlerin yetiştirdiği bir bitki türüne de "hastane çiçeği" denmesi bu kültürel öğelerden sayılabilir.

(*) Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Deontoloji Anabilim Dalı

DİPNOTLAR

1) Onat Kutlar, Bahar İsyancıdır, de Yayınevi, 2. Basım, s.58-59, İstanbul, 1987.
2) Aksoy Ö. A., Özel görüşme, Ankara, 29 Kasım 1991.
3) Arda B., Türk tıp tarihinde ilginç bir olay: Anadoluda bir yabancı tıp okulu, AÜTF Mec. 46 (2): 327-340, 1993.
4) Arda B., Anadoludaki Amerika: Tıp tarihinden bir örnek, Cumhuriyet, Olaylar ve Görüşler, 13 Aralık 1992.
5) Barlas H. U., Gaziantep Tıp Fakültesi tarihi, Gaziantep Kültür Dergisi, Cilt 2: 249, 1959.
6) Barlas H. U., Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları, Gaziantep Kültür Derneği Yayını No: 57, s.21, 34-35, 46, Karabük, 1971.
7) Barlas H. U., Gaziantep Basın Tarihi 100. Yıl, Gaziantep Kültür Derneği Yayını No: 60, s.11, Karabük, 1972.
8) Barlas H. U., Osmanlı Döneminde Antep'te kurulan ilk tıp fakültesi, Yöre 3(10): 10-14. Nisan-Mayıs-Haziran 1992.
9) Gaziantep II Yıllığı, Beldeler Turizm Firması, Ide Ajans, s.30, 35, İstanbul, 1991.
10) Kale Y., Özel görüşme, Gaziantep, 13 Kasım 1991.
11) Kocabaşoğlu U., Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı, Aybay Yay., s.277, İstanbul, 1988.
12) Kocabaşoğlu U., Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, Arba Yayınları, 2. Baskı, s.9-17, 92-95, 128, 155, 175, 182-185. İstanbul, 1991.
13) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, İçtima 1, Cilt 4, ikinci basılış, s. 296, Ankara, 1942.
14) Yakar A., Özel görüşme, Gaziantep, 15 Kasım 1991.
15) Yener Ş. S., Gaziantep'in yakın tarihinden notlar, Gaziyurt Matbaası, s. 21, 52. Gaziantep, 1956.

Hekimin yasal sorumluluğu

Doç. Dr. Hamit HANCI (*)

Hukuk devleti ilkesinin gereği olarak, hekim de mesleki uygulamasından yasalar önünde sorumludur.

Hukuki sorumluluk, bireylerin davranışlarının hesabını sormak ve ceza vermek için değil, daha dikkatli ve sorumlu davranmalarını sağlamak için vardır. Tıbbi girişim sırasında neden oldukları yaralama ve ölüme sebebiyet durumlarında, hekimler hakkında özel yaptırım getiren bir kanun yoktur, genel olan TCK 455 ve 459. maddeleri (taksirli suçlar) kullanılmaktadır.

Taksirin sözcük anlamı; bir işi eksik yapma ya da yapabilirken yapmamadır. Hukuk düzeninin yüklediği ödeve aldırmazlıktır. Burada hareketin istenmesi, sonucun istenmemiş olması esastır. Taksirli suçlar, "Tedbirsizlik, dikkatsizlik, meslekte acemilik, emir, nizam ve talimatlara uymama nedeniyle yaralamaya (TCK 459) ya da ölüme (TCK 455) sebep olmak" şeklinde tanımlanır.

Burada belirtilen, hekimin tanı ve tedaviyi uygularken ülkenin sağlık koşullarına göre gösterebileceği normal tedbir ve dikkatidir. Bir cerrahın yapmaması gerektiğini bildiği halde önemli bir siniri ya da damarı kesmesi, ameliyat bölgesinde pens, makas, gazlı bez unutması dikkasizlik olarak nitelendirilir. Penisilin testi yapan bir doktor, test dozunda dahi anaflaksi (alerji) gelişebileceğini tahmin ederek, yanında aşırı duyarlılığın yan etkilerini önleyici ilk yardım malzemelerini bulundurmak zorundadır.

Kişinin meslek ve sanatının esaslarını bilmemesi ve beceriden yoksun olması ise acemiliktir. Hekim, mesleği ve uzmanlığı ile ilgili tıpta uygulanması kabul edilmiş klasik bilgileri bilmek ve buna uymak zorundadır. Bilinmesi gerekeni bilmek, sorumluluğu getirir.

Tanısı güç durumlarda, tanı yanlışlıkları ve endikasyon hataları her zaman mümkündür. Klinik belirtiler bazen en tecrübeli hekimleri bile yanıltabilir. Bu durumlarda ancak açık bir hata ve ihmal varsa hekim kusurlu sayılabilir.

Günümüz hukuk anlayışında, hekimler ve diğer sağlık personeli çalışmalarını "izin verilen risk" kavramı çerçevesinde yerine getirir. Ülkemizde sağlık standartlarının değişkenlik göstermesi, önlemlerin belirli kalıplar içinde düzenlenmesini engellemektedir. Bu nedenle sağlık personeli, çalıştığı birimin olanakları ölçüsünde gerekli önlemleri önceden almalı, zorunlu haller dışında riskli tedavilerden kaçınmalıdır. Bu durumlarda sağlık personelinin yeterli özeni gösterip göstermediği araştırılır. Gösterilecek özenin ölçüsü tıbbi eylemi gerçekleştiren sağlık personelinin eşdeğeri statüde bulunan, ortalama düzeydeki bir sağlık personelinin, aynı hal ve şartlar altında göstereceği özendir.

"İzin verilen risk"le ifade edilen, tıbbın kabul ettiği normal risk ve sapmalar çerçevesinde hareketleri dolayısıyla belirli sonuçlar meydana gelse bile hekimin cezalandırılmamasıdır. Çünkü hekim dikkat ve özen sorumluluğuna aykırı davranmamıştır. Her uygulama ve yeni bir deneyde hekime kusur yüklenmesi, tıbbi ilerlemeye engel olur. Hekimin kusursuz sayılması veya kabul edilmesi ise bazı hekimleri gereksiz ve aşırı girişimlere itebilir.

Hekimin uygulayacağı tedavi yöntemine karar verirken geniş bir takdir yetkisi vardır. Ancak uygulamadaki kusurlarından dolayı sorumlu tutulabilir. Normal dikkate sahip kişiler tarafından tahmin edilebilen bir eylemin sonucunun tahmin edilememesi "hafif", sonucun tahmini büyük bir dikkati gerektiriyorsa "pek hafif" kusur meydana gelir. Bir eylemin kusur olduğunda herkes hem fikir ise bu eylem "ağır kusur" sayılır. Hekim yalnız ağır kusurlarında değil, hafif kusurlarında da sorumludur. Sağlık mensuplarının kusur oranları Yüksek Sağlık Şurası'nca tespit edilir.

TANIDA VE TEDAVİ YÖNTEMİNDE YÜKÜMLÜLÜK

Tedaviye gelen hastayla hekim arasında bir sözleşme yapılmış sayılır. Sözleşme gereği hekim başladığı tedaviyi sonuçlandırır, eksikleri tamamlar, hastayı iyileşinceye kadar takip eder. Hekimin bu sözleşmede hastanın tamamen iyileşeceğini söylemeye hakkı yoktur (diş, ortopedi protezleri ve estetik cerrahi hariç). Hekim sadece tıp ilkelerine ve kurallarına göre gereken tedaviyi ve ameliyatı yapmaya ve tedavi prensiplerini en iyi şekilde uygulamaya söz vermiş sayılır. Hekim, hastayı tıp biliminin o anki seviyesine göre muayene etmelidir. Eğer mevcut araç gereçleri, bilinen test yöntemlerini uygulamayı ihmal ederse, yanlış tanıdan doğan zararlardan sorumlu olur. Tanıda zorluk çektiği, sonuca varamadığı durumlarda o konuda tıp kitaplarına başvurabileceği gibi, meslekdaşlarına sorup öğrenmeli veya başka bir uzman hekime göndermelidir.

Hekimin teşhisini yazılı olarak bildirmesi zorunludur. Başka bir hekime gönderirken bile bunu yazılı olarak belirtmelidir.

Bir hastalığın tedavisinde birden fazla tedavi yöntemi uygulanabilmekte ise, hekim bunlardan dilediğini seçmeye özgürdür. Fakat uzun zamandan beri bilinen ve genel olarak uygulanan ilaç ve yöntemlere öncelik vermelidir.

Hekim tarafından tıp bilimi kurallarına uygun olarak yapılan tedavi ve ameliyat beklenen iyi sonucu vermemiş olsa bile, hekime kusur yüklenemez.

Hekimin tedaviyle düzelmesi olası bir hastalık için, son çare olarak başvurulması gereken ameliyata girişmesi, tıbbın gerekli gördüğü kurallara uymadığını gösterir. Hasta sağlığına kavuşsa bile hekim sorumlu olacaktır. Çünkü zorunlu durum olmadıkça kişinin vücut bütünlüğü bozulamaz. Örneğin; apseli dişin çekilmesi gibi.

Hekim tıp biliminin gerekli gördüğü bilgileri öğrenmeli ve geliştirmelidir. Daha etkili ilaçları, pratik ve riski az tedavi yöntemlerini, yenilikleri izlemek ve yardımcılarını yetiştirmek zorundadır.

Hekimin sorumluluğu, yapım hatalarından çok ilacın kullanılmasıyla ilgili özensizliklerdir. Hekim ilacın kullanılmasıyla ilgili tüm bilgileri eksiksiz olarak hastaya anlatmak ve gerektiğinde bunları reçeteye yazmakla yükümlüdür. İlacın kullanılması ve yan etkileri konusunda bilgi vermede gösterilecek özensizliklerin doğuracağı zarardan da sorumluluk söz konusu olabilir. Hastanın, ilacın yapımcı firması tarafından verilen tanıtıcı bilgileri okumamış olması hekimi sorumluluktan kurtarmaz. Almanya'da "hastanın ilacın kullanılmasından sonra bir süre motorlu araç kullanılmaması hususunda aydınlatılmaması" kusur sayılmıştır.

Ayrıca tedavi için uygun ilacı yanlış uygulama, doz yüksekliğinde yanılma, deri içi yerine deri altına enjeksiyon ve konulan tanıya göre açıkça yanlış bir ilacın seçilmesi özensizliğin kanıtıdır.

HASTAYI KABUL ETME VE ACİL MÜDAHALE

Hekimler sorumluluk korkusu ile gereken yardım ve müdahaleden çekinirlerse bundan hastalar zarar görür. Bir eylemin yapılması kadar yapılmamasının da suç olabileceği unutulmamalıdır.

Hayatı tehlikede olan bir hasta ve yaralıya tıbbi yardım, hekimlerin mesleki ve insani görevleri olduğu kadar kanuni zorunluluklarından da ilkini oluşturur (TCK 476 ve BK 41). TCK'nın 476/2. maddesi yaralıya yardım etmeyi zorunlu kılar. Tıbbi Deontoloji Tüzüğü'nün 3. maddesinde; "tabip ihtisası ne olursa olsun gerekli bakımın sağlanamadığı olgularda zorunlu sebep olmadıkça ilk yardımda bulunur" denmektedir.

Hekimlik yapmayan ve uzun yıllar mesleğini bırakmış hekimlerin dahi çok acele durumlarda bir hastayı muayene etmeleri, tedavi etmeleri ve gereken ilk yardımı yapmaları şarttır.

Kamu kuruluşlarında ve tüzel kişiliği olan kurumlardaki hekim ve diğer sağlık mensupları hastayı kabul etmek zorundadır. Özel olarak çalışmasını yürüten bir hekim bir yerde tekse hastayı kabul etmemezlik yapamaz. Yine deprem, savaş ve kitle kazalarında sağlık mensubu tüm hastalara bakmak zorundadır.

Hayatı tehlikede olan bir hasta ve yaralının hastaneye kabulü şarttır. Şüpheli durumda olanların da hastaneye kabul edilmesi ve yatırılması gerekir. Gelen hasta gönderilir ve o kişi bu travma ya da olay sonucu ölürse yatırmayan hekim sorumludur. Böyle bir kişiyi hekim "yerim yok" diye gönderse bile sorumludur (TCK 455).

Özel hastaneler de olanaklar elverdiğince acil vakaları kabule mecburdurlar ve bunların tedavisi ücretsiz yapılır. Özel hastanelerin yakınında resmi bir hastane varsa ve resmi hastaneye kadar hastanın naklinde bir sakınca yoksa, hasta gereken ilk yardımı takiben resmi hastaneye gönderilebilir.

Ancak; hekim ya da diş hekimi, acil yardım, resmi ya da insani görevin yerine getirilmesi hariç, mesleki ve kişisel sebeplerle hastaya bakmayabilir (Tıbbi Deontoloji Tüzüğü 18).

SIR SAKLAMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Hekimlik gibi kişinin yaşam alanına giren mesleklerde kişinin gizli ve özel sırları hakkında edinilen bilgilerin "meslek sırrı" olarak saklanması zorunludur. Aksi halde "sır sahibinin kişilik haklarına" saldırı olacağından doktorun cezai ve hukuki sorumluluğu olacaktır.

Bir hasta ya da yaralının başkaları tarafından bilinmeyen ve duyulması hoş karşılanmayacak özellikleri ve hastalıkları sır sayılır. Toplumun ayıplamasını, tiksinmesini, hastanın ekonomik durumunu ve geleceğini etkileyen hastalık, yasal olmayan kürtaj, evli olmayan kadının çocuk doğurması veya düşürmesi, intihar gibi toplum içinde kişinin onur ve saygınlığı ile ilgili olaylar sırdır. Toplumun üzerinde durmadığı hastalıklarla ilgili bilgiler ya da hastanın herkes tarafından bilinen yönleri sır değildir. Ancak grip, trafik kazasında yaralanma gibi sır niteliğinde olmayan sağlık durumlarının gizli tutulması hekime söylenmişse, meslek sırrı olarak saklanmalıdır.

TCK'nun 198. maddesine göre; bir kimse meslek ve sanatı icabı olarak açıklanmasında zarar meydana gelebilecek bir sırra vakıf olupta yasal bir sebebe dayanmaksızın o sırrı açıklarsa, 3 aya kadar hapis ve para cezasına mahkum olur.

Hekim ve ebelerin görevleri sırasında öğrendikleri evlilik dışı olmuş çocukların doğum ve düşüklerini sır olarak tutmaları gerekir. Ancak hastane, doğumevi veya cezaevi gibi resmi kurumlarda olan doğumlar gizlenemez. Sır olarak saklanması gereken durum protokol defterine yazılı rapor olarak girerse sır sayılmaz. Ancak mahkeme ve resmi işler dışında sırrı açıklayan bir rapor düzenlenemez.

Hukuki konularda da hekimler meslek sırrını açıklayamaz. CMUK'un 48. maddesine göre kendisine sır verilen kimse mahkemeye çağrıldığı takdirde olayın meslek sırrı oluşturduğunu öne sürerek şahitlikten çekilme hakkına sahiptir. Bunu mahkemeye bildirir. Ancak yasal bir sebep ve daha üstün bir çıkarı korumak düşüncesi ile sırrın açıklanması olanağı vardır. Yaralı ya da hastanın yararına olacaksa veya mağdur izin verirse sırrın açıklanması uygundur. Verdiği raporun gerçeği uygun olmadığı ileri sürülürse gerçeğin kanıtlanması için hekim meslek sırrını açıklayabilir.

HASTAYI AYDINLATMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Tedavi sözleşmesinden doğan bir borç olarak aydınlatma, hekimin vereceği bilgilerle hastayı, uygulanması düşünülen tedavi yöntemi üzerinde serbestçe karar verebilecek bir duruma getirmesidir. Sadece, yeterince bilgilendirilen hasta, önerilen tedaviye razı olup olmama hususunda serbest iradesiyle karar verebilir. Serbest iradeye dayanan bir onam, tıbbi müdahalenin hukuka uygunluğu için vazgeçilmez bir şarttır.

Hekim hastasını şu konularda aydınlatmak durumundadır:1) Hastanın şimdiki sağlık durumu ve konulan tanı, 2) Önerilen tedavi yönteminin türü, 3) Amaçlanan tedavi yönteminin başarı şansı ve süresi, 4) Amaçlanan tedavi yönteminin hastanın sağlığı için taşıdığı riskler, 5) Verilen ilaçların kullanılışı ve olası ters etkileri, 6) Hastanın önerilen tedaviyi kabul etmemesi durumunda hastalığın yaratacağı sonuçlar.

Hastanın acil durumu yoksa ve bilinci yerinde ise vereceği karardan sonra hekim tıbbi müdahaleyi yapabilir. Hekim hastayı aydınlatma görevini yapmadan hasta üzerinde tıbbi müdahale yaparsa izinsiz olarak kişinin vücut bütünlüğünü bozmuş olur.

Yargıtay 4. Hukuk Dairesi'nin 1964/6458 sayılı kararında; "Hasta tehlikelere göre kendi karar vermelidir. Hekimin girişeceği eylemle ortaya çıkabilecek kötü sonuçların hastaya anlatılması gerekir" denilmektedir.

Bazı durumlarda hastanın aydınlatılması zorunluluğu ortadan kalkar:

a) Hastanın aydınlatılmayı istemediğini belirtmesi. Bu durumun yazılı olarak veya tanık varlığında belirtilmesi yerinde olur, b) Tehlike olasılığının ender olarak gerçekleşmesi. Basit uygulamalar için geçerlidir, c) Hastanın konuyu önceden bilmesi. Şahıs önceden başka bir hekim tarafından bilgilendirilmiş olabilir ya da hekim-sağlık personeli olabilir, d) Aydınlatılması hastanın sağlığı açısından bir tehlike oluşturacaksa. Kaçınılmaz sonuçları olan bir hastalığı olan, örneğin bir kanser hastasının aydınlatılması hastanın yaşama isteğini ortadan kaldıracaksa ya da intihar olayı söz konusuysa aydınlatılma yapılmayabilir, e) Hasta uygulanan tedavi sırasında yapılacak açıklamaları anlayamayacak durumda ise. Planlanan ve genel anestezi altında yapılan operasyonun seyri ve riskleri değiştiğinde.

Tıbbi yardım ve girişimin hukuka uygunluğunun ön koşulu hastanın, velisi (anne, baba) veya vasisinin rızasıdır (iznidir).

Herhangi bir risk söz konusu olmayan tedavilerde hastanın hekime başvurmasıyla yapılacak tedaviye zımmen (örtülü olarak) rıza gösterdiği kabul edilir. Özel risk varsa bu konuda hasta aydınlatılmalı, bilgi verilmeli ve kendisinden açık rıza alınmalıdır. Büyük cerrahi girişimlerde muvafakat (rıza= izin) yazılı olmalıdır (1219 sayılı kanun 70. m.).

HEKİMİN HUKUKİ (TAZMİNAT) SORUMLULUĞU

Hekimler meslekte bir kusur yapmaları halinde cezadan ayrı özel hukuk yönünden de sorumlu olurlar. Ceza hukukunda, hukuka aykırılık devletin cezalandırma hakkının kullanılması; özel hukukta ise zarar görenin zararının tazminiyle sonuçlanmaktadır. Bir kimseyi bile bile ya da ihmal yoluyla zarara uğratan kişi bu zararı ödemekle yükümlüdür.

Hekimin kusuru nedeniyle zarardan sorumlu tutulabilmesi için yaptığı tedavi ve girişim ile oluşan zararlı sonuç arasında sebep-sonuç ilişkisi bulunmalıdır. Bu duruma illiyet (nedensellik) bağı denilmektedir.

Tıbbi yardım sağlığı iyi olmayan hastaya yapılmaktadır. Hekim tıbbi yardımın iyileştirmeyle sonuçlanacağını yüklenmemektedir. Bu nedenle, hastalığın doğal gelişmesinin sonuçlarından sorumluluk söz konusu olmayacaktır. Bununla beraber iki özel durum söz konusudur. Hekimin tıbbi yardım sırasındaki kusuru, doğal gelişmeyi etkilemiş ve zararlı sonucun gerçekleşmesini önemli derecede arttırmış ise illiyet bağı kabul edilmelidir. Ancak kusurlu davranış olmasaydı bile hastalığın doğal gelişmesi kapsam bakımından aynı sonucu doğurabilecekse, illiyet bağından söz edilemez. Doğal gelişme ile hekimin kusurlu etkisiyle oluşan zararı ayırma olanağı yoksa kural olarak hekim zararın tamamından sorumlu olur.

Hekim diğer tedavi eylemlerinden ayrı olarak, estetik nedeniyle yaptığı yardımlarda belli bir sonucu yüklenmektedir. Sonucun gerçekleşmemesi halinde tıbbi girişimin doğal sonuçları ile hekimin güzelleştirme için gereksiz girişimi arasında uygun illiyet bağı olduğu kabul edilir.

Aydınlatılmamış rıza ile tıbbi girişimin tüm sonuçları arasında illiyet bağı olduğu kabul edilir.

Zarar, hukuken korunan maddi ve mavevi değerlerin bir el atma ve saldırıdan önceki ve sonraki durumları arasındaki eksilme olarak ortaya çıkan değişikliktir. Hekimin sorumluluğunda zarar, insan yaşam ve sağlığı ile (maddi) veya ruhsal bütünlüğünde (manevi) oluşan istenmeyen değişiklikler olarak ortaya çıkar. Yine mal varlığında eksilme maddi, kişisel değerler üzerindeki eksilme ve bozulma ise manevi zarar oluşturur.

Tedavi giderleri, çalışma gücünde oluşan kayıplar, eşin sağlığının bozulması ya da ölmesi durumunda destekten yoksun kalma, ölüm nedeniyle meydana gelen giderler (cenaze masrafı gibi) mal varlığında eksilmeye neden olur ve buna maddi zarar adı verilir.

Çalışma gücü kaybı zararlarında, çalışma gücünden amaç, bedensel, ruhsal ya da zihinsel yeteneklere bağlı olan ekonomik verimliliktir. Çalışma gücünün belirli bir oranda azalmasında zarar ya ekonomik geleceğin sarsılmış olması (örneğin iş değiştirme nedeniyle az kazanma), ya da beden gücünün belli bir oranda azalması nedeniyle eski işini yapması için sarf edeceği fazla güçten (efor) kaynaklanmaktadır. Efor kaybı tazminatında gelirde bir eksiklik aranmamaktadır.

Kişisel değerlerin zarar görmesi manevi zarar adıyla anılır. Kusurlu tıbbi yardım sonucu sağlığı zarar gören (cismani zarar) kimse veya ölen kimsenin yakınları manevi zararların giderilebilmesi için tazminat isteyebilir (BK 47). Manevi zarar yalnız kişinin maddi değerlerini oluşturan yaşam ve sağlıkla sınırlı değildir. Kişinin onur, saygınlık, sır ve özgürlükler gibi manevi değerlerine saldırı hallerinde de manevi zarar söz konusu olabilir (BK 49). Sır oluşturan bilgi ve olayların açıklanması, ölüden izin verilmeyen organ alınması, yasaklanmış kürtaj, yeni doğan çocukların karıştırılması, gerçek dışı tanılara dayanılarak düzenlenen raporla bireyin özgürlüğünü kısıtlanması (akıl hastalarındaki gibi), hastasıyla aşıkane ilişkiler kurup terk etme gibi olaylar bireyin ruhsal bütünlüğüne ve onu koruyan kişilik hakkına saldırı kabul edilir.

Serbest çalışan hekimle hasta arasında, hastanın hekime başvurması ve hekimde tedaviye başlaması ile zımmen (örtülü) olarak bir tedavi sözleşmesi kurulmuş olur.

SERBEST ÇALIŞAN HEKİMİN HUKUKİ SORUMLULUĞU

Doktor hastaya karşı iyi bir surette ifa ile mükelleftir (BK 390). Burada iyi surette deyimi "sadakat ve özenle ifa" şeklinde ifade edilmiştir. Sadakat borcu; işi görenin, iş sahibinin yararına olacak şeyleri yapmak ve ona zarar verecek her türlü hareketten kaçınmak borcu anlamını taşır. Hekimin özen borcunu yerine getirirken gösterilecek bir ihmal dolayısıyla sorumluluğu gündeme gelecektir. Özen borcu mesleğin teknik kurallarıyla sınırlı değildir. Tıp sanatını hukuka uygun duruma getiren tüm hukuk ve deontoloji kurallarının uygulanmasında da özen borcu söz konusudur. Bu nedenle hekim hastanın rızasının alınmasında ve aydınlatılmasında da özen borcu altındadır.

Devlet denetiminde, diploma ve ruhsat alarak tıp sanatını uygulamaya hak kazanan doktorun, bu hakkı alıncaya kadar "kurallaşmış tıp bilgilerini bildiği ve uygulayabileceği" kabul edilir. Bu nedenle tıp tahsili ve uzmanlıkların süreleri uzun tutulmuştur. Hekim, uzmanlık aldıktan sonra tıp bilimindeki gelişmeleri takip etmekle yükümlüdür. Uzmanlık alınırken yabancı dil bilme zorunluluğu da; yabancı dildeki tıp yayınlarının takip edilmesi gerçeğinden kaynaklanmıştır.

Doktorun zorunlu olan bilgilere (tıp fakültesinde okutulan ve öğretilen lisans ve lisansüstü bilgiler, deney aşamasında olan ve genel kabul görmemiş teorik yöntem ve görüşler değil) sahip olması veya bildiği halde uygulamaması mutlak kusur niteliğindedir. Bilgi düzeyinin sınırını "ülkemizde tıp biliminin eriştiği düzey" oluşturur. Hekimin öğrenimini tamamladığı tıp fakültesinin veya uzmanlık aldığı kuruluşun düzeyi önemli değildir. Çünkü hekimin verilen diploma ve izin ile ülkemizde tıp biliminin eriştiği düzeydeki bilgilere sahip olduğu kabul edilmekte ve bu konuda bireylere devlet güvencesi verilmektedir. Halbuki ülkemizde yeterli eğitimi veremeyen birçok tıp fakültesi bulunmaktadır.

(*) Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi

KAYNAKLAR

1) Hancı İ. H.,Hekimin Yasal Sorumlulukları "Tıbbi Hukuk", Egem Tıbbi Yayıncılık, İzmir, 1995.
2) Aşçıoğlu Ç., Tıbbi Yardım ve Elatmalardan Doğan Sorumluluklar, Tekışık Ofset Tesisleri, Ankara, 1992.
3) Ayan M., Tıbbi Müdahalelerden Doğan Hukuki Sorumluluk, Kazancı Yayınları, Ankara, 1991.
4) Aykaç M., Hekimlerin Ceza Sorumlulukları, İstanbul Tıp Fak. Der., S.47, s.791-796, 1984.
5) Aykaç M., Hekimlerin Hukuki Sorumlulukları, İstanbul Tıp Fak. Der. S.47, s.585-590, 1984.
6) Çağlayan M. M.,Yargıtay içtihatlarının ışığı altında çeşitli cürümler açısında kast ve ceza sorumluluğu üzerine bir izah denemesi, Adalet Dergisi, S.5, s.56-100,1986.
7) Çoker F., Kazancı F., Kazancı M., Türkiye Cumhuriyeti Kanunları, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1991.
8) Gözübüyük A. P., Türk Ceza Kanunu Açıklaması, 4. Bası, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1981.
9) Gündoğmuş, Ü. N., Tıbbi Uygulamalar sonrası oluşan anaflaktik reaksiyonlarda sağlık personelinin hukuki sorumluluğu nedir, Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, Cilt 4, S.1, 1995.
10) Gürol İ., Hekimlik Mesleği ve Hukuk, Sağlık Dergisi, 54 (1-3), s.41-42, 1980.
11) Keskin K., Uygulamada taksirle ölüme ve yaralanmaya neden olma suçları, Ankara, 1992.
12) Oğuzman K., Tıpta hasta muvafakatının alınmasının hukuki yönü, Adli Tıp Dergisi.

Assos'tan tarih esinti

Athena tapınağı.

Kürşat BAŞDEMİR

Erlerin başbuğu ***Agamemnon*** *öldürdü* ***Elatos****'u,/****Elatos****, güzel akan Satnioeis Irmağı kıyılarında,/Sarp Pedasos'da otururdu* (1).

Homeros, böyle bahseder *İlyada*'da Pedasos'dan. Nice Troyalı yiğitler gibi **Elatos**'da nasibini almıştır **Agamemnon**'un gazabından. Bu savaş aslında Akhalarla Troyalıların değil, Anadolu'nun savaşıdır. **Homeros** *İlyada*'nın her sayfasında defalarca Akhaların üstünlüğünü anlatırken, etkisi altında kaldığı Anadolu'nun doğasından, insanından ve uygarlığından sık sık bahsetmeden edememiştir. Pedasos'dan sözettiği her yerde sarp, yalçın kayalar üzerine kurulu şehrin görkemini vurgulamıştır.

Altes, Kralıdır savaşsever Lelegların,/Satnioeis kıyısındaki yalçın Pedasos'u tutardı elinde (2).

Satnioeis (Tuzla Çayı) ile deniz arasındaki 200 metre yüksekteki kayalık tepe üzerine kurulan kent Adramyttion (Edremit) körfezindeki en önemli liman kentidir. Deniz tarafından çok dik bir yolla ulaşılan kentin Midilli'li Methymnalılar tarafından kurulduğundan sözeder. Uzun yıllar Lelegların hakimiyetinde kalan Pedasos, Kral **Altes** devrinde **Akhileus** tarafından fethedilmiştir.

Ayağıtez ***Akhileus****'a karşı gelmem ilk değil,/Çok kaçtım ben onun kargısından,/İda yamaçlarında saldırmıştı bizim öküzlere,/Lyrnessos'la Pedasos'u yıkmıştı,/O zaman Zeus kurtardıydı beni* (3).

Yalçın kayalıkların üzerindeki kentin önemi, görkemi ile birlikte Satnioeis kıyısında olmakla da vurgulanır.

Argoslular uzaklaşır görünce ***Hektor****'u,/Yeni bir hızla saldırdılar Troyalılara,/Önce çevik* ***Aias****,* ***Oileus****'un oğlu anıldı öne,/Sivri kargısıyla yaraladı* ***Satnious****'u,/****Satnious****,* ***Enops****'un oğluydu./Kusursuz bir su perisi doğurmuştu onu* ***Enops****'a,/****Enops*** *çobanlık ederken Satnioeis kıyılarında* (4).

Pedasos'un **Akhileus** tarafından yıkılmasından sonra Lelegler Karia'ya göç ederek Halikarnassos dolaylarında, yok olan eski Pedasos yerine Pedasa'yı kurmuşlardır. Bu topraklarda sekiz kent kuran Lelegler, Karialılarla birlikte gittikleri bir seferde tüm Yunanistan'a dağılmışlar ve bütün soyları yok olmuştur (5).

Anadolu'da kentler yanan ormanların köklerinden yeşeren yeni filizler gibidir. Adramyttion Körfezinin en önemli liman kenti olan Pedasos daha sonra Assos olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Assos önceleri Lydialılar tarafından yönetilmiş, daha sonra da Perslerin egemenliğine girmiştir. MÖ 479'da tekrar özgürlüğüne kavuşarak Delos Birliğine katılmıştır.

Assos anti

ARİSTOTELES VE HERMEİAS

Assos banker **Euboulos**'un yönetimindeyken, kölesi **Hermeias**'ın eline geçti. **Hermeias** Atina'da hem **Aristoteles**'in hem de **Platon**'un öğrencisiydi. Atina dönüşü evvelce Atarneos ve Assos bölgelerini ele geçirmiş olan efendisiyle tiranlığı paylaştıktan sonra, bölgenin tek hakimi oldu.

Platon'un ölümünden sonra Atina'da Akedemia'nın başına yeğeni **Speusippos** geçti. **Aristoteles**, bazı araştırmacılara göre bu göreve kendisi atanmadığı için, bazılarına göre ise o dönemin siyasi havasının Makedonya'ya karşı olduğu için Atina'dan ayrıldı. Arkadaşları Khalkedonlu **Knenokrates** ve Eresoslu **Theophrostos** ile **Hermeias**'ın daveti üzerine Assos'a giderek bir akedemi oluşturdular.

Çanakkale'den Edremit Körfezine kadar sahil boyunca en güzel manzara tartışmasız Assos'un agora alanından seyredilebilir. Midilli en geniş açı ile ancak bu bölgeden görülür. Tarihi kalıntılar ve ağaçlar arasından Güney Stoası'nın önünde deniz birden ayaklarınızın altında belirince içinizi bir heyecan kaplar. **Aristoteles** agoraya ilk geldiğinde aynı heyacanı hissetmiş midir bilinmez ama Assos'da mutlu yıllar geçirdiği kesindir. Kentin giriş kapısı yakınındaki gymnasionda Assoslu öğrencilere üç yıl ders veren filozof, burada büyük iyiliklerini gördüğü **Hermeias**'ın kızı (bazı kaynaklara göre evlatlığı) ile evlenmiştir. Bu dönemde yazdığı *Politika*'nın yedinci kitabında ilk bölümler **Hermeias**'a öğütleri içerir.

Perslere general olarak hizmet eden Rodoslu **Memnon**, **Hermeias**'ı ziyaret ve iş bahanesi ile davet etti. Bu sahte dostluk sonrası onu tutuklayarak Pers kralına gönderdi ve **Hermeias**, orada Persler tarafından öldürüldü. **Hermeias**'ın bu trajik sonu, **Aristoteles** ve arkadaşlarının Assos'da geçirdikleri üç mutlu yıl sonrası Midilli adasının başkenti Mytilene'ye kaçmasına sabep oldu (6).

Aristoteles, Assos'da geçirdiği yılların anısına *Erdeme Övgü*'yü yazdı ve sonraları Delphoi'de **Hermeias**'ın bir heykelini diktirdi.

ASSOSLU KLEANTHES

Assos'da doğan (MÖ 331) **Kleanthes** önceleri uzun yıllar atlet olarak çalıştı. Bir filozof olarak gelişiminde **Aristoteles**'in Assos'da kurduğu akademinin büyük etkisi olsa gerek. O da bütün genç filozoflar gibi Atina'ya gitti. Orada stoacı okulun kurucusu **Zenon**'a bağlı çalıştı. Kendini felsefeye verebilmek için geceleri kuyulardan su çekmek zorunda kaldı. **Zenon**'dan sonra okulun yönetimini eline aldı. Yaklaşık elli ese-

Nekropol alanındaki yılanların aynı kaptan süt içtiği taş.

leri

Nekropol alanı ve Assos Antik kenti girişi.

tiyatro alanı.

rinden sadece bazı parçalar günümüze ulaşmıştır. Bunların en önemlisi Zeus için yazılmış olan bir ilahidir (7).

Kıbrıslı **Zenon** Antik Çağ'ın ilk maddeci doğa öğretisinin temellerini atmıştır. Atina'da Stoa Poikile'de kurduğu okulda, evrendeki tüm varlıkların bitimli ve sonlu olduklarını savunmuştur. Stoacılar sadece tanrının bitimsiz ve sonsuz bir güç olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Kleanthes ise **Zenon**'dan sonra stoa öğretisine dinsel bir anlayış getirmeye çalışmıştır. Ona göre evren bir varlık, tanrı ise ona yaşam veren bir esirdir. Tanrı dünyadan ayrı değildir. Bütün şeyler doğa adı verilen tek bir dizgenin parçalarıdır. Bireysel yaşantı doğayla uyumlu olduğu sürece iyidir (8).

Önderlik et ey Zeus,/Bana,/Sen ey Yazıt,/Önderlik et bana./Her ne işe yollarsan,/Önderlik et sen bana./Korkusuzca uyarım sana,/Kuşku edip bocalarsam da eğer,/Yine uymam gerek sana (9).

Kleanthes'e göre, erdem doğayla uyuşumlu bir istemden ibarettir. Kötüler ise tanrı yasalarına zorla başeğseler de bunları yapmak zorundadırlar. Ona göre kötüler bir arabaya bağlı köpek gibidir ve arabanın gittiği yere gitmek zorundadırlar.

Bütün bunlar, maddeci bile olsa, **Kleanthes**'in tanrı yaratan toprak Anadolu'nun etkisinde kaldığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Ona göre Zeus, çocukluğundan beri onu hep İda (Kaz) dağından izlemiştir, ona yön vermiştir. Zeus, Hera, Poseidon, Apollon, Artemis ve diğerleri ona göre vazgeçilmezdir.

Stoacılık Hıristiyanlıkla savaşmış, **Kleanthes**'in getirdiği dinsel öğeler sayesinde bir çok bakımdan bu tek tanrılı dini etkilemiştir. Yukarıda bir bölümü sunulan Zeus'a ilahi ne kadar Hıristiyanca bir yakarış olsa da, bizlere de çok uzak değildir sanırım. Stoacıların din alanındaki büyük başarısı, antik çağın halk inançlarını felsefe ile ustaca bağdaştırmasındandır. Olymposlu tanrıların herbiri doğanın bir parçası, halksal düşüncede cisimleşmiş tasarımlarıydı. Hıristiyanlığın bu temeller üzerinde Anadolu'da yaygınlaşmasının önemli nedenlerinden biri budur (10).

ST. PAUL'UN ZİYARETLERİ

Pers işgali sonrası **Büyük İskender** yönetimine giren Assos kısa bir süre Seleukosların egemenliğine girmiştir. Kent daha sonra Pergamon Krallığı'na bağlanmış MÖ 133'de Roma'nın eline geçmiştir. Tarsus'lu **St. Paul**'un yolculukları MÖ 46-62'de Antakya'da başlayıp Avrupa içlerine, Roma'ya kadar uzanmıştı (11). Önceleri Yahudiler arasında yaygınlaştırdığı Hıristiyan misyonerliğini daha sonra Anadolu içlerine özellikle Efes ve Assos bölgelerine taşımıştır. Yolculukları esnasında iki kez geçtiği Assos'a **St. Paul Aleksander**, Troas'dan yürüyerek gelmiştir. Orada **St. Lucas**'la buluşup Midilli'ye birlikte seyahat etmişlerdir. Bu ziyaretler esnasında Assos Hıristiyanlığı ilk kabul eden Anadolu kentlerinden biri olmuştur (12).

YILAN KABARTMALARI

Antik kentteki iki taşın üzerinde aynı tastan süt içen yılan kabartmaları vardır. Bu taşlardan biri kentin girişindeki nekropol alanındadır. Taş bloğun etrafını dolanan iki simetrik yılan ön yüzde aynı tastan süt içmektedir. Diğer kabartma figür ise en tepede Athena Tapınağı girişinde bulunan Hüdavendigar Camii'nin giriş kapısına konmuş antik bir taş üzerindedir.

Bergama kaynaklı bu figürler aynı tastan süt içip yine aynı tasa kusan iki yılanın öyküsü anlatır. Yılanlar işlerini bitirip gittikten sonra, umutsuz bir hastanın bu ağulu sütü içmesi ve iyileşmesi ile bu figürler simgeleşmiş ve günümüze eczacılığın ve hekimliğin simgeleri olarak ulaşmıştır.

Bu öykü bazı değişikliklerle İslamlar arasında Lokman Hekim öyküsü olarakda anlatılır (13).

Bizans döneminde Mahramion adını alan kent **I. Murat** zamanında Osmanlılara geçti. Bu tarihten sonra Assos küçük bir köy olarak kaldı.

Assos ve Midilli; insanlar bu bölgelerde yerleşik yaşama geçti geçeli yüzyıllardır her denize baktıklarında gözleri karşı kıyılara takıldı. Geceleri tek tük parlayan ışıklara bakarken kimbilir düş güçlerini ne hayallerle, ne ütopyalarla süslediler. Tarih, birbirine çok uzak ve çok yakın olan bu insanların imgelerini oluşturan boş sayfalarla da doludur. Athena Tapınağı'nın bulunduğu sarp tepede rüzgarın uğultusu aslında asırlardır bunları anlatır.

KAYNAKLAR

1) Homeros, İlyada, Çev. Azra Erhat, s.84.
2) İbid., s.464
3) İbid.,s.448.
4) İbid., s.174
5) Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası, Çev. A. Pekmen, s.112.
6) İbid., s.111-112.
7) Hançerlioğlu O., Felsefe Ansiklopedisi, Cilt: 6, s.168.
8) İbid., s.168.
9) Russell B., Batı Felsefesi Tarihi, Çev. M. Sencer, s.260.
10) İbid., s.260-261.
11) Levi P., Eski Yunan, Çev. Neşe Erdilek, s.213.
12) Serdaroğlu Ü., Assos, s.18.
13) Tuncer Ö., İşte Anadolu, s.126-127.

Assos kentinin girişindeki tarihi köprü.

Kur'an'daki Harut Marut meleklerinin Sumer'deki kökeni(*)

Muazzez İlmiye ÇIĞ

Sumer dini ve edebiyatından Tevrat'a giren konular hakkında yabancı bilim adamlarının yaptıkları araştırma ve karşılaştırmalar çeşitli yayınlarda açıklanmıştı (1). Fakat bunlara ait Türkçe yazılmış bir kaynak yoktu. Aynı konuların Kur'an'da ne şekilde bulunduğunu merak ediyordum. Bu nedenle hepsini yeniden gözden geçirerek Kur'an, İncil ve Tevrat'ta bulunan; evrenin ve insanın yaratılışı, Havva'nın Adem'in kaburgasından var edilişi, Adem'in cennetten kovulması, Habil Kain (İslâm'da Kabil olmuş) kavgası, Eyüp peygamberin sabrı, Tufan hikâyesi, örtünmenin tarihçesi gibi konuların Sumer'deki paralellerini bularak karşılaştırmalı bir çalışma yapmıştım. Bu çalışma *Belleten* ve *Bilim ve Ütopya* dergilerinde makale halinde, daha genişletilmiş şekliyle de kitap olarak yayınlandı (2). Bunlarda ayrıca, Sumer'in bereket kültünü oluşturan aşk tanrıçası İnanna ile çoban tanrısı Dumuzi'nin kutsal evlenme törenlerine ait şarkıların, Tevrat'taki "Süleyman'ın Şarkılar Şarkısı" bölümündeki şiirlerde bulunan karşılıklarını göstermiştim.

Kur'an'da bu kültten bir iz bulabilir miyim, diye araştırmış somut bir iz görememiştim. Yalnız Bakara suresinin 102. ayetinde adı geçen Harut, Marut melekleri ve bunların Babil ile birlikte bulunması beni bir hayli düşündürmüştü. **Turan Dursun**'un *Kutsal Kitapların Kaynakları* (3), **İlhan Arsel**'in *Şeriat'tan Kıssa'lar* (4) kitaplarında bunlara ait hadislerde yazılan hikayeleri okuyunca, onların da Dumuzi ve İnanna efsanesine dayandığını, fakat çok değiştirilmiş bir motifi olduğunu anladım.

SUMER BEREKET KÜLTÜNÜN TEKTANRILI DİNLERDEKİ İZLERİ

Efsaneyi bilmeyen dinleyicilerin olduğunu düşünerek, kısaca özetleyeceğim. İnanna Sumer'in aşk ve bereket tanrıçası. Dumuzi eski bir kral olmasına rağmen çoban tanrısı halinde tanrılaştırılmış. İnanna'ya Dumuzi ve çiftçi tanrısı Enkimdu aşık olurlar. Aralarındaki tartışmalardan sonra Dumuzi, İnanna ile evlenmeyi başarır. Bu evlenmede İnanna, Dumuzi'yi ülkenin tanrısal krallık tahtına oturtur. Ona taç, krallık asası ve güç verir.

İnanna daha sonra yeraltı dünyasına oranın tanrıçası kardeşini görmeye gider. Fakat geri dönmesi için yerine birini bırakması gerek. O da kendisinin orada kalmasına üzülmeyen kocasını gönderir yeraltına. Dumuzi'nin kızkardeşi rüya tanrıçası Geştinanna, kardeşini biraz olsun oradan kurtarmak için, onun yerine yarım yıl yeraltı dünyasında kalmayı kabul eder. Dumuzi yarım yıl yeryüzüne çıktığında yine karısı İnanna ile birleşir. Bu yolla ülkeye bolluk ve bereket geleceğine inanmış Sumerliler. Dumuzi'nin yeryüzüne çıkışı, yeni bir yılın başlangıcı sayılmış ve her yıl tanrının yerine kralın, tanrıçanın yerine bir rahibenin geçtiği törenlerle bu evlilik simgelenmiş, ve çeşitli eğlencelerle kutlanmış. Buna Kutsal Evlenme törenleri diyoruz (5). Bu bereket kültüne ait izler, Tevrat'ta "Süleyman'ın Şarkılar Şarkısı" bölümünde, Hıristiyanlıkta ise, İsa'nın yeniden diriltmesi ve Meryem'in tanrısallaştırılmasında görülüyor (6).

İslâm'da, bu efsanenin motifleri, Binbirgece masallarında ve bir Çagatay şairinin mesnevi şeklinde Hicri 960'da yazdığı Bediülcemal Seyfülmelik hikâyesinde bulunuyor. Bediülcemal Seyfülmelik hikâyesi kısaca şöyle: Mısır kralının oğlu Seyfülmelik, Babil'de Gülistan-ı İrem'de oturan peri padişahının kızı Bediülcemal'e aşık olur. Kızı elde etmek için uğraşıları, evlendikten sonra kızın ona sağladığı güçler İnanna Dumuzi hikâyesine dayanmaktadır. Peri ile evlenen kral tanrısal damat oluyor ve yönettiği ülkelere bolluk, bereket ve rahat bir yaşam sağlıyor (7).

Sumerlilerden başlayarak Mezopotamya halkı arasında sihir ve büyü var.

HARUT VE MARUT MELEKLERİNİN HİKAYESİ

Kur'an'daki konuya gelince: Bakara suresinin 30. ayetinde şöyle yazılmaktadır: "Hatırla ki, Rabbin meleklere 'ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' dedi. Onlar: 'Biz hamdinle seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılacaksın?' dediler. Allah da Onlara 'sizin bilmediğinizi herhalde ben bilirim' dedi".

Aynı surenin 102. ayetinde de şöyle yazılıyor: "Şeytanlar kâfir oldular. Süleyman'ın hükümdarlığı hakkında onlara, şeytanların söylediklerine uydular. Oysa ki Süleyman kâfir değildi. Ama insanlara sihri öğreten şeytanlar kâfir olmuştu. Çünkü onlar insanlara sihri ve Babil'de Harut ve Marut'a indirileni öğretiyorlardı. Halbuki o iki melek herkese 'biz sınav için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız!' dedikten sonra ancak sihir ilmini öğretirlerdi. Oysa ki, onlar o iki melekten karı kocanın arasını açan şeyleri öğreniyorlardı. Bünı bir bilselerdi!"

Bu ayetten herhangi bir anlam çıkarmak benim için olanaksızdı. Önceden belirttiğim gibi, **Turan Dursun** ve **İlhan Arsel**'in kitaplarında okuduklarım ufkumu açtı. **Turan Dursun**, bunu açıklayan hikâyenin en güvenilir hadiscilerin kitaplarında çeşitli şekilde yazıldığını bildirmekte ve kaynaklarını vermektedir. Aynı tarzda **İlhan Arsel** de.

Hikâyelerden biri şöyle: Allah Adem'i yeryüzüne indirince, melekler ona "Ey tanrı oraya bozgunculuk yapacak, kan dökecek bir varlığı neden koyuyorsun? Biz seni öğerek anıyor, kutsallaştırıp yüceltiyoruz, başka bir varlığa ne gerek var? Biz Adem oğullarından daha çok boyun eğeriz sana" diyorlar. Allah da onlara "haydi öyle ise meleklerden ikisini seçin de yeryüzüne indirelim, bakalım nasıl davranacaklar?" diyor. Melekler Harut Marut adlı iki meleği seçip yeryüzüne indirtiyorlar. Allah onları sınamak için karşılarına Zühre adlı çok güzel bir kadın çıkartıyor. Melekler hemen onunla yatmak istiyorlar. Kadın, başka tanrıların varlığını kabul ederlerse onlarla yatabileceğini söylüyor. Melekler kabul etmiyor. Kadın tekrar bir çocukla geliyor ve çocuğu öldürürseniz yatarım sizinle, diyor. Melekler yüceler Allah'ın izni olmadan hiç zarar vermezdi. And olsun ki, onu satın alanın ahireten bir nasibi olmadığını biliyorlardı. Karşılıklarında kendilerini sattıkları-yapamayız diyorlar. Üçüncü kez şarapla gelen kadın, onlara şarabı içirtip istediklerinin hepsini yaptırıyor. Böylece Allah, meleklerin de yeryüzünde insanlar gibi olacağını onlara kanıtlamış oluyor. Bu olay üzerine meleklere dünyada mı, ahirette mi ceza görmek istedikleri soruluyor. Onlar dünyayı yeğliyorlar. O zaman Babil'de bir çukura baş aşağı asılıp, o durumda insanlara sihri ve büyüyü öğretiyorlar. Zühre adlı kadın da göğe çıkarak yıldız oluyor (8).

Diğer bir hadise göre, gökteki melekler, Adem peygamberin gönderilmesine rağmen insanların yola gelmediklerini alay konusu ederler. Allah'a durum anlatılır. O da kendilerinin büyük söz söylememelerini, çünkü onlar da insanların yerinde olsalar aynı şekilde davranacaklarını, söyler. Tanrının sözüne inanmayan melekler, tanrıdan izin alarak, denemek için seçtikleri Harut Marut'u yeryüzüne gönderirler. Onlara giderken, zina etmemelerini, puta tapmamalarını, insan öldürmemelerini, içki içmemelerini, kumar oynamamalarını söylerler. Fakat onlar karşılarına çıkan çok güzel bir kadına vurulur. Kadın onlara kocası ile anlaşamadığını anlatırken Harut Marut da onu elde etmek için türlü kurnazlıklara başvururlar.

Bir başka anlatılışa göre, Harut ve Marut'un bu şekilde davranışları üzerine kadın göğe kaçar. Arkasından bu melekler de göğe çıkmak isterlerse de kabul olunmazlar. Fakat mümin birisinin yardımı ile bu iki melek cezalarını çekmek üzere Babil'e gönderilir. Kıyamet gününe kadar orada kalacaklardır. Sihir ilmini öğrenmek isteyenler onlara gidip yüzlerini görmedikleri halde seslerini işiterek istediklerini öğrenirler.

Diğer bir anlatışa göre de güzel kadın, Harut Marut'un göğe çıkıp inmek için kullandıkları sihirli sözü öğrenir, ve göğe çıkar. Fakat tanrı ona bu sözcüğü unutturup onu bir yıldız yapar. Harut Marut da Babil'de kalarak halka sihir ilmini öğretirler. Meydan Larousse'da bu hikâye biraz daha değişik. Melekler aynı nedenle Harut Marut'u seçtiklerinde tanrı onları Babil'e göndermiş. Onlar gündüzleri yeryüzünde bulunur, geceleri de tanrıya dua okuyarak göğe çıkarlarmış. Bir gün Zühre adında çok güzel bir kadın kocasından boşanmak için bu iki meleğe başvurmuş. Onlar kadına aşık olmuşlar. Onunla yatmak istemişler. Kadın şarap içip puta taparlarsa kabul edeceğini söylemiş. Harut Marut kadının isteğini yapmış. Yine de kadın onlarla yatmamış. Bu kez onlara, gökyüzüne çıkmak için söyledikleri duayı öğretirlerse yatacağını söylemiş kadın. O duayı öğrenince göğe çıkmış ve Allah da onu yıldız yapmış. İki melek İdris peygamberi, işledikleri günahı tanrının affetmesi için aracı yapmışlar. Dünyada cezalarını çekmek istediklerinden Allah da onların Babil'de bir kuyuya baş aşağı asılmalarını emretmiş. **Turan Dursun**'un yazdığına göre bu hikâyeler Kur'an yorumlarının hepsinde varmış. İslâm ile ilgili bütün yazarlar da bunları hiç eleştirmeden kitaplarına almışlar.

İNANNA VE DUMUZİ EFSANESİ İLE BENZERLİKLER

Sayın **İlhan Arsel**'in verdiği kaynaklara göre, Harut Marut'un kadına verdiği gizli parola Musevilerin Midraş'ında yazılı imiş. Acemcede Harut sihirbaz veya büyücü, Marut da kuyu anlamına geliyormuş. Divan edebiyatında bu ikisi "sevgilinin büyüleyici bakışı" gibi deyimlerde kullanılıyor.

Bunların bir de Mısır'ın efsane tarihindeki Kral Aryak zamanında yaşadığı söyleniyormuş. **İlhan Arsel** bunların Yahudi, Acem ve Mısır kaynaklı masallar olduğunu yazıyor (9).

Bu hikâyelerde değişmeyen üç eleman, Harut, Marut ve Zühre adlı güzel bir kadın. Zühre venüs yıldızının Arapça adı. Sumer aşk tanrıçası İnanna Venüs yıldızını simgeliyor, aynı zamanda erkekleri baştan çıkaracak kadar güzel. Zühre de öyle. İnanna'ya çoban tanrısı Dumuzi ve çiftçi tanrısı Enkimdu aşık oluyor. Zühre'ye de Harut Marut. İnanna'nın karşılığı Zühre olmuş. Dumuzi ve Enkimdu'nun karşılığı da Harut, Marut. Bunlar Sumer tanrılarının çoğunun tek tanrılı dinlere melek olarak girdiğine de bir kanıt. Zühre'nin yıldıza dönüşmesi de İnanna'nın Venüs'ü simgelemesine paralel.

Görüldüğü gibi, Ortadoğu'da çıkmış olan tek tanrılı, hatta çok tanrılı dinlerin ana kaynağı Sumerlilere kadar ulaşıyor.

Efsaneler uzun çağlar içinde yerden yere, ağızdan ağıza dolaşırken insanlar onları kendi algılarına, düşüncelerine göre çeşitli şekilde anlatmışlar, yorumlamışlar ve yazmışlar.

İSLAMDA SİHİR VE BÜYÜYE YAKLAŞIM

Bakara suresinin bu 102. ayetinde büyü ile ilgili kısmın açıklamasında, İslâm'da sihir ve büyünün fena amaçla kullanılmaması gerektiğini göstermek için yazıldığı söyleniyor. Sumerlilerden başlayarak Mezopotamya halkı arasında sihir ve büyü var. Orada da fena amaçla kullanılması kanunlarla yasaklanmış.

İlk Sumer kanunu olarak bulunan Üçüncü Ur sülâlesinin kurucusu Urnammu'nın (oğlu Şulgi'nin de olabileceği bir varsayım, MÖ 2050) kanununda "Eğer bir adam büyücülükle birini suçlarsa nehire atılacak. Nehirde boğulmazsa 3 şegel gümüş verecek" (10). Burada suçlayan bile suya atılıyor. Hammurabi Kanunu'nun büyü ile ilgili olan ikinci maddesinde şöyle yazılı: "Eğer bir adam başka bir adamın büyü yaptığını iddia eder ve onu kanıtlayamazsa iftira edilen adam nehre atılacak. Eğer nehir onu çekerse (ölürse), onu suçlayan adam onun evini alacak. Eğer adamı nehir temize çıkarırsa (ölmezse) ona iftira eden adam öldürülecektir. İftira ettiği adam onun malını mülkünü alacaktır". Asur Kanunu'nun 47. maddesinde "İster erkek, ister kadın büyücülükle yakalanırsa öldürülücektir." deniyor (11).

Kur'an yorumcuları, İslâm şeriatının büyüye karşı olduğunu, fakat tanrıya inanmak ve kötülükte kullanmamak koşulu ile sihir ilmini öğrenmekte sakınca olmadığını söylüyor. Bunu kanıtlamak için de ayet 102'yi gösteriyorlar (12). Ayetin anlaşılamayan Süleyman ile ilgili kısmı için de İslâm yazarları şöyle bir öykü ortaya atmışlar: Şeytanlar, Süleyman peygamberi kötü göstermek için, onun gücünün sihir ve büyüden geldiğini anlatmak için, bunlarla ilgili kitaplar yazıp tahtının altına koyarlarmış. Halk da bu yüzden Süleyman peygamberin kötü karakterli olduğuna inanmış. Bu ayetle Allah Muhammet'e, kendisinden en aşağı bin yıl önce yaşayan Süleyman'ı büyü yapmış gibi gösterenlerin şeytanlar olduğunu anlatmış ve onun kâfir olmadığını bildirmiş (13).

Halbuki Tevrat'a göre Süleyman tek tanrıya inanmamış. Çeşitli dinlerden 700 kadın alarak onların dinlerini sürdürmüş. Tevrat'ta I Krallar Bab II'de onun hakkında şöyle yazılıyor: "Ve kral Süleyman firavununun kızı ile birlikte Moabîler, Ammoniler, Edomîler, Saydalılar ve Hittilerden çok yabancı kadınlar sevdi. Rabbin İsrail oğullarına, 'onların arasına girmeyeceksiniz, çünkü onlar yüreğinizi kendi ilâhlarının ardınca saptıracaklardır' diye söylediği milletlerden idiler. Süleyman onlara sevgi ile yapıştı ve onun 700 karısı kral kızı olup 300'de cariyesi vardı. Karıları onun yüreğini başka ilâhların ardınca saptırdılar. Onun yüreği Rab ile bütün değildi ve Süleyman Saydalıların ilâhesi Astarte'nin (Sumer'in İnanna'sı) ardınca ve Ammonîlerin mekruh şeyi Milkom'un, ardınca gitti ve Süleyman Rabbin gözünde kötü olanı yaptı. Yeruşalim'in önündeki dağda Moab'ın mekruh şeyi Kemmoş için ve Ammon oğullarının mekruh şeyi Molek için bir yüksek yer yaptı ve kendi ilâhlarına buhur yakan ve kurbanlar kesen bütün yabancı karıları için böyle yaptı."

Görüldüğü gibi Süleyman ne İsrail'in Rab'ına, ne de İslâm'ın Allah'ına inanmış.

İslâm kaynaklarına göre Süleyman zamanında Babil'de halka büyücülük öğretilirdi. En büyük büyü öğretmeni Harut ve Marut idi. Büyüye ilişkin bilgiler bu iki meleğe indirilmişti. Onlar önce büyünün zararı konusunda uyarılırlar, sonra öğretirlerdi. Bunların öğrettikleri arasında karı kocayı ayıracak türden olanlar da vardı. Bununla birlikte söz konusu büyü ancak Allah'ın izniyle zarar verebilirdi. Büyüyü öğrenenler kendilerine zarar verecek şeyleri de öğrenmiş oluyorlardı. Ayete göre, büyüyü satın alanların Ahirette hiç payları yoktu. **(Turan Dursun**, Kaynak 3, s.57)

Bütün bunlar gösteriyor ki, dinler, başta Mezopotamya olmak üzere çeşitli kültürlerden gelen etkilerle bulundukları toplumun görüş, düşünüş, anlayış ve hayal gücüne göre şekillenmişlerdir.

(*) Bu makale,16-22 Eylül 1996'da Çorum'da yapılan Hititoloji Kongresine bildiri olarak sunulmuştur.

DİPNOTLAR

1) Samuel Noah Kramer, The Sumerian, Chicago, 1963, s.269. Hartmut Scmökel, Das Land Sumer, Urban Bücher 1955, s.159. Cyrus H. Gordon, The Common Background of Greek and Hebrew Civilizations, America 1965, s.218 vd.

2) Muazzez İlmiye Çığ, Sumerlilerden Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığa Ulaşan Etkiler ve Din Kitaplarına Giren Konular, Belleten c LVIII S.223, s.685-728. Kutsal Kitapların Sumer'deki Kökeni, Bilim ve Ütopya, Mart 1995. Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni, İstanbul 1995.

3) Turan Dursun, Kutsal Kitapların Kaynakları, Cilt 3, İstanbul 1996, s.57.

4) İlhan Arsel, Şeriat'tan Kıssa'lar, İstanbul 1996, s.79.

5) S. N. Kramer, The Sacred Marriage Rite, Aspects of Faith, Myth a and Ritual in Ancient Sumre, America 1969.

5) Muazzez İlmiye Çığ, Sumer'de Kutsal Evlenme, Bilim ve Ütopya, Mayıs 1996. S. N. Kramer, Hisrony Begins at Sumer, Çeviren Muazzez İlmiye Çığ, Tarih Sumer'de Başlar, 1995, İkinci Baskı, Ankara, s.240 vd.

6) Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Kökeni, s.68

7) Gönül Tekin, Seyfülmeluk ve Bediulcemal Hikayesinde Eski Yakın Doğu Kültürlerinden kalma Unsurlar Hakkında, Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları, Massashusette 1985, s.277 vd.

8) Kutsal Kitapların Kaynakları, Cilt 3, s.58.

9) Şeriat'tan Kıssa'lar, s.79.

10) O zamanlar yüzme bilinmediği için ölüm cezası nehre atılmakla verilirmiş.

11) Prof. Dr. Mebrure Tosun-Doç. Dr. Kadriye Yelvaç, Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Saduqa Fermanı, Ankara 1975, s.40 ve 254.

12) Kutsal Kitapların Kaynakları, s.58.

13) Şeriat'tan Kıssa'lar, s.79.

III. Hititoloji Kongresi

Nesrin TIMUR

Bu yıl 3.sü yapılan Hititoloji Kongresi, 16-22 Eylül tarihlerinde Çorum'da gerçekleşti. İlk kongre 6 yıl önce yine Çorum'da; ikincisi ise 3 yıl önce İtalya'da yapılmış. Ancak bu kongrede, ilk iki kongrenin toplamından fazla bildiri sunuşu oldu. Kongrenin açılışını yapan Hititolog Ord. Prof.Dr. **Sedat Alp**, bu konuya değinerek bu yıl 87 bildiri sunulmasını, Hitit dünyasının günümüzde giderek daha çok önem taşımasına bağladı.

Toplam 170 civarında bilim insanının ve öğrencilerin katıldığı kongrede, Almanya ve İtalya başta olmak üzere, İsrail, Japonya ve Gürcistan gibi ülkelerden de 90 civarında bilim insanı katılımı vardı. Kongre, Ortaköy'de kazı çalışmalarını sürdüren Hitotolog Prof. Dr. **Aygül Süel** ve ekibi tarafından organize edildi; Çorum Valiliği, Belediyesi, işadamları vd tarafından da mali olarak desteklendi.

Açılış konuşmasını yapan **Sedat Alp**'in, Hititolog olma hikayesi, konuşmasıyla paralellik gösteriyordu. Hititolojinin babalarından sayılan Alp, benüz 18 yaşında iken, yaşıtı olan bir avuç gençle birlikte eğitim görmeleri için **M. Kemal Atatürk** tarafından Avrupa'ya gönderilmiş ve eğitim süresince **M. Kemal** tarafından bizzat izlenmiş. Anadolu kültürüne sahip çıkan ve bu alanda bilim insanı yetiştirme çabasında olan **M. Kemal Atatürk**'ün, Hititolojiye olan katkısı **Alp** tarafından aktarılırken, gözlerimiz boşuna Kültür Bakanı'nı aradı. Öğrendiğimize göre Bakan'ın "kültürü" 1071'e kadar uzanıyor, gerisi ilgi alanına girmiyormuş.

Beş gün süren kongrede, yabancı bilim insanlarının sunuşları çevrilmediği için, pek çok bilgiden mahrum kaldık. Ancak Çorum Valiliği sunuşları daha sonra kitap olarak yayınlayacak. Hititlerin yanı sıra, Hurriler, Hattiler ve Sümerler'in de konuşulduğu kongreye ilişkin daha detaylı bilgiler önümüzdeki günlerde, bilim insanlarımız tarafından *Bilim ve Ütopya*'ya aktarılacak.

Hititoloji'de Almanların üstünlüğü dikkatimizi çekti ve bunu bilim insanlarımızla tartıştık. Anadolu tarihine yönelik ilgilerinin sadece bilimsel kaygılar nedeniyle olmadığını, kendi kökenlerini de burada aradıklarını ve 19. yüzyılın başından bu yana kazı çalışmalarını onların yürüttüğünü öğrendik. Avrupalı kökenini Anadolu'da ararken, Kültür Bakanlığı'nın Malazgirt manikliği, ilk kez bir Türk ekibi tarafından yürütülen bir kazıya, Ortaköy kazılarına da yansıyor ve Bakanlığı'n Ortaköy'e komik denebilecek mali kaynak aktarmasına neden oluyor. Oysa, Ortaköy'ün önemi pek çok açıdan büyük. İlk olarak bu çalışmalarla Almanların bu alanda kurduğu bilgi hakimiyeti sarsılıyor; ikincisi ise Ortaköy, ilk kez Türkiyeliler tarafından keşfedilen yer olma özelliğini taşıyor. Ayrıca, Ortaköy, orjinal adıyla Şapinuva, Hititler açısından Boğazköy kadar önemli. Üstelik, bugüne kadar fazla bilginin olmadığı, Hurrilere ilişkin de tabletler bulunuyor Şapinuva'da. Ancak bunun bilincine bir avuç bilim insanı ve gençler varmış. Farklı konularda eğitim gören gençlerin de yer aldığı ekip, zor koşullara, mali sıkıntılara aldırmaksızın, Ortaköy'de çalışmalarını yürüttüyor. Onlara, en büyük destek yerli halktan geliyor. Nitekim, kazıda çalışan bazı işçilerin, kongreye kendi merakları nedeniyle katılması, özellikle gençleri çok mutlu etti.

Kongre sonrası yapılan gezinin ilk durağı olan Ortaköy; 1990 yılında Hititolog Prof. Dr. **Aygül Süel** ve eşi arkeolog Dr. **Mustafa Süel** tarafından keşfediliyor. Yaşantılarının yanı sıra çalışmalarını da birleştiren bu çift, kimisi Hurri dilinde yazılmış olan 3 bin adet çiviyazılı tablet buluyor. **Aygül Süel**, tabletleri çevirme işini, hâlâ devam ettiriyor ve aktardığı bilgiye göre Şapinuva, Kral'ın da yaşadığı oldukça önemli bir yerleşim yeri.

Şapinuva, Çorum'a 52 km uzaklıkta ve Ortaköy'den 3 km içeride bulunuyor. Karadeniz özelliklerini taşıyan Ortaköy'ün bir zamanlar ormanlık bir yer olabileceği düşüncemizi **Mustafa Süel**'e soruyoruz. **Süel**, Şapinuva'da yoğun bir şekilde meşe ve sedir ağacından yapılan malzeme olduğunu ve orada bir zamanlar Sedir ormanı bulunduğunu söylüyor. Ancak, Şapinuva'da çıkan 1.200 dereceye varan ısıdaki yangın, pek çok şeyi kül etmiş. Yangının, bir savaş sonrasında çıkmış olabileceğini söylüyor **Mustafa Süel**.

Gezimiz Alacahöyük ve Boğazköy'de devam ederken *Bilim ve Ütopya*'nın değerli yazarlarından **Muazzez İlmiye Çığ** ve **Sedat Alp**, gençlere taş çıkaracak biçimde dağ bayır yürüyor, tepeler çıkıyorlardı. 3 bin yıl öncesinin iki süper gücünden biri olan Hitit tarihini, evrensel kültüre katma heyecanı hocalarımız kadar bize de bulaştığı için, gece yarılarına kadar sohbetler ve tartışmalara devam ettik. *Bilim ve Ütopya*'da kapak konusu olan pek çok konu; tartışmalarınıza ışık tuttu.

Ayrılık zamanı geldiğinde, bu ortak heyecanın yarattığı dostlukla vedalaşırken, geleceğe merhaba dediğimizi biliyorduk. Çorum Ticaret ve Sanayi Odası tarafından basılıp dağıtılan karikatür albümünün başlığı ise talancılara karşı farklı bir çığlığı duyuruyordu: **"Bırakın Tarihimiz Bize Kalsın"**.

İlk talk-showcu: Sokrates-2

Düşüncelerine öğreti demek zordur

Prof. Dr. Eren OMAY

Bazı insanlar hakkında az, bazıları hakkında ise çok ve kesin bilgimiz vardır. Fakat, **Sokrates** hakkındaki bilgimizin az veya çok olduğunu kesin olarak söyleyemeyiz [**Russell** (7)].

SOKRATES HAKKINDA BİLGİ VEREN KAYNAKLAR

Sokrates, hiçbir şey yazmamıştır. Hakkında bilgi veren dört temel kaynak vardır: **Aristophanes**, **Ksenophon**, **Platon** ve **Aristoteles**.

Aristophanes, **Sokrates**'in çağdaşıdır. Eserlerinin tümü günümüze ulaşan bu komedi yazarının *Bulutlar* isimli eseri **Sokrates** hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır. Çünkü, **Sokrates** bu oyunun baş kişisidir. **Sokrates**, bu oyunda karikatürize edilmiştir. Şişinmiş bir ördek olarak betimlenmiştir. Gözlerini döndürme alışkanlığı ve öğrencileri ile yaptığı şeytanca tartışmalarla alay edilmiştir [**Stumpf** (12), **Guthrie** (3)].

Sofistlere karşı olan muhafazakar **Aristophanes**, oyununda **Sokrates**'i bir sofist olarak tanıtır.

Oyunun kişileri, şarlatan doktorlar, züppeler, kötü şairler, din tüccarları, demagoglardır. Oyunda **Sokrates**, bu kişilerin piri olarak tanıtılır [**Guthrie** (3)].

İkinci kaynak olan **Ksenophon**, zengin bir aileye mensuptu. İyi bir eğitim görmüştü. Asker ve sporcu idi. Kır yaşamını severdi. Sistemli çalışırdı. Alışkanlıklarında ölçülü idi. Dine, sade ve namuslu insanların inandığı gibi inanırdı. **Ksenophon** ile büyük toprak sahibi ve devlet görevlisi olan, aynı zamanda büyük kitaplıkları olan ve okuyan 19. yüzyıl İngiliz aristokratları arasında büyük benzerlik vardır.

Ksenophon, sade ve açık, kolay anlaşılan bir düzyazı yazarıydı. **Ksenophon** değişik konularda yazdı. Yazdıkları, döneminin ve sınıfının yaşamını çok başarılı bir şekilde anlatır [**Guthrie** (3)].

Edebiyat bakımından yetenekli gözükmesine karşın, **Ksenophon** hayal gücünden yoksun donuk bir bakış açısına ve sığ bir felsefi anlayışa sahipti [**Guthrie** (3), **Russell** (7)].

Ksenophon'un **Sokrates**'i anlattığı dört eseri vardır: *Oeconomicus*, *Apologia*, *Symposium* ve *Memorabilia*.

Oeconomicus, **Sokrates** ile ondan tavsiyelerini soran bir genç arasındaki diyalogdur.

Apologia (Savunma), sekiz sayfalık küçük bir kitapdır. Bu kitap, "Platon'un savunması" gibi yalnız **Sokrates**'in mahkemede yaptığı konuşmadan ibaret değildir. **Ksenophon**'un "savunması" bir girişle başlar. **Sokrates**'in mahkemedeki savunması ikinci bölümü oluşturur. Üçüncü bölümde **Sokrates**'in mahkemeden çıkışı anlatılır.

Sympoium (Şölen), daha uzun ve daha özenle düzenlenmiş bir eserdir. **Ksenophon**'un *Symposium*'unda yer alan kişilerle **Platon**'un *Symposium*'unda yer alan kişiler farklıdır. Sadece **Sokrates** her iki eserde vardır. Fakat **Ksenophon**'un Şölen'ine katılan kişiler **Platon**'un diğer eserlerinde görülen kişilerdir.

Ksenophon'un bu eseri, zamanının ilginç bir kurumu olan *Symposium* (Şölen)'un canlı ve realist bir resmini çizer. **Platon**'un Şölen'inde felsefe daha ağır bastığı için, Şölen'in nasıl bir toplantı olduğu açıklanmaz.

Ksenophon'un Şölen'inde, **Sokrates**'in samimi bir dost toplantısında arkadaşları ile nasıl konuştuğu, şakalaştığı ortaya konur. **Ksenophon**'un amacı sadece filozof **Sokrates**'i anlatmak değildir. Onun amacı, tüm yönleriyle insan **Sokrates**'i ortaya koymaktır [**Guthrie** (3), **Copleston** (13)].

Ksenophon'un **Sokrates** hakkındaki temel eseri *Memorabilia* (Anılar)'dır. Bu eserin yapısı hakkında farklı görüşler vardır. Bazılarına göre; bu eser, bilinçli ve dikkatli bir şekilde düzenlenmiş bir bütündür. Bazılarına göre ise; kötü düzenlenmiş bir toplama eserdir. Ama, **Ksenophon**, bundan sorumlu tutulamaz. Çünkü, o, bu eseri yayımlamak istemedi. Ölümünden sonra bir editör, bu eseri özen göstermeden yayınladı. *Memorabilia*'da, **Ksenophon**'un amacı, ne **Sokrates**'in yaşam öyküsünü yazmak ne de onun kişiliğinin bütüncül bir portresini vermekti. Amacı, **Sokrates**'in konuşmalarını nakletmek, onun içindeki iyiliği ve arkadaşlarına yararlı etkilerini ve öğütlerini yansıtmaktır [**Guthrie** (3)].

Platon, **Sokrates** hakında bilgi veren temel kaynaktır. Fakat sorunlu bir kaynaktır. Çünkü, **Platon**'un ne ölçüde tarihsel **Sokrates**'i anlattığı ne ölçüde kendi düşüncelerini **Sokrates** isimli bir kişinin ağzından ifade ettiğini kestirmek çok güçtür. **Platon**'un tarihçiliğine gölge düşüren en önemli neden **Platon**'un eserlerindeki **Sokrates**'dir. Bu **Sokrates**, çok ilginç bir karakterdir. Bu karakterin tarihsel **Sokrates**'den çok **Platon**'un yarattığı bir tipi temsil ettiği düşünülebilir. **Platon**, böyle bir karakteri de yaratabilirdi. Çünkü, o hayalgücü zengin büyük bir yazardı [**Russell** (7)].

Platon'un tarihsel sayılan eseri *Savunma*'dır. Bu eserin, **Sokrates**'in mahkemedeki savunması olduğu ileri sürülür. Şüphesiz *Savunma* stenografik (kısa işaretlerle yazılan yazı) bir not değildir. Olaydan uzun bir zaman sonra **Platon**'un usunda kalmış olanların edebi bir sanatla işlenmesiyle oluşmuş bir eserdir [**Russell** (7)].

Platon'un eserlerinde ise iki **Sokrates**'le karşılaşırız. Bu iki **Sokrates**'in düşünceleri çok farklıdır. **Vlastos** (14), bu farkları şöyle özetler:

1) **Sokrates**, sadece bir ahlak (moral) filozofudur. / **Sokrates**, metafizikçi, epistemolojist (bilgi kuramcısı), bilim, dil, din, eğitim, sanat filozofudur. Tüm felsefeye egemendir.

2) **Sokrates**, formlar ve ruh hakkında metafizik bir teorinin sahibidir. / Onun böyle bir teorisi yoktur.

3) **Sokrates** çürütme yoluyla; bilgiyi

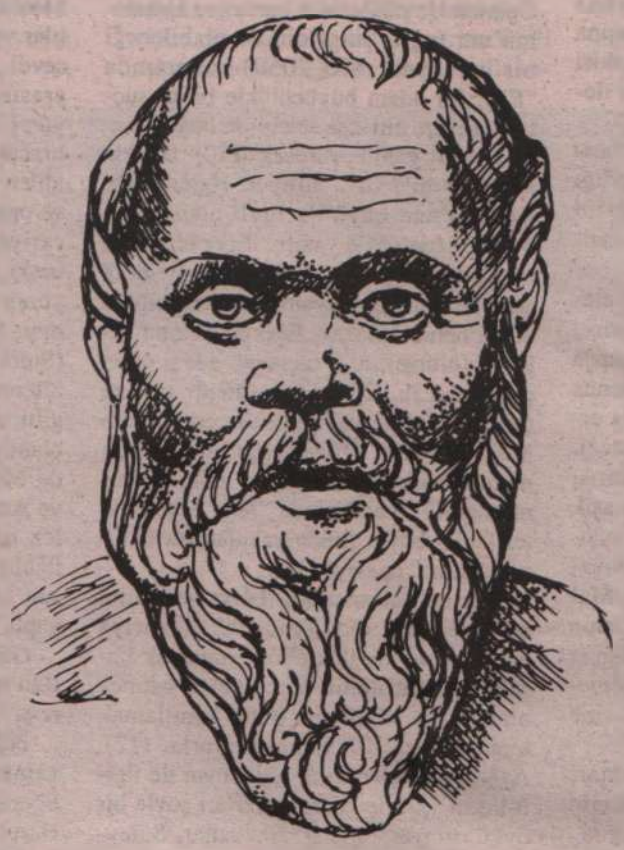

Sokrates.

arar ve bilgiye ulaşamıyacağını açıkça söyler / O demonstratif (kanıtlayıcı) bilgiyi arar ve bu bilgiye ulaşacağından emindir.

4) **Sokrates**'in karmaşık ve üç kısımdan oluşan bir ruh modeli vardır. / **Sokrates**'in böyle bir modelle ilgisi yoktur.

5) **Sokrates** devrinin matematik bilimlerinin üstadıdır. / Bu bilimlere ilgi duymadığını açıkça beyan eder.

6) **Sokrates**'in felsefe anlayışı popülisttir / **Sokrates** elitisttir.

7) **Sokrates**'in özenle düzenlenmiş bir siyaset teorisi vardır. / **Sokrates**'in böyle bir teorisi yoktur.

8) **Sokrates** için ibadet, doğaüstü olmasına karşın, hem kendisi ahlakçı olan, hem de insanlardan böyle olmalarını isteyen bir tanrıya hizmettir. **Sokrates**'in kişisel dini pratiktir. Eylemde gerçeklik kazanır / **Sokrates**'in kişisel dini kutsal (ilahi) formlarla bütünleşmede odaklanır. Mistiktir ve gerçekliğini derin düşüncede bulur.

9) **Sokrates**'in felsefi araştırma yöntemi karşı tezi reddetmek üzerine kuruludur. / **Sokrates** didaktik (öğretici) bir filozoftur.

Vlastos'a (14) göre; bu çelişik düşünceler tek bir kişinin, tarihsel **Sokrates**'in düşünceleri olamaz. Eğer bu çelişkili düşünceler tarihsel **Sokrates**'e ait olsaydı, **Sokrates**'in şizofrenik bir beyni olduğu ileri sürülebilirdi. Çelişkili düşüncelerin varlığının nedeni **Platon**'un tutumudur. Şöyle ki; **Platon** ilk diyaloglarında **Sokrates**'in düşüncelerini aktarmış, daha sonra kendi düşüncelerini **Sokrates**'in ağzından ifade etmiştir [**Birand** (22)].

Bu konuda, **Emile Brehier**, *Felsefe Tarihi*'nde şöyle der: Phaidon'da **Anaksagoras**'ı okuyarak kendini yetiştiren ya da **Parmenides**'te idealar öğretisini Elea'nın ihtiyar filozofuna sunan genç **Sokrates**'in, **Platon**'un kendisinden başka birisi olması pek az muhtemeldir [**Hançerlioğlu** (23)].

Ksenophon'a göre; **Sokrates**, bir metafizikçiden çok ıslahat (reform) isteyen bir ahlakçıdır. **Platon**'a göre; o, ince ve derin bir düşünürdür. İki kaynak arasındaki bu çelişki şöyle açıklanabilir: **Ksenophon**, bize **Sokrates**'in iyi anladığı tarafını göstermektedir. **Platon** ise onun düşüncelerinin metafizik önemini büyütmekte, **Sokrates**'i kendi fikirleri için bir maske gibi kullanmaktadır [**Weber** (15)].

Sokrates hakkında ayrıntılı ve bazıları kesin olmayan bilgiler veren bu iki kaynağa göre tarafsızlığı kesin olan kaynak **Aristoteles**'dir. **Aristoteles**, **Sokrates**'e kişisel bir ilgi duymadı. Onun ilgi duyduğu nokta, **Sokrates**'de gördüğü mantıkla ilgili tohumdur. Bu ilgi doğaldır. Çünkü, **Aristoteles**, mantıkla ilgilidir. Bundan dolayı, **Sokrates**'i över [**Aristoteles** (16)].

SOKRATES'İN YÖNTEMİ: ENTELEKTÜEL EBELİK VE TÜMEVARIM

Sokrates, entelektüel ebelik yöntemini şöyle anlatır:

Sokrates- İşte ebelik sanatının alanı böylesine geniştir. Benim faaliyetim ise çok daha üstündür. Çünkü kadınlar sadece gerçek çocuklar değil, bazen yalancı ceninler de meydana getirebilirler, bunları ayırt etmek de güçtür. Bu böyle olduğuna göre, ebeler için en önemli ve güzel görev, gerçek olanla olmayanı ayırt etmektedir. Sen de bu düşüncede değil misin?

Theaitetos- Kuşkusuz.

Sokrates- Benim doğurtma sanatım da ötekiler türündendir. Aradaki ayrım şudur ki, sanatım kadınları değil, erkekleri doğurtur ve doğum esnasında dikkat erkeklerin vücutlarına değil, ruhlarına yöneltilmiştir. Fakat sanatımın en özgün yanı delikanlının ruhunun ortaya koyduğu ürün boş ve aldatıcı bir şey midir yoksa katışıksız ve gerçek bir şey midir, bunu kesin olarak araştırmak ve meydana çıkarmak yetisidir. Öyle ya, ben şu noktada ebelere tümüyle benzerim: Bilgelik konusunda ben de ebeler gibi kısırım, daima başkalarına soru sorduğum, kendim ise hiçbir konu hakkında hiçbir zaman kendi düşüncemi söylemediğim için -çünkü hiçbir bilgelik iddiasında değilim- birçokları beni kabahatli görürler, ki bu tamamıyla haklıdır. Bunun nedeni şudur: Tanrı beni başkalarını doğurtmaya zorluyor, fakat doğurmayı benim elimden almıştır. Bu nedenle, ben de ne, her ne türden olursa olsun, bir bilgelik ne de işte ruhumun çocuğu diyebileceğim bir buluş bulunur. Benimle çoğu zaman birlikte olanlardan bazıları, başlangıçta hemen hiçbir şey bilmez görünür; ancak tartışmalarımızla yavaş yavaş ilerledikçe, tanrının kayrasına mazhar olmuş tüm bu insanlar, benden hiç-

bir zaman bir şey öğrenemedikleri pek belirgin olmakla birlikte, kendilerine olduğu denli başkalarına da şaşırtıcı gelen hızlı bir ilerleme kaydederler; gün ışığına çıkarmış oldukları birçok önemli doğruyu, onlar kendi içlerinden çıkarıp kendi başlarına bulmuşlardır. Ancak doğurtmak tanrının ve bir de benim işimdir [**Platon** (1)].

Sokrates'in yöntemi karşılıklı konuşmaya (diyalog) dayanır. Yöntemin akışı şöyledir: Konuşmaya başlarken **Sokrates**, hep kendisinin bir şey bilmediğini söyler. Karşısındaki de, tersine, hep bilgisine pek güvenmektedir, ama ileri sürdükleri de hep pek derme-çatma şeylerdir. İşte **Sokrates**'in ünlü ironisi (alayı) bu karşıtlık içinde belirir. Bundan sonra **Sokrates**, konuştuğu kimsede doğruyu meydana çıkarmaya girişir; onun deyişiyle: Ruhta uyku halinde bulunan düşünceleri "doğurtmaya" uğraşır. Bu sanatına da, annesinin ebeliğine bir anıştırma olarak, maieustike (ebelik) adını veriyor [**Gökberk** (20)].

Ebelik yöntemiyle insanların ruhlarında bulunanı çekip çıkarır, fakat, onlarda bulunmayanı onlara vermez. Örneğin, utangaçlığın ne olduğunu bilmediği gibi kendisininde utangaç olduğunu bilmeyen utangaç **Kharmides**'den ve yiğitliğin ne olduğunu bilmediği gibi kendisininde yiğit olduğunu bilmeyen yiğit **Lakhes**'den utangaçlığı ve yiğitliği doğurtur. Bilgiyi soru-yanıt yöntemiyle araştıran bu diyalektik yöntem **Sokrates** tarafından bulunmamıştır. İlk kez **Zenon** tarafından uygulanmıştır. **Sokrates**, bu yöntemi geliştirmiştir [**Russell** (7)]. **Aristoteles** (16)'e göre; tümevarım yönteminin bulucusu **Aristoteles**'dir. Ancak, **Sokrates** gelişigüzel biraraya getirilmiş tek tek haller arasında bir karşılaştırma yaptığı için, tam bir tümevarım yöntemi geliştirdiği sövlenemez. Bununla birlikte, ondan önce sezgileriyle iş gören düşünürlerin tek tek gözlemleri yöntemsiz olarak genelleştirmeleri karşılaştırılırsa, **Sokrates**'in yöntemi önemli bir ileri adım sayılabilir [**Gökberk** (20)].

SOKRATES'İN FELSEFİ DÜŞÜNCELERİ

Sokrates, doğa olayları ile ilgilenmedi. Doğa hakkındaki spekülasyonları, dogmatik ve yararsız saydı. Bu nedenle onları reddetti. **Sokrates**, "insan yaşamı" ile ilgilendi. Ona göre; bu konunun en önemli problemi, "yaşamın amaçları ne olmalıdır?" sorusudur. **Sokrates**'e göre; yaşamın temel amacı insanın mutluluğudur. Ona göre; mutluluk ruhun mükemmelliğe ulaşmasıdır. Ruhun mükemmelliği "iyi"nin bilgisiyle sağlanır. Bu nedenle, felsefe herkes için geçerli olan "iyi"nin araştırılmasıdır [**Cornford** (18)].

Ona göre hoş ve yaşamı acısız kılan işler güzeldir, her güzel iş de "iyi" ve yararlıdır. Belli bir ereğe hizmet etmeyen bir "iyi"nin olacağına inanmaz. Herşeyin gördüğü bir iş vardır, bu işi en iyi gören de o şeydir, örneğin göz görür, kulak işitir, bir üzüm kütüğü kendine özgü aletle en iyi kesilir. Öyle ise "iyi" yararlı olmaktan başka bir şey değildir, güzel de bundan başka bir şey değildir. Bundan dolayı herşey yararlı olduğu şey için güzel ve iyidir. Kimse yararlı bulduğu şeyden başkasını yapmak istemez. "İyi" yararlı olduğuna göre, hiçbir insan yaptığı işten daha iyilerinin bulunduğunu bilip de yapmamazlık etmez. Öyleyse bir insanın iyiyi yapmaması sadece bilgisizlikten gelir. Bilgisizlik denilen şeyse, değerli şeyler üzerinde yalan yanlış şeyler bilmek, iyiyi kötüden ayıramamaktır. Bundan şu sonuç çıkar: Kimse kötü olan, ya da kötü bildiği bir şeyi isteyerek yapmaz, zaten insanın kötü bildiklerini iyi bildiklerine üstün tutması doğasına aykırıdır. İnsan her zaman iyiyi ister, ancak, iyi sandığı aslında çoğu zaman kötüdür, böylece bilmeyerek kötüyü yapmış olur. **Sokrates**, kimsenin bilerek bir kötülük işleyemeyeceğine inanır. Ona göre; iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, korkulacak şeyleri korkulmayacak şeylerden, yapılması gerekeni kaçınılması gerekenden ayırt edebilen bir insan kötülük işleyemeyecektir [**Akarsu** (19)].

Sokrates'e göre; "iyi"nin ne olduğunu bilen kimse erdemlidir. insanı erdemli kılan "iyi" nin bilgisidir. Öyleyse *erdem bilgidir.*

Bir insanın hangi şeyin iyi hangi şeyin kötü olduğunu doğru olarak ayırt edebilmesi, onun bilge ve erdemli olduğunu gösterir. Bilge olan insan kendini de tanır, neyi bildiğini, neyi bilmediğini ayırır, başkaları üzerinde de bu ayırmayı yapar, öylece yanlışlığa da düşmez, yapamayacağını bildiği şeyden sakınıp, bu işi anlayanlara bırakır. Böylece de bilgeliğin gücü altında her iş yolunda gider, çünkü yanlış işler ortadan kalkınca insanlar doğru yolu tutarlar, böyle olunca da ister istemez bütün işler yolunda gider, onları mutluluğa kavuşturur. Bilge olmak, doğru ve erdemli olmak, bilgisizliğin işe karışmasına engel olur, bilimin gösterdiği yolda yürümekse insanı iyi ve mutlu kılar. Böylece erdemli olmanın yararı ortaya çıkar: İnsanı mutlu yapması. Erdem ruha mutluluk (eudaimonia) sağlar. Biz ancak erdemli olmakla, doğru olmakla mutluluğa erişebiliriz, mutlu oluruz.

Platon

Her davranışında en büyük iyiliği gözeten erdemli kişi gelişigüzel değil, bile bile hareket eder. Yapmak istediğini bilen, eseri için kullanılması gereken şeyleri şuradan buradan toplayan değil, verilmesi istenen biçimi alabilecek olanları seçen sanatçı gibi davranır. Bunlardan herbirinin sonunda istenen biçimi ve güzelliği elde edebilmesi için, her şeyi bir düzene göre yerleştirir ve her koyduğunu daha önce koyduklarına uydurur. Bir şeyde düzen ve uygunluk varsa o şey iyidir. Karışıklık varsa değildir. Ruhumuz için de bu böyledir, uygun ve düzenli ruh iyidir. Ruhtaki düzen ve uygunluğa da yasalara uygunluk ya da yasa denir. İnsanları doğru ve uslu kılan da budur. Her şeyin erdemini yapan düzendir. Bir şeyi iyi yapan, onda kendine yaraşan bir düzen bulunmasıdır. Bundan dolayı kendisinde kendine uygun bir düzenin bulunduğu ruh da, düzeni olmayan ruhtan daha iyidir. İnsan ancak kendi kendisiyle uyum halinde olduğu zaman mutlu olabilir. Kendi kendisiyle uyum kuramayan bir insan hiçbir zaman mutlu olamaz. Kendi kendisiyle uyum kurabilmek de, insanın davranışları üzerinde her zaman aklı egemen kılabilmesi, yapılması gerekenle, kaçınılacak şeyler arasında doğru bir bilgiye varabilmesi ile sağlanabilir. Bilgiden doğan, bilgide sağlam temelini bulan "iyi" insanı mutlu yapar, ruha sağlık, esenlik kazandırır.

Sokrates, devlet düzeni, yasalar karşısında da çok büyük bir saygı gösterir. Bir insan devletin yasalarını beğenmeyebilir, ama yine de onlara karşı duramaz. Devletin buyruğuna her zaman uymalıdır, ya da yasanın kabul ettiği yollardan gidip o yasaları değiştirmeye çalışmalı, insanları uyandırmalı, kandırmalıdır.

Böylece **Sokrates** doğruluk, iyilik kavramını bir yandan yasalara uymakla açıklamış, hatta kendisi de yasaları bozmamak için haksız bir yargıya bile -hem de kendisini ölüme götüren bir yargıyaboyun eğmiştir, öte yandan var olan yasalarla yetinilemeyeceğini savunmuş, nitekim içinde duyduğunu söylediği bir çeşit Tanrı sesinin (Daimonion)'un buyruğu olan filozofluk görevinden de hiçbir zaman vazgeçmeyeceğini de açıklamıştır.

Devletin yasalarına itaat etmeliyiz. Ama neden? Bunun yanında Tanrının yasalarına da saygı göstermeliyiz, ama Tanrının yasalarını nasıl tanıyacağız? Bu soruları cevaplandırmaya çalışmak, ilkesi "açık bilgi"ye varmak olan bir filozofu ahlaksal eylemleri bilimsel bir temellendirmeye götüreceği açıktır. Ancak bu temellendirmeyi sonuna kadar götürdüğünü de göremiyoruz **Sokrates**'in. İyi olanı sonunda yararlıya geri götürmekle, belli bir ereğe yarayan şeyi iyi olarak kabul etmekle, böylece iyi olan şey yararlıdan başka bir şey olmayınca, mutlak bir iyi de kalmaz ortada, sadece göreli bir iyi vardır, yararlı ve zararlı olma da, iyi ve kötünün ölçüsü olur. Ahlak yasaları da yarar motifine dayandırılmış olur. **Ksenophon**'un *Sokrates'ten Anılar*'ında şu sözlere rastlıyoruz: Ölçülü olmalıyız, çünkü ölçülü olan ölçüsüz olandan daha hoş yaşar. Alçak gönüllü olmalıyız, çünkü övünme zarar ve utanç getirir. Dostlar edinmeye çalışmalıyız, çünkü sadık bir dost en yararlı şeydir. Toplum işlerine karışmaktan kaçınmamalıyız, çünkü bütünün iyiliği tek tek kişilere de iyilik getirir. Yasalara itaat etmeliyiz, çünkü bu bizim için de devlet için de en yararlı olandır. Erdemli yaşamalıyız, çünkü erdem tanrılar ve insanlar bakımından en büyük yarar sağlar.

Ksenophon'un bu bildirdiklerinden **Sokrates**'in iyiyi yararlıya bağladığını çıkarabiliriz. Ama bunun yanında **Ksenophon** ve **Platon**'da şunlara da rastlıyoruz: İnsanda en değerli olan, insan varlığının tanrısal yanı, ruhtur; çünkü ruh aklın bulunduğu yerdir ve sadece akıllı olanın değeri vardır. Bundan dolayı her şeyden önce bu akıl için özen ister, insan, aklı için kaygılanmalıdır. İnsan kendisini ve dostlarını daha yetkin yapmaya çalışırsa daha iyi yaşar. İnsanın tinsel yetkinliği de ilk planda bilgi ile bağlı olduğundan, bilgelik ve erdem en büyük iyi olarak gösterilmiştir; iyi de bütün başka şeylerden, hiçbir şeyle karşılaştırılamayacak şekilde, daha değerlidir [**Akarsu** (19)].

Özet olarak denebilirki; **Sokrates**'in felsefesi, tüm ahlaksal hayatı bilgiye dayandıran ve insanları kendi kendini tanımaya ve kendi üzerinde çalışmaya yönelten bir mutlu yaşama felsefesidir.

SOKRATES VE USDIŞILIK: İLAHİ İŞARET

Sokrates, içinde "Daimonion" adını verdiği bir ses duyduğunu söylerdi. Daimonion, ilahi bir işaret, ruhsal bir kılavuzdur.

Sokrates, Daimonion'u şöyle tanımlar: Bir tanrının ya da tanrısal, kutsal bir belirtinin bana göründüğünden çok kere ve birçok yerde söz açtığımı işitmişsinizdir. **Meletos**'un suçlamasında, bununla alay ettiğini de bilirsiniz. Bir çeşit ses olan bu belirti çocukluğumda gelmeye başlamıştı bana; bu ses beni hep görmek istediğim işlerden alıkor, ama "yap!" diye hiçbir vakit emretmezdi. İşte beni siyasaya girmekten alıkoyan da budur [**Eflâtun** (4)]. Hüküm giydikten sonra; **Sokrates** arkadaşlarına şöyle der: ... Öleceğim yere gitmeden, sizlerle olup bitenler üstünde görüşmek istedim. Azıcık daha bekleyin gönüldeşlerim, vakit varken görüşmemize engel olamaz kimse. Bugün başıma geleni nasıl yorumladığımı, siz gönüldeşlerime olduğu gibi anlatacağım. Olmayacak bir şey geldi başıma. Bütün yaşamım boyunca, en önemsiz işlerde bile bir kötülük yapacak olsam, içimdeki tanrısal, kutsal ses beni

☞

bundan alıkoymak için sesini duyurmaktan geri durmamıştır. Oysa bugün sizinde gördüğünüz gibi, kötülüklerin en kötüsü sayılabilecek bir şey geldi başıma. Ne bu sabah evden çıkarken, ne yargı yerinde, ne de sizlere söylemek istediğim sözleri derken alıkoydu beni tanrının belirtisi kutsal ses. Oysa birçok başka durumlarda konuşmanın tam ortasında durdurmuştur beni bu ses. Bu gün, tersine, savunma sırasında davranışlarımın, sözlerimin arasına girmedi hiç. Bu susuş, bu çekinme nedendir dersiniz? Neden olduğunu anlatacağım size. Bu benim başıma gelenin bir iyilik olduğu su götürmezde ondan; iyice düşünecek olursak ölümün kötülük sayılması yanılgıya düşmektir. Bunun en kesin kanıtı şudur: Benim yaptığım şey iyi bir şey olmasaydı o belirti, o ses beni bundan alıkoymaktan geri durmazdı [**Eflâtun** (4)]. "Bu ilahi ses" çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Örneğin, **Akarsu** (19) diyor ki:

Sokrates'in içinde duyduğunu söylediği ses -kendi deyişi ile Daimonion- de bu mutlulukla = eudaimonia ile bağlantı içinde. Eudaimon, kendisinde daimon'un yani doğrudan doğruya insan yaşamını kuşatan, insan yaşayışlarının içine sokulan gücün bulunduğu kimsedir. **Sokrates**'in daimon'unu bu bakımdan vicdanla ya da insana doğru yolu gösteren güçle karıştırmamak gerek. Daimonion, **Ernst Hoffmann**'ın "*Griechische Philosophie bis Platon*" adlı eserinde belirttiği gibi, sözcük olarak da, anlam olarak da eudaimonia ile bağlantı içinde. Erdemli insanı, mutluluğunu yitirmek tehlikesi içinde bulunduğu zaman uyaran, uyarıcı bir ses. **Sokrates** doğruluğun, doğru eylemin insana eudaimonia sağladığına inanıyordu. Bu ses mutluluğun, tehlikede olduğuna işaret edince, doğru davranmadığını anlıyordu. Zaten bu ses hiçbir zaman iyiyi yapmayı buyurmamıştır. O daha çok alıkoyucu bir ses. Kötü bir şeyi yapmaya bırakmayan, kötü eyleme engel olan bir ses. Bizi kötü eylemlere götüren daha çok dış dünyaya bağlı şeyler, duyulara bağlı şeyler, bu ses işte dış dünyanın, duyuların zevkine insanın kendini kaptırmasına engel olan aklın sesi. **Sokrates**, bilmeden kendi iyiliğine karşı davranmak istediği zaman bu ses kendini gösterir. Bu ses bir eyleme karşı bir uyarıda bulunuyorsa o eylem iyi olamaz.

Daimonion'un, "vicdan", "ahlaki bir sezgi", "peygamberlerde görülen içgüdü" olduğu da ileri sürülmüştür.

Bu ilahi sesin, daimonion'un bilimsel açıklamasını psikoloji uzmanlarına bırakmak gerekir. Fakat, "Daimonion" un irrasyonel (usdışı) bir iddia, dini-mistik bir unsur olduğu açıktır.

"İlahi ses", daimonion, **Sokrates**'in suçlanmasına neden olmuştur. Ölümüne yol açan mahkemeye verilmesinde daimonion'un rolü olmuştur. Suçlamadaki, "**Sokrates**'in Atina'ya yeni tanrılar" getirmek istediği iddiası, buna dayandırılmıştır [**Gökberk** (20)].

SOKRATES'İN FELSEFEDEKİ YERİ

Sokrates, fizik dünya ile ilgilenen felsefenin dikkatini insan yaşamının sorunlarına çeken, ilk düşünürdür. Felsefeyi gökten yere indirdi. Bu çalışması nedeniyle felsefenin doruklarından biri sayılır. Fakat, ondan önceki doğa filozofları ile kıyaslanınca, felsefede bir gerilemenin temsilcisi olduğu görülür. Çünkü, doğa filozofları evrenin materyalist açıklamasını yaptılar. Evrensel yasanın egemenliğini gösterdiler. Pozitif bilimi yarattılar. Uygarlığın ilerlemesini açıkladılar. Bu ilerleyişin teknolojinin yaratıcısı insanın eseri olduğunu ortaya koydular. Adaletin bir sözleşmenin sonucu olduğunu gösterdiler.

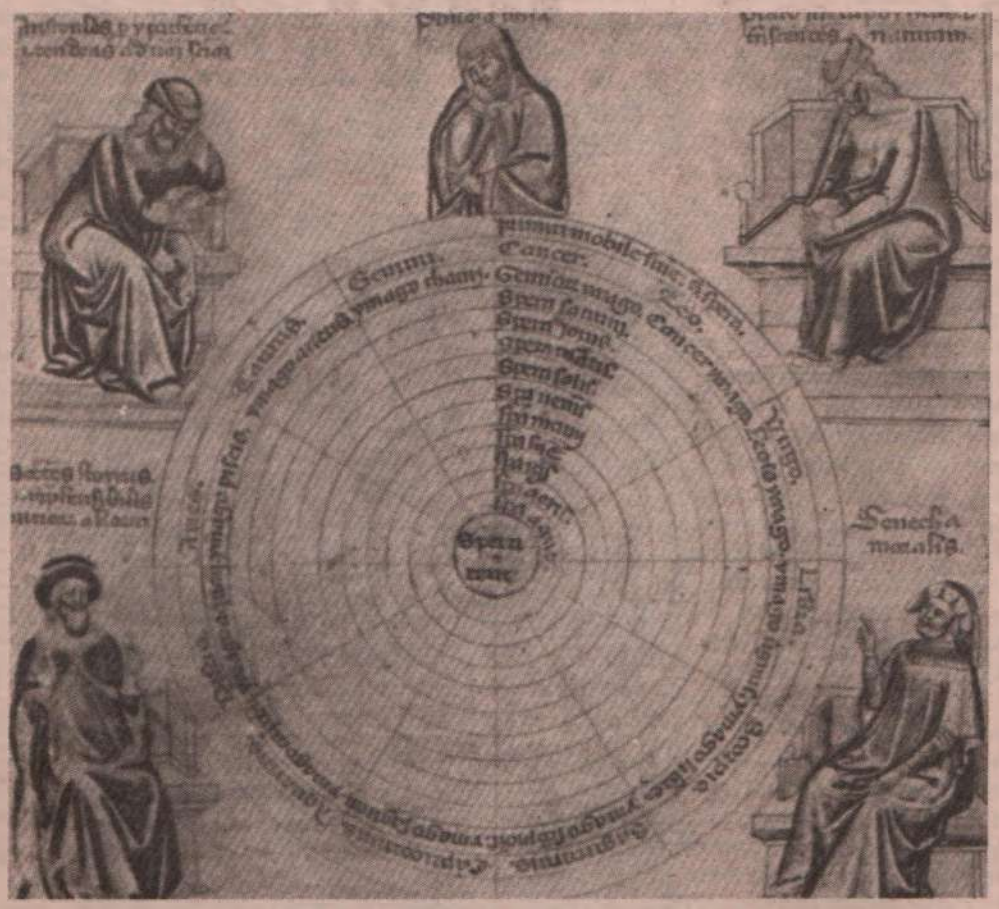

Aristoteles, Sokrates, Eflatun ve Seneca'yla çevrili felsefe
(Bartolomeo da Bologna, XIV. yüzyıl).

Sokrates ise, doğayı teleolojik (erekbilimsel) bir yaklaşımla, tarihi tanrının bir takdiri ve adaleti zamandan, yerden ve koşullardan bağımsız ebedi bir "idea" olarak açıkladı. İyonya okulunun filozoflarının geliştirdiği doğa ve insan hakkındaki bilimsel görüşü terk etti. Bilimsel görüşün yerine **Pisagor** ve **Parmenides**'den gelen dinsel görüşü yerleştirdi. Felsefeyi gökten yere indirmekten çok öldükten sonra insan ruhunun cennete gidebilmesi için yapılması gerekenleri açıkladı [**Farrington** (21)].

Sokrates, tümevarım yöntemini buldu. Tanımın önemini ortaya koydu. Fakat, bu konulardaki ustalığını sadece ahlak ve siyaset problemlerini açıklamakta kullandı. Bilime hiçbir katkıda bulunmadı. Bilim üzerindeki etkisi yıkıcı oldu.

Sokrates bir ahlak felsefesinin yaratıcısıdır. Fakat, bu konuda teorisyen olarak zayıftır. Örneğin, ahlak felsefesi konusunda **Kant**'tan çok geridir.

Sokrates, kişisel karizması ve ölüm karşısında kahramanca davranışının etkisiyle gereğinden fazla yüceltilmiştir. Taraftar ve hayranlarının bu tutumu ondan önce gelen birinci sınıf filozofların gölgede kalmasına neden olmuştur [**Weber** (15)]. Elealılarla başlayan ve nesnel gerçekliğin asla bilinemiyeceğini ileri süren **Gorgias**'dan geçen idealist çizgiyi geliştiren **Sokrates**'in düşüncelerine öğreti demek zordur. Düşüncelerine eğer bir öğreti niteliği yakıştırmak gerekiyorsa, "mutlu yaşama" felsefesi denebilir. Ona göre, mutlu yaşamanın yöntemi de, insanın kendi kendini bilmesidir.

Sokrates, hiçbir şey yazmamış, yetmiş yıllık yaşamında tartışmış ve konuşmuştur. Bu tartışma ve konuşmalardan hiçbir sonuç ortaya çıkmamıştır. Konuşmalar, bir tartışma gösterisi, bir fikir jimnastiğidir. Günümüzdeki talk-showlara benzemektedir. **Sokrates**, bu tartışma ve konuşmalarda talk-showcu rolünü oynamaktadır. Bu nedenle, "**Sokrates**, ilk talk-showcudur" denebilir.

KAYNAKLAR

1) Platon, Theaitetos, Diyaloglar, Remzi Kitabevi, 1986.
2) Platon, Lakhes, Diyaloglar, Remzi Kitabevi, 1986.
3) Guthrie, W. K. C., A History of Greek Philosophy, Vol.3, Cambridge University Press, 1975.
4) Eflâtun, Sokrates'in Savunması, Küçük Diyaloglar, Remzi Kitabevi, 1960.
5) Eflatun, Şölen, Remzi Kitabevi, 1961.
6) Bacon, F., Bütün Denemeler, Cem Yayınevi, 1974.
7) Russell, B., History of Western Philosophy, Unwin university books, 1961.
8) Ksenophon, Şölen, Remzi Kitabevi, 1962.
9) Platon, Phaidon, Gündoğan Yayınları, 1989, M.E.B. Yayınları, 1963.
10) Eflâtun, Menon Küçük Diyaloglar, Remzi Kitabevi, 1960.
11) Laertius, D., Lives of Eminent Philosophers, Harvard University Perss, Vol. I, 1972.
12) Stumpf, S. E., Socrates to sartre, Mc Graw-Hill, 1988.
13) Copleston, F., A History of Philosophy, Vol.I, Burns Oates-Washbourne Ltd. 1956.
14) Vlastos, G., Socrates, Cambridge University Press, 1992.
15) Weber, A., Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, 1964.
16) Aristoteles, Metafizik, Ege Üniversitesi, 1985.
17) Eflatun, Phaidon, M.E.B. Yayınları, 1963.
18) Cornford, F. M., Before and After Socrates; Cambridge University Press, 1974.
19) Akarsu, B., Ahlak Öğretileri, Remzi Kitabevi, 1982.
20) Gökberk, M, Felsefe Tarihi, Bilgi Yayınevi, 1967
21) Farrington, B., Greek Science, Penguin Books, 1966.
22) Birand, K., İlk Çağ Felsefesi Tarihi, Ankara Üni. Yayını, 1964.
23) Hançerlioğlu, O., Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 6, Remzi Kitabevi, 1979.

...ve madde 'Ol!' deyince başladı
Dünya'nın En Güzel Öyküsü

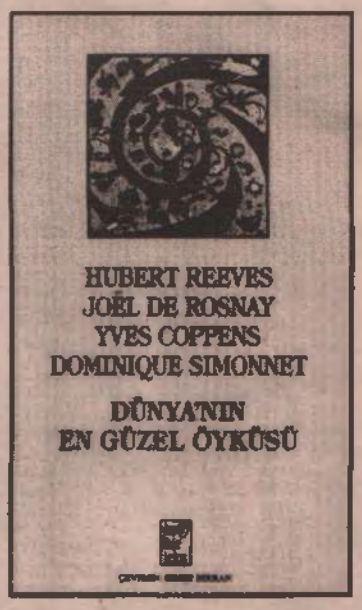

Nereden geliyoruz? Neyiz? Nereye gidiyoruz? İşte sorulmaya değer gerçek sorular. Herkes kendince yanıt aradı bunlara: Kimi bir yıldızın göz kırpışında, kimi bir kadının bakışlarında, ya da bir bebeğin gülücüklerinde...

Niçin yaşıyoruz? Neden dünya var? Neden buradayız?.. Şimdiye kadar yalnızca din, iman ve inanç çözüm önerebiliyordu bu soruna. Günümüzde artık bilim de bir görüş oluşturmuş bulunuyor. Bu belki de yüzyılımızın en büyük kazanımı: Bilimin elinde artık kökenlerimizin eksiksiz bir öyküsü var. Bilim, dünyanın tüm tarihini yeniden kurmayı başardı.

16 milyar yıldan bu yana sürüp gelen ve evreni, yaşamı ve insanı uzun bir destanın bölümleri gibi birbirine bağlayan büyük serüveni, kendi alanlarında 'en büyük'ler arasında yer alan üç bilimadamı, kanıtlarıyla anlatıyor bize.

telos yayıncılık

İstiklâl Caddesi, İmam Adnan Sokak, No: 2, Kat: 3, 80060 Beyoğlu · İstanbul
Telefon: (0212) 249 24 80 • Faks: (0212) 249 25 48
Dağıtım: Yön Dağıtım, Telefon: (0212) 511 79 16 • Faks: (0212) 511 06 26

Anadolu Aleviliğinin bugününe Ahi'liğin etkileri

Nejat BİRDOĞAN

Anadolu Aleviliğini yönetim bakımından "dedeliler, babalılar ve dede-babalılar" diye üçe ayırmak olasıdır. Ocaklar dediğimiz kimi kuruluşların yöneticileri "dede" adını taşımakta, gerek kendi anlatımlarına, gerekse ellerindeki kimi fermanlara göre Peygamber'in kızı **Fatma**'dan doğan **Hüseyin** soyundan gelmektedirler. (Konu Anadolu Aleviliği için geçerlidir. Bu nedenle Hasan soyunu katmadık. Gözlemlerimize göre Anadolu dedeleri içerisinde "şerif" yani Hasan soyundan gelenler yoktur.) Babalı Aleviler (Bektaşiler'in köy kesimi) ise gene soy güden Hacı Bektaş oğullarınca (Çelebiler) ve **Hacı Bektaş**'ın görevlendirdiği kimi arda (halife) larca (**Kızıl Deli, Otman Baba, Kaygusuz Sultan, Sarı Saltuk** vb.) yönetilir. Bu ikinci arda'lılarda "baba" olmak seçimledir. Üçüncü kesim "dedebaba" lılar kesimidir. Bunlar kent Bektaşilerdir. Talipler de mürşitler de soy gütme bilmezler. Ehil olma ve istekli olma ana koşuldur.

Aleviliğin törenleri hemen hemen her yerde "cem" denilen (erkan, tarik, sofiyan süreği, ayin vb. gibi adlar da kullanılır) toplantılarla yürütülür. Bu törenlerde birbirine benzemeyen rit'ler bulunabilir. İçki, kadının ceme alınmaması, samahın türü, yol kardeşliği, ezginin gidişi vb. her yerde birbirine benzemez. Konuya etki eden kökenler değişiktir çünkü. Söz gelimi, Dersim bölgesinin kökenlerindeki kimi etki odakları Trakya'da bulunmayabilir. Şaman etkisi Tahtacılarda olduğu kadar Pazarcık'ta yoktur. Durum böyle olunca Aleviliğin kökenlerine bakmak gerekecektir. Bugünkü konumuz, bu kökenlerden birisi olan Ahi'liktir. Ahi'lik büyük oranda at başı gittiği Aleviliğe etki etmiş, daha sonraları ise silinerek Alevilik içinde erimeye yüz tutmuştur.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN KURULMASINDA AHİLERİN ROLÜ

Anadolu Aleviliği yukarıda da sunduğumuz gibi yönetim biçimlerine göre kentlerde ve köylerde olmak üzere iki coğrafyada yürümüştür. Kent Aleviliği, Bektaşilik adı altında dede-baba'larca yönetilmiş, bu dal, dil ve sanat olarak kentin, daha doğrusu saray çevresinin etkisini taşımıştır. Bundan dolayı dil, ağdalı bir Osmanlıca'nın divan yazını etkisinden kurtulamamış, bu alanda yararlı görüntü çizememiştir. Müzik ise Alaturka Türk Musikisi'nin örneklerini vermiştir. Ara sıra görülen halk müziği parçaları bu yozlaşmayı önleyememiştir. Köy Aleviliği yıllar yılı Ahilikle iç içe yaşamış, bu iki halk dalı birbirlerinin eylem alanına girmemişlerdir. Söz gelimi köylerdeki zanaat kollarına Ahilik karışmamış, kentlerde ise Alevilik zanaata girmemiştir. Bağ, bahçe, sulama alanında kent Ahiliği ancak kent varoşlarına yürümüş, köylerde bu iş Aleviliğe bırakılmıştır. Konuya ayrıntılarıyla girersek,

Türklerin Osmanlı Devletini kurmak için kendilerine gereken güçleri nereden bulduklarını göstermesi bakımından **Fuat Köprülü**'ye baş vurmak gerekir: Osmanlı İmparatorluğunun kurulmakta olduğu dönemde Anadolu'daki uç beylikleri uygar yaşamın kaynağı olan Türk ve İslam dünyasının her yanından gelen Selçuklu ve İlhami (Kuran, Hadis, Fıkıhtan daha çok bir ilham sonucu doğan yapıtlara daha önem veren bir mezhep. **Köprülü**, Horasan, İran kökenli bu mezheple Derviş'leri amaçlamaktadır.) ileri gelenlerine mensup kişiler, kimi tarikatların temsilcileri, İslam misyonerleri diyebileceğimiz dervişler. Bunlar arasında *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*'nde Gaziyan-ı Rum, öbür tarihlerde ise alp olarak ve bir din propagandası biçimine bürünen misyoner Türk dervişlerinin telkinleri ordularla birlikte, belki de ordulardan önce fetihlere çıkmış ve her yanı ruhça fethetmiştir.

Söz konusu edilecek olay, ıssız ve boş yerlerde bu Orta Asya'lı göçmenlerce kurulan bir tür Türk manastırları olan zaviyelerle yeni bir ülkeye gelip yerleşen Türk dervişleridir. Müslüman-mistik yolakların oluşmasında Türk-Moğol Şamanlığının etkileri olduğunu ve sonuçta Anadolu'ya, Orta Asya'dan gelen akınlarla birlikte yeni bir kesim dinsel eğilim ve törenlerini de getirdiler. Bu gelenlerin içerisinde girişimci boy beyleri, hanedan kurmuş kişilikler de vardı. Siyasal etkilerini padişahların hizmetinde kullanan, verdikleri öğütlerle padişahları uyaran kimi Şeyhleri de saymamız gerekir (**Ömer Lütfü Barkan**-Kolonizatör Türk Dervişleri).

Osman Gazi. Kayınbabası Şeyh Edebali Ahi idi.

"**Orhan**, Bursa fethine giderken babasının önünde yer öpüp itaat gösterdi. Ve yine **Köse Mihalı** ve **Turgut Alp**'ı **Orhan Gazi**'ye yoldaş kodu. Ve anda bir aziz vardı. Ana **Şeyh Mahmut** Derler idi. Anınla **Edebali** didikleri bir azizin bir karındaşı var idi. **Ahi Şemseddin** dirler idi. Anın oğlu **Ahi Hüseyin**'i **Orhan Gazi** atasından isteyip **Osman Gazi** dahi verdi. Ve bilece gönderdi." (Neşri Tarihi s.38).

Bursa'nın alınmasından (m.1326) sonra Belh, Buhara ve Horasan yönlerinden nice erenlerin gelip yurt tutması da anlamlıdır. Bursa'da türbesi olanlardan **Şeyh Abdal Murad**, Horasan erenidir. **Abdal Musa**, Yesevi fukarasındandır; **Hacı Bektaş** ile Rum'a gelmiştir. **Emir Sultan**, Hüseyni kökenlidir; Buharalıdır. **Geyikli Baba**'nın **Orhan Gazi**'den İnegöl yöresindeki dervişlerine yurt istemesi ilginçtir. Bu dervişlerin tümü **Baba İlyas** müridlerinden ve **Seyyid Ebu Elvan** yolağındandırlar.

İlk Osmanlı padişahları bu Ahi ileri gelenlerine örgütlenmede büyük görevler yüklediklerinden dolayı çok değer vermişlerdir. Dönemden kalan kayıtlarda, Gelibolu'da **Hacı İzzeddin** adlı birisi **Hüdâvendigâr**'ın (**I. Murad**) başı sadakası olarak Ümid Viranını ve Kavak'taki bağının yanındaki çiftliğini Kavak Ahisi'ne vakfetmiştir. **Ömer Lütfü Barkan**, bu Kavak Ahisi tamlamasından yola çıkarak her köy ve kasabada bir Ahi reisi bulunduğunu söyler. (**Ömer Lütfü Barkan**-agy) Daha sonraki tarihlerde Anadolu'da hemen tüm orta ve batı kesimlerinde bu Ahi zaviyelerini görmekteyiz. (Geniş bilgi için bkz. agy) Öbür yandan Rumeli'ne ilk Osmanlı padişahlarıyla birlikte geçen ve fetihleri yapan kimi dervişlere de deyinmek gerekmektedir. Bu konuda elde epeyce belge vardır. "Dimetoka kazasında medfun Es-seyyid Ali namı diğer **Kızıl Sultan** (Kızıl Delü), diyar-ı Rumeli şeref-i İslamla müşerref oldukta bile geçüp zikrolan köylere h. 804 tarihli bir mülkname ile mutasarrıf bulunmaktadır. O tarihten beri **Kızıl Deli**, oğullarının tasarruflarında olan Tatar Viranı..."(agy s.293) Böylece bir yandan ahiler zaviyeler kurarken öbür yandan da Bektaşi şeyhleri aynı zamanda hizmetleri beğenilen güvenlik güçleri gibi dağbaşlarında güveni sağlayan yetenekli kişiler olarak görünmeye başlamışlardı. Nitekim, daha sonra birçok vakıflara sahip büyük bir dergah biçimine dönüşecek olan Varna'ya bağlı Kaligra kalesi içerisindeki Sarı Saltık Baba Türbesi dervişleri de işledikleri bağ, bahçe, tarla ürünlerinin bir kesimini Sipahiye ve Padişaha verdikten başka geri kalanı bu zaviyede gelip geçene yedirmektedirler. Osmanlı padişah buyruklarında bu "gelip geçeni yedirip içirme" tüm vakıf belgelerinde bulunmaktadır. "Bu dervişlerin yalnız 'mevat'tan, 'kafiri kör'den toprak açıp taşını budadığını arıdıp bağ ve bahçe yetiştirmekle kalmayıp, gayet iyi cins meyve ağaçları, limon, portakal ve gül bahçeleri yetiştiren mahir bağçıvanlar, değirmen arğı ve binası inşa eden, kuyu kazıp su çıkaran, araziyi sulamasını bilen muktedir mühendisler oldukları da anlaşılmaktadır."(**Barkan**, agy).

Osmanlı yönetimi, böylece tüm su geçelerini, tuzlaları, dağ başlarını, gümrük yollarını, kıyıları bu tür Ahi ve Bektaşi zaviyelerine teslim ederek devleti öncelikle güvenceye alıyordu. Bir örnek olmak üzere Kanuni dönemindeki Anadolu tahrir (tapu) kayıtlarına başvuracağız.

Anadulu'da 623, Karaman'da 272, Rum'da 205, Diyarbakır'da 14, Dülkadir'de 57, Paşa Livası'nda 67, Silistre'de 20, Çimen'de 4 olmak üzere toplam 1262 Ahi ve Bektaşi zaviyesi kurulmuş ve görevlenmiş olmaktadır.

Burada ilgimizi çeken bir görünüm daha var. Kimi zaviye kurucularını (Defter-i Hakani kayıtları 63,74, 32, 81) **Kız Bacı, Ahi Ana, Sakari Hatun, Hacı Fatma** gibi kimi zaviye şeyhlerinin kadınlar olduğudur. Daha sonraki tarihlerde ise (Kütahya kayıtları) **Hacı Bacı, Hundi Hacı Hatun, Sume Bacı** ve **Bâkire Hatun** gibi gene kadın başkanlar görülmektedir. Bugün için Anadolu'da Ahi örgütü kalmamakla birlikte kimi

☞

ya alperen olarak adlanan ve daha İslamlıktan önce bütün Türk dünyasında var olan eski ve geniş bir örgüt vardı. Gerçekten, **Osman Gazi**'nin arkadaşları arasında Alp adını taşıyan bir kişinin varlığı ilgi çeker. Bunlardan İslam olduktan sonra kente yerleşenlerde "Gazi" adını taşıyanlar çoğalmıştır. Yine *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*'nde Ahiyan-ı Rum topluluğu da anılmaktadır.

Salt büyük kentlerde ve burjuvalar içerisinde değil köylerde de özellikle Ahi örgütünün Anadolu'daki etkinliklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında büyük rol oynamış olduğunu söylemek gerekir. **Köprülü**, **Osman Gazi**'nin kayınbabası **Şeyh Edebali** ve silah arkadaşlarından bir çoğunun, giderek **Orhan**'ın kardeşi **Alâattin**'in bu tarikattan olduğunu, ilk piyade askeri üniformasının ve Yeniçeri asker başlığının Ahilerden alındığını söyler. (**Köprülü**, Les origines de l'Empire Ottoman ayrıca gene **Köprülü**'nün Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri kaynaklarına bkz.)

Daha ileri giderek diyebiliriz ki: Kimi kanıtlara göre Ortaçağ Hıristiyan hukukuna karşı yeni bir sosyal düzen ve adalet anlayışı taşıyan ve gizlerle dolu

köy Alevilerinde (söz gelimi, sıraçlarda **Anşa Bacı**, Afyon-Emirdağ Hüseynilerinde **Zöhre Ana**, geçen yüzyılda Argıvan'da **Hatun Ana** adlı) ocak başkanlarının kadın olduklarını bilmekteyiz.

AHİ ÖRGÜTLENMESİNDEKİ ÇÖZÜLÜŞÜN NEDENLERİ

Gerek Anadolu'da gerekse Ahi ve Alevi-Bektaşi örgütlerinin görüldüğü Balkanlarda zamanla bu Ahi örgütlerinin azalmaya yüz tuttuğunu ve giderek kayboldukların görmekteyiz. Oysa ki ilk dönemlere bakıldığında Ahi örgütlerinin daha çok sayıda olduğu hemen beliriyor. Söz gelimi Konya'yı Moğollara karşı koruyan sayısız Ahi'ye karşın belki de bir tek Bektaşi olmadığı kesindir. Bunu nedenini Bektaşiliğin (**Hacı Bektaş**'ın hayatta olmasına karşın) henüz kurulmadığında aramalıyız. **Baba İshak** olayı henüz unutulmamışken göçebe Oğuzlarının gizlenmeleri de bu yokluğu açıklar. Gerçi bu Moğollara karşı koymalarından dolayı artık ahilerin de izlendiklerini görmekteyiz.

Kent yaşamının bu düzenleyici esnaf örgütü ne oldu da yavaş yavaş silinmeye yüz tuttu? Bu sorunun yanıtını Osmanlı devletinin giderek bozulmasında ve otorite boşluğunda arayacağız. Devletinin koruyamadığı sanatçı sınıfları kendi düzenlerini kendileri koruyunca, söz gelimi, Bursa ipek imalathaneleri Ahi üyelerince değil de Yeniçeri zorbalarınca işletilmeye başlandığından sonra bu iki sınıfın çekişmeleri kaçınılmaz olacaktı. Bu tür nedenler çoğalınca kentlerdeki göz önünde bulunan Ahiler göz önünden kaybolmak gereğini duydular ve tarihin her alanında başka İslam ya da Hıristiyan protestanların yaptıkları gibi kendilerine en yakın örgüt olan Aleviliğin içerisinde yer bulup belki de eridiler.

Ne idi onları Aleviliğin içerisine atan nedenler?

AHİLİĞİN KÖKLERİ

Bu sorunun yanıtı Ahilik ve Alevilik ilişkilerinin içerisinde yatar. Kuran'da Feta sözcüğü (çoğulu Fityan) ahlaki gözönüne alınmadan sadece geç adam anlamına gelir. Arap şiirinde ise şair, bu sözcüğüyle ideal olarak betimlediği "soylu ve tam anlamıyla insan"ı amaçlar. Biz burada sanırız ki Anadolu Alevi tasavvufunun "İnsan-ı Kamil" tipini görmekteyiz. Arap şiirine göre Feta'ya birisi yiğitlik, öbürü de konukseverlik ve el açıklığı gerekirdi. Anadolu Aleviliğinde İnsan-ı Kamil olmanın koşulu ele, dile, bele bağlı olmak, mürşide bağlanmak ve aşkla dolu bir gönül taşımaktır. Bunları taşıyan kişi Alevilikte örneğine ulaşır ki bu örnek **Hz. Ali**'dir. Feta'da yiğitlik de **Ali Bin Ebi Talip** gibi olmalıdır. Feta'ların son amacı insan övgüsüdür. Anadolu Alevisi de insan övgüsünü temel alır. Bu nedenle Arap sufilerinin Tanrı övgüsünden ayrılırlar.

Fütüvvet (Arapça'da ahilik)'in köklerini daha çok eski, Araplarca fethedilen öbür kültür ülkelerinde aramak gerekir. Bütün fütüvve zincirlerinin kendisine bağlandığı **Selman-ı Farisi**, Anadolu Alevilerinde de **Selmanpâk** adıyla hem ulu bir kişi, hem de Alevi törenlerinin 'tığbent bağlayan' bir simgesidir. Fütüvvetin genel örgütünün kuruluşu çizelgesinde tüm birlik üyeleri "Beyt" sözcüğünün birbirini çağrıştırdığını söyleyebiliriz.

Arap fütüvvet'i Anadolu'ya esnaflıkla birleşerek geldi. Türkiye'de, özellikle

Fütüvvette kemer bağlanırken elinin haramdan, dilinin gıybetten, iftiradan, gözünün görmediğinden, görse bile söylenmesinden, duymadığının veya duyduğunun aktarılmasından yasaklanması telkin edilir. Mani dininden geçen bu özelliklerin aynen Alevilikte de el, dil, bel sahipliği olarak var olduğunu söyleyelim.

Selçuklu Anadolusu'nda kentlerin sanat adamlarının "Ahi" sözcüğü ile adlandırılmasından sonra olayın kökeni üzerindeki çekişmeler de başladı. Türklerde AKI sözcüğünün cömert, eli açık anlamlarına gelmesi gerçekten bu özellik taşıyan Ahileri bu kökenden görmeye yetti. Arapça "Eh, Ah" kardeş sözcüğünden türeme benimsenmedi. Konumuz bu olmadığından tartışmalara girecek değiliz. Ancak, Ahiliğin iyice örgütlendiği dönemlerde ortaya çıkan "kavli-gönül veren, söz veren" Ahilerle, Aleviliğin ikrar veren canları arasında yakın bağıntı vardır. Ahiliğin seyfi kolu, sanırız ki ilk dönem Anadolu erenlerinin, Rum erenleri-

Hacı Bektaşi Veli ve Balım Sultan.

nin ve tahta kılıçlı Oğuz erenlerinin bir başka görüntüleridir.

Taeschner'e göre 1361 de Ankara'yı Ahilerin yardımı ile alan **I. Murad** 1366 tarihli bir vakfiyyeden anlaşıldığına göre Ahi birliklerine katılmıştır. Ahilerin hakkındaki bilgiler bundan sonra yavaş yavaş kayboluyor. Her halde Ahilik kurumunun gizlerle dolu içeriği merkezden yönetilen Osmanlı memurlar devleti çerçevesine sığamamıştır. İster, doğal bir erime, ister memurluk kurumunun zararlarına çalışan tutumlarıyla eski biçimini yitirmiştir. Bu kurum, bir yandan dervişlik durumuna, özellikle Bektaşilik yolağına ve bir yandan da lonca kurumuna sığınmıştır.

AHİLİK-ALEVİLİK ETKİLEŞİMLERİ

Var olan fütüvvetnâmeler, incelemeler gösteriyor ki Ahiliğe katılmak isteyen acemi çırağın (nazil) yola katılırken kendisine öncelikle bir yol atası bulması gerekir. Bu, Alevilikteki "rehber"in karşılığıdır. Sanırız ki Ahilikten Aleviliğe geçmedir. Gene, fütüvvet yolunda ilerlerken kendisinden daha kıdemli olan nazil'ler arasından iki de yol kardaşı seçecektir. Bu olay da Aleviliğin bir kesimine "musahip-yol kardaşı" olarak geçmiştir. Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nden anladığımıza göre Bektaşiliğin ilk dönemlerinde, daha doğrusu **Hacı Bektaş** döneminde bugünkü biçimi ile bir giriş töreni yoktu. Bu dönemde **Hz. Hünkar**'ın el verdiği kişileri önünde ihtırarak, başını, sakalını, kaşlarını, bıyığını kestirip çar-darb etmesi, başını tekbirleyerek bir papakla örtmesi yetiyordu. Oysa ki o dönemlere Ahilikte tam anlamıyla olmasa bile bugünküne benzer ya da izler taşıyan törenlerin yapıldığı sanılmaktadır. Horasan'dan Anadolu'ya gelen bu Ahi kuruluşlarının yol kardeşliği olayının tek biçimi ile (bir kardeş) Gazilere geçtiğini, gazaya giden bu erenlerin çoluk çocuklarını yol kardeşlerine emanet ettiği bilinmektedir. Bektaşilerin yol kardeşliği kurumunun bu amaçla alındığını da görüşlerden uzak tutmamak gerekir.

Ahi kuruluşlarına Debbağ örgütlerinin egemenlik etmesi **Ahi Evren**'in ortaya çıkışından sonradır. Özellikle esnaf loncaları üzerindeki ilk Ahi geleneklerini ve etkilerini sanırız ki debbağlar kurmuşlardır. Kırşehir'de **Ahi Evren**'in soyundan gelen Ahi Baba olarak adlanan ve Osmanlılardaki tüm debbağ loncalarının başı sayılan kişi bir tekkede otururdu. Bu kişinin başkanlığı yalnız Türk illerinde etkili idi. Bu kişinin sözü Kırım'da, Bosna'da vb. tanınıyor ama Arap illerinde tanınmıyordu. Bu kişi her yıl ya kendi ya da vekili kanalıyla bağlı illeri dolaşır kuşak kuşanma törenlerini yürütürdü. Karşılığında da bir tür aylık veya yıllık alırdı. Bu olay da Anadolu Aleviliği'nde dedelerin her yıl törenleri yürütmek, anlaşmazlıkları gidermek için dolaştığı ve karşılığında hakullah (şeydullah, çıralık) aldığı rit'ini çağrıştırmaktadır.

Sözünü ettiğimiz Kırşehir'deki, kökeni **Ahi Evren**'e kadar dayanan tekkenin bir Bektaşi tekkesi olarak yakın zamana değin var olmasıdır.

Aleviliğin şeriatçı ulema sınıfı tarafından pek iyi gözle görülmeyişi fütüvvet örgütünün geçmişten getirdiği kimi inançların da gene ulemaca benimsenmeyişine benziyor. Bu benimsemeyiş kimi dönemlerde ağır saldırılara uğramıştır. 16. yüzyıl başlarındaki Türk Lonca örgütü metinlerinde anlatılan kimi Şii eğilimleri 17. yüzyıl başlarındaki **Belgratlı Münir** adlı bir bilgin şeyhi bu tür saldırılara karşı bir reddiye yazmaya yöneltmiştir (**Franz Taeschner**-İslamda Fütüvvet Teşkilatı).

Fütüvvetnâmelere göre (hepsindeki ortak noktalar) fütüvvet yalnız **Muhammed**'e gelmiştir. Ondan **Hz. Ali**'ye geçmiştir. "Ya Ali! Musa'ya Harun ne menzilde ise sen de bana o menzildesin." demiştir. Gene aynı zamanda **Hz. Ali** için "Lâ feta illa Ali, lâ seyfa illâ Zülfikar" demiştir. Her iki hadis de bugün tüm canlılığı ile Anadolu Alevi ve Bektaşilerinde yaşamaktadır.

Ali, onyedi kişinin belini bağlamıştır. Bunlara "onyedi kemerbest" denir. Bunların başında "Selman-ı Farisi" gelmektedir. **Selman** da **Ali**'nin buyruğu ile öbürlerinin belini bağlamıştır ki bu motifler de Alevilere geçmiştir.

Fütüvvette kemer bağlanırken elinin haramdan, dilinin gıybetten, iftiradan, gözünün görmediğinden, görse bile söylenmesinden, duymadığının veya duyduğunun aktarılmasından yasaklanması telkin edilir. Mani dininden geçen bu özelliklerin aynen Alevilikte de el, dil, bel sahipliği olarak var olduğunu söyleyelim.

Başta fütüvvette yok iken sonradan eklenen teslim ve pelhenk taşları da Şamanlıktan Bektaşiliğe, Bektaşilikten de Ahiliğe geçmiştir.

Özellikle Bektaşilikte kutsal olan hırka rit'i fütüvvetten geçmedir. Fütüvvette yol kardeşliğinden söz etmiştik. Ayrıca bütün fütüvvet yolundakilerin kardeşliği de Trakya köy Bektaşiliğinde vardır. Bütün canlar kardeştir. Ayrıca bir kişi ile sınırlamaya gerek yoktur derler.

Bir fütüvvetnâme'de **İmam Hasan**'ın zehirlendiğinde **İmam Hüseyin** gelip bunu kim yaptı diye sorduğunu, ağabeysinin "böyle bir zamanda bile sırrı açıklamam doğru olmaz" dediğini öğreniyoruz. Bu sırrı açıklamayış tüm canlılığı ile bugünkü Alevilerde bile yaşamaktadır(bkz. **Gölpınarlı**-İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı). **Seyyid Hüseyn**'in fütüvvetnâmesinde Peygamber'in Veda Hacc'ından gelirken Gadir-i Hum'da "Men küntü mevlâhufe Aliyyen mevlâhu" (Ben kimin velisi isem kuşku yok ki Ali de onun velisidir) dediği yazılıdır. Bu söz de Alevilerce musahipliğin temeli olarak kimi bölgelerde söylenmektedir. Gene aynı fütüvvetnâmede İmam Mehdi için Sahib'ül Zaman unvanı geçer ki bu da Alevilerde yaşamaktadır.

Tüm fütüvvetnâmelerde "Şehadet", Tanrıdan başka tanrı yoktur ve Muhammed onun elçisidir. Ali, onun velisidir, denir. Bu Alevilerde de aynen böyledir.

Fütüvvetnâmelerde okunan düvazdeh-İmam'lar Alevilerde de vardır. Örnek olarak **Şeyh Hüseyin**'in (**Gaybi Oğlu**) fütüvvetnâmesinde geçen,

Ya İlâhi! Sen mübarek kıl Peygamber hakkı çün/ Fahr-ı âlem sahib-i mihrab ü minber hakkı çün/ Dört Muhammet izzetiyçün, dört Ali'nin hürmeti/ Hem Hüseyin, iki Hasan Kazım ü Cafer hakkı çün

dörtlüğünü alıyoruz. Bu dörtlük dede-babalı Bektaşilerde aynen okunmaktadır.

Ahi törenlerinde var olan pir tutma olayında nakip, pir tutmak isteyenin elinden tutup mahfil (toplantı yeri) kapısında icazet tercemanını (onay tercümesini) okur. İçeri girdikten sonra önce "şeriat erenlerine", sonra "tarikat edenlerine" daha sonra şedd (fütüvvet kuruluşlarında, bir kimsenin kendini tarikata, ahiliğe verdiğini, ona bağlandığını göstermek için sarıldığı kuşak) ve ahid ehline ve daha sonra da mürüvvet ve kerem ıslarına selâm verir. İlk iki toplum yani şeriat ve tarikat erenleri daha sonra marifet ve hakikat erenlerini yanlarına alarak Alevilikte aynen vardır.

Fütüvvette yer bulan kimi inançlar, söz gelimi Hurufi etkili kimi inançlar Alevilikte de vardır.

Şem-i tevfiyk-i hidayettir yüzün/ Sûret-i Hak'tan işarettir yüzün/ Ehl-i tevhide beşarettir yüzün/ Hacc u ihram u

ziyârettir yüzün

dörtlüğü **İmadeddin Nesimi**'nin olup her iki yol mensuplarınca da okunur. (**Gölpınarlı** agy)

"Bektaşilikteki tığbent, düğümlerine ve bağlanışındaki nedenlere varıncaya değin doğrudan doğruya fütüvvet ehlindeki şedd'den başka bir şey değildir. Aynı zamanda Bektaşilikteki ikrar veya nasip verme erkânındaki törenden sonra veya önce meydanın süpürülmesi, eşik ve kabul duaları, tâlibi, mürşide salâvat vererek teslim, mürşidin tâlibin sağ elini başparmaklar kalkık ve içleri birbirine dokunur olarak tutması biat (bir kimsenin egemenliğini tanıma) âyetinin okunması (s.18, â.10), tövbe, oniki elma salavat ve adlarının birer birer anılması, şehadet getirilmesi, telkin ve bu telkindeki "şeriatta üstüvar ol..." sözlerinin bulunması nasip verilirken, sol dizin yere konması, nasipten sonraki şerbet tümü ile fütüvvet erkânından alınmıştır. Kalenderilikten geçen traş erkânı, halifeye tuğ, çerağve alem verilmesi ve hırka ile tennûre (Mevlevi dervişlerinin giydiği kolsuz, yakasız, yırtmaçlı, beli kırmalı uzun ve geniş giysi) de herhalde Bektaşilikten fütüvvete geçen şeylerdir." (Gölpınarlı agy)

Ahi kıyafeti.

HACI BEKTAŞ AHİ EVREN YAKINLIĞI

Bektaşi ve çoğu Alevilerin kutsal kitabı olan Hacı Bektaş Velâyetnamesi'nde Hacı Bektaş'ın en yakın dostu Ahi Evren'dir. Giderek bu iki eren üzerindeki olay kaynaşması bu iki erenin kendi yollarına kutub olmalarından önce bu iki yolun yani Alevilikle Ahiliğin daha Babailer döneminde yakınlaştığını göstermektedir. Ali Emiri kitaplığının Türkçe yazmaları arasında 1009 nolu fütüvvetnâmede bu birlik iyice belirir: "Eğer deseler ki pirin sana, safa nazar ettiğinde elin kanda idi? Başın kanda idi ? Cevap: Elim başımda, başım elimde idi. cümleleriyle "Eğer deseler dokuzyüzdoksandokuz pirin piri kimdir? Cevap De ki "El Hac Bektaş Veli'dir. "Ya Hacı Bektaş'ın piri kimdir? Cevap Hazreti Ali'dir. Eğer deseler Hazreti Ali zamanında Hacı Bektaş yoğ idi. Cevap: Onların usulüdür. Ne gâibdir ne hazır. Hazreti Ali gibi bir erdir." (64 a. b.) Bu bölüm bile fütüvvet erleriyle Bektaşilerin ne denli kaynaştıklarını gösterir. Gene aynı kitaplıkta 898 no.lu fütüvvetnâmede ise "saka"lardan söz ederken "Üstadların kisbeti Hacı Bektaş Veli'den kaldı. Sakaların kisbeti Ali' (v. k) den kaldı." sözleri bu yakınlığı gösterir.

Burgâzi fütüvvetnâmesinde yedi sayısının ayrı bir kutsallığı vardır. Fütüvveti yedi harften oluşmaktadır. Bunlarda sırasıyla sıdk, safâ, emanet, çekinmek, anlamındaki takva, beşincisi kerem, mürüvvet ve hayâ anlamına gelenlerdir. Yedi sayısı özellikle Bâtıni'likten Aleviliğe geçen İsmaili inancına simge olan bir sayıdır. Trakya bölgesinin Otman Babalılar yedi İmam, yedi samah, yedi hizmet vb. hep yedi sayısına bağlıdırlar. Ebû Müslim de hem Aleviliğin hem de fütüvvetin kutsal kişilerinden birisidir.

Fütüvvetnâmelerin en ılımlılarından (**Gölpınarlı**'nın deyimi ile Sünni karakter taşıyanlarından) bile Ebubekir, Ömer ve Osman adlarını göremeyiz. Bu da tevellâ, teberrâ olgusunun Alevilikten fütüvvete geçtiğini gösterir.

Fütüvvetnâme Sahibi Şeyh Seyyid Hüseyn'in (bkz. **Gölpınarlı-Şeyh Seyyid Hüseyn'in fütüvvetnâmesi**) Alevilerin kutsal kitaplarından "Hutbe't-ül Beyan" şerhi var. Bu kitabın başında,

Fütüvvetnâme-i Şahı Velâyet/ Balım Sultan kılup dâim şehadet

yazılmaktadır. Balım Sultan'ın (1501-1519) bu kitaba önem verdiğini göstermektedir. Aynı mecmuada Makalât'tan sonra var olan fütüvvetnâme'de Balım Sultan'ın adının ayrıca geçmesi de birliği pekiştirerek göstermektedir.

Şah Tahmasp döneminde (1575-76) Bisâti adlı birisi eliyle yazılan ve Alevilerce "Büyük Buyruk" diye anılan kitapta (asıl adı Menakıb'ül Esrar Behçet'ül Ahrar) fütüvvetten ve ondan Aleviliğe geçen yukarıdaki ögelerden söz edilir. Bu kitapta Ali, Selman, Kamber ve Cafer-i Tayyar'a bel bağlatır. Onun buyruğu ile de Selman ondört kişinin belini bağlar. Aslında konunun büyük geliştiricisi ve devletçe koruyucu Nasır Li-din Allah'da İmamiye mezhebini kabul etmişti.

Şunu peşin söylemekte yarar var ki **Şah İsmail Hatai** döneminde İran'ın Fars kökenli halkını da kazanmak için politik amaçlarla Oniki İmama bağlanan bugünkü Anadolu Aleviliğinin aslında Oniki İmam kültü ile ilgisi yoktur. Söz gelimi: Zerdüştlükteki kimi motifler, bu arada ateş çevresinde dönmek, ateşi kutsallamak, dinsel törenlerde sözlü ezgiler hep sonradan İslâm giysisine büründürülmüştür. Bunların Aleviliğe ve fütüvvete İslam etkisi ile girdiğini söylemek yanlış olur. Birbirlerinden etkilenmeler gene Türk, Fars ve Zerdüşt kökenlidir. Helva, Zerdüşt kökenlidir. Oradan Aleviliğe geçmiş, Alevilikten de Fütüvvete girmiştir.

Kimi fütüvvetnâmelerde Hacı Bektaş'ın adı doğrudan doğruya dualarda geçer. Ahilerin bir ara savaşçı ve ihtilalci bir görünüm kazanmaları onların başıbozuk oldukları anlamına gelmez. Tersine Ahiler, halk yanlısı ve feodal soyluluklarıyla tanınmış kimseleri iş başına getirmişlerdir. Bu tür lonca yöneticileri kendi çaplarında yerli ve otomatik vali gücünde kimseler idiler. Osmanlıların son dönemlerine değin Osmanlı kentlerine gönderdikleri saray valilerine yardımcı olsun ve vergi toplasın diye yerli "Alişan" ların yardımını kabul etmeleri hep bu eski alışkanlığın izleridir.

Ahilerin yılın belirli günlerinde verdikleri büyük şölenler ise olduğu gibi (kimi günlerin değişmesi dışında) aynen Alevilerde de vardı. Bu, dünyasal işlerle ilgili Ahi sınıfının mistik yönleri de vardı: Söz gelimi, **Ahi Evren**, Kırşehir'de bulunduğu sıralarda Mekke'de kılınan namazları yönetmektedir. Konuya benzer bir motif **Hasan Dede**'nin Kâbe'yi bugünkü Hasan Dede kasabasına getirmesinde buluruz. Bu, ruhun bedenden ayrılıp başka iklimlere gidişi Şamanizmden kalmadır. Alevi ve Bektaşilerde dervişlerin barınaklarına zaviye deniyordu. Bu sözcük Ahi barınaklarında da aynen kullanılıyordu.

Hacı Bektaş ve **Ahi Evren** her ikisi de doğmatik değil akılcı idiler. Bu özellik her ikisine de (belki okul, belki yol) öğretmenleri olan **Fahreddin Râzi**'den kalmıştı.

KAYNAKLAR

1) Şeyh Seyyid Gaybi oğlu Şeyh Seyyit Hüseyin'in Fütüvvetnâme'si.
2) Yahya İbn-i Halil İbn-i Çuban Feta'l Burgazi'nin Fütüvvetnâme'si.
3) Abdülbaki Gölpınarlı, İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı.
4) Abdülbaki Gölpınarlı, Fütüvvetname-i Sultani ve Fütüvvet hakkında notlar.
5) Franz Taeschner, İslam Ortaçağında Futuvva.
6) Franz Taeschner, İslamda Fütüvvet Teşkilatı.
7) Neşet Çağatay, Bir Türk Kurumu Olan Ahilik.
8) Refik Soykut, Orta Yol Ahilik.
9) Lütfi İkiz-Yaşar Çalışkan, Kültür Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik.
10) Merih Baran, Ahi Emir Ahmad.
11) Cemal Anadol, Türk İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetna.
12) Dr. Halime Doğru, Ahiler ve Ahi Zaviyeleri.
13) Doç. Dr. Mehmet Şeker, İbni Batuta'ya Göre Anadolu da Ahilik.
14) Mikail Bayram, Ahilik.
15) Ömer Lütfü Barkan, Kolonizatör Türk Dervişleri.
16) Vakıflar
17) Valter Ruben, Kırşehirin Sanat Abideleri.
18) Valter Ruben, Anadolunun Yerleşme Tarihi.

TARANTA BABU
Kültür ve Sanat Merkezi

Bağlama Kursu
İlk Çalışma 5 Ekim 1996 Saat:11.00

●

Gitar Kursu
Tek Kişilik Özel Dersler
İlk Çalışma 6 Ekim 1996 Saat:11.00

●

Kayıtlar Devam Ediyor

Lamartin Cad. 11/5 Taksim
Tel:(0212) 235 28 59

Baküs'ün esirleri

İsmail DURNA

1996 Mayıs'ında, tiyatro eğitimi alan farklı ülkelerden çok sayıda öğrenci ve öğretim elemanı MÖ 3. yüzyılın Dionysos şenliklerini anımsatan bir gösteri yaptılar. Tiyatronun atasını mumlar yakarak andılar. İzmir'e 55 km uzaklıktaki antik liman kenti Teos'un içinde yer alan Dionysos tapınağı her yıl bu tür şenliklere sahne olacağa benziyor. Teos, sadece tiyatronun doğduğu yer olarak değil, aynı zamanda şarap ve coşkunun tanrısı Dionysos'un kenti olarak da biliniyor (1).

Mitolojiye göre hikaye şöyledir: Zeus, Kadmos'un kızı Selene'ye aşık olur. Zeus'un karısı olan evlilik tanrıçası Hera tarafından aklı çelinen Selene, Zeus'tan Hera'ya yaptığı gibi kendisine de kur yapmasını ister. Zeus ateşten bir arabada görünerek şimşeklerini çakar. Selene'de korkudan ölür. Zeus onun doğmamış olan 7 aylık çocuğunu alevler içinden yakalayarak baldırına gizler. Zamanı gelince çocuk dünyaya gelir ve ona Dionysos adı verilir. Şarap tanrısı olan Dionysos'un Latince adı ise Baküs'tür (2).

Yunan mitolojisindeki tanrılar, Olympos dağlarının yüksek tepelerinde yaşarlardı. Binbir doruklu, hep karlarla örtülü, pırıl pırıl ışıldayan bu dağlar, öyle sarp ve yüksektirler ki göklere karışırlar. Zeus bu dağların en yüksek tepesinde taht kurmuştur: Gücü öylesine büyüktür ki istediğinde koca Olympos'u titretir. Sarayının eşiğine ayak bastığında bütün tanrılar ayağa kalkar ve onu karşılamaya koşarlar. Her sabah Zeus'un görkemli sarayında toplanan tanrılar, kendilerine ziyafet sofrası hazırlarlardı. Güzel saçlı Leto ile kumral Apollon'un yedi telli lirinden çıkan büyülü ses, tanrıları büsbütün çileden çıkarıyordu. Güzel ve aynı zamanda bakire olan perilerin kıvrak dansları ortalığa neşe saçıyordu. İlham perileri koro halinde şarkılar söylerken Zeus ile Hera'nın kızları olan bakire Hebe en güzel içkilerden ikram etmeyi aralıksız olarak sürdürüyordu. Olympos'un tepesinden Troya şehrine bakarak altın taslarını birbirlerinin şerefine kaldıran tanrılar, gençlik, mutluluk ve ölümsüzlük anlamına gelen "Ambrosia" ve "Hektar" adlı içkilerini yudumlarlardı (3). Böylece tanrılar, günlük yaşamlarını ahenk ve ihtişam içinde sürdürürler, insanları ve dünyayı yorulmadan daha iyi yönetirlerdi.

BUGÜNÜN İÇKİ KÜLTÜRÜ

İçki sofraları, içiciler tarafından genellikle "çilingir sofrası" diye anılır. İçkinin çeşidine göre mezeler hazırlanır. Birlikte içilecek kişiler rastgele seçilmez. İçki meclisi daha çok birbirini tanıyan, ağırbaşlı, sohbeti tatlı kişilerden oluşur. İçkinin yanında mevsimine göre; meyveler, fındık, fıstık, kavrulmuş badem, havyar, ciğer, cacık, çeşitli salatalar, pastırma ve isimlerini burada sayamayacağımız çeşitli yiyecekler mezeyi oluşturur. İçinde çiçek olan bir vazoyu masanın orta yerine koymak da ihmal edilmez.

Diyebiliriz ki, içki sofralarının bir numaralı konusu siyasettir. Genellikle geçmiş mücadelelere ait nostaljik anılar işgal eder gündemi. Sohbet koyulaştığında ise hükümetler yıkılır, tekrar kurulur. Devrimlerin bile gerçekleştirildiği olur. **Eloğlu Metin** ne güzel söylemiş: Bu zıkkımın yanında/Arnavut ciğeri ister bir/Çiroz salatası ister iki/Cacık ister üç/Adalet, musavvat, hürriyet demeye/Sadece yürek ister.

Spor içki sofralarının bir başka sohbet konusudur. Dertler ve anılar uzadıkça muhabbet koyulaşır ve kadehler şerefe kaldırılır. Şişeler boşaldıkça kederlerde unutulur.

Çoğu insan içtikçe açılır. Gerçek kişiliği ve zaafları ortaya çıkar. Çünkü bilinçaltındaki baskılardan kurtulmaya çalışmaktadır. Halk içinde, gerçek dostluğun ve arkadaşlığın içki sofralarında kanıtlandığı görüşü yaygındır. Diğer yandan birçok baba, yetişkin oğlunun kendisiyle birlikte kadeh kaldırmasını rüştünü ispat olarak değerlendirir.

Bugün hâlâ kumar, içki ve çapkınlık erkekliğin ölçütleri olarak değerlendirilebiliyor. Kasaba ve köylerimizde "ben içki içmeyeni adamdan saymam" di-

yenlere rastlamak mümkün. Bu konuyla ilgili olarak anlatılan fıkrayı duymuşsunuzdur: "Adamın hiç çocuğu olmuyormuş. "Allahım bana bir çocuk ver, şu eşeğimi minareye çıkaracağım" demiş. Gel zaman git zaman dileği yerine gelmiş ve bir çocuğu olmuş. Fakat Allaha verdiği bir söz var. Ama eşeğini bir türlü minareye çıkaramıyor. Doğru imamın yolunu tutmuş. Kendisini şaşkınlıkla dinleyen imam, "Eşek çıkmıyorsa sıpasını çıkar" demiş. Epey bir uğraşıdan sonra sıpayı da çıkaramamış minareye. Bu kez Bektaşiye gitmiş, derdini anlatmış, Bektaşi sormuş: "Kumar oynuyor musun?", "Yok", "İçki içiyor musun?"

"Yok", "O zaman" demiş Bektaşi, "Minareye sen çık".

Bundan 10-15 yıl öncesine kadar toplumumuzda kadınların içmesi yadırganırdı. Bugün özellikle birahaneler bu sorunu çözmüş bulunuyor. İzmir Kordon boyundaki birahanelere şöyle bir baktığımızda müşterilerin yarıya yakınının kadın olduğunu rahatlıkla görebiliriz.

Barlar, meyhane ve birahaneler şehir ve kasabalarımızda -özellikle de sahil şeridinde- mantar gibi çoğalmaktadır. Başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerimizde daha marjinal barlar ve birahaneler de var. Müştereleri ise yoz ve çarpık ilişkiler içinde bulunan zevk ve eğlence düşkünü kişiler.

ALKOLÜN ZARARLARI

İçki kullananları üç gruba ayırırsak: 1) Arada sırada eş dost toplantılarında ve düğünlerde içenler, 2) Akşamcılar, 3) Bağımlılar.

Üçüncü grupta bulunan bağımlılar, bir başka deyişle alkolikler, içkide öncüdürler ve birinci halkada yer alırlar. Birinci ve ikinci gurupta yer alan içicilerin belirli süreçlerde üçüncü gruba geçtikleri ise yadsınamaz. Her ne kadar ilk iki gurupta yer alan içiciler, özellikle akşamcılar "temiz içici" olduklarını iddia etseler de pislik ve sefalete yol açan alkolizmin potansiyel tabanı oldukları bilinen bir gerçek.

Fiziki ya da psikolojik, her iki tür bağımlılıkta zamanla kişiliği etkiler. Bu kişiler çabuk öfkelenir ve kıskançlığa kapılır. Yaptıkları aşırı davranışları da inkar ederler. Elleri sürekli titrer ve alkol almadan duramazlar. Midelerinin ülser olacağını, böbreklerinin eriyeceğini, ciğerlerinin hastalanacağını bile bile içerler. Alkolün, özellikle bağımlılarda, verem zemin oluşturduğu biliniyor. Solunum ve üst sindirim yolları kanserlerine de bu kişilerde sıkça rastlanıyor.

Kısa süre içinde fazla miktarda alınan alkolün merkezi sinir sistemine yaptığı etkiyle kan zehirlenmeleri de görülüyor. Diğer yandan beslenme bozukluğu olan kişilerin küçük dozlarda da olsa alkol alması kan şekerinin azalmasına ve komaya girmelerine neden olabiliyor.

Sürekli alkol kullananlarda sinir çöküntüleri sonucu depresyon olayları görülüyor. Giderek bazı psikozlar ve bunalmalar gibi beyin hastalıkları başlıyor (4).

Alkolün ışıl ışıl bir dünya sunması, herşeyi toz pembe göstermesi geçici ve görecelidir. Tıpkı rüya gibi, etkisi geçtiğinde tekrar dünya gerçekleri ile yüzyüze gelinir. Tekrar içmeye başlanır. İşte sürekli tekrarlanan bu eylem, bir intihar biçimidir. **Charles Bukowski** şiirinde bu olayı ne güzel ortaya koymuş: Günlük hayatın sıkıntısından /Biraz si.keler insanı /Herşeyin aynı olmasından. /Kişiyi bedenin ve aklın /Dışına çıkarıp /Duvara yapıştırır. /Sanırım içmek, /Ertesi sabah /Tekrar hayata dönülebilen /Ve hergün /Tekrarlanabilen /Bir intihar biçimidir.

Sağlığı bozulan içicinin giderek çevreyle ilişkisi tümüyle kesilir. Topluma yabancılaşır. Çalışma düzenleri aksar ve ister istemez geçim sıkıntısı başlar. Aile ortamında baskıcı davranışlar gösterir. Çoğunlukla günleri meyhanelerde geçtiğinden, zaman bunlar için oldukça ucuzlamıştır. Hasta olduklarını bir türlü kabul etmezler. Çevrenin güvenini sarsmamak için gizleme yoluna giderler. İçmeye yeni başlayanlar ve bağımlı olmayanlar ise farklı tutum sergiler. Bunlar sık sık "Hergün hergün içmeye başladık. Akşam amma da çok kaçırmışız" gibi serzenişlerde bulunur.

Alkolün hiç yararı yok değil. Örneğin; haftada 3-4 kadeh içilen şarabın özellikle menopoz döneminde kandaki hormon düzeyini yükselttiği belirtiliyor. Pittsburg Üniversitesi araştırmalarına göre şarap bu yararını sadece menopoz döneminde içildiğinde sağlıyor ve azalan kadınlık hormonunu düzene sokuyor. Üzüm şırası içilerek de aynı yararlı sonucun alınacağı belirtiliyor (5).

Meyhaneleri dolaştığımızda çoğunda duvara asılı, "içkinin yasası" başlıklı, çerçeve içinde, özenle kaleme alınmış yazılara rastlarız. Yasanın 9 maddesi şöyle: Birinci kadeh vücuda yarar, ikinci kadeh makul karar, üçüncü kadeh kafayı sarar, dördüncüsü dimağı yorar, beşincisi keseye zarar, altıncısı hatır kırar, yedincisi bela arar, sekizincisi vurur kırar,

dokuzuncuda hakim hesap sorar.

ÜRETİM VE TÜKETİM TARİHİMİZ

Osmanlı döneminde alkollü içkilerin üretimini Hıristiyanlar ve Museviler yapıyordu. Üzüm bağlarının da büyük bölümü Rumlar, Ermeniler ve Yahudilere aitti. Yetiştirilen üzümlerin çoğunluğu şarap üretiminde değerlendirilirdi. Türklere uzun yıllar hem üretim, hem de tüketim yasağı uygulandı. Yetiştirdikleri üzümler şarap dışında pekmez ve yan ürünlerin yapımında kullanılırdı. Tüm yasaklara karşın Türklerin içki tüketiminde sürekli başı çekmeleri ve zaman zaman aşırıya kaçmaları, Hıristiyan ve Musevileri de yasak kapsamına aldırmıştır. Hiçbir yasaklama kaçak üretim ve tüketimi önleyememiştir. Bu dönemde şarap tüketimi birinci sırayı korumuştur.

Osmanlı döneminde içki yasakları sürekli gündemde tutulmuştur. Bütün yasaklara karşın Gelibolu, Trabzon ve Kandiye şarapları; Marmara, Sakız, Girit, Eğriboz ve Midilli adaları şarapları; misket ve bal şarabı, arap şerbeti, bira, konyak, votka ve rakıdan oluşan zengin bir içki listesi bulunuyordu. İçki yasağı 9 Nisan 1924 tarihde kısmen, 1 Haziran 1926 tarihinde de bütünüyle kaldırılmıştır.

Diyebiliriz ki şarap en eski medeniyetlerin ve günümüzün içkisi olarak özelliğini sürdürmüştür. "Asur medeniyetlerinde şarap baş tacı ilan edilmiştir. Fenikeliler ve Kartacalılar şarabı Yunanıstan'a götürdüler. Oradan da Romaya geçti. İlahlar en nefis şaraplarla çoştu"(6).

Türkler ise 20. yüzyılın başlarında üretim yapmaya başladılar. Şarapta yerini adım adım rakıya bıraktı. Türklerin içki kültürüne esas olarak damgasını vuran rakı olmuştur. Günümüzde biranın büyük bir hızla şarap ve rakıyı dışlamasına tanık oluyoruz.

İkinci Dünya Savaşı'ndan ülkemizde nasibini almış ve yoksulluk çekmiştir. Bu tarihlerde içiciler daha ucuz olan ispirtoya yönelmiştir. Rakı tüketimide önceki yıllara göre azalmıştır. Zamanın tekel bakanı fiyatları en azından sabit tutarak içicilerin ispirtoya daha çok yönelip sağlıklarının bozulmasına engel olmuştur. 1928 yılındaki içki fiyatlarına bir göz attığımızda ilginç bir tablo ile karşılaşıyoruz:

Markası	Fiyatı
Baküs rakısı	75 krş.
Hanım rakısı	50 krş.
Keyif rakısı	75 krş.
Dem rakısı	75 krş.
Alem rakısı	75 krş.

Özel rakı üretimi 1944 yılına kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra üretim ve satış, Tekel Genel Müdürlüğüne bağlanmıştır.

Rakı arapça kökenli bir sözcük, terleten anlamına geliyor. İlk defa Irak'ta üretildiği için Irakı sözcüğünden gelebileceği de olası. Özellikle Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde alkolik olanlar için "Irakıcı" lakabı kullanılıyor. İlk kez Osmanlı toprakları içinde üretildiği İçin bütün dünyada Türk içkisi olarak tanınıyor.

Ülkemizde içki üreten en eski kuruluşlardan biri Paşabahçe ispirto ve içki fabrikasıdır. 1920'lerde Düyun-ı Umimiye yönetiminde çalıştırılan bu fabrika 1932 yılında Tekel Genel Müdürlüğüne bağlanmıştır. Tekel 1930'da Diyarbakır ve Gaziantep'te, 1940'da İzmir Şarap İşletmesi'nde, 1957'de Ankara Bira Fabrikası'nda, 1966'da Tekirdağ Şarap Fabrikası'nda alkol üretimini başlatmıştır. Bunun dışında Türkiye şeker fabrikaları 1938'de Eskişehir'de, 1955'de Turhal'da, 1974'de Malatya'da şeker pancarı melasını işleyerek hav ve saf olarak alkol üreterek Tekel'e satmaya başladı.

TEKEL KAR EDEN BİR KURUM

13. 1. 1882 tarihinde çıkarılan muharrem kararnamesi ile alkollü içkilerin gelirlerinden elde edilecek vergilerin tahsili Düyun-ı Umimiye Genel Müdürlüğüne bırakılmıştır. Müdürlüğün yetkili şubeleri alkollü içkilerin üretiminden tüketimine kadar her türlü denetim gücüne sahipti. Daha sonra Cumhuriyet devrimi ile birlikte yasaklar da kaldırıldı. Düyun-ı Umumiye'nin de işlerliğine son verilerek üretim ve satış bütünüyle Tekel'e devredildi. Yıllardır sürekli kâr eden Tekel'in bugün gayri safi milli hasıla içindeki payı yüzde 3 dolaylarında seyrediyor. 1995 kârı ise 7,5 trilyon. 1994 yılına göre satış hasılatı da yüzde 45 artmış bulunuyor. Özal'ın başlattığı, bugünkü hükümetlerin ısrarla sürdürdüğü Tekel'e yönelik saldırı kampanyasını yine Tekel'in yıllık kârı ve satış rakamları boşa çıkarmaktadır.

ÜRÜN	ÜRETİM	SATIŞ (Bin ton)
Rakı	67191	68652
Votka	6677	6909
Cin	3249	3488
Şarap	14249	14030
Bira	8395	9309

Gelişmeler Cumhuriyet devriminin işlerliğine son verdiği Düyun-ı Umumiye idaresinin bugün tekrar canlandırılması yönünde.

Gümrük Birliğine girmemizle birlikte dünyanın önde gelen içki üreticisi şirketleri Tekel'i almaya yöneldiler. Bunlardan içki üretici ve dağıtıcısı Kanada'lı Seagram, rakı fabrikalarına talip oldu. Anadolu Grubu ile ortaklık yaparak sürekli kâr eden bu fabrikalarımızı satın almak istiyor.

Türkiye'nin bira pazarı 500 milyon doların üzerinde. Bu pazarın yüzde 75'i Anadolu Grubu'nun, yüzde 24'ü Tuborg'un, yüzde 1 pay ise Marmara'nın.

Birada Tekel rakipsizdi. Bugün hayli gerilemiş durumda. Yabancı bira ithali yapılmıyordu. Gümrük birliği ile birlikte ithalat serbest oldu. Yabancılarla işbirliği başladı bile. Türkiye'nin en büyük bira üreticilerden Anadolu Grubu ile Coca-Cola ortaklık kurdu. 10 yıllık süre içinde 400 milyon dolarlık yatırım yapılması öngörülüyor.

ALKOLİZM VE YABANCILAŞMA

Gereksinimler kararında kullanıldığında güzeldir. Aşırıya kaçmak, örneğin aşırı yenilen yemek, aşırı uyumak vb. nasıl zararlı oluyorsa alkolün de fazlası zararlıdır.

Bugün pekçok kişi alkol gereksinimini her sorunun önünde düşünüyor ve çözüyor. Bu ihtiyacını programının birinci maddesi kapsamında ele alanların sayısı az değil. Tam bağımlı olmasa bile iyi kötü alkol kullanan bir kişiyle iki gün aralıksız birlikte çalıştığınızda şu sonuca rahatlıkla tanık olabilirsiniz. Birlikte olduğunuz iş arkadaşınızın öfkelenmeye başladığını, küçük sorunları büyüttüğünü ve en sonunda herhangi bir satış yerinden aldığı içkiyi bir solukta mideye indirdiğini görürsünüz.

İnsan içerek kendinden geçiyor. Benliğinden sıyrılıyor. Tıpkı tarikatlarda olduğu gibi, onlar da sürekli "hu" çekerek ve sallanarak kendilerinden geçmiyor mu? Bu da tanrısal değerlere yönelme değil mi? Kendini dünyanın kasvetinden kurtarıyor. Sanki bu dünyadan ayrılmış, bir başka dünyaya geçmiş gibi. Masa başında ahkam kesmek böyleleri için sürekli tekrarlanan yaşam biçimidir. "Zamanın dışından, toplumsal pratiğin dışından program ve çözüm üretmek bilimin değil, fakat büyücülüğün ve rüya yorumculuğunun uğraşıdır." (7).

Bugün içicilerin kullandığı dil dahi feodal toplum ürünüdür: "Haydi bir papaz uçuralım.", "Dipleyelim, gagayı ıslatalım.", "Şu gelene bak, dut gibi; leyla olmuş.", "İyi akşamlar; keyfin bal, rakın kaymak olsun.", "Bira dediğin katır sidiği gibi olmamalı.".

Aşırı içiciler alkol aldıklarında hayal dünyasına kayarlar. Abartılı konuşurlar ve "mangalda kül" bırakmazlar. Onun için meyhaneler böyleleri için sığınaktır, tapınma yerleridir. Çoğu kişi içicilerin niçin ısrarla meyhanelere gittiğine bir türlü anlam veremez. Şu fıkra belki bu konuya açıklık getirebilir: "Adam sürekli içiyor ve meyhaneden beri gelmiyor. Eşinin yakınmasına karşılık 'hanım sen bilmezsin, meyhanenin havası var' diyor. Kadıncağız beyinin ayağını meyhaneden kesip eve çekebilmek için aklınca bir çözüm buluyor. Bir marangoz getirterek evine meyhanedeki dekorun aynısını yaptırıyor. Başlıyorlar karşılıklı içmeye, sohbet koyulaşıyor, adam heyecanla anlatıyor: 'Birinci dünya savaşında topu ateşlediğim de yüz düşman askerini yere serdim' diyor. Kadın 'Bey, atma; I. Dünya Savaşında sen dünyada bile değildin' diyor. 'Ah be hanım' diyor adam, 'Ben meyhanenin havası var derken işte bunu söylüyordum. Orada bunları anlatırken herkes can kulağı ile dinliyordu' "

Alkol dahil tüm uyuşturucular, en eski uygarlıklardan bu yana hakim sınıfların sömürü aracı olma özelliğini korumuştur. Bu alan, günümüzde de bizzat kapitalist merkezler tarafından yönlendirilen en kârlı sektörlerden biri haline getirilmiştir. Bunun da en önemli sonucu yabancılaşmadır. Aynı zaman da Yeni Dünya Düzeni'nin sömürü sisteminin yol açtığı, toplumları yıkıma uğratan en vahim sonuçlardan biridir, yabancılaşma. Ülkemizde de 12 Eylül 1980 sonrası Özal döneminde yabancılaşma olgusunun temposu hızlandırıldı. Başlatılan; köşe dönme, birbirinin omuzuna basma, israf ve lüks, kardeşin kardeşe düşman edilmesi, milliyet ve mezhep farklılıklarının körüklenmesi, yeniden yapılanma, değişim, paraya tapma vb. değerler serbest piyasa rejiminin körüklediği yabancılaşma olgularıdır (8).

DİPNOTLAR

1) Cumhuriyet, 7 Mayıs 1996.
2) George Thomson, Tarih Öncesi Ege, Payel Yayınları.
3) Vefa Zat, Adabıyla Rakı ve Çilingir sofrası, İletişim Yayınları.
4) Dr. Erdal Atabek, Alkol ve İnsan, Kelebek Yayınları.
5) Tıp Dünyası, Mayıs 1996.
6) Kemal Sülker, Osmanlı'dan Günümüze İçki ve Toplum.
7) Doğu Perinçek, Din ve Allah, Kaynak Yayınları, s.194.
8) Teori Derisi, Ekim 1991, S. 22.

Diyalektik Materyalizm ve kuantum fiziği

Bayram KAYA

Bilimdeki gelişmeler karşısında diyalektik tutumun ne olacağı sorusu, geçmişte olduğu gibi günümüzde de uzun tartışmalara ve karışıklığa yol açıyor. Bunun başlıca nedenlerinden birisi, diyalektik materyalist araştırmacıların, atom fiziği ve atom altı dünyadaki gelişmelerin dışında veya gerisinde kalmasıdır.

Kuantum fiziğinin, diyalektiğin en elementer unsurlarından maddeyi belirsiz gördüğü, Determinizmi, Nedenselliği geçersiz kıldığı yazılıp söyleniyor. Bu iddiaların bir nesnelliği var mıdır? Kuantum fiziğine dayanarak ileri sürülen belirsizlik ilkesi diyalektiğe uygun mudur yoksa idealist bir ilke midir? Nedensellik, Determinizm gibi kategorilerle, özne-nesne ilişkisine diyalektik yaklaşım nasıl olmalıdır?

Bu sorunu doğru bir yaklaşımla ele almak sağlam dayanaklara sahip bir dünya görüşü gerektirir:

Dünyanın ve insanlığın tarihini açıklamada iki dünya görüşü vardır. İdealizm ve Materyalizm. Bu iki temel eğilim arasında Bilinemezciliğin de olduğu birçok felsefi akım vardır. Dünyanın bilimsel açıklamasının sağlam temelini bu iki temel eğilimden, ancak materyalist dünya anlayışında bulabiliriz.

Materyalizm, çağdaş düşüncenin yaratıcı yöntemlerinden diyalektik ile buluştuğunda tez (sav), anti-tez (karşı-sav) ve sentezli (bireşim) bir nesnel gelişim yasası ortaya çıkar. Diyalektik, doğa ve toplumdaki değişimi sürekli sayan, tarihsel öngörmeleri olanaklı kılan bir yöntemdir: Evrendeki her şeyin sav-karşı sav çatışmasından bir bireşime ve yeni bir bireşimden de daha üst düzeyde tekrar bir sav-karşı sav çatışması yaratarak durmadan değişeceğini ifade eder.

Engels.

"Dünyada tek değişmeyen şey değişimin kendisidir" (**Marx**) sözü Diyalektik Materyalizmi yansıtan en özlü ifadedir. İnsanların, doğayı yararlı ve anlaşılır kılmak için üzerinde uyguladıkları eylem ve ona verdikleri isim, ideolojilerin ve fikirlerin temelini oluşturur. Fakat bunlar insansal isimler olup göreli gerçeği ifade eder, tek sözcükle "her ideoloji tarihsel olarak görelidir ama her ideolojiye bir nesnellik düştüğü" (**Lenin**) de kesindir. Doğa ve toplum gibi bilim ve ideolojiler de sürekli değişim ve dönüşüm halindedir. Diyalektiğe göre, hiçbir şekilde değişmez bir doğa, toplum ya da bilinç söz konusu değildir. Doğayı yansıtan bilinçle, bilinç tarafından yansıtılan doğa arasındaki uyum temel noktadır. Bu karmaşık fakat anlaşılmaz bir durum değildir. Özne-nesne diyalektik ilişkisi de bu uyumla yerli yerine oturtulabilir.

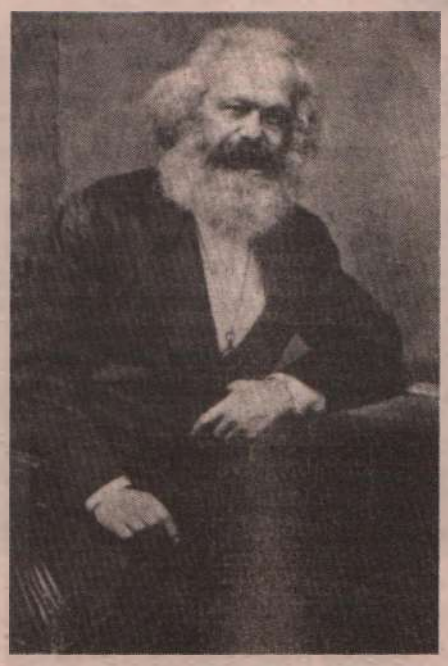

Marx.

İnsanlık tarihinde sarsıntılar yaratan, "göz kamaştıran", düşünüş sınırımızı genişleten bilimdeki yeni bulguları, bu diyalektik anlayışla değerlendirmeliyiz. Bilim, doğa ve toplum üzerindeki insan etkinliğinden başka bir şey değildir. Bilimlerdeki gelişim, **Engels**'in dikkat çektiği gibi, son tahlilde pratik gereksinmeler ve üretim tarafından belirlenir. "İhtiyaç icadın anasıdır" sözü burada anlamlıdır. Ayrıca bilim, niteliği gereği teknolojiye sağlam bir temel sağlayarak, toplumsal değişimler üzerinde de etkili olur.

Diyalektik Materyalizm toplumdaki değişimler karşısında ilgisiz kalmadığı gibi doğa bilimlerinde boyutu gittikçe genişleyen ve derinleşen gelişmeler ve yeni bulgular karşısında da ilgisiz değildir. **Engels**: "Her büyük bilimsel buluş yapıldıkça, doğa bilimlerindeki her dönüşümde Materyalizm, yeniden ele alınmalı, derinleştirilmeli onun temel kavramları doğrulanıp geliştirilmelidir" der. Bu bakış açısı Marksizmin felsefesinin temel bir gereğidir. Doğa, kendisinin bir yansıması olan diyalektik yasaya uyar, doğanın en derin en geniş açıklaması, Marksizmin felsefesi Diyalektik Materyalizmdedir.

HEISENBERG'İN BELİRSİZLİK İLKESİ

Batı'da 11. yüzyılda başlayan canlanma ile 18. yüzyıla kadar süren Rönesans ve Aydınlanma Çağı boyunca toplumsal düşüncede görülmemiş boyutta bir gelişim yaşanır. **Kopernik, Kepler, Galileo, Newton, Descartes,** ve **Leibniz**'in bu gelişime büyük katkıları olur.

Bilimin yeni bulguları ve teknolojik gelişmeyle, durağan, dünya merkezli evren kuramının yırtılmaya başlaması, Skolastik düşünce sistemini sarsar, Metafizik düşünüş yönteminde gedikler açar. Matematiksel fizik ile evrensel varlığın hareketi yeniden tanımlanır. Fakat maddi dünyanın nesnelliği kabul görmüşse de, ruhsal dünyada tanrı egemenliği geçerlidir. O günün düşünce eğilimlerinde; **Descartes**'ın rasyonalist dünya anlayışından, **Humme, Kant** ve **Hegel**'in felsefesine kadar her eğilimde Düalizm (ikicilik) hakimdir.

18. yüzyılda, Fransız matematikçi **Laplace**, "evrende her parçacığın hızı ve konumu verildiğinde zamanın geri kalan kısmında geleceğin öngörülebileceğini" söyler. Bu bakış açısı, dünyanın mekanik yorumu da denilen, Kaba Determinizmden başka bir şey değildir. Mekanik yasalar ancak durağanlık, atalet (tembellik, işlemezlik) ortamlarında geçerlidir.

Bilimin, teknolojiye sağlam bir temel kazandırması ve bunun da 19. yüzyılda sanayi devrimi olarak boyutlanmasına koşut olarak, toplumsal bilinçte de yeni gelişmelere yol açılmıştır. İnsanlığın ulaştığı en ileri düşünce biçimi Marksizm bunun örneğidir. **Marx**, insan davranışının belirlendiği felsefi sonucuna yol açan mekanik yoruma karşı, özne-nesne, özgürlük ve zorunluluk gibi kavramlara yeni yaklaşım ve usavurma yöntemi geliştirmiştir. Marksizm ile insan ilk defa, doğaüstü güçlere ihtiyacı olmadan, evrenin ve toplumların gelişim süreçlerini bilimle kavrayabileceğini, iradesi dışında var olan maddi dünyayı müdahalelerle değiştirebileceğini görür. **Marx**, insan özgürlüğünü ve kurtuluşunu tanrılardan alır, insanın kendi ellerine teslim eder. Ayrıca **Marx**, diyalektik öngörüyle, toplumun sürekli gelişiminin nihai aşama olarak sınıfsız topluma varacağı belirlemesini yapmıştır.

Heisenberg.

Doğa bilimlerindeki ilerleme, Diyalektik Materyalizmin doğuşuna bilimsel bir zemin oluşturur ve Diyalektik Materyalizm çağa damgasını vurur. Fakat 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başındaki bilimsel gelişmelerin (**Planck**'ın Kuantum Teorisi, **Einstein**'in Görelilik Teorisi) teknolojide yeni bir atılıma yol açması (seri üretim, elektrikli ve içten yanmalı motorlar vs.) kapitalizme sıçramalı gelişim zemini yaratıp daha ileri bir sanayi üretiminin önünü açmıştır. Gericileşen ve emperyalist aşamaya yükselen burjuvazi, bilimsel çalışma alanı ve üretimde kazandığı taze kan ile Diyalektik Materyalizme karşı bir felsefi yapı oluşturma çabasına girer. Bunu da Diyalektik Materyalizmden bazı kavramları çalarak yapar. Bu, **Lenin**'in Ampiriokritisizm (görgücü-deneyci-bilinemezci) dediği İdealizmin yeni bir biçimi ve türevidir.

Bilim ve teknolojideki ilerlemeler, yeni bulguların önceki yasaları yok sayması ile değil, kendine katıp aşmasıyla anlamlıdır. Mekanik yasalar dünya üzerinde kabul görür, ama evren ve doğanın derinlikleri söz konusu olduğunda yetersiz kalır. Fizikte artık, evrenin oluşum ve hareket yasaları Newton Mekaniği ile değil, Görelilik Kuramıyla açıklanmaktadır. Atom altı dünyada ise önce elektron, proton ve nötron sonra da daha küçük parçacıklar olan kuark ve leptonlar keşfedilir. Kısaca evrene dönük görelilik, atom altı parçacıklara yönelik kuantum fiziğinde ifadesini bulan bilimsel gelişmeler evreni ve doğayı açıklamada ufkumuzu oldukça genişletmiştir.

Werner Heisenberg, bu dev atılımların yerini durgunluk ve krize bıraktığı bir dönemde belirsizlik ilkesini bilimsel literatüre sokmuştur. "**Heisenberg** 1927'de temel parçacıkların devinimi ile bunların deneysel ölçümünün kuramsal olarak önceden görülmesi arasındaki ilişkileri düzenlemeye çalışan kesinsizlik bağıntılarını formüle etmiş ve bir parçacığın bir devinim bileşeni ile bir yer bileşeninden etkilenmekte olduğunu göstermiştir. Daha sonra bu iki bileşenden birini net bir biçimde tanımaya çalıştığında da öbürünün bilinmesinin güçleştiğini saptamıştı... Burada bilinmeyeni güçleştiren, ölçüm araçlarının yetersizliği değildir" (**N. Bozkurt** 20. Yüzyılda Düşünce Akımları).

Kuantum teorisini, **Heisenberg**'in Belirsizlik İlkesine dayandırmak kuantumun farklı yorumlarını ve tarihsel gelişimini bilmeme anlamı taşır. Kuantum teorisi **Planck, Einstein, Bohr, Broglie, Schrödinger, Born** ve **Heisenberg** gibi bilim insanlarının katkılarıyla oluşmuştur.

Belirsizlik İlkesi, kısaca, "bir kuantumun belli bir andaki konumu ve hızının aynı anda ölçülemeyeceği" şeklinde ifade edilir. Atom altı parçacığın konum ve hızının doğru ölçülebilmesinin temel bir sınırı olduğunun kabulü bu ilkenin çıkış noktasıdır. Fakat kendi içinde boşluklar ve çelişkiler taşıdığından çok küçük olan parçacığı belirlemede istatistik olasılık ve geometrik gibi ince işlemlere dayanır. Bu da bir belirsizliğin değil ölçüm probleminin olduğunun göstergesidir.

Belirsizlik İlkesi'nin mevcut şekliyle bir gerçekliğe denk düştüğü söylenemez. Parçacığın konum ve hıza sahip olduğu ama hız ve konumunun aynı anda ölçülemeyeceği yaklaşımı belirsizlikte değil, ölçüm aletleri yetersizliği ile açıklanabilir ancak. Parçacığın üzerinde olasılıksal işlemlerin bir "kesinsizlik" yarattığı da bu teoriyi savunanların savları arasındadır. Fakat belirsizlik ilkesinden önce de olasılık istatistikleri kullanıldı-

ğı, hava tahmini ve şans içeren olaylarda Determinizmin, olasılık ve istatistikten hatta geometrik özelliklerden yararlandığı bilinmeyen şeyler değildir. Burada yanlış olan doğanın bir parçasında bulunan belirsizlik ve kesintisizliği yine doğa ve evrene genelleştirmektir. Belirsizlik kavramı, her şeyin göreceli olduğu diyalektik yaklaşımının içinde kalır. Görecelik, belirsizlik ve kesintisizliği de kapsayan ve aşan bir yaklaşımdır.

Lenin.

Belirsizlik ancak 20. yüzyıl burjuvazisini ve emperyalist kapitalizmin içinde bulunduğu bunalımını ve onun ruh halini ifade eder, çünkü çağımızda sanayi uygarlığı gelişim değil, tıkanma ve çürüme sürecini yaşamaktadır. Burjuvazi, zihniyetiyle, kültürüyle, üretim-tüketim şekli ve siyasi yapılarıyla bitmiştir. İnsanlığa hiçbir umut sunmamaktadır. Belirsizlik İlkesi de bu çürüme ve eskimeden kopuk bir anlayış değildir.

Heisenberg, Nazi Almanya'sı döneminde, bilimsel çalışmalarını **Hitler**'in silahlanma çabalarına sunmuş, din ve faşizm propagandası yapmaktan da geri kalmamıştır. Onun bu politikasının bilimsel çalışmaları üzerinde etkili olmadığı söylenemez. Belirsizlik İlkesi'yle o, kendi politikasının felsefesini yapmaktadır. **Heisenberg**, gerçekten var olanla gözlemlediğimiz arasındaki farkı, gözlem yaptığı fiziksel sistemle gözlem araçları arasındaki uyumsuzluğu diyalektik yöntemle çözme yerine, çözümsüzlük ve yetersizlikleri Materyalizme karşı bir saldırı aracı yapar. Kuantum dünyasındaki yeni bulguları; bilimi maddenin nesnelliğinden ayrı tutmak ve maddenin ötesinde belirsiz, ruhsal, tinsel bir yöne kaydırmak için kullanır.

DETERMİNİZM, NEDENSELLİK VE BELİRSİZLİK İLKESİ

Heisenberg madde tanımında bilinemezcilerin (**Humme, Kant, Mach** vb.) ardılıdır. Ona göre maddenin kendisi belirsizdir. Atomdan elektrona ve kuarklara giden kuantum dünyası, madde hakkında bilgimizin artması demektir. Diyalektik oluşum, atomları maddenin son bilgisi ve sınırı görmemişti, kuarkları da maddenin son sınırı görmez, madde sonsuzdur. Maddenin en son bilgisi gerçek bilgidir, atomların bilgisi maddenin belli bir durumuna özgü bilgidir.

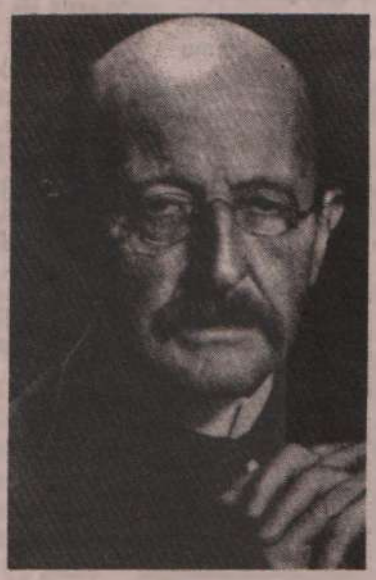

Planck.

Felsefi Materyalizm maddenin temel özelliği olarak nesnel bir gerçeklik olmasını ve zihnimizin dışında var olma özelliğini alır. **Feuerbach**'a göre, doğa ancak kendisiyle anlaşılabilir. Doğayı anlaşılır kılmak için ona isimler verirsek de bu zorunlu insansal isimler ve kavramlar gerçekliği ancak yaklaşık olarak yansıtırlar. Doğa; "kendisine hiçbir insansal ölçünün uygulanamayacağı tek varlıktır". Doğa, sürekli oluşum içindedir, sonsuzdur. Doğaya ilişkin bilgilerimiz, ona verdiğimiz isimler, doğa üzerinde bulunduğumuz etkiyle ilişkili ve kavramlarda içkindir. Madde ne denli küçülürse küçülsün bilincimizde bir yansıması olacaktır. Madde belirsiz demekle doğadaki yasaların, Nedenselliğin ve nesnel zorunluluğun yadsınması ortaya çıkar ki, bu İdealizmdir. **Heisenberg**, kesinsizlikle bilimin önüne tinsel bir engel dikiyor, gerçekliği tersine çeviriyor. Bilimin 20. yüzyıl başında karşılaştığı sorunların benzerini bugün yaşıyoruz. Bu sorun, ancak materyalist önderlerin öngörülerinden yararlanarak aşılabilir yoksa belirsizliği fetişleştirerek (putlaştırma) değil.

Determinizm, diyalektiğin en temel ilkesidir. Buna göre her şey birbiriyle ilişki (neden-sonuç ilişkisi) içindedir ve her şey değişir. Bu ilke bilimde değişmezliği kabul etmez. Toplumsal yaşam bilincinde dogmalara, kalıplaşmış düşünce sistemlerine karşıdır. Determinizm hâlâ bilimin temel bir basamağı olmaya devam etmektedir. Determinizm olasılık, istatistik ve geometrik yöntemleri dıştalamaz, fakat dünyanın açıklanmasını salt olasılığa matematiğe ve simgesel düşünceye indirgeyenlere karşı aşılmaz bir engel oluşturur.

Dünyanın mekanik yorumuyla, her şeyi bilinemez olarak açıklayan Belirsizlik İlkesi'nin yol açtıkları felsefi sonuç arasında bir fark yoktur. Biri evreni makineye benzetip makinenin gerisine tanrıyı geçirirken, diğeri belirlenemez olana övgüler yağdırarak, öngörü ve bilgiyi sınırlayarak "inanca" yol açar.

Belirsizlik İlkesi, Determinizmi geçersiz görürken, (kuantumun değişik yorumları Determinizmi geçerli sayar) mekanik bir biçimde bilince dokunur: "Eğer evrenin en temel parçası şimdi ölçülemiyorsa gelecekte de ölçülemez ve olaylar, nesneler bilinemez" der. Toplumsal yaşamı toplumsal belirsizlik ile açıklar, kavranamaz, belirlenemez olanı göklere çıkarır. Belirsizliğin bilime yaygınlaştırılması dinin yükselişine, tarikatçılığın güçlenmesine ve her türlü metafizik yaklaşımlara büyük bir katkı yapar. Hayata yeni bakış penceresi haline gelen belirsizlik ilkesi, ayrıca, sosyalizmden umudu kalmayanlara, **Marx**'tan, **Kant** ve **Hegel**'e dönüş rotasında olanlara solcu bir kılıf oluşturur.

Kuantum fiziği, anlayış ve düşünce sınırlarını genişletirken görülebilen gerçeklikten, araçlara, tespit edilebilen gerçeğe doğru değişmeyi gerektirir. Nesnel gerçeklik bilgisinde ilerleme sağlar. Fakat tam bu noktada maddenin yorumunun içine **Heisenberg**, zihinsel, tinsel, belirsiz olanı sokuşturur. Diyalektikçinin görevi yeni bilgiden tinsel ve mistik olanı ayıklamaktır. Örneğin yeni bulgulardan heyecana kapılan farklı bir bilinemezci; "Görülebilen dünya ne madde ne de ruhtur" (*Kozmik Kod*, **I. H. R. Pakles**) diyor. **Pakles**, bilinemezci **E. Mach**'ın üç boyutlu uzay konusunda kuşku duyduğu için bilimi bırakıp dinsel düşünceye dönmesi gibi idealizm ve maddecilik üstü bir yaklaşım sergiler.

Doğada, insanın fikirlerinde yaklaşık olarak yansıyan nesnel nedensellik bağıntısı da geçerlidir. Tutarlı materyalistler bunu kabul eder. Bir şeyin nedeni onun bağlantısıdır. İnsan sadece doğanın bir parçası, bir ürün, yaratılan bir sonuç değil, aynı zamanda yaratan bir nedendir. "Nesnel dünyayı sadece yansıtmakla kalmaz insan, bilinci yaratır aynı zamanda" (**Lenin**). Bu bakış açısı hem bilincin nasıl bir yansı olduğunu, hem de nedenselllik bağıntısını çok iyi açıklar. Nesnenin bir parçası ve gelişimi olan özne, nesne üzerinde belirleyicidir; politika ekonomik temelde yansır ama ekonomi üzerinde belirleyicidir. Koşulların ürünü olan insan, o koşulları aynı zamanda değiştirendir. Bu diyalektik bağıntıyı görmeden edemeyiz, nedensellik insan pratiği açısından çok önemlidir.

Belirsizlik İlkesi, nedensellik sorununda, **Humme** ve **Kant**'ın, felsefi idealizminin bir çeşididir, **Mach**'ın öznel nedensellik teorisi ile özdeş gibidir. **Kant, Hume** ve **Mach** gibi **Heisenberg** de öznel eğilimi yansıtarak teoriyi imancılığa indirger. **Kant**'a göre madde bilinemez bir dış gerçekliktir, bilinebilirliği olanaksızdır, özne bu nedenle maddeyi kendi niyetine göre etkiler ve belirler. Özne-nesne sınırı ortadan kalkar, özne lehine özne-nesne bütün kılınır, varoluş özneye indirgenir. Kısaca **Kant**, doğa ürünü insan aklını ön plana taşıyarak doğayı aklın karşısına koyar; doğa ürünü olan insan aklının doğayla bütünüyle uygunluk durumunu gözardı eder. **Heisenberg**'e göre de madde belirsizdir. Ona göre insan bir özne olarak deneylerin sonucu üzerinde kendi niyetine göre etkide bulunur. O, "Bakmakla yarattığımız dışında hiçbir gerçeklik yoktur" der ve "Bilgiyi sınırlayarak imana yol açar". **Heisenberg** için doğanın nasıl olduğu önemli değildir, o nasıl görmek istiyorsa öyle bakar, hareketten farklı sonuçlar çıkarır.

SONUÇ

Her şey görecelidir... Bilgilerimiz değişen yaşam karşısında, geleceği öngörmede yetersiz olabilir: Bu durumda yüzümüzü diyalektik yönteme çevirmeliyiz. Diyalektik yöntem "hayatın yeni gerçekleri karşısında derinleşip zenginleşen", kendi kendini aşan Marksizmin metodudur. Bilimle pratik eylemin birliğini içerdiği için yeni gerçekler karşısında tutunabileceğimiz tek bilimsel yöntemdir.

Her yeni buluş, mutlak nesnel bilginin bir ilerlemesidir (**Lenin**). Her önemli buluş diyalektik materyalizmin yeni bir biçimini yaratır (**Engels**). Bilimdeki yeni gelişmeler karşısında diyalektik tutum bu olmalıdır...

●● İŞÇİ PARTİSİ ●●

ÖNCÜ GENÇLİK

EKİM '96 ● SAYI:7 AYLIK GENÇLİK DERGİSİ 30.000 TL.

● Eğitimin Özelleştirilmesinde 2P Modeli: Para, Piyasa
● Gençlik Mücadelesinde Hedefler, Yönelimler
● MYK Raporu Üzerine
● Liselerde Özelleştirme
● Neden Devrim-1
● Ayın Portresi-Mao Zedung
● Kitap- Lenin'in Fedaisi Kamo

Ekim Sayısı İşçi Partisi Örgütlerinden Temin Edilebilir

İSTANBUL:(0212) 251 99 10
ANKARA :(0312) 435 29 99
İZMİR :(0232) 445 20 58

İnsanlaşma konusuna değişik bir bakış-2

İnsanlaşma bilgi birikimiyle gerçekleşti

Vehbi
HACIKADİROĞLU

Bilim ve Ütopya'nın Mayıs 1996 sayısında bir yazım çıkmıştı. Derginin Temmuz sayısında Sayın **Kaan Arslanoğlu**'nun, Ağustos sayısında da Sayın **Mustafa Topal**'ın bu yazım üzerinde öne sürdüğü görüşler, söylemek istediklerimin iyi anlaşılabilmesi için yeni açıklamalar yapmanın uygun olacağını gösteriyor.

Sayın **Arslanoğlu**, yazısında, benim "Halk iyi bir güçtür, yeter ki bizler (aydınlar ve sosyalistler) ona bilgiyi ulaştıralım" dediğimi öne sürüyor. Aydınların ve sosyalistlerin de tam böyle söylediklerini sanmıyorum. Fakat benim söylediklerim bunun tam tersi. Benim bütün çabam insanlaşmanın yalnızca bilgi birikimine bağlı olarak gerçekleştiğini göstermeye yönelikti.

Bilgisi artan insanlık son aşamada bütün insanların çıkarına uygun olan düzenin ayrılıksız ve ayrıcalıksız insanlardan oluşan tek bir dünya toplumu olduğunu görebileceğine göre böyle bir düzenin kurulmasının kaçınılmaz olduğunu göstermeye çalıştım. Bu görüşün sosyalistlerin görüşüyle ortak yanı yalnızca son aşamada kurulacak olan düzenin niteliğidir. O düzene ulaşmak için tek yolun insanlığın bilgisinin artışı olduğu görüşünün şimdiye dek öne sürülenlere bakışla değişik bir görüş olduğunu düşünüyorum.

Yazımın daha aydınlatıcı bir eleştirisini yapan Sayın **Mustafa Topal**'ın da, bu kez hayvanlarda bilinç olmadığını öne sürdüğüm için beni sosyalistlerle birlikte gördüğü anlaşılıyor. Hemen belirteyim, sosyalistlerle birlikte düşünülmekten yakınıyor değilim. Ben böyle bir görüşün yazımda öne sürdüğüm düşüncelerin özünün gözden kaçmasına neden olmasından yakınıyorum.

Gerçekte ben, hayvanlarda yalnızca bilincin değil, bilginin ve konuşmanın ilk adımlarının da görülmediği konusunda sosyalistler kadar katı düşündüğümü kabul ediyorum. Ancak yazımda bu, bilinç, bilgi ve konuşma yetilerinin evrim süreci içinde hayvanla insan arasında hiç kopukluğa gerek kalmadan nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalıştım. Eleştiriler bu noktaya yöneltilebilse konu çok daha iyi aydınlanmış olurdu. Bu yüzden bu yazımda da o konu üzerinde duracağım.

PAVLOV DENEYİNE İNSANCA YORUM

Birinci yazımda **Pavlov**'un köpek üzerindeki deneyinden söz etmiştim. Deney genellikle bilinir. Zil çalınıyor, arkasından köpeğe yemek veriliyor. Bu olayın yeterince yinelenmesinden sonra, zil çalınıyor ve henüz yemek gelmeden salya salgısı başlıyor. Bu durum şöyle yorumlanabilir: Her zil sesinden sonra yemeğin gelmesine alışan köpek, belli sayıda yinelenmeden sonra, artık zil sesini işitince yemeği beklemeye başlıyor ve hazırlık olarak salya salgısı ortaya çıkıyor.

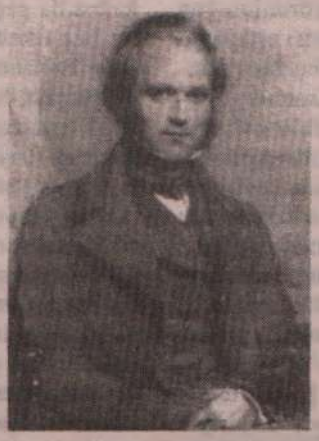

Charles Darwin.

Ancak bu, olayın nesnel bir betimlemesi değil, insanca bir yorumudur. Gerçekteki olayı kavrayabilmek için laboratuvarda görevli olmayıp yalnızca çevresinde olup bitenlere ilgi duyan bir insan düşünelim. Bu gözlemci de, bir kaç yinelenmeden sonra, zil sesinin ardından köpeğe yemek verilmesini bekleyebilir. Fakat o bu sonucu yinelenmelere dayanarak varmamıştır.

İlk zil sesi hayvan için yalnızca bir ses duyumuyken, insan için zil sesidir. Yani insanların çaldığı ve genellikle belli bir olayın (paydos, işe başlama, yemek, uyku gibi) vaktinin geldiğini bildiren özel bir sestir. Bu bakımdan çevresine ilgi duyan gözlemci, zil sesinin ardından bir olayın gerçekleşmesini bekler. Bu sırada köpeğe yemek verildiğini görünce, "acaba zil sesinin haber verdiği olay bu muydu?" diye düşünür. Birkaç yinelenmeden sonra, o da zil sesinden sonra köpeğe yemek verilmesinin beklentisine girer. Gerek köpeğin gerekse gözlemcinin beklentiye girişleri bir tür bilgi durumudur. İkisi de bir şeylerin olacağını beklemektedir. Fakat iki bilgi türü arasında bir nitelik farkı ya da özsel bir fark vardır. Köpek için olay kendi içinde geçen ve onun yaşamını sürdürmesiyle sıkı sıkıya bağlıdır. İnsan için olay tümüyle kendi dışında geçmektedir ve onun yaşamıyla hiçbir ilgisi yoktur.

İnsanın burada kazandığı bilgiye, kendisiyle hiç ilgisi olmamak bakımından, nesnel bilgi diyebiliriz. Bu bilgi kendisini bir davranış içinde göstermiş de değildir. Doğruca düşünce olarak ortaya çıkmıştır. Bu, insanın beyin hücrelerinde hiçbir değişiklik olmadığı anlamına gelmez. Gerçekte hayvanın da beyin hücrelerinde bir değişikliğin ortaya çıkmış olması gerekir. Fakat insandaki ruhbilimsel beklenti durumu yerine hayvanda fiziksel bir olay (salya) görülmüştür. İşte bilinçli bilgiyle bilinçsiz tepki arasındaki ayrım burada kendini gösterir. Bu bir kopma durumu olduğuna göre bu kopma nasıl gerçekleşmiştir?

Ben, alışılmış açıklamalardan farklı olarak insanlaşmanın, doğruca, ilerde insan olacak olan hayvan türünün bireylerinin birbiriyle işbirliğine girmesinden doğduğunu ve bunun, bilinci de, bilinçli bilgiyi de, konuşmayı da açıklamak bakımından yeterli olduğunu öne sürüyorum. Doğal olarak bu işbirliği içgüdülere değil, anlaşmaya ve kararlaştırmaya dayanan bir işbirliği olacaktır.

Anlaşma ve kararlaştırma bir ölçüde bilinçliliği gerektirdiğine göre, burada, işbirliğine girmek için bilinçli olmak, bilinçli olmak için de işbirliğine girmiş olmak gerektiği gibi bir döngüselliğin ortaya çıkacağını biliyorum. Bu sorunun, işbirliği, konuşma, bilinç ve bilginin, birbirinin hem üreticisi hem de ürünü olarak milyonlarca yıllık bir gelişme süreci sonunda ortaya çıktığını kabul ederek çözülebileceğini sanıyor ve daha inandırıcı bir çözüm bulunmadıkça bunu yeterince inandırıcı olduğunu düşünüyorum.

İşbirliği, katılımcıların birbiriyle anlaşabilmesini gerektirir. Oysa hayvanlarda, anlatacak bir şey olarak, yalnızca duyumlar vardır ve duyumlar başkalarına anlatılamaz. Duyumlar üzerinde anlaşmanın yolu onların dışardaki nedenleri üzerinde anlaşmaktan geçer. Bunun basit bir örneği, kırmızı rengi anlatabilmek için kırmızı bir şey, sözgelimi olgun bir kiraz, göstermek olabilir. Korkular, acılar, sevinçler vb. üzerinde, korku veren, acı veren, sevindiren şeyleri, simgelerle, imlerle, taklitlerle vb. anlatmaya çalışarak bir anlaşma sağlanabilir.

İşte bilinçlenmenin başlangıcı insanın (ya da insansının), bu, duyumlarını dışlaştırma çabalarıyla başlar. Böylece insan, kendi dışındaki nesneleri, hem kendinden hem de birbirinden ayrı olarak görmeyi, bunun anında kendine de dışardan bakmayı, kendisini gerek dış nesnelerden gerekse başka insanlardan ayrı olarak düşünebilmeyi öğrenir. Buna göre, işbirliği yapma, konuşma, anlaşma ve bilinçli olma yetileri birbirinden ayrılamadığı gibi, bilinçli bilgi ve öğrenme yetileri de bunlardan ayrılamaz. Bir anda gerçekleşmesi durumunda insanla hayvan arasında tam bir kopukluk sayılabilecek olan bu gelişme döneminin uzunluğu (yalnızca Yontma Taş Devrinin bir milyon yıldan daha uzun sürdüğü düşünülsün) insanın niteliklerini, evrim sürecinde bir kopukluk olduğunu düşünmeden açıklamanın olanaklı olduğunu göstermektedir.

Maymunlarla, özellikle de şempanzelerle ilgili gözlemler ve bu konuda ortaya atılan görüşler, onların bilinçlenme yönünde ilk adımı atmış olabilecekleri düşüncesini uyandırdığından, bundan sonra hayvanlar üzerine söyleyeceklerimin maymunlar dışında kalanlar için geçerli olacağını belirtmem gerekiyor. Bu koşullar altında hayvanlarda, bilinç, bilgi ve konuşma yetilerinin bir zerresinin bile bulunmasının olanaksız olduğunu kabul etmek gerekiyor.

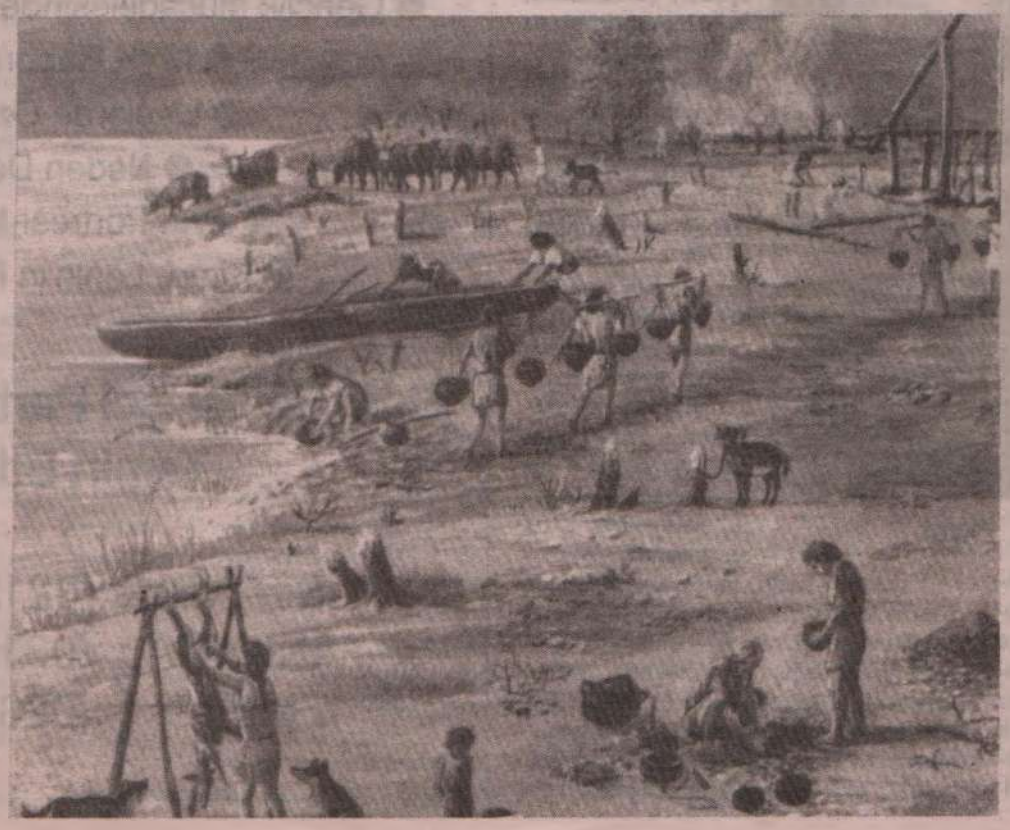

HAYVANLARDA BİLGİ YOKTUR

Evet, hayvanlar, bilinçten ve konuşma yetisinden yoksun olduğu gibi bilgiden de yoksundurlar. Çünkü konuşamayan ve bilinci olamayan hayvanda bilgi de olamaz. Hayvanlar koşullu tepki yoluyla bilgi elde etmiş gibi görünürse de, **Pavlov**'un deneyinden söz ederken de belirttiğimiz gibi, zil sesinden sonra hayvana yemek verilmesinin, hayvanın kendisi üzerindeki etkisiyle, olayın gözlemcisi olan insanın üzerindeki etkisi arasında doldurulması olanaksız bir boşluk vardır.

Sayın **Topal**'ın belirttiği gibi, insanda da koşullu tepkiler vardır fakat bunlar yalnızca kendi bedeni-

mizle, yani hayvansal yönümüzle ilgilidir ve hiç kimse buna 'bilgi' adını veremez. Tersine, bu türden alışkanlıklara dayanan davranışlarımız bilinçsizliğin somut örnekleri olarak görülür.

Sayın **Topal**'ın yazısında (Eylül, s.44) sözünü ettiği uyarım ve sinyaller, hayvanda, onun belli bir andaki davranışına yön vermek bakımından bilgi gibi görünse bile bilgi değildir. İnsandaysa uyarımlar algılama etkinliğini doğurur ve algılama algılanmakta olan şeyin ne olduğunun bilgisini vermez. Biz algılamadan, daha önceden ne olduğunu bildiğimiz nesnelerden hangisinin karşısında bulunduğumuzu, çıkarım yoluyla, buluruz.

Bizim insanlarda bulunduğunu belirttiğimiz bilgi, insan topluluklarının yüzlerce ya da binlerce yıllık deneylerle elde ettiği bilgilerin birikimiyle oluşan ve toplumun malı olan bilgidir. Bireyler bu tür bilgileri genellikle çevreden, eğitimle ya da kitaplardan öğrenirler. Hayvanlarda bilinç olmadığı için bu tür bilgileri onların edinmesi olanaksızdır. Gerçekte bir hayvan bir ömür boyunca bir bilgi kırıntısı edinmiş olsa bile, konuşamadığı için bunu başkalarına ya da çocuklarına aktaramayacağından hayvanlarda bilgi birikimi olmaz. Bu da onlarda bilginin olamayacağı anlamına gelir.

Bu durumda Sayın **Topal**'ın hayvanlardaki zihinsel etkinlik örnekleri olarak gösterdiği (Ağustos, s.35) koşullu ya da koşulsuz tepki, alışma, algısal öğrenme, taklit, etkilenim, duyusal-devimsel öğrenme gibi yeteneklerden hiçbiri nesnel bilgi ya da bilinçli bilgi (yani genellikle hayvanın bedeninin dışında geçen olayların bilgisi) belirtisi olarak görülemez. Hayvanlarda kavramlaştırma ve problem çözme yetisi bulunduğunu söylemekse, kökleri aracılığıyla topraktaki değişik maddelerden kendisi için en uygun olanları seçebilen bir ağacın kimya bildiğini söylemekten daha inandırıcı görünmüyor.

DİL İŞBİRLİĞİ YAPMANIN ÜRÜNÜDÜR

Dil konusuna gelince, **Darwin**'in bu konuda yanıldığını söylemenin onun büyüklüğünden bir şey eksilteceğini sanmıyorum. Dil de bilinç ve bilgi gibi işbirliği yapmak isteyen insanların anlaşmak zorunda kalmasının ürünüdür. İşbirliği yapmak üzere toplumsal yaşama girmiş olmayan hayvanlar için dil öğrenmenin ne gereği ne de olanağı vardır. Bilinç kazanmamış hayvan ne nesnelerle kendi arasındaki, ne de nesnelerin birbiri arasındaki ilişkinin ayırdına varabilir. Bu ilişkiler kurulmadıkça da az sayıda değil, tek bir sözcük bile öğrenilemez.

Darwin, hayvanların birçok sözcükleri anlamak bakımından 10-12 aylık çocuklarla aynı durumda olduğunu söylemişse bunda haklı olmalıdır. Çünkü o yaştaki çocukların kimi sözcükleri anlar gibi görünmelerinin dili kullanmakla hiç ilgisi yoktur. Ruhbilimciler bir buçuk yaşından küçük çocukların nesneleri birbirinden ayırt edemediğini saptamışlar. Bu, insanlaşmanın toplumsal yaşam içinde öğrenme yoluyla gerçekleştiği anlamına gelir. Bir buçuk yaşın hemen hemen konuşmaya başlama yaşı olduğu da düşünülürse konuşmayla bilinçlenmenin aynı zamanda ortaya çıktığı buradan da anlaşılabilir.

Bilinçli konuşmayla, bilinçsiz olarak bir takım anlamlı sesler çıkarma arasındaki ayrımı anlatmak bakımında şöyle bir ölçüt düşünmenin yararlı olacağını sanıyorum. Sürü halinde uçarken bir yere konmuş olan kuşları düşünelim. Bu kuşlardan biri bir tehlike görüp de özel bir ses çıkardığında bütün kuşlar kaçışırsa, o kuş anlamlı bir ses çıkarmış ötekiler de bunu anlamış demektir. Şimdi biraz daha ileri gidelim ve kuşun yalnızca "tehlike var" anlamında bir ses çıkarmakla kalmayıp, tehlikenin sağdan, soldan, yukardan ya da aşağıdan geldiğini de belirten bir takım anlamlı sesler çıkardığını ve öteki kuşların hepsinin de bunu anlayıp ona göre kaçıştıklarını düşünelim.

Anlamlı seslerin sayısı ne kadar artarsa artsın, haberci kuş bir tek sözcük söylemiş, anlaşmaya doğru bir tek adım atmış değildir. Bu seslerin bilinçli olması yani konuşmanın bir bölümü sayılabilmesi için haberci kuşun, öteki kuşlara kızgın olduğu ya da onlarla alay etmek istediği durumlarda yalan söyleme yeteneğinin bulunması gerekir. Yalan söyleme yeteneği, hiç kullanılmasa bile, bilinçli konuşmanın zorunlu bir koşuludur.

Sayın **Topal**'ın hayvanların bilinç durumu üzerine söyledikleri, onunla aramızdaki anlaşmazlığın büyük bölümünün olgu durumlarıyla değil, yalnızca bir terimin anlamıyla ilgili olduğunu gösteriyor. Gerçekten onun, hayvanların bilinçli olduğunu kanıtlamak üzere verdiği örnekler tam da bilinçsizliğin belirtisi olan örneklerdir. Yalnızca tavukla piliç arasındaki ilişki üzerine onun verdiği örneğin durumu tam olarak aydınlatabileceğini sanıyorum.

Kulağı tıkalı olduğu için kendi yavrusunun sesini duyamayan, bu yüzden de onu tam bir açıklıkla görmesine karşın yine de düşman sanıp öldüren bir tavuğun bilinçli olduğu bilinç kavramının hangi anlamına göre ileri sürülebilir? Bilincin en açık belirtisinin nesneleri ayırt etmekte, onları bir bütün olarak tanımakta, ortaya çıkacağını yukarda belirtmiştik. Nesneleri ayırt etmekse, bir nesnenin değişik niteliklerinin, örneğin görüntüsüyle sesinin, belli bir nesnenin, örneğin bir pilicin, değişik belirtileri olduğunu saptayabilmek anlamına gelir. Bu saptamayı yapamayan hayvanların nesneleri bizden farklı biçimde gördüklerini söyleyen Sayın **Topal**'ın bu sözleri hayvanların bilinçsiz olduğunun başka yoldan anlatımından başka bir şey olamaz.

Sayın **Topal**'ın, hayvanlarla insanlar arasında evrim süreci bakımından bir kopukluk bulunmadığı görüşüne hiç duraksamadan katılıyorum. Ancak bunu kanıtlamanın yolu, gözle görülemeyen canlıların bile değişik türden niteliklerini öğrenip, bu bilgisinden yararlanabilen insanla, sesini işitmedikçe ya da kokusunu duymadıkça kendi yavrusunu tanıyamayıp onu öldürebilen hayvan arasındaki bilinç ya da bilgi ayrımının yalnızca bir derece ayrımı olduğunu öne sürmek olamaz.

Ben yazımda, insanlaşmanın yalnızca işbirliğine giren insanların bilgi birikimiyle gerçekleştiğini öne sürdüm. Üstelik bunu yalnızca insanlık tarihi bakımından değil, her bireyin kendi yaşam süreci içinde de böyle olduğunu, bilinçsiz olup bilgi biriktirme yeteneğinden yoksun olan çocukta, konuşma, bilinçlenme ve bilgi birikiminin hep birden başladığını ve çocuğun ancak bu başlangıçla birlikte insanlaşma aşamasına girdiğini belirttim. Ayrıca, doğduğu günden başlayarak insanlardan uzakta bir hayvan tarafından büyütülecek bir insan yavrusunun insanlaşamayacağını öne sürdüm. Bu söylediklerimi inandırıcı bulmayanlar olabilir. Ancak, konunun bu yönden tartışılmasının, şimdiye dek değişik yönlerden yapılan ve olumlu sonuç vermeyen tartışmalara bakışla daha verimli olup olmadığını denemenin yararlı olacağını sanıyorum.

Aydınlık
HAFTALIK HABER YORUM DERGİSİ

Aydınlık OKUNMADAN POLİTİKA YAPILAMAZ

Haberde gerçek aşkı, yorumda derinlik
-Siyasal ve toplumsal gelişmenin Bilimsel Sosyalist analizi-

Yeni Dünya Düzeni'ne karşı direnme hattı

Başyazılarıyla:
Doğu Perinçek

İnceleme ve polemikleriyle:
Burçay Anger, Bedri Baykam, Nejat Birdoğan, Yıldırım Koç, Emcet Olcaytu, Baskın Oran, Hasan Yalçın

Kültür ve sanat alanında:
Tunca Arslan, Gökhan Cengizhan

HER PAZAR BAYİLERDE

Tüm hayvan türlerinin olimpiyat oyunları

Mark WHEELER
Çev. Erdem OFLİ

Dört yılda bir yapılan olimpiyat oyunları "Homo sapiens"lerin atletlerini bir araya getirir: Kazanan belli oluncaya kadar, koşan, atlayan, vuran, fırlatan, pedal çeviren kadın ve erkekler. Oyunlar boyunca en fazla madalyayı kazanan ülke, dört yıl boyunca övünme hakkını da kazanır. Peki bu zoolojik açıdan dargörüşlülük değil midir? İnsanlar dışındaki canlılar, hayvanlar da atletik değiller midir?

Hayvanların evriminde kurban ve avcıyı belirleyen hareket etme güdüsü, aynı zamanda olimpiyat oyunlarının temel noktasıdır. O halde şu soru sorulabilir: Atlanta'daki oyunlar tüm hayvanlara -ister iki ayak üzerinde ister dört ayak üzerinde duran- açılsaydı ne olurdu?

Bu yazıda Tüm Hayvanların Olimpiyat Oyunlarını duyuruyoruz. Önce birkaç temel kural koyalım. Hiçbir yarışmacı diğer yarışmacıları yemeyecektir. Takım yarışmaları olmayacaktır. (Hayvan sürülerinin insan üzerindeki etkileri olan korku ve açlık nedeniyle). Son olarak, insan beyni alet yapımı ve kullanımında üstünlüğe sahip olduğundan, aletli yarışmalar -cirit, gülle atma, atıcılık gibi- yarışmalardan çıkarılmıştır. Oyunlar (yarışmalar), koşma, yüzme, cimnastik ve boksla sınırlandırılmıştır.

Şimdi, oyunlar başlasın.

EN HIZLI MEMELİ ÇİTA

Atletler stadyuma girerken, seyirciler -insanlar bir yanda değişik türden hayvanlar diğer yanda- tam anlamıyla kükrüyor. 100 metreden 1500 metreye kadar olan ilk beş koşma yarışmasında madalyaları süpüren hayvanlardan büyük bir tezahürat -kükreme- yükseliyor. Bu beş yarışta da hayvanları çita temsil ediyor. En hızlı koşan memeli çita, saatte 60 millik bir hızla, insanların saatte 27 millik rekorunun iki katına ulaşır. (1 mil= 1609.33 m) Çitanın hızı, vücudunun herhangi bir parçasından değil, özelleşmiş anatomisinin gerçek uyumundan gelir. Aşırı büyük bacakları itmeyi sağlarken, bacaklarındaki gücü kullanılabilir hale getirmek için çita, esnek arka kısmını ve vücuduna kaslı bir askı ile bağlı omuzlarını kullanır. Vücudunun arka kısmını kıvırarak ve omuzlarını kaydırarak, bacaklarıyla değişik birçok hareketi gerçekleştirebilir. Koşu sırasında arka ayaklarını ön ayaklarının önüne kadar uzatarak adım uzunluğunu çarpıcı bir şekilde arttırır.

Hızı ve oksijen tüketimi ile ilgili yapılan araştırmalara göre, 400 metreyi 16 saniyede tamamlayabilir. ABD'li **Butch Reynolds**'un 1988'de bu dalda kırdığı rekor ise 43.29 saniye, yani çitanın rekor kırdığı zamanın üç katı. Yarış mesafesi arttıkça aradaki fark daha da belirginleşiyor. Çita 800 metreyi yaklaşık 32 saniyede tamamlarken, İngiliz atlet **Sebastian Coe**'nun 1981'de elde ettiği rekor 1: 41.73. 1500 metrede durum daha da kötü. Çitanın, koşuyu tamamlamak için 1 dakikadan biraz fazla zamana ihtiyacı var. Bu dalda geçen yıl 3: 27.37 ile rekor kıran Cezayirli **Noureddine Morceli**'yi koştursak bile, biz insanlar, çitanın yarışçımıza iki ya da üç kez tur bindirdiğini utançla seyredeceğiz.

En hızlı koşan memeli çita, saatte 60 millik bir hızla, insanların saatte 27 millik rekorunun iki katına ulaşır. Çitanın hızı, vücudunun herhangi bir parçasından değil, özelleşmiş anatomisinin gerçek uyumundan gelir.

İnsanlar, çitanın kendine fazla güvenerek 5000 metre yarışına da gireceğini umuyorlar. "Herşey ilginç bir hal alıyor şimdi" diyor, California Üniversitesi'nden fizyolog ve aynı zamanda Tüm Hayvanların Olimpiyat Oyunları'nın yorumcularından **Rodger Kram**. Atlanta'nın Ağustos'ta sıcak olduğuna ve çitaların sıcağı sevmediklerine işaret ediyor. Çitalar hareketsizken yüksek bir vücut sıcaklığına sahiptir -yaklaşık 39 ºC-, kaslarının çalışmasıyla bu sıcaklık artar. Düşük hızlarda bu sıcaklık vücuttan atılırken, çita saatte 10 millik bir hıza ulaştığında, ısısının yüzde 90'ı koştuğu süre boyunca vücudunda kalır. **Kram** bunu şöyle açıklıyor: "Sabit vücut sıcaklığını sağlamak için yeteri kadar hızlı terleyemeyecek ya da soluyamayacak, böylece sıcaklığı artacak.". Bir çita vücut sıcaklığını uzun süre koruyamaz ve eğer sıcaklığı 40.5 ºC'nin üzerine çıkarsa koşmayı bırakır. Çita, bu yüzden, vahşi doğada avını yakalamak için yaptığı çılgın koşunun ardından, kurbanını yemeden önce bir süre soluklanır.

5000 metre rekorunu 12: 44.39'la elinde tutan Etyopya'lı **Haile Gebrsalassie**'nin hızı saatte yaklaşık 15 mildir. Bu hızda koşan çita 4 dakika sonra aşırı ısınmadan dolayı durmak ve dinlenmek zorundadır. **Kram** "Aptal bir çita ilk 1500 metreyi hızla koşar. Ancak sonra tekrar koşabilmek için uzun bir süre beklemeli ve ısısını düşürmelidir." diyor. Onun yarış ortasındaki bu öğle istirahati **Morceli**'nin onu yakalayıp, kazanmasını sağlayabilecek kadar uzun olabilir. **Kram** insanların bu durumda büyük bir zaman kazanacağını iddia ediyor.

AT VE KÖPEĞİN İNSANLA YARIŞMASI FAULLÜ MÜ?

Uzun mesafe yarışlarında bizle yarışmaya hazır başka hayvanlar da var. Boston Maratonunda 2: 07.15 ile maraton dalındaki rekoru elinde tutan Kenya'lı **Cosmas Ndefi**'ye karşı, ikisi de iyi koşucu olan at ve köpek başlama çizgisine geliyor. Ama yarış başlamadan önce insan takımının antrenörü yanında bir fizyologla alana geliyor ve öfkeyle yarışmanın faullü olduğunu haykırıyor.

Güçlü kasların kuvvetten düşmesi ve vücudun oksijen ihtiyacının karşılanması uzun mesafeli koşularda önemli bir faktör haline gelir. Uzun mesafe koşullarına uyum sağlamış hayvanlar genellikle büyük bir akciğer ve kalple oksijen akışlarını hızlandırırlar. Ama oksijen dağıtımına destek olacak başka bir yol daha vardır: Vücuttaki hücrelere oksijen taşıyan kırmızı kan hücrelerinden fazladan eklemek. Geçmişte atletler bunu "kan dopingi" diye adlandırılan yöntemle yapmaya çalışıyorlardı. Yarışmadan haftalar önce kanlarının birazını vücut dışında depoluyorlardı. Yarışma zamanına kadar vücutları yeniden kan üreterek, normal kan miktarına ulaşıyordu. Depoladıkları kanı yarışmadan birkaç gün önce damarlarına enjekte ediyorlardı. "Buradaki düşünce oksijen taşıyan kan hücrelerini arttırmak, böylece teorik olarak kaslara daha fazla oksijen taşımaktır" diyor New England Sağlık Merkezi'nden kalp uzmanı **Richard Karas.**

Bu yolla yapılan kan dopingi şimdi Olimpiyatlarda yasak. Atletler günümüzde benzer bir performansı, oksijen konsantrasyonu (yoğunluğu) düşük olan yüksek yerlerde antrenman yaparak yasal olarak elde ediyorlar. Oksijen azlığını kapatmak için vücut daha fazla kırmızı kan hücresi üretiyor. **Karas**'ın vurguladığı gibi, problem, şu ana kadar her iki kan dopingi yönteminde insanlarda işe yarayıp yaramadığının kanıtlanamamış olması. "En iyi olasılıkla bir atletin en iyi zamanını saniyenin belli bir oranında iyileştirebilir" diyor **Karas**.

Kan dopingi bize çok şey sağlamasa da, köpekler ve atlarda doğal olarak görülüyor ve çok iyi çalışıyor. "Köpekler ekstra kan hücrelerini dalaklarında saklıyor. Egsersiz sırasında dalaklarını kasarlar ve hemoglobini kan akışına katarlar. Bir dakika içinde kanlarının oksijen kapasitesini arttırırlar" diyor **Karas**. Kırmızı kan hücrelerinden oluşan kanın oranı yüzde 25'e çıkabilir.

Köpek ve atlara, kan dopingi bir avantaj sağlamakla birlikte bir yükte getiriyor. Kanları fazla akıcı hale geliyor ve bu kanı pompalamak için de büyük bir kalbe ihtiyaç duyuyorlar. Bu nedenle kan dopingi insanlara avantaj sağlamıyor. **Karas** bunu şöyle açıklıyor: "Kalplerimiz bu fazla kanı pompalamaya uygun değil, bu nedenle de kan miktarı arttığında kan akışı kalbin yetersizliğinden dolayı yavaşlamak zorundadır."

İnsanların ortaya attığı, kan dopingli at ve köpeklerin kuralları ihlal ettiği iddiası Tüm Hayvanların Olimpiyat Oyunları'nı bir süre durduruyor. Bu iddia anlamsız görünüyor, çünkü hayvanlar açıkça herhangi bir kuralı ihlal etmiyor. Ama hayvanlar, türler arasında çıkabilecek bir skandalı önlemek için bu konuyu tartışarak uzatmak istemiyor. Yasallığı şüphe götürmez bir değişiklik yapıyorlar: Kanguru.

KANGURU KARŞISINDA HİÇ ŞANSIMIZ YOK

Kanguru başlama çizgisine paytak paytak yürürken, **Ndeti**'nin bu armut şekilli, tavşan başlı memelinin yarışmayı kazanabileceği sanısına alaycı gülümsemesini hoş görebiliriz. Ama başlama işareti verilipte kanguru zıplayarak kulvarında koşmaya başlayınca **Ndeti** düşüncesini hemen değiştirecektir.

Zıplayan bir kangru -insanlar da dahil, diğer koşan memeliler gibi- bir pogo çubuğu gibi hareket eder (1).

Koşarken yere bastığınızda bacaklarınızı büker ve hareket enerjinizin bir kısmını bacağınızın tendonlarında biriktirirsiniz. Yerden yükselme zamanı geldiğinde pogo çubuğunun yayındaki gibi enerji serbest bırakılır. Bu elastik tendonlara sahip olmasaydık, aynı enerji artışını elde etmek için yaylar oluşturmamız gerekirdi.

Kanguru, basitçe belirtmek gerekirse, mükemmel bir pogo çubuğudur. Avust-

ralya'daki New South Wales Üniversitesi'nden zoolog **Terry Dawson** bunu şöyle açıklıyor: "Kanguru büyük, uzun bacak ve ayaklara, uzun asil tendonlara sahiptir. Ayakparmakları ucunda yere iner ve kendini yukarı iter. Böylece zıpladığında bacaklarıyla geniş bir kavis alır ve inerken de bacakları vücudunun önüne kadar uzanır". Her bir geniş kavisin ardından kanguru hareket enerjisinin bir kısmını tendonlarında biriktirir. İnsanlar koşarken her seferinde bir ayaklarının üzerinde yere basarken, kanguru iki ayağının üzerinde sıçrar, böylece her bir sıçramada enerji kapasitesini ikiye katlar.

"Kangurunun atlama uzunluğu 15-20 feete ulaşabilir" (1 feet=30.48 cm) diyor **Dawson**. Ancak bir kangurunun tam bir sıçrayışında bu uzun atlama mesafesini gözlemleyemezsiniz çünkü her bir sıçrayışında çok yükselmez, ağırlık merkezini her seferinde bu kadar yükseltmek enerjisini boşa harcamasına neden olacaktır.

İnsanlar, maratonu saatte ortalama 13 mil hızla koşarlar. **Dawson**'un belirtiğine göre kangurunun en verimli hareket hızı yaklaşık saatte 16 mildir. Ancak kangurunun daha hızlı gidebileceğini belirtiyor **Dawson**. Arabasıyla ortalama saatte 28 mille giderken, dört mil boyunca bir kanguruya zaman tutmuş. Hayvan bir süre sonra hızlanıp **Dawson**'un arabasının önünden geçmiş ve gözden kaybolmuş. "Tahminime göre normal hızının üzerinde, oldukça fazla rezervi var. Kangurunun maratonu saatte 16-19 mil arasında boş yere koşturacağını sanmıyorum" diyor **Dawson**. İnsan her zaman kangurunun tozunu yutacakmış gibi görünüyor.

BOKSTA RAKİBİMİZ BİR KABUKLU

Kangurular boks ringlerinde de yarışabilir ve ön ayaklarıyla rakiplerine güçlü yumruklar savurabilir. Ama hayvanlar, Amerikalı tüy siklet şampiyonu **Eric Morel**'e rakip olarak başka bir türe karar verdiler. Boks için özel kurallar geçerli: Tüm Hayvanların Olimpiyat Oyunları kurallarına göre hayvanlar seçtikleri herhangi bir temsilcilerini bir insan büyüklüğüne kadar irileştirebiliyorlar. Ve onların temsilcileri stomatopod diye bilinen boksör bir kabuklu. Stomatopodlar, tropikal ve yarı tropikal okyanusların sığ kesimlerinde yaşarlar. 1/4 inçten (1inç=2.54 cm) 1.5 feete kadar değişen büyüklükleriyle 500 farklı türe sahiptirler. Genellikle ön organlarının uçlarındaki keskin dikensi yapıları zıpkın gibi kullanarak besinlerini sağlarlar. **Morel**'in rakibi stomatopod ailesinden boksör Gonodactylidee. Dikensi yapıların yerine ucunda sert, kireçsi yumruk şeklindeki yapıların olduğu iki uzantıyı avlarına vurmak için kullanır.

"Üç inç uzunluğundaki bir stomatopod büyük bir salyangozu parçalayabilir. Biz ise aynı salyangozu ancak birkaç çekiç darbesiyle parçalayabiliriz." diyor California Üniversitesi'nden sualtı biyoloğu **Roy Caldwell**. **Caldwell** ayrıca bu hayvanların üzerinde çalışmanın çok zor olduğunu da belirtiyor. Şimdiye kadar kullandıkları cam akvaryumları kırmışlar, o yüzden plexiglas tanklar içinde inceliyorlar bu hayvanları. **Caldwell** ve onun Berkeley'den çalışma arkadaşı **Robert Full** bu hayvanların vuruş kuvvetlerini ölçmekte de zorlanmışlar. "Bir kabustu, aletlerimiz sürekli kırılıyordu. Yapabildiğimiz en iyi şey hayvanın uzantılarının ağırlığını ve düşmana vuruş hızını ölçerek vuruş gücünü tahmin etmek oldu." diyor **Caldwell**.

Stomatopod ringde atak özelliğinin yanı sıra savunma özelliğine de sahiptir. Spiral yapılı vücutlarıyla, vücutlarının arka kısımları üzerinde durarak dövüşürler ve böylece kuyruklarını kalkan olarak kullanabilirler. **Caldwell** açıklıyor: "Karın bölgesindeki kaslar bir yay ya da şok emici olarak iş görür. Böylece kuyruğuna isabet eden bir darbe ona çok zarar vermez çünkü bu vuruş absorbe edilir (emilir). ". Kuyruğunun ve uzantılarının hareketini birleştirerek rakibini yanıltmak için aşağı yukarı hareket eder. "Özelliği, diğer bir stomatopodun vuruşunu kuyruğuyla savuşturmak ve ani bir vuruş yapmaktır" diyor **Caldwell**.

Morel'in ringdeki en iyi stratejisi, hızlı hareket edip stomatopod yoruluncaya kadar darbelerden kaçmak olacaktır. Birkaç yumruktan sonra uzantılardaki kasları yorulan stomatopod gücünü tekrar kazanabilmek için dinlenecektir. Bu sırada **Morel** kroşe vurabilecek ama sonrasında bu kabuklu hayvan tek bir pistol gibi vuruşla cevap verecektir. Oyun biter.

GİBBON CİMNASTİKÇİ OLARAK DOĞMUŞ

Diğer bir alanda, asimetrik paralel barda, insan cimnastikçinin çevresinde seri daireler çizen küçük bir maymun, burada da insanların durumunun pek iç açıcı olmadığını gösteriyor. Bu dalda Hayvanların Organizasyon Komitesi gibbonu yarışmacı olarak seçti. Bu mükemmel bir seçim: Güney Asya'nın bu uzun kollu, ağaçlarda yaşayan primatı dallarda yüksek hızlarda sallanabilir. "Gibbon, insanlar gibi, el, kol ve bacaklarını hareket için kullanır ve insanlar gibi olağanüstü hareket, manevra yeteneğine sahiptir. Birçok cimnastikçinin kavramak ve ulaşmak için, yapması gerekir" diyor Brown Üniversitesi'nden biyolog **Sharon Swartz**.

Diğer primatlarda benzer hareketleri yapabilir ama hiçbiri gibbonla yarışamaz. Burada ağırlığın önemi öne çıkıyor: 150 pound (1 pound=435.6 g) ağırlığındaki bir orangutan, bu büyük vücudunu hareket ettirebilmek için çok fazla enerjiye ihtiyaç duyacağından yavaş hareket etmek zorundadır. Ayrıca, büyük olasılıkla dalı kıracak ve herhangi bir düşme ölümüne neden olabilecektir. Diğer taraftan gibbonun hafifliği onun bir daldan bir dala hızla ve akrobatik bir şekilde hareket etmesini sağlar. Bir sarkaç gibi yaptığı hareketiyle de yerçekimini ekstra verimlilik için kullanır.

Gibbonu iyi bir cimnastikçi yapan onun anatomisidir. "Gibbonlar bileklerindeki ekstra bilyeli eklemleri (2) sayesinde fazladan 90 derece dönüş yeteneğine sahiptirler" diye açıklıyor **Swartz**. "Barı kavradığınızı ve döndüğünüzü düşünün: Omuzlarınızın ve bilek eklemlerinizin yardımıyla dönersiniz daha çok. Ama gibbonlar sahip oldukları bu ekstra eklemleri de kullanır dönerken". Baş parmaklarındaki bir başka bilyeli eklem sayesinde farklı büyüklük ve şekildeki dalları kolaylıkla kavrayabilirler.

Swartz gibbonların asimetrik paralel barda olağanüstü yarışacağını iddia ediyor. "Hafiflikleri ve uzun kol ve bacaklarıyla yüksek hızlara ulaşacaklardır sallanırken. Ayrıca ormanda hareket ederken çabucak yön değiştirme yeteneklerinin getirdiği avantajla, teorik bir yarışmada değişik dönüş ve saltolar yapacaklardır" diye ekliyor.

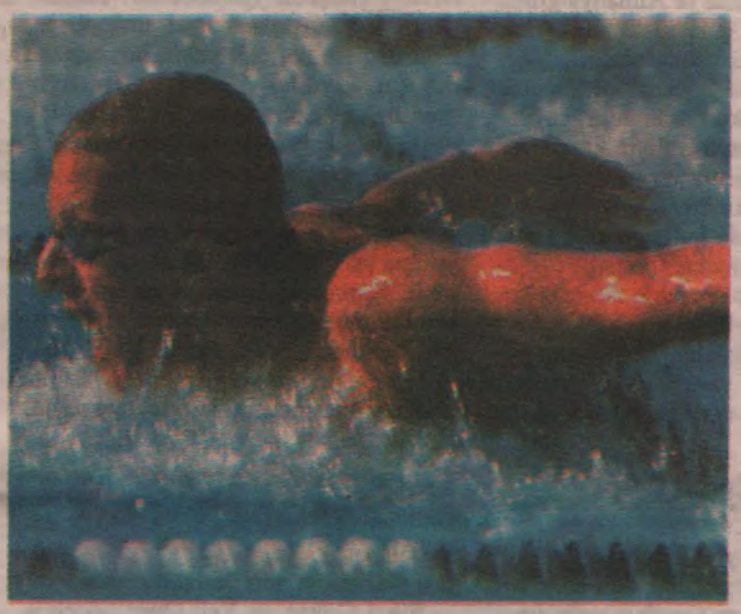

EN AĞIR YENİLGİMİZ YÜZME DALINDA

Tüm Hayvanların Olimpiyat Oyunları'nın yüzme dalındaki yarışmaları için yüzme havuzuna taşınırken insanlar ümitsiz durumda. Gerçekten de bu dalda şimdiye kadar yapılan yarışmalar içinde en kötü sonucu elde edecekler. Rakibimiz denizlerdeki evrimin mükemmel bir ürünü olan barracuda olunca sonuç şaşırtıcı olmamalı ki biz, 360 milyon yıldır karada yaşamaktayız. "Bir keresinde hesapladım, **Matt Biondi** saatte 4-5 mil hızla yüzebiliyordu. Bu hız, balıkların ve suda yaşayan memelilerin yüzme performansıyla karşılaştırıldığında oldukça düşük kalıyor. Barracuda gibi bazı balıklar saatte en az 45 mil hızla yüzerler" diyor, uzman olduğu konuyla uyumlu bir ada sahip olan West Chester Üniversitesi'nden zoolog **Frank Fish** (3). Balıkla insanın arasındaki bu hız farkının anahtarı suda yarattıkları "drag"ta (4).

Kabaca, suda yüzme yönüne dik vücut alanı geniş olan daha büyük "drag"la karşılaşır. Barracuda uygun vücut şekliyle "drag"ını düşürürken insanlar geniş omuzları, başları ve kollarıyla "drag" yaratırlar. Hayvanların yüzebildikleri yerde "drag" farkı yaratır. Barracuda solungaçları sayesinde okyanus yüzeyindeki dalgaların oldukça altında yüzebilir. İnsanlar ise oksijen ihtiyaçlarından dolayı suyun yüzeyinde, okyanus dalgaları ve kendi yarattıkları dalgalarla savaşarak yüzerler. İnsanlar suyun altında olabildiğince yüzerek zamanlarını geliştirebilirler ve bazı Olimpiyatlarda bu yapılmıştır (ancak şimdi yasal değil). Ama bir süre sonra oksijene ihtiyaç duyacak, yüzeye çıkacak ve yine "drag" arttırıcı dalgalar yaratacaklardır. "Tabii ki fok ve yunus gibi memelilerde soluk almak için yüzeye gelmek zorundadırlar ama onlar suyun dışına sıçrayarak enerji harcamalarını düşürürler." diye ekliyor **Fish**. Ayrıca barracuda, mukoza hücrelerinden salgıladığı sümüksü salgılarla da "drag"ını düşürür. **Fish** belirtiyor: "Hiçbir Olimpik yüzücü bu mekanizmayla ne yaparsa yapsın "drag" ını azaltamaz".

İnsanların barracuda karşısında dezavantajları sadece daha fazla "drag" yaratmaları değil, aynı zamanda su altında yaratabildikleri itmenin de çok az olması. Bir balık vücudundaki kaslarının çoğunu yüzmek için kullanır. Diğer taraftan insan yüzmek için, el, kol ve bacaklarındaki kasları kullanır. Barracuda geniş kuyruğuyla büyük bir itme yaratabilirken, biz insanlar itmenin çoğunu göreceli zayıf ellerimizle sağlarız. "Eğer metabolik harcamanın yararlı kullanıma dönüştürülmesi -burada yüzerken itmeye dönüştürülmesi- yeteneği incelenirse, insanların yüzde 5'lik verimliliğe sahip oldukları görülür. Balıklar, deniz aslanları ve yunusların verimleri ise yüzde 15 ile yüzde 30 arasındadır" diyor **Fish**.

İNSANIN TEK AVUNTUSU HER DALDA YARIŞABİLMESİ

Oyunların sonunda insanlar, bu hayal ürünü olan Tüm Hayvanların Olimpiyat Oyunları'nda hiç altın madalya alamazlar. Bu umutsuz olmak için bir neden mi? Duke Üniversitesi'nden **Steven Vogel**'e göre değil. Aksine bunun normal olduğunu düşünüyor. "Biz hayvanları tek bir alanda yenemeyiz ama hayvanların tüm olimpik yarışmalara sokabilecek tek türü yoktur. Biz yüzebilir, ağaçlara tırmanabilir ve koşabiliriz ama bütün bunları bu dallarda özelleşmiş olanlar kadar iyi yapamayız. Yani biz çok yönlüyüz. Harika bir çok yönlü yaratılmışlığımız var." diyor **Vogel**.

Discover, Ağustos 1996

İnsan her zaman kangurunun tozunu yutacakmış gibi görünüyor.

DİPNOTLAR

1) Ç.N., pogo çubuğu (pogo stick), tabanı yaylı, ayakları koymak için iki çıkıntısı bulunan ve bir kimsenin üzerine çıkarak birkaç zıplamayla yürüyebileceği sırık.
2) ball and socket joint= kalça eklemi tipindeki eklem
3) Ç.N., fish=balık (ing.).
4) Ç.N., drag= Suda yüzen bir objenin hareketine ters yönde oluşan kuvvettir. Su ile obje arasındaki sürtünme ve basınç farkı bu kuvveti doğurur.

Matematik ve sonsuz

Ali NESİN(*)

Gerek konuşma vermeye gittiğim okullarda, gerek *Bilim ve Ütopya*'ya gelen mektuplarda, öğrenci ve öğretmenlerin matematikteki sonsuzluk kavramını pek iyi bilmediklerini gözlemledim. Örneğin,

- Sonsuz eksi 1,
- Sonsuz eksi sonsuz,
- Sonsuz bölü 2,
- Sonsuz bölü sonsuz

gibi işlemlerin yapılabileceği sanılıyor.

Bu yazıda, matematikte kullanılan sonsuzluk kavramına biraz açıklık getirmek istiyorum.

"Sonsuz" dendiğinde, genellikle, çok uzakta, taa ötede, ulaşılamayacak bir yer düşünülür. Genel olarak, "sonsuz," bir yer adıymış gibi kullanılır. Bursa gibi, Balıkesir gibi, Fransa ve Almanya gibi... Bursa'yla Sonsuz arasındaki tek ayrım, Sonsuz'a hiç ulaşılamamasıdır.

Kimi zaman da, "sonsuz" dendiğinde çok büyük bir miktar akla gelir, sayılamayacak kerte büyük bir miktar... Bu ikinci anlam, "sonsuz"un matematiksel anlamına daha yakındır.

Günlük yaşamda kullanılan anlamda bir "sonsuz"un gerçekte (doğada, evrende, uzayda...) olup olmadığı tartışma konusudur. Belki de bu anlamda "sonsuz", imgelemin bir ürünüdür. Ama bizim konumuz, sonsuzun varlığı ya da yokluğu değil, tanımı. Biraz daha açayım: "Sonsuz"un ne demek olduğunu tanımlamak başkadır, "sonsuz"un varolduğunu ya da olmadığını kanıtlamak başka. Yani, kavramın tanımıyla varlığı bambaşka sorulardır. Ben, bu yazıda daha çok tanımla ilgileneceğim ve matematikteki tanımıyla. Konumuz felsefe değil. Yazının sonunda, matematikte sonsuzun varlığı konusuna şöyle bir değineceğim.

Yukarda, "sonsuz" sözcüğüne günlük yaşamda verdiğimiz anlamdan kısaca sözettim. Matematikte "sonsuz"un bambaşka bir anlamı vardır. Günlük yaşamda kullanılan "sonsuz"un tam ne demek olduğunu pek iyi bilmiyorsak da, matematikte "sonsuz" sözcüğünün kesin bir anlamı vardır.

Popüler matematik yazılarının birçoğunda, günlük yaşamda kullanılan "sonsuz" kavramının bu belirsizliğinden yararlanıp çatışkılar (paradokslar) sundum okura. Bu çatışkılar bugün artık bir çatışkı değilse de, pek yakın bir zamana dek çatışkıydılar. Çünkü matematiğin "sonsuzluk" kavramı bir yüzyıl öncesine değin pek açık seçik bilinmiyordu. Kafalarda "sonsuz" konusunda büyük bir kargaşa vardı. Kerli ferli adamlar "sonsuz" konusunda birbirleriyle anlaşamıyorlar, bu yüzden birbirlerine küsüyorlardı. Kümeler kuramının gelişmesiyle birlikte, matematikte "sonsuz"un ne anlama gelmesi gerektiği anlaşıldı.

Matematikteki "sonsuz" kavramına açıklık getirilmesinin püf noktası şudur: "sonlu"nun ne demek olduğunu anlarsak, "sonsuz"un da ne demek olduğunu anlarız, çünkü "sonsuz", "sonlu"nun karşıtıdır, sonlu olmayana sonsuz deriz.

Matematikte "sonsuz" bir nitemdir (sıfattır), bir ad değildir. Nasıl "sonlu" bir nitemse, matematikte kullanılan "sonsuz" da bir nitemdir. Sonsuz, sonlunun karşıtıdır. Matematikte sonlu olmayana sonsuz denir.

Adına "sonsuz" denilen matematiksel bir nesne yoktur. Ama sonsuz matematiksel nesneler vardır.

Nasıl "sarı", "yeşil", "uzun", "sıcak" birer nitemse, matematikteki "sonsuz" sözcüğü de bir nitemdir.

Matematikte "sonlu" diye bir nesne olmadığı gibi, "sonsuz" diye de bir nesne yoktur.

Yineliyorum: matematikte, "sonlu" ve "sonsuz" sözcükleri birer nitemdirler. Örneğin, "sonlu sayı" terimindeki "sonlu" sözcüğü "sayı" sözcüğünü niteler. Bunun gibi, "sonsuz sayı" terimindeki "sonsuz" sözcüğü "sayı"yı niteler (Matematik bölümünde okumamış bir okurun sonsuz sayı kavramını bildiğini sanmıyorum).

Matematikte 5 bir nesnedir; 1 de bir nesnedir. Dolayısıyla 5'ten biri çıkarabiliriz ve 4 nesnesini buluruz.

Ama "sonsuz," bir nesne olmadığından, matematikte $\infty - 1$ diye bir nesne yoktur ve $\infty - 1$'in yazılmaması gerekir (1). Bir nitemden bir nesne çıkaramayız.

Bu kavram karışıklığının suçlusu öğrenciler değiller. Lise öğrencilerine, bugünkü eğitim sistemimizde, "sonsuz"un tam matematiksel anlamı anlatılamaz. Bugünkü eğitim sistemimizde, din bilgisi gibi, savunma bilgisi gibi, trafik bilgisi gibi, ticaret gibi çok daha yararlı (!) dersler okutulmaktadır. Öğrenciler haftada 4 saat matematik görürlerse ne âlâ!

Eğitim sistemimizin olduğu kadar biz matematikçilerin de suçu var bu kavram kargaşasında. Matematikçiler, "sonsuz"u çoğu kez bir admış gibi kullanırlar. Örneğin, sanki sonsuz bir yer adıymış gibi, "*n* sonsuza gittiğinde" derler. Hatta görmüşsünüzdür, *lim* $n \to \infty$ yazarlar. Bu tümcecikte, "sonsuz" sanki bir yer adıymış gibi kullanılmış. Yanlış! Matematikte "sonsuz" diye bir yer yoktur.

Asıl suçlu ∞ simgesinde. Ortaöğretimde, matematiksel simgeler genellikle nesneler için kullanılır. Boşküme bir nesnedir ve simgesi $\varnothing$'dir örneğin. Oysa ∞ simgesi, bir nesnenin simgesi değildir.

Bu yüzden "*n* sonsuza gittiğinde" dememek gerekir. Onun yerine, "*n* durmadan büyüdüğünde, yani her tam sayıyı bir süre sonra aştığında" demek daha doğru olur.

"*n* sonsuza gittiğinde" demek yerine, "*n*, omegaya gittiğinde" de diyebiliriz. Omega bir sayıdır, ilk sonsuz sayıdır (bakın burada "sonsuz"u bir nitem olarak kullandım.) Omega sayısı ω simge-

Haziran ve Temmuz sorularının kazananları

Uzun süren yurtdışı gezimi hoşgören okurlarıma teşekkür edip, hemen geciken yanıtlara geçeyim.

SOPAYLA SAYALIM

Bu soruya 14 yanıt geldi. Doğrusu bu kadar çok yanıt tahmin etmiyordum. Kanıma göre zor bir soruydu. Sevindim. Üstelik yanıtların birçoğu doğru. Birçok kişinin de soru üzerinde düşünüp -ya yanıtı bulamadığından ya da üşendiğinden- yazmadığını biliyorum. Her zaman söyledim ve hep söyleyeceğim: Doğru yanıtı bulmak değil, düşünmek önemli. Hatta hiç düşünmeyip soruyu anlamak, "demek böyle de soru oluyormuş" diyebilmek de önemli.

Önce bir yanlışımı düzelteyim: Soruda "çentik" yazacağıma "çeltik" yazmışım. "Çeltik" başkadır, "çentik" başka. Bu yanlışıma biri dikkatimi çekti ve çok utandım. Yazılarımın Türkçesine elimden geldiğince dikkat etmeye çalışıyorum. Dile, biçeme, anlatıma... Kimi yazılar günlerimi alıyor. Gene de arada bir böyle utanılası yanlışlar oluyor. Okurlarımdan özür dilerim.

Doğru yanıt verenler: **Volkan Dilber, Aytek Erdil, Naci Erkan, Tunç Ertunç, Burçay Erus, Toprak Göke, Fikri Göksu, Yiğit Karahanoğulları, Hüseyin Baki Karakuş, Murat Mut, Ömer Bora Okutan, Cem Pulatbaneli, Veli Öner Sümbül.**

Kazananlar **Volkan Dilber, Naci Erkan, Toprak Göke, Yiğit Karahasanoğulları, Hüseyin Baki Karakuş, Veli Öner Sümbül.** Kurayı eşime çektirdim. Beş yerine altı ad çekti yanlışlıkla. Galiba altıncısı **Volkan Dilber**'di. Talihin cilvesi... İstediği kitabı yazana istediği postalanacak. İstediği kitabı yazmayana rasgele bir kitabımı postalatacağım.

Fikri Göksu ve Veli Öner Sümbül, sorunun daha yalın, daha güzel bir çözümü olup olmadığını sormuşlar. Aynı soruyu ben de sordum kendi kendime. Daha yalın bir çözüm bilmiyorum. Bu arkadaşlar haklı, şık şık ele almak pek güzel olmuyor.

Hüseyin Baki Karakuş, eski bir yazımın sonuna kanıtlanmamış birkaç formül koyduğum için bana kızmış. Kendimi savunayım: Formülleri yazının sonuna, "sohbet" olsun diye koymuştum. Yazının ana bölümünde hiçbir zaman kanıtlamadığım bir formül, bir olgu, bir bilgi, bir teorem kullanmam. Sonuna da kırk yılda bir koyarım. Amacım π'nin yaklaşık değerlerinin nasıl çabuk hesaplanabileceğini okura göstermek ve okurun merakını dürtmekti. O formüllerden birikisinin nasıl bulunduğunu ben de bilmiyorum, düşünmem gerek, düşünerek bile bulacağımdan emin değilim. Formüller benim ilgimi çekmişti, okurun da ilgisini çekeceğini düşündüm.

E.Ü. formüle yaklaşmış ama doğru formülü bulamamış. Keşke **E.Ü.** nasıl düşünüp de o formüle vardığını açıklasaydı. Doğru formül beni hiç ilgilendirmiyor. Formül yanlış bile olsa, doğru bir yaklaşımı, doğruya yakın bir kanıt denemesini kabul edebilirim. Örneğin, **Yiğit Karahanoğulları** bir formül verememiş. Belli ki formülü yazacak biçimsel matematik bilgisi yok. Ama mektubunda herşeyi öylesine güzel açıklamış ki, soruyu anladığından ve yanıtı bildiğinden hiç kuşkum yok. **Yiğit Karahanoğulları**'nın formülsüz yanıtını doğru kabul ettim elbet. **Ömer Bora Okutan** da yanlış formül vermiş (p'nin tekliği ve çiftliğini gözönünde bulundurmamış). Ama soruya yaklaşımı doğru. **Ömer** arkadaşın yanıtını da doğru kabul ettim.

Ömer Bora Okutan, "yarışmanıza ilk kez katılıyorum" diye yazmış. Bu bir yarışma değil ki! Bu yazılarım yarışma sorusu olarak algılanırsa üzülürüm. Doğru yanıtlara bir ödül veriyorsak, bu ödül bir teşvik niteliğindedir. Dikkat edilirse, birincilik, ikincilik gibi bir sıralama yapmıyoruz. Bunun tersi matematiğin soylu ruhuna aykırı olur.

Tunç Ertunç yanıtıyla birlikte çok güzel bir soru göndermiş. Sevgili **Tunç**, sorunu yalnızca okuyabildim ve kafamda şu anda bir çözüm yok. Zaman bulup düşünebilirsem ve çözümü bulabilirsem (hatta bulamasam da), bir yazımda konu edeceğim bu soruyu. Teşekkür ederim. Bu köşede sorulabilecek sorusu olanlar sorularını benden gizlemesinler! (Sonradan Eklenmiş Not: **Tunç**, sorunu çözdüm, gelecek ay bu soruyu soracağım).

ASAL SAYILAR SORUSU

Bu soruya 5 yanıt geldi. Uzun yazılara daha az yanıt geldiğini görüyorum. Ne yapalım ki kimi yazı uzun olmak zorunda. Ne yazık ki doğru kabul edebileceğim bir yanıt elime geçmedi. Zor bir soru olduğunu biliyordum.

M.M. doğru kanıta çok yaklaşmış, ama kanıtı doğru değil. Yanlışı burda göstermeye zamanım yok.

V.D.'ye: Asal sayıların sonsuz satırdan biri olması birşey kanıtlamaz. Çift sayıları da *dilersek*, sonsuz satırdan biri olarak yazabiliriz, ama çift sayı seçme olasılığı 1/2'dir. Bu yanlışında benim de suçum var. Doğal sayılar kümesinde olasılığı tanımlamadım. O yazıyı yazabilmek için bu suçu işlemeliydim. Doğal sayılarda bir A olayının olasılığı genel olarak şöyle tanımlanır:

$$\text{Olas}(A) = \lim_{n \to \infty} |[0, n] \cap A| / (n+1)$$

Burada $[0, n] = \{0, 1, 2, \ldots, n\}$ kümesini simgeliyor ve $|X|$, bir X kümesinin öğe sayısını. *Dr. Ecco'nun Serüvenleri*'ni okumadım, ilgince benzer.

V.Ö.S.'ye: 1) Pozitif bir sayı dizisinin gittikçe azalması, o dizinin sıfıra yakınsadığını göstermez. Örneğin, 0.89, 0.889, 0.8889, 0.88889, ... dizisi gittikçe azalır ama sıfıra değil, 0.8888... sayısına (ki bu sayı 8/9'a eşittir) yakınsar. 2) Yazdıklarınız sizin de dediğiniz gibi pek matematiksel değil. Böyle el yordamıyla yaptığınız akıl yürütmeler çok tehlikelidir, çok yanlış yapabilirsiniz. 3) Sonsuzluk kavramı üzerine pek çok felsefi ve matematiksel yazılar yazılabilir. Elimde "sonsuz"u matematiksel olarak ele alan oldukça basit sayılacak bir yazı var. *Bilim ve Ütopya*'ya vereceğim. Yer bulabilirlerse birgün basarlar, basamazlarsa, zaman bulup da bir türlü son düzeltmelerini yapamadığım ve yakında çıkmasını arzuladığım kitabımdan okursunuz.

T.Ö.'ye: 1) Her asalın bir asala bölündüğünü unutmuşsun! Yanlış anlamadımsa, 1'i seçme olasılığının 0 olduğunu kanıtlamışsın. 2) Bir daha sakın $1/\infty$ yazma. Hele 1,2,3, ..., ∞ hiç yazma. Matematikte "sonsuz" bir nesne adı değil, bir sıfattır. Bu konu üzerine yazılmış bir yazım var, belki birgün *Bilim ve Ütopya*'da yayımlanır. Soruyu sevdiğin ve sorudan zevk aldığın anlaşılıyor. Beni mutlu ettin, sağol. **T.G.**'ye: Kanıtını anlayamadım ne yazık ki.

siyle gösterilir. ω Yunan abecesinin son harfidir, yani bizdeki z'ye eşdüşer. ω sayısından *Matematik ve Korku* adlı kitabımın *Sayılar ve İmgeleme Gücü* adlı yazısında biraz sözetmiştim. Ve yukardaki gibi *lim n→∞* yazacağımıza, *lim n→ω* yazabiliriz. Birçok matematikçi de bu yazılımı kullanır zaten.

Matematikçiler,

Sonsuz eksi sonsuz, ∞ - ∞, sonsuz bölü sonsuz, ∞/ ∞

demez ve yazmazlar. Bunu yazan matematikçi ne demek istediklerini açıklamak zorundadır. Ama kimi zaman, matematikçi,

$$\infty - 1 = \infty$$
$$\infty + 1 = \infty$$
$$\infty + \infty = \infty$$
$$\infty / 2 = \infty$$
$$2 \times \infty = \infty$$

yazabilir. Burda, matematikçinin söylemek istediği,

sonsuz artı 1, sonsuza eşittir
sonsuz eksi 1, sonsuza eşittir
sonsuz artı sonsuz, sonsuza eşittir
sonsuz bölü 2, sonsuza eşittir
iki kere sonsuz, sonsuza eşittir

değildir; matematikçi sırasıyla şunları söylemek istiyordur:

durmadan büyüyen bir değişkenden 1 çıkarırsak, elde ettiğimiz değişken de durmadan büyür

durmadan büyüyen bir değişkene 1 eklersek, elde ettiğimiz değişken de durmadan büyür

iki değişken durmadan büyüyorsa, o değişkenlerin toplamı da durmadan büyür

durmadan büyüyen bir değişkeni ikiye bölersek, gene durmadan büyüyen bir değişken elde ederiz

durmadan büyüyen bir değişkeni ikiyle çarparsak, gene durmadan büyüyen bir değişken elde ederiz.

Ta eski Yunanlılardan beri "sonsuz" üzerine matematikçiler ve filozoflar kafa yormuşlardır. Geçen yüzyılda, matematiğin sonsuzluk kavramını Alman matematikçi **Cantor** biçimselleştirdi. **Cantor**'a göre sonsuz bir sıfattır. O gün bu gün, matematikçiler "sonsuz"u ad olarak değil, sıfat olarak kullanırlar.

Matematikte sonsuz bir nesnenin *varlığı* konusuna gelince...

Matematikte sonsuz bir nesnenin varlığı kanıtlanamaz. Öte yandan matematikçiler "sonsuz" nesnelerden sözedebilmek isterler. Matematikçi sonlu nesnelerle baktığında, kimi zaman sonsuzu görür gibi olur, yani "sonsuz," sonlunun arasından kendini gösterir. Dolayısıyla matematikçi sonsuz nesnelerin varlığını kanıtlayamaz ama, sonsuz nesnelerden sözedebilmek ister. Bir örnek vereyim.

0, 1, 2, 3, 4 gibi doğal sayılar sonlu matematiksel nesnelerdir (2), daha doğrusu sonlu kümelerdir. Peki, ya bu doğal sayılardan oluşan nesne? Yani {0,1,2,3,4,5,6, ...} nesnesi? Bu nesnenin sonsuz olduğunu (yani sonsuz tane öğe içerdiğini) biliyoruz. Biliyoruz ama, matematikte böyle bir nesne var mıdır? Yani bu nesne matematikte sözünü edebileceğimiz bir küme midir (3)?

Bu nesnenin bir küme olduğu matematikte kanıtlanamaz. Madem varlığını kanıtlayamıyoruz ama öyle bir nesnenin bir küme olmasını istiyoruz, biz de matematikte böyle bir kümenin olduğunu varsayarız, yani bu nesneyi küme yapacak bir beliti (aksiyomu) matematiğe sokarız... Böylece, matematikte sonsuz bir küme belirir... Daha önce yoktu, bir belitle varettik!

(*) İstanbul Bilgi Üniversitesi, Matematik Bölümü.

DİPNOTLAR

(1) Gene de arada bir ∞ -1 yazar matematikçiler, bu yazılımlardan aşağıda sözedeceğim.
(2) Sonlunun matematikte ne anlama geldiğini burda anlatamamam. Okurun sağduyusuna güveniyorum biraz.
(3) Kümeyi andıran her nesnenin matematikte küme olamayacağından Matematik ve Korku adlı kitabımın Bertrand Russell'ın Paradoksları başlıklı yazısında sözetmiştim.

Bu şekli çizebilir misiniz?

Ali NESİN

Eylül 1996

Konuşma vermeye gittiğim bir lisede öğrencilerden biri şu soruyu sordu: Aşağıdaki şekli, elinizi kâğıttan en fazla iki kez kaldırarak (yani en fazla üç çizimde) ve aynı yoldan iki kez geçmeyerek çizebilir misiniz?

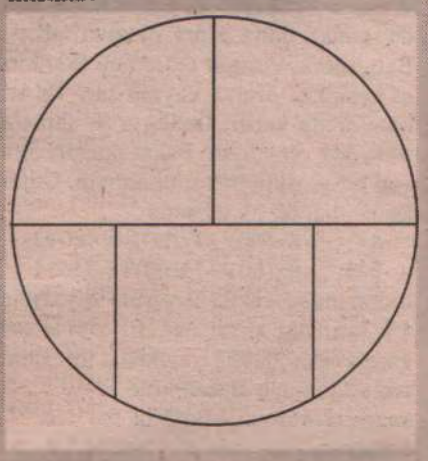

Çizebilirseniz nasıl çizersiniz, çizemezseniz neden çizemezsiniz?

Bu tür sorularla okul yıllarında sık sık karşılaşmıştır okur. Yanıt, genellikle "hayır, çizemem" olur, ama öğrenci bunu kanıtlayamadığından, dener de dener.

Yukardaki sorunun yanıtı da olumsuzdur. Yukardaki şekil, el kağıttan en fazla iki kez kaldırılarak ve iki kez aynı çizginin üstünde geçmeyerek çizilemez. Bunu kanıtlayalım.

Şekilde 8 tane nokta var. Ve her noktadan üç çizgi çıkıyor.

Bir noktadan geçen çizgi sayısına o noktanın *derecesi* diyelim. Şeklimizdeki sekiz noktanın herbirinin derecesi üçtür. Bunu aklımızda tutalım, birazdan gerekecek.

Çizimin ortasında olduğumuzu varsayalım. Bir noktaya doğru ilerliyoruz. O noktaya ulaştık. Şimdi o noktadan çıkmamız gerekiyor. Demek ki, çizimin ortasında geçtiğimiz her noktaya 2 derece kazandırırız: O noktaya ulaştığımızda ve o noktadan uzaklaştığımızda.

Çizimin ilk ve son noktalarına yalnızca 1 derece kazandırırız.

Özetleyin, çizimin başındaki ve sonundaki noktalara 1, çizimin ortasında geçtiğimiz noktalara 2 derece kazandırırız. Demek ki hiç elimizi kaldırmazsak, elde ettiğimiz çizimin noktalarından en fazla ikisi dışında, hepsinin dereceleri çift sayı olmak zorundadır. Örneğin aşağıdaki şekli hiç elinizi kaldırmadan çizemezsiniz.

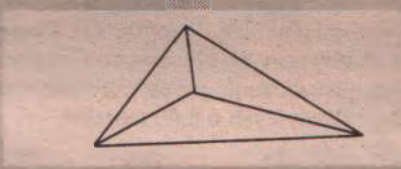

Çünkü bu şekilde derecesi çift olmayan dört nokta vardır.

Demek ki, elimizi en fazla iki kez kaldırarak (yani en fazla üç çizimde) çizebileceğimiz şekillerin noktalarından en fazla altısının derecesi tek olabilir. Oysa, sorumuzdaki şekilde derecesi tek olan tam sekiz nokta vardır.

YANITLAR

Toplam 9 yanıt geldi. **İbrahim Akpınar, Ersin Başaran, Fatih Büyükçam, Güray Erus, Nurcan Yayla** ve Doğu Akdeniz Üniversitesi Kütüphanesi'nin yanıtları doğru.

Doğu Akdeniz Üniversitesi'nden gelen yanıtın profesyonel bir matematikçinin elinden çıktığı anlaşılıyor. Sorduğum birçok soruyu profesyonel matematikçilerin seveceğine inanıyorum. Ama soruları onlar yanıtlasınlar diye sormuyorum elbette, hele soru oldukça bilinen bir soruysa... Dolayısıyla DAÜ.'yü kuraya almadım. Ama DAÜ'ye gene de bir kitabımı armağan edeceğim.

Birçok okur, kanıtın **Euler**'in olduğunu anımsatmış. Unutmuştum. Sağolsunlar.

V.D.'yle **B.T.** matematik yerine kurnazlık yapmışlar... **V.D.** kağıdı büküp çizmemizi öneriyor. **B.T.** ise dairenin dışına çıkıyor... Dairenin dışına çıkmayın demedim ama, çıkın da demedim! **H.T.**'ye: Ben kitapçı değilim, kitaplarımı ödemeli yollayamam. Kitaplarımı kitapçıya ısmarlamanızı öneririm.

Ödüllü Matematik Sorusu

Eşkenar üçgen sorusu

Ali NESİN

Ağustos 1996

Matematiksel araştırma yapmak çok kolaydır. Çünkü matematikte araştırma yapmak için kendi kendine bir soru sormak ve bu soru üzerinde düşünmek yeterlidir.

Araştırma yapmak, soruya yanıt vermek demek değildir. Araştırma yapmak, soru üzerinde düşünmek, sorunun derinliğini, zorluğunu anlamak, o soruya benzer sorular sormak demektir. Sorulan soruya yanıt verilirse de fena olmaz elbet, ama şart değildir.

Aşağıda soracağım soruyu bir ilkokul öğrencisinin kendi kendine soramaması için bir neden göremiyorum; soruyu yanıtlayamaması için bir neden görebiliyorum ama soramaması için bir neden göremiyorum.

Ben ilkokuldayken bu tür soruları sorabilir miydim kendi kendime? Hayır! Bugün düşünüyorum da, ilkokuldayken bu tür soruları kendi kendime neden soramadığımı bulamıyorum. Neyim eksikti? Belki de soru sormak öğretilmemişti bana. Oysa soru sormasını öğrenmek eğitimin en önemli öğesidir. Ne yazık ki öğrenciler okullarda soruları değil yanıtları öğreniyorlar.

Çocukları bu tür soruları sorabilecek biçimde eğitebildiğimiz gün, yeryüzünün tüm ikincil sorunlarının ya çözüleceğine ya da ortadan kaybolacağına inanıyorum.

Bir ilkokul öğrencisinin bile kendi kendine sorabileceği soru şu: *Her üç köşesinin aşağıdaki sonsuz düzlemin noktalarında olan bir eşkenar üçgen var mıdır?*

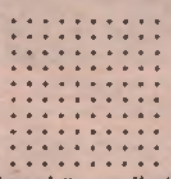

Varsa hangi üçgendir (köşeleri hangi noktalar üzerindedir), yoksa neden yoktur?

Düzlemin sonsuz olduğunu unutmayalım. Yani, "denedim, olmadı" gibi bir yanıt kabul edilemez. Ayrıca düşey ve yatay ardışık iki nokta arasındaki uzaklığın hep aynı olduğunu da unutmayalım.

Bu soruyu yanıtlamak için, okurun (x, y) ve (z, t) noktaları arasındaki uzaklığı hesaplamasını bilmesi gerekebilir. Bu uzaklık

$$\sqrt{x^2+y^2}$$

formülüyle verilmiştir. Ve bu formül de Pisagor teoremiyle kolaylıkla kanıtlanabilir.

Doğru yanıtı verenler arasında çekilecek kurada kazanan 5 kişiye "Matematik ve Oyun", "Matematik ve Korku", "Önermeler Mantığı", "Matematik ve Doğa" ve 4 ciltlik "Aziz Nesin-Ali Nesin Mektuplaşmaları" adlı kitaplarımdan biri armağan edilecektir. Yanıtlar 20 Ağustos tarihine kadar "Bilim ve Ütopya, Ödüllü Matematik Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul" adresine ulaşmalıdır. Yanıtlar ve kazananlar Bilim ve Ütopya'nın Kasım 1996 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

Pisagor ve teoremi hakkında

Şafak ALPAY

Ağustos ayının sonunda Yunanistan'ın ülkemize en yakın adası olan Sisam (Samos) adasında yapılan bir matematik toplantısına katıldım. Toplantı NATO tarafından destekleniyordu ama Yunanlı meslektaşlarımız amacını yitirmiş bu ismi kullanmamak için birçok yerden para bularak toplantıyı Ege Konferansları dizisi içinde yaptılar. Yurdumuzda NATO toplantısı düzenleyecek bilim adamlarına NATO ismini kullanmak zorunda olmadıklarını duyurmak isterim. Toplantının Sisam'da yapılmasının iki nedeni vardı. Birincisi toplantıyı destekleyen kuruluşlardan olan Ege Üniversitesi Matematik Bölümü'nün burada olması, diğeri ise **Pisagor**'un MÖ 580 ve 569 yılları arasında bu adada doğmuş olması. Adada **Pisagor** adı verilen şirin bir köy var, köyün limanını ise bir dik kenarını **Pisagor**'un vücudunun oluşturduğu bir üçgen süslüyor. Konferansın yapıldığı yer olan Sisam adası Yunanistan'ın sıradan bir tatil yöresi olmasına karşın temizliği, kara ve sivri sineksizliği, ucuzluğu, sessizliği ve yerleşim alanlarının harikulade insancıl ölçeği ile örnek alınması gereken bir yer. Anormal fiat kırışları ile ülkemize çekebildiğimiz turistler yakın bir gelecekte ülkemize fazla turistik olduğu nedeni ile gelmezse kimse şaşırmasın.

İsterseniz tekrar **Pisagor**'a dönelim. Sisam'dan 18 yaşında ayrılan **Pisagor**'un Mısır'a, oradan da Mezopotamya'ya gittiği biliniyor. Elli yaşında geri dönen **Pisagor**, zamanın Sisam hükümdarı **Polikrates**'in yasağı nedeni ile yaşamını sürdüremediği adasından Güney İtalya'daki Croton kentine gidiyor ve orada okul-tarikat arası bir kuruluşun başında öğrencileri ile yaşıyor. 300 civarında öğrencisi olan okulun amacının politik, felsefi ve dini olduğunu söyleyebiliriz. Öğrenciler sayılar kuramı, müzik, geometri ve astronomi öğreniyorlar. Bir perde arkasında ders veren **Pisagor** öğrencilerini dinleyiciler ve matematikçiler diye ikiye ayırıyordu. Üç yıl dinleyicilik yapan öğrenciler sonrasında okulun amaçları konusunda daha fazla bilgi sahibi oluyorlardı. Okulun ilginç bir yanı da kadınlara karşı aldığı eşitlikçi tavrıdır. Kamu toplantılarına dahi katılmalarının yasak olduğu bir dönemde kadınlar, Pisagor okuluna özgürce katılabiliyorlardı. Bir kaynak, seçilmiş öğrencilerden oluşan matematikçiler arasında 18 kadın olduğundan bahseder.

Pisagor okulunda, doğulu okulların geleneğine göre sözel eğitim yapılmış olması, üstelik okul öğretilerinin dışarıdaki insanlar ile paylaşılmasını yasaklayan bir de kural olması nedeni ile onlardan geriye yazılı hiçbir şey kalmamıştır. Ateş, su, hava ve topraktan oluşan bir dörtlünün kutsallığına inanan **Pisagor** ve öğrencileri bu kutsal dörtlüyü ya 1+2+3+4=10 veya on nokta ile sembolenen bir eşkenar üçgen ile gösteriyorlardı. Kendileri için seçtikleri sembol ise beş köşeli yıldız idi.

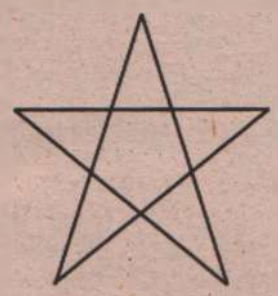

Bilginin en yüce değer olduğuna inanan **Pisagor** ve öğrencileri için bilgi matematik demekti. O günden bu yana geçen 2500 yılda matematik hiçbir halkın sosyal ve ruhsal yaşamında onlarda olduğu biçimde etkili olmamıştır. **Pisagor** ve öğrencileri fiziki ve ruhi dünyadaki herşeyi sayılar ile ifade ediyor ve bunu da kısaca "herşey sayıdır" ile özetliyorlardı. Örneğin; 1 onlar için aklı, 2 erkeği, 3 dişiyi, iki eşitin toplamı olan 4 adaleti, 2 ve 3'ün toplamı olan 5 evliliği, 6 ise yaradılışı simgeliyordu. Amacım, **Pisagor** ve takipçileri hakkında yaygın bilgileri birkez daha yenilemek değil. Lafı **Pisagor** teoremine getirmek istiyorum. Bir dik üçgende dik kenar uzunluklarının karelerinin toplamının hipotenüsün uzunluğunun karesine eşit olduğunu söyleyen o ünlü teoreme.

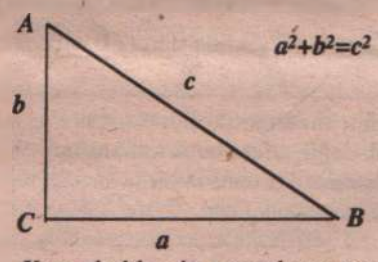

Konu hakkında yazanların teoremi ona atfetmeleri dışında, Pisagor Teoremi'nin, **Pisagor** veya öğrencileri tarafından kanıtlandığını gösterir hiçbir bilgi yoktur. Mezopotamya'da yapılan kazılardan elde edilen çivi yazısı tabletlerden teoremin **Pisagor**'dan yaklaşık 1000 yıl önce Babillilerce bilindiği anlaşılmıştır ve bu yazının ana konusu bunun hakkındadır. 1945 yılında **G. A. Plimpton**'un çivi yazısı kolleksiyonunda 322 nolu katalog numarası ile anılan tablet **Neugebauer** ve **Sachs** tarafından okunup çözülünce matematik tarihinin karanlık bir noktası daha aydınlandı.

Plimpton 322 olarak anılan tablet MÖ 1900-1600 yılları arasında ve eski Babilce olarak yazılmıştı. Bulunmadan önce kırıldığı anlaşılan tablette üç sütun halinde aşağıdaki sayılar vardı.

119	169	1
3367	4825 (11521)	2
4601	6649	3
12709	18541	4
65	97	5
319	481	6
2291	3541	7
799	1249	8
481 (541)	769	9
4961	8161	10
45	75	11
1679	2929	12
161 (25921)	289	13
1771	3229	14
56	106 (53)	15

1 den 15'e kadar olan sayıları içeren son sütun satır sayıları idi. İlk iki sütun neydi? Üzerindeki yazılara göre bunlar "derinlik" ve "köşegen" idiler. Bu sütunlardaki sayılar bir dik üçgenin dik kenar ve hipotenüsünün kareleri ile ilgili olabilir miydi? Örneğin, ilk satır hipotenüsü 169, bir dik kenarı 119 (diğeri $(169)^2-(119)^2=120^2$) olan bir dik üçgeni betimliyemez miydi? Evet, bu sav pekala doğru olabilirdi ve doğru kabul edildi de, çünkü daha sonra okunan tabletler Babillilerin Pisagor teoremini bildiklerini kesinkes ortaya koymuştur. Tablette hatalar da vardı. Örneğin 9. satırdaki 481, 541 olmalıydı. Fakat önemli olmayan bir yazılım hatası olmalıydı. Onların kullandığı 60 lık tabanda

$481 = 8x(60)^1+1x(60)^0 = 480+1,$

$541 = 9x(60)^1+1x(60)^0 = 540+1$

olduğundan yazıcı 9 yerine 8 yazmıştı. 13. satırdaki kusur ise 161 yerine onun karesi olan 25 921 yazılması idi. Plimpton 322 tableti Babillilerin Pisagor teoremini bildiğini kanıtlarken yeni soruların yanıtlanmasını gerektirdi. Örneğin $x^2+y^2=z^2$ denklemini sağlayan çok daha küçük sayılar varken tabletteki sayılar neden bu kadar büyük seçilmişti. Babillilerin Pisagor üçlülerini veren bir yöntemleri var mıydı? Bu soruların yanıtı da yine Plimpton 322'de gizli olabilirdi. Tablettin kırık olan sol yanındaki bir sütun z^2/x^2 değerlerini iceriyor ve $x^2+y^2=z^2$ denkleminin $x^2=z^2-y^2$ den elde edilen

$1 = z^2-y^2/x^2 = (z/x)^2-(y/x)^2,$

şekline indirgendiğini düşündürüyordu. $z/x=\alpha$, $y/x=\beta$ alınırsa varılan $\alpha^2-\beta^2=1$ denklemi, Pisagor üçlülerini bulmak için rasyonel 1, α ve β sayıları arasında $\alpha^2-\beta^2=1$ denklemini çözenleri bulmamızın yeteceğini gösterir. $\alpha^2-\beta^2=1$ denklemini çözmek için onun $(\alpha+\beta)(\alpha-\beta)=1$ denklemi ile aynı olduğunu görmeliyiz.

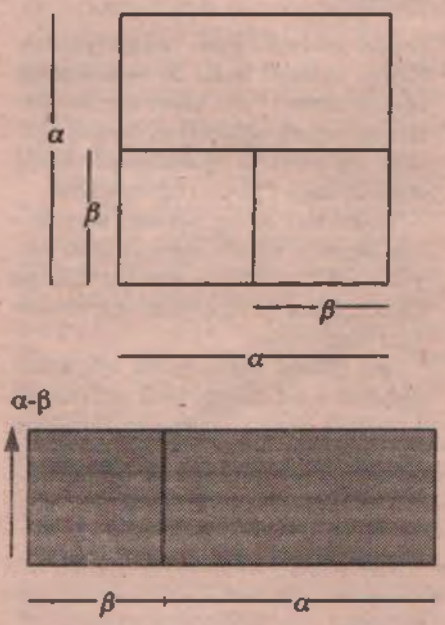

Bunun için şekilde taralı kısmın alanı olan $\alpha^2-\beta^2$ ifadesini, kenarları $(\alpha+\beta)$ ve $(\alpha-\beta)$ olan bir dikdörtgenin alanı olarak göstermek yeterlidir. İkinci şekilde yapılan da tam tamına budur. $\alpha+\beta$ ve $\alpha-\beta$ rasyonel sayılar olduğundan $(\alpha+\beta)(\alpha-\beta)=1$ bu sayıların birbirlerinin çarpımsal tersleri olduğunu söyler. Öyleyse $\alpha+\beta=m/n$ ise $\alpha-\beta=n/m$ olmalıdır (Tabii, rasyonel sayı tanımından m ve n tamsayıdır). Şimdi

$\alpha+\beta=m/n$, $\alpha-\beta=n/m$

denklemlerinden toplama ve çıkartma yaparak

$\alpha=1/2\ (m/n+n/m) = m^2+n^2/2mn$ ve

$\beta=1/2\ (m/n-n/m)=m^2-n^2/2mn$

buluruz. $y=\beta x$, $zx=\alpha x$ olduğu hatırlanır α ve β deki 2mn böleninden kurtulmak için $x=2mn$ alınırsa

$x=2mn$ $y=m^2-n^2$ ve $z=m^2+n^2$ (+)

bulunur. Bir dik üçgenin kenar ve hipotenüsünü veren (+) algoritması antik çağın en yetenekli matematikçilerinden **Diophantus** (yaklaşık MS 150) tarafından biliniyordu. (+) formülleri ile Plimpton 322'deki sayıları elde etmek artık kolay bir iştir. Örneğin, m=12, n=5 alınırsa elde edilen x=120, y=119 z=169 tabletin ilk satırıdır.

m	n	x=2mn	$y=m^2-n^2$	$z=m^2+n^2$
$2^2.3$	5	120	119	169
2^6	3^3	3456	3367	4825
3.5^2	2^5	4800	4601	6649
5^3	2.3^3	13500	12709	18541
3^2	2^2	72	65	97
$2^2.5$	3^2	360	319	481
2.3^3	5^2	2700	2291	3541
2^5	3.5	960	799	1249
5^2	$2^2.3$	600	481	769
3^4	$2^3.5$	6480	4961	8161
Exception		60	45	75
$2^4.3$	5^2	2400	1679	2929
3.5	2^3	240	161	289
2.5^2	3^3	3700	1771	3229
3^2	5	90	56	106

Tablo, (+) formülünden Plimpton tabletinin nasıl elde edileceğini gösteriyor. Ancak onbirinci sırada sıradışılık var. Şöyleki m=2, n=1 alınarak bulunan x=4, y=3, z=5 aranılan sayılar değiller. Onları bulmak için herşeyi 15 ile çarpmak gerek! Yukarıdaki tablonun dikkat çeken bir özelliği de kullanılan m ve n sayılarının asal çarpanlarının hep 2, 3 ve 5 olmaları ve çarpımsal terslerinin 60'lık sistemde açılımlarının sonlu olmalarıdır. Çünkü 1/N sayısının

$a_1/60 + a_2/60^2 + ... + a_k/60^k$

şeklinde sonlu bir açılımı varsa, paydaları 60^k da eşitleyerek $1/N = a/60^k$ yazabileceğimiz bir a sayısı bulabiliriz. Buradan da $60^k = a.N$ buluruz ki bu N sayısının asal çarpanlarının 60^k, veya 60 sayısının asal çarpanları olan 2, 3 ve 5 sayıları olduğunu verir. Dolayısı ile α, β ve γ tamsayılar olmak üzere

$N=2^\alpha.3^\beta.5^\gamma$ olacaktır.

Pisagor teoreminin bir kanıtını vermek için kenarı a+b olan bir kareyi kenarları a ve b olan daha küçük karelere ve kenarları a ve b olan dikdörtgenlere ayıralım.

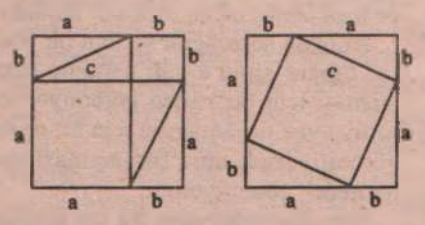

Dörtgenlerin köşegenlerini çizerek, onları iki eşit dik üçgene bölelim. Bulduğumuz bu dört eşit dik üçgeni kenar uzunluğu a+b olan bu kare içine ikinci

şekildeki gibi yerleştirelim. Kenar uzunluğu (a+b) olan karenin alanı iki türlü bulunabilir. Birincisi ilk şekildeki gibi iki kare ve iki dikdörtgenin alanı olarak bulunur

$$(a+b)^2=a^2+b^2+2ab$$

veya kenarı c olan karenin alanı artı dört eşit üçgenin alanı olarak bulunan

$$(a+b)^2=c^2+4(ab/2)$$

Şimdi her iki şekilden de dört eşit üçgenin alanı çıkartılırsa, geri kalan alanların eşitliğinden $c^2=a^2+b^2$ buluruz. Bu kanıtın benzeri Öklid'in İkinci kitabında bulunmasına karşın Mısır Uygarlığının göz kamaştırıcı başarılarına karşın Pisagor teoreminin farkında olmadıklarına inanılıyor. Ancak Babil ve ondan çok sonra gelişen Yunan uygarlığından bağımsız gelişen Çin uygarlığının MÖ 600 yazılmış olduğu kabul edilen *Klasik Aritmetik* adlı yapıtta Pisagor teoreminin yazılı ilk kanıtı olduğu kabul edilen bir şekil vardır.

Aşağıdaki şekildeki fikir o denli basit ve öylesine güzeldir ki fikrin birçok kez tekrarı kaçınılmazdı. Örneğin, aynı kanıt fikrini 1114'de doğan Hindu matematikçi **Bhaskara**'nın "Kök Hesapları" adlı kitabında da görüyoruz.

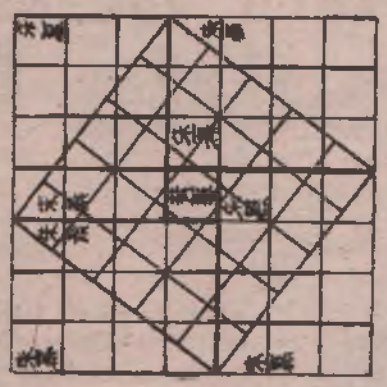

Bhaskara dik kenarları a ve b, hipotenüsü c olan üçgeni, ilk şekilde olduğu gibi kenar uzunluğu c olan kare içine yerleştiriyor. İlk kare içinde eşit dört dik üçgen ve kenar uzunluğu a-b olan bir kare var ve bunların alanları toplamı c^2'ye eşit, Dik üçgenler ve küçük kare ikinci şekildeki gibi yerleştirilerek alanları a^2 ve b^2 olan iki kare elde ediliyor. Alanlar eşit olduğundan $c^2=a^2+b^2$ bulunuyor.

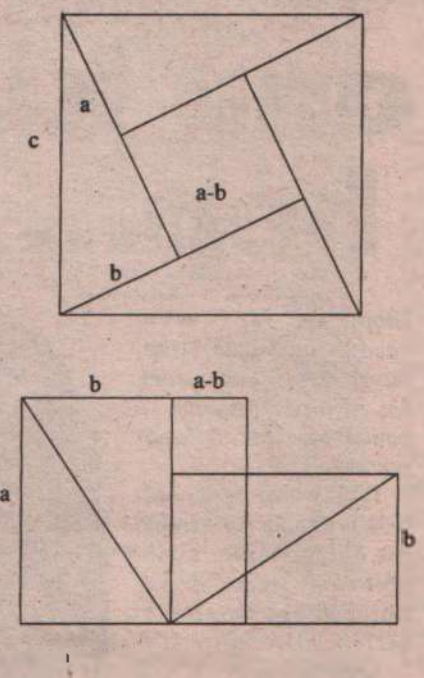

Mezopotamya'daki Susa kentinde 1936 yılında bulunan tabletlerden birinde ise Pisagor teoreminin en eski uygulamalarından biri vardı. Bu kenarları 50, 50 ve 60 olan üçgenin çevrel çemberinin yarıçapının bulunması idi.

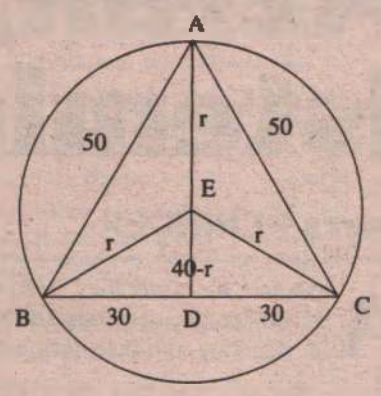

Çözüme ise, Pisagor teoreminin ABD dik üçgeninde kullanılarak AD=40 bulunması ile başlanıyor. İşlem: Çemberin yarıçapı r=AE olduğundan ED=40-r yazabiliriz. Pisagor teorimi son kez EDB üçgeninde kullanılarak

$r^2=30^2+(40-r)^2$'den r=2500/80 bulunur.

Paradokslar

Ergin SEVİNÇ

Paradokslar, matematikte önemli bir yere sahiptir. Paradokslar ilginçtir, fakat matematikçilerin bir teorem üstünde çalışırken karşılaşmak istedikleri son şey, bir paradokstur.

Paradokslara örnek vermeden önce paradoks nedir ona bir bakalım. Türkçe Sözlük'te paradoks maddesinde şu tanımı görüyoruz: "Kökleşmiş düşüncelere aykırı olarak ileri sürülen düşünce." Paradoks, bir diğer tanımıyla çelişkinin ta kendisidir, çünkü paradokslar kendi içlerinde çelişkili olgulardır. Çoğu zaman kelime oyunlarını andırmakla beraber aslında öyle değillerdir. İşte size bir paradoks (Eublides paradoksu): "Yaptığım açıklama yanlıştır." Açıklama yanlışsa söylenilen doğrudur. Oysa söylenilenin yanlış olması gerekir. Açıklama doğruysa söylenilen yanlıştır o zaman paradoks doğrudur, böylece bir çelişki doğar. Başka bir paradoks **Sokrates**'ten gelir: "Hayatta bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir". **Sokrates**'in hiçbir şey bilmemesi olası değil, çünkü lafın başında bir şey bildiğini söylüyor. Bir şey bilmesi de olanaksız çünkü hiçbir şey bilmediğinden bahsediyor. Yani bir doğru ile bir yanlışı aynı yerde kullanıyor.

Bu konu hakkında cebirsel paradokslar da bulabiliriz. Örneğin şu paradoks -1 in 1'e eşit olduğunu söyler:

$-1=(-1)2=(-1).(-1)=(-1)(-1)=1=1$

Russell paradoksu **Gottlob Frege**'e büyük bir darbe indirmiştir. **Frege**, bu paradoksu öğrendiğinde aritmetiğin mantıksal gelişimi hakkındaki kitabının ikinci cildini yeni bitirmişti. İkinci cildin ek bölümü şöyle başlar: "Bir bilim adamı için en üzücü olay, yapıtı tam bitmişken temellerinin çökmesidir. **Bertrand Russell**'ın bana gönderdiği mektup sonucunda bu duruma düştüm."

Bertrand Russell'ın paradoksunun diğer paradokslar arasında önemli bir yeri vardır. **Russell**'ın paradoksu küme üyeliğine ilişkindir. Bir küme ya kendisinin bir üyesidir ya da değildir. Kendisinin bir üyesi olan kümeye A tipi küme diyelim. Kendisini içermeyen kümelere de B tipi küme diyelim. Örneğin "insanların kümesi" insan, "kuşların kümesi" kuş olmadığından bunlar kendilerinin bir üyesi değildir (kendini içermez) bu yüzden bu kümeler B tipi kümelerdir. "Beş elemandan fazla elemanı olan kümelerin kümesi" ise A tipindendir çünkü bu küme kendini içerir. Şimdi şunu soralım: Kendi kendini içermeyen kümelerin kümesi (B tipi küme) kendini içerir mi? Eğer bu küme kendini içermiyorsa kendi kendinin bir elemanı olur, o zaman da kendinin bir üyesi olduğu anlaşılır. Bu durumda A tipi küme olur. Bu kümenin kendi kendini içermediğini varsayıp kendi kendini içerdiğini bulduk. Eğer bu küme kendini içeriyorsa o zaman kendisinin bir elemanı olamaz. Kendisinin bir elemanı olamıyorsa yine kendisinin bir elemanı olmak zorundadır. Şimdi de kendini içerdiğini varsayıp içermediğini bulduk. Önceden de bahsettiğimiz matematikçi **Frege**'e büyük darbe indiren Russell paradoksu işte budur. Bu paradoksun daha iyi anlaşılabilmesi için **Ali Nesin**'in şu örneğini verebiliriz: Kendi adlarını içermeyen kataloglar kataloğu yapılabilir mi? Belli bir vakitten sonra kitaplar o kadar çoğaldı ki bunlar için kataloglar yapılmaya başlandı. Daha sonra katalogların da sayısı çoğaldığından, kataloglar kataloğu yapılmaya başlandı. Bu kataloglar kataloğunun bazıları kendi adlarını dizinlerine eklediler, bazıları ise bunu gereksiz buldu. Bizim yapmamız gereken kendi adlarını içermeyen kataloglar kataloğu. Asıl sorun burada başlıyor, yapacağımız kataloğa kendi kataloğumuzun (kendi adlarını içermeyen kataloglar kataloğu) adını ekleyecek miyiz? Eğer eklemezsek bizim kataloğumuz kendi adını içermeyen bir katalog olacak ve kataloğumuza koymamız gerekecek. Eğer hazırladığımız kataloğu "kendi adını içermeyen kataloglar" dizinine koyarsak bu defa kendi adını içerdiğinden kataloğumuzun dışında kalması gerekecek. Bu paradoks Russell paradoksunun aynısıdır. Buradaki "kendi adını içermeyen kataloglar" kümesi Russell paradoksundaki B tipi kümedir.

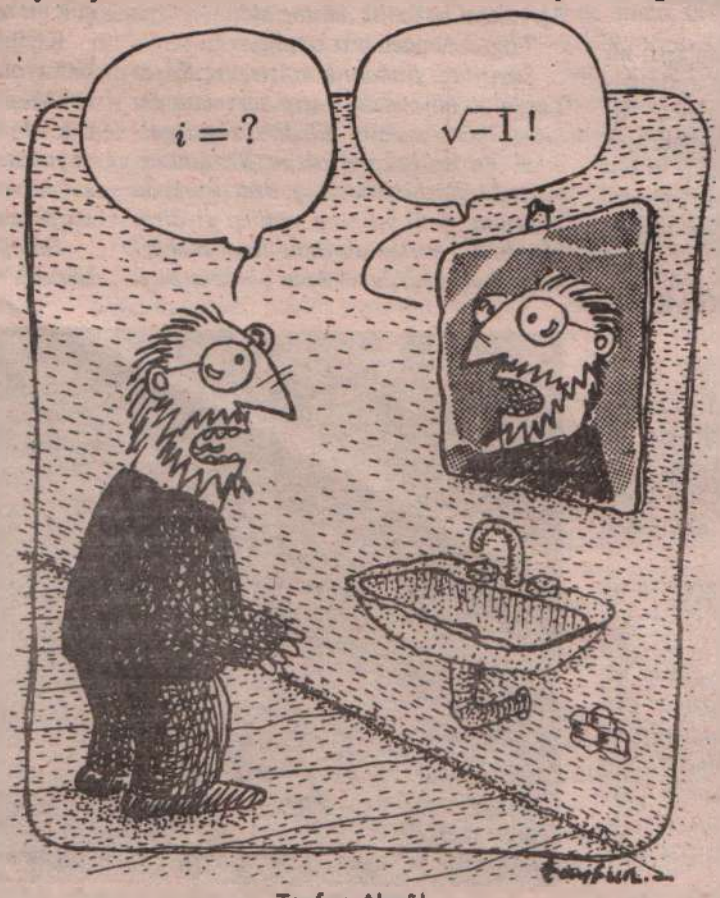

Tayfun Akgül.

Günümüzde hâlâ bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde paradokslar üretilmektedir. Don Kişot paradoksu bunlardan biridir. Don Kişot paradoksu çok anlaşılır bir paradokstur: "Sançe Pançe, Barataria adasının yöneticisidir. Adaya gelenler neden geldiklerini belirtmek zorundadır. Eğer doğruyu söylerlerse serbest kalacaklar, yalan söylerlerse asılacaklardır. Günün birinde bir yolcu gelir ve 'Ben asılmak için buradayım' der. Şimdi Sançe ne yapmalı?"

Bu şekilde daha birçok paradoks bulunabilir. Örneğin **Curie**'nin üçgen paradoksu, Euler paradoksu, Grelling paradoksu, Leibniz paradoksu, Protagoras paradoksu, vs. **Nicolas Bourbaki** şöyle der: "Ünlü paradokslar onyıllar bazen de yüzyıllar mantıksal düşünceyi beslemiştir."

Görüldüğü gibi paradokslarda temel özellik, içlerindeki kısır döngüdür. Nasıl bir varsayım yaparsanız yapın gene en başa döner ve bir sonuç elde edemezsiniz. Matematikte paradoksların varolmasına izin verilmez. Bu yüzden, örneğin kataloglar paradoksunda, böyle bir katalog olamaz; Don Kişot paradoksunda Barataria adası diye bir ada yoktur şeklinde bir çözüm ileri sürülebilir. Bu her ne kadar zoru görünce kaçmak, işi kestirip atmak gibi gözükse de, bu paradokslar başka şekilde çözülemez. Ayrıca hiçbir paradoks, matematikçilerin yarattığı sistemi bozamaz. Yalnız bu sistem üzerinde ufak tefek bazı değişiklikler yapılmasına sebep olur.

KAYNAKLAR

1) Theoni Pappas, Çev. Yıldız Silier, Yaşayan Matematik.
2) Ali Nesin, Matematik ve Korku, Düşün Yayıncılık.

Bir Cumhuriyet öğretmeni Sami Gürtürk

Azrail, onu kürsüde bulsun istemiş hep...

Feyza PERİNÇEK

Anası tam bir yörük kızı. Belki de, bu yüzden geçinememiş kocasıyla. Sami üç aylıkken terk etmiş evi.

4 yaşında babasını yitirmiş. Nüfus Müdürü **Hamdi Hafız Bey**'den, bir köstekli saat ve bir de gümüş saplı baston kalmış miras olarak. Onu da evde çalışan kadın yürütmüş.

Babaannesini hem ana hem baba bellemiş.

Anı notlarında, "Biri 4, öteki 64 yaşında iki güçsüz kul kalmışız ortada" diye yazıyor, Felsefe öğretmeni **Sami Gürtürk**.

"AMELELİK SIRASI BANA GELMİŞTİ"

Yıl 1919. Atatürk Samsun'a çıkarken, babaannesi de onun elinden tutar, İstanbul, Tarsus, Adana, Konya... dolaşırlar Türkiye'yi. Sonunda Trabzon'da karar kılarlar. Onun deyişiyle "o yaşlı, kibar, narin kadın" fındık fabrikalarında işçilik yaparak okutur torununu.

13 yaşına geldiğinde, yeryüzünde yapayalnızdır. "Sıra benim amele olmama gelmişti" diyor. Sabun fabrikasında işçilik; dişçi, fotoğrafçı yanında çıraklık, sinema afişçiliği, cambazhane ve tiyatro perdeciliğiyle dört yıl geçer. Oysa aradığı hayat bu değildir.

Okuyacaktım ama nasıl? Ortaokula girme yaşım geçmişti. İzmir'de bir yapı usta okulu var, orası alır dediler. Başvurdum, olmadı.

Birden annesi düşer aklına. Annesi... 17 yıl boyunca tek bir haber alamadığı, sesini yüzünü anımsayamadığı annesi. Ondan kalan tek bilgi, yıllardır sakladığı nüfus cüzdanı.

Orada mahallesi yazılıydı. Silifke'ye gidersem o mahallenin yaşlılarından annemi sorar, yaşayıp yaşamadığını, yaşıyorsa nerede ve ne durumda olduğunu öğrenebilirdim. Karar verdim. Önce vapurla İstanbul'a gidecek, oradan yine vapurla Taşucu'na varacak ve annemi bulacaktım.

O yıllarda Samsun'a tren yok. Yol... o da yok.

BU KONULAR HANGİ DERSTE GEÇER?

Silifke'nin Cılbayır köyünden **Dudu**, evlenmiş, dört çocuğu olmuş. Küçük bir kahve ocağı işleten orta yaşlı kocasıyla düzgün bir hayat kurmuş. **Sami** de, usulca katılır bu hayata.

Silifke, doğduğu kent, geleceğini de belirler.

Ortaokul birinci sınıftan ikinci sınıfa geçtiğim yılın yaz başlangıcıydı. Okul arkadaşlarımdan biri, beni 30 km uzaklıktaki köyüne çağırıyordu. Bir adam yollamış, yedeğinde bir de eşek vardı. Beni köye götürecekti. O sıra, Silifke Halkevi'nin kitaplığını düzenlemekle görevliydim. Yolboyu okumak üzere yanıma bir kitap aldım. W. James'in yazdığı bu küçük kitap, duygu ve düşüncelerden söz ediyordu. Anladım ki, bunlar beni çok ilgilendiren konulardı.

Okula dönüşte, aklı hâlâ o kitapta. Güvendiği bir öğretmenine, kitabı gösterir ve sorar: "Bu konular hangi derste geçer?"

Öğretmen, bu küçük öğrencisine, üniversiteyi, üniversitelerdeki bir sürü fakülteyi ve bu konuların öğretildiği Felsefe bölümünü anlatır. Bu bölümü bitirenler liselerde felsefe öğretmenliği yaparlar.

Kararını verir. Önce liseyi bitirecek, sonra da felsefe okuyacak ve öğretmen olacak.

Düşlerin sonu yok. Aydın gençler yetiştirecek. Derin izler bırakacak.

Anlatım yeteneğine güveniyor. Birçok öğretmenin, dersi ona anlattırmasından da belli. Hafta sonlarında, tatillerde arkadaşlarına ders veriyor. Bütçelerine küçük bir katkı da oluyor bu.

MUSTAFA KEMAL'İN SESLENDİĞİ GENÇLERDEN BİRİDİR O!

Kusurlu öğretmenlerden olumsuz örnek olarak yararlanır. "Ben böyle olmayacağım" der. Yetenekli öğretmenlerle karşılaştığında, başarılarının ardındaki gizi keşfetmeye çalışır.

Eğitim, yurt kalkınmasının temelidir ona göre. **Mustafa Kemal**'in, "Ey Türk gençliği diye seslendiği gençlerden biri"dir o.

Üniversitede görüşleri olgunlaşır, bir öğretmen olarak politikasının ayrıntılarını belirler. Onun eğitiminin temeli, "İrfanı hür vicdanı hür" gençler yetiştirmek olacaktır. Bu ideal öylesine sarar ki yüreğini, hocası Prof. Dr. **Z. Fahri Fındıkoğlu**'nun üniversitede kariyer yapma önerisini reddeder.

GÜNEŞ ERKEN DOĞAR GEÇ BATAR

Yıl 1943. Artık yalnız değil. Ömür boyu birlikte olacağı eşi, kimya öğretmeni **Müyesser Çolpan**'la birlikte, ilk görev yeri Antalya Lisesi'ne gider.

Güneş erken doğar geç batar onun penceresinde. Tatil günleri takvimden silinir.

Öyle gecelerim oldu ki, öğrencilerin ödevlerini okuyup yetiştirebilmek için uyumadan çalışmam gerekirdi. Bu amaçla da sedirin önünde diz çöküp yazıları okumaya çalışırdım. Böylece acıyan diz kapaklarım uykumu kaçırıyordu. Çarşamba ve Cumartesi günlerinin boş geçmesine gönlüm razı olmuyordu. Çarşambaları seminerler düzenliyor, cumartesileri isteyenlerle Fransızca dersleri yapıyorduk.

Dünyanın bir ucundaki kaynaklara ulaşmaya çalışır. Bakar ki, Türkçe kitaplar yetersiz Fransa'dan kitap getirtir.

Ne var ki siyasi gelişmeler onun ruh haliyle uyuşmuyor.

Hasan Ali Yücel'in ve İsmail Hakkı Tonguç'un görevden uzaklaştırılmak istendiği, köy enstitülerine saldırıların yoğunlaştığı, yeni Milli Eğitim Bakanı Şemsettin Sirer'in, bakanlık müfettişlerini komünist avıyla görevlendirdiği yıllardı. Türkiye karanlığa ve gericiliğe itiliyordu. Biz bunun ayırdındaydık. Öğretmenlik anlayışımızdan ve inançlarımızdan ödün veremezdik. Eşimle durum değerlendirmesi yaparak şu kararı aldık: İnandığımız yolda yürüyecektik.

Yürümüşler.

MALATYA LİSESİNE SÜRGÜN

İki Bakanlık müfettişinin raporuyla hakkında Malatya lisesine sürgün kararı çıkar. Eşi **Müyesser Hanım**'ı Yozgat'ta bırakırlar.

Bir yıl sonra da, öğretmenlikten alıp Afyon'da **Gedik Ahmet Paşa** kitaplığına verirler.

Yıl 1950. Demokrat Parti iktidarda.

Mussolini yapılı ve o kafada bir mühendisi, Tevfik İleri'yi Milli Eğitim Bakanı yaptılar. Adamın ilk duyurularından biri şöyleydi: "Örgütümüzde 600 komünist var, ilk iş olarak onların canına okuyacağım." Gerçekten incelenip karara bağlanmış dosyaları karıştırıp 7 öğretmeni bakanlık emrine aldı.

7 öğretmenden biri kendisi.

Şaşırdım. Bakanlık müsteşarı Reşat Tardu'ya bir mektup yazıp dosyamın yeniden incelenmesini diledim. Yanıt gelmedi. Bu kez bakana çıktım. Bir tanıdık, bakanlık aleyhine dava aç, dedi. Buna da şaşırdım. Beni yıllarca yedirip giydirip okutan bir kurum aleyhine nasıl mahkemeye başvururdum! Ama yöntem buymuş. Afyon'un ünlü politikacısı avukat Hasan Dinçer, dava dilekçemi yazdı.

İş yok, para yok. Aylığı kesilmiş. Kayınpederinin önerisiyle Bilecik Küplü köyünde porselen üretimi yapacak bir fabrika kurmayı dener. Parası yetmez.

Ankara Hamamönü'nde tabelacı dükkânı açar. Bu, çok arkalarda kalmış bir yeteneğini yeniden canlandırır. Felsefe öğrenimi sırasında bir yandan da Güzel Sanatlar Akademisi'nin resim bölümünde okumuş. Nakış ressamlığına başlar. Fena değildir işi. Ama onun için, öğretmenlik dışında bir hayat, hayat değildir.

Tam bu sırada dava sonuçlanır, Danıştay **Sami Gürtürk**'ü haklı bulur. Danıştay haklı bulur ama, **Tevfik İleri**, bakan koltuğunda oturuyor. **Gürtürk**, mesleğe döner, bir koşulla, kütüphaneci olarak.

Dükkânı devredip Amasya'daki Beyazıt kitaplığına, o zamanki adıyla medresesine gider.

Kızgın ve küskündüm. Bu yüzden bir süre hiç çalışmadım. Sonra düşündüm ki, ülkeme kitaplıkta da yararlı olabilirim. Ancak koşullar hiç de uygun değildi. 1939 Erzincan depremi Amasya'yı da sallamış, medresemizin hücrelerinin tümünü yerle bir etmiş. Ortalarındaki derslik, kesme ve büyük taşlardan yapıldığı için ayakta kalabilmiş. İşte bizim kitaplığımız bu dersliğin içine sıkıştırılmıştı.

Epeyi uğraştıktan sonra medreseyi onarmayı Vakıflar İdaresi'ne kabul ettirir. Ama kubbesindeki nakışlara dokunan çıkmaz. İş başa düşer. Bir buçuk ay, inşaat iskelesinin üzerinde nakışları yeniler.

Çocuk kitaplığı, cilt atölyesi ve küçük bir sinema salonu, onun katkısı.

Kütüphanecilik serüveni Amasya'da bitmiyor. 1960'larda, Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'nde uzman olarak çalışacak. Ve Cumhuriyete, laikliğe küfreden yayınları Kütüphane'ye sokmadığı için, sağcı basın organlarının hedef tahtasına seçilecek.

Fotoğraflarla Halk Kütüphaneciliği başlıklı kitap, bu sürgün yıllarının arma-

Sami Göktürk Adana Huzurevi'ndeki çalışma köşesinde.

ğanı.

Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Türkiye'deki tüm halk ve çocuk kitaplıklarını yönetiyordu. Ancak kitaplıklarda çalışanlara yol gösterecek ne yasa ne de bir yönetmelik vardı. Anadolumuzdaki pek çok kütüphaneci bilgiden yoksundu. İçlerinde odacılıktan gelenler bile vardı. Bu insanlara halk kütüphanecisi olarak topluma nasıl hizmet edilebileceğini anlattım.

Kitap, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 4 bin adet basılır. **Gürtürk**, "Bu kitap bana 182 lira ve 30 tane yapıt kazandırdı" diyor. Ayıplanmayacağını umarak, şu açıklamayı da ekliyor:

Bana bu çalışmam nedeniyle para verileceğini o güne değin bilmiyordum. Çıkara dayalı çoğu gerçekler gibi, bunu da çok sonra, ellinci yaşımda öğrendim.

Fotoğraflarla Halk Kütüphaneciliği, gericiliğin hışmına uğramakta gecikmez.

Adnan Ötüken, Kültür Müsteşarı olunca kitabımı toplattırıp bir depoya tıktırdı. Neden? Çünkü kitabımın adında 'halk' sözcüğü vardı. Dahası, dili arı idi.

Olsun. *Fotoğraflarla Halk Kütüphaneciliği*, alanında ilk ve tek kitaptır. Kütüphanecilik bölümü öğrencilerinin başucunda durur. Mezuniyet tezlerine kaynaklık eder. Almanya'dan, Hollanda'dan övgü mektupları gelir.

Danıştay Kararı, sonunda **Tevfik İleri**'nin hegemonyasını kırar ve **Gürtürk**, Antakya Lisesi'ne felsefe öğretmeni olarak atanır.

Ama eşinden ayrı. **Müyesser Hanım**, Ankara'da Fen Fakültesi'nde. Bir yıl sonra, ne olacaksa olsun der, Milli Eğitim Bakanı **Tevfik İleri**'nin makamına çıkar. "Ne hakla yuvamızı durmadan parçalıyorsunuz!" diye başlayan konuşmasının sonunda, eşi **Sami Gürtürk**, Ankara Deneme Lisesi'ne atanır.

PSİKOLOJİ KİTABI 20 YIL LİSELERDE OKUTULUR

Öğretmenliğinin son on yılı, bütün birikiminin üretime dönüştüğü bir dönem olur. *Fotoğraflarla Halk Kütüphaneciliği* kitabından sonra, *Psikoloji*'yi yazar; 20 yıl liselerde ders kitabı olarak okutulur. Öteki yapıtlarının nasıl bir yol izlediğini şöyle anlatıyor:

Sosyoloji Özeti adlı kitabım iktidar sağa kaydıkça okutulmaz oldu. Ahlak Dersleri ise bakanlıktan geri döndü. Çünkü Erbakan iktidar ortağıydı. Ben ise laik ahlakı işlemiştim.

Psikoloji kitabı, *Açıklamalı Psikoloji Özeti* başlıklı çalışmanın genişletilmiş halidir.

Yıl 1966. **Sami Gürtürk**, Bakanlıktaki görevinin yanı sıra Ankara Atatürk Lisesi'nin akşam bölümünde felsefe grubu derslerine giriyor. Çok farklı bir öğrenci kitlesi var karşısında. Kimi belediye zabıta memuru, kimi iki çocuk annesi ev kadını.

Ders dinleme alışkanlıklarını çoktan yitirmişler. Derste anlatılanları anlayabilmeleri için en azından ortaokul kültürlerinin belleklerinde kalmış olması gerekir, bu da olmamış. Yani öğrenecekleri terim ve kavramları daha önceki bilgileriyle birleştirebilmeleri yoluyla ancak öğrenecekler. İşte bu gerçekleşmiyor.

Akşam lisesi öğrencilerinin hali belli. Yorgun argın işten çıkıp okula geliyorlar. Bir tost, bir sandviçle açlıklarını bastırıp derse giriyorlar. **Sami Gürtürk**'ün birinci görevi, onların uykularını kaçırmak. Bulduğu çare, işte bu *Açıklamalı Psikoloji Özeti* çalışmasının yolunu açar. Derslerde örneklendirme yöntemini kullanır. Bakar ki, çok yararlı oluyor, neden bunu öğrencim olmayan öğrenciler için de değerlendirmeyeyim der.

Açıklamalı Psikoloji Özeti kitabı bir hayır daha işler, **Gürtürk** ailesinin biricik mal varlığı, Silifke'deki bahçeli evlerinin taksitlerini öder.

Bireysel çabasıyla yayımladığı bu kitabın dağıtımını da kendisi üstlenir. Bu arada, kitabı basmak için gerekli olan 6 bin lirayı bulana kadar da çok uğraşır.

Milli Eğitim Bakanlığı programına alınan *Psikoloji* ise başka mücadeleler gerektirir.

Bakanlıkta kitabımı inceleyenler kimi eleştiriler yönelttilerse de ben kendi bilimsel görüşümde direttim. Çünkü onlar, psikolojide Amerikan görüşünün egemen olmasını istiyorlardı. Bense bilimsel anlayıştan ayrılmıyordum. Ve kitap kendi anlayışım doğrultusunda basıldı.

Ne yazık ki, *Sosyolojinin Özeti* kitabından aynı tadı alamaz. Orada bürokratik denetim mekanizmaları devreye girer. "O benim yazmak istediğim kitap değildi" diyor, notlarında. Şu da var; Türkiye'de, o kitaptan daha ileri görüşlü bir sosyoloji kitabı yazılmadı.

Sami Gürtürk'ün her kitabı, yenisinin habercisi olmuş. Öğrenme ve öğretme tutkusu, eleştirel bakışını geliştirmiş. Mevcutlarla yetinmeyip yeni ufukların, yeni kaynakların peşine düşmüş. *Sosyolojinin Özeti* böyle bir arayışın ürünü.

*Gerçek şu ki, liselerimizde okutulan sosyoloji kitapları son derece yetersizdi. Gerçi başta **Necmettin Erbakan** olmak üzere birçok şeriat yanlısını kızdıracak denli laik anlayışla yazılmışlardı. Ama bu nitelik, o kitapların tek olumlu yanlarıydı. Aslında toplumbilimin temelini oluşturan müfredat çok kısıtlıydı. Ama yine de bu çerçeve içinde çağdaş anlayışla bir kitap yazılabilirdi. Hiç değilse o kitaplarda yer almayan siyasal öğretiler anlatılıp açıklanabilirdi. On bir yıl okul sıralarında, deyim yerindeyse dirsek çürütmüş, çoğu gereksiz yığınla nesne ve ayrıntı öğrenmiş, ceza alabilecek yaşa gelmiş olan delikanlılarımıza siyasal öğretileri anlatmamak bağışlanmız bir eksiklik, hatta suç idi. Oysa Avrupa'da lise değil ortaokul öğrencilerine bile bu konularda bilgi veriliyordu. Örneğin kapitalizmle yönetilen Fransa'da bu tür konuların hepsi açık açık işleniyor, okutuluyor. Oraya gittiğim zaman bunu gözlerimle gördüm.*

Sözün kısası, çağdaş insanı yetiştirmeyi amaçlayan bilim kitabı henüz yazılmamıştı. Çünkü gelmiş geçmiş yöneticilerin tümü korktu buna izin vermekten. Nitekim rejimlerden söz eden öğretmenler, hatta profesörler, türlü cezalara çarptırıldılar.

O cezalardan **Sami Gürtürk** de payını alır. Tutuklanmaz ama her an göz hapsindedir. Önemli çalışma alanlarından uzak tutulur.

252 sayfa tutan *Sosyoloji Özeti* kitabı, yardımcı ders olarak Milli Eğitim Programına alınır. Bir bakıma şaşırtıcı bir seçimdir bu, bir bakıma da beklenen sonuçtur.

Sami Gürtürk, onca deneyimden sonra önlemini alır. Kitabın kritik sayfalarını Prof. Dr. **Cavit Orhan Tütengil**'e, Emniyet genel müdür adayı bir emniyet müdürüne ve birkaç avukat arkadaşına okutur, "beni bu satırlardan ötürü suçlayabilirler mi?" diye sorar.

Kitap çok övgü mektubu alır ama, kendi mektubu eleştirel.

İktidarın ve bakanlığın anlayışına fazla ters düşmesin derken bu kez de gerçek ilericilerin yetersiz, belki de ürkek bulduğu bir karalama çıktı ortaya.

Onun kusursuzluğunun ötesinden bakarsak, *Sosyoloji Özeti* de, bir ilk kitaptır.

Psikoloji'yle *Sosyoloji Özeti* arasındaki ikinci fark: Birincisi bir ev bağışlamış, ikincisi emeklilik cüzdanı. **Bülen Ecevit**'in başkanlığındaki hükümetin yerini Milliyetçi Cephe iktidarı alınca, kitap da gözden düşer. Satış, sıfırlanır.

Ne kadar zarar ettiğini hesaplamaz.

Ahlak Dersleri ise onun deyişiyle "iki seksen yatar".

İşin bir de kişisel boyutu vardır.

Kitaba onay vermeyen Talim Terbiye Raportörü **Rıza Kardaş**, "Keşke bastırmadan bir görüşseydik hocam" diye karşılar **Sami Gürtürk**'ü. **Kardaş**'ın hocası olmamış ama, o yaşlarını biliyor.

*Ben ona Atatürk'ün dâhi olduğunu anlatmaya çalışırken o **Celal Bayar**'ın "Ben de Yazdım" kitabından pasajlar*

Öğrencileri anlatıyor

Sami Gürtürk Türkiye'nin meçhul askerlerindendi

Arslan Başer KAFAOĞLU

Sami Beyler, Yozgat'a 1944 yılında karı-koca geldiler. Bir çocukları da vardı. Yozgat'a kışın geldiler, kışın Yozgat çok soğuktur, çok sıkıntı çektiler.

Türkiye'de olacak şey değildi, bize **Marks**'ı okuttu. Felsefe tarihini çok güzel anlattı. Çok güzel defter tuttu. Hâlâ saklarım o defteri. **Aristoteles, Platon, Soktrates**, Yunan felsefesinden başladı felsefe tarihini anlatmaya. **Kant, Hegel**, bilhassa **Marks**. **Comte**'u pek adamdan saymazdı.

Dik ve toksözlü bir adamdı.

Bir gün okula bir genelge geldi, **Hasan Ali Yücel** imzalı. **Hasan Ali Yücel** o zamanlar pek sevilmezdi nedense, sonradan anlaşıldı değeri. Genelgede öğretmenler öğrencinin karşısına kravatsız, traşsız çıkmayacak yazıyor. **Sami Bey** bunu öğretmenlere hakaret saydı. "Bizim suratımız keçi derisi mi, bize öğrencinin karşısına ne şekilde çıkacağımızı söylüyor" dedi. Sözünü hiç sakınmazdı. Tek parti dönemiydi, böyle sözler söylemek hiç kolay değildi. Espirili bir insandı, ama nedense durgundu. Eşi **Müyesser Hanım**'da son derece hanım bir insandı.

Yozgat'tan ayrılışları, bir öğrencinin şikayeti üzerine onunla birlikte iki öğretmenin daha görevden alınmasıyla oldu. **Sami Gürtürk, Ahmet Malkoç** (çok değerli bir çevirmendir) ve sonradan TÖB-DER kurucu başkanı olan **Hamdi Konur**. Hepsi de çok sıkıntılar çekti. **Sami Gürtürk** bir fotoğraf atölyesi açtı Ankara'da. **Hamdi Bey**, taksi şoförlüğü yaptı. Oğlu **Tahsin Konur** henüz çok küçüktü. Onu da yanında götürür, müşteri gelince kundağıyla arabanın bagajına koyar, müşteriyi bırakınca tekrar bagajdan çıkarırdı. Üçü de sonradan mahkemeleri kazanarak öğretmenlik mesleğine geri döndüler.

Sami Gürtürk'ten bahsetmek benim için bir zevktir. Çok büyük bir hizmet yapıyorsunuz. Bunlar Türkiye'nin meçhul askerleridir.

Her anlattığı "izm"e ikna oluyordum!

Hasan Fahri KİNAL

Değerli hocam **Sami Bey**'i, maddi sıkıntılarımdan dolayı gündüz lisesinden ayrılıp, gece lisesinde okumaya başladığım, benim için buhranlı 60'lı yıllarda tanıdım. Felsefe ve sosyoloji derslerimize giriyordu. Sakin, ağır ama etkileyici bir ses tonu vardı. "izm"leri anlatıyordu **Sami Hoca**, Anlattığı her "izm"i, onun kendine has tatlı anlatımıyla. Can kulağıyla dinliyor, her konunun sonunda da kendi kendime, tamam arkadaş, bence en doğru "izm" bu, diyordum. Bir süre sonra farkına vardım. Peki, bunların hepsi doğru ise, neden daha sonra bir başka "izm" daha çıkmış. Üstelik bazısı da kendinden daha öncesine, taban tabana zıt. Anımsıyorum da nasıl kızmıştım bunları düşündüğüm an **Sami Hoca**'ya. "Peki, bunların hangisi doğru ve ben öğrenci olarak, bunlardan hangisinin doğru olduğunu belleyeceğim..."

Daha sonraları, bu, yaşamının bir bölümünü anlattığı kitabın da adı olan "bidilik", ama bilgisi, görgüsü, efendiliği ile her zaman kocaman değerdi hocamın, konusuna tamamiyle hâkim, sürekli kendisini yenileyen -şu anda bile Adana'da bulamadığı kitapları, üstelik yazarları ve yayınevlerini dahi bildirerek Ankara'dan bulup göndermemi isteyen- o nedenle de hep genç kalan, gerçekten asıl gerçeği öğreten ve yaşamda örnek alınması gereken bir insan olduğunu anladım.

Aradan otuz yılı aşkın bir süre geçti. Dostluğumuz hâlâ saygıyla, sevgiyle sürüyor. Yazdığı kitaplarını hâlâ adresime yolluyor.

Ne desem, ne söylesem, ne kadar teşekkür etsem, bana verdiğin çok yönlü düşünme konusunda, sana borcumu ödeyemem.

Değerli eşiniz **Müyesser Hanım**'la birlikte, daha nice sağlıklı ve kitap dolu yıllar dilliyor, ellerinden tekrar tekrar öpüyorum hocam.

Hala öğrenciniz olmakta devam ediyorum.

*okuyordu. Türkiye'nin gidişi beni değil onu haklı çıkardı. **Rıza Kardaş**, raportörlükten Talim Terbiye Başkanlığına fırladı. Son görüşmemiz bir öğle paydosuna yakındı. Evlerimize gitmek üzere dairenin merdivenlerinden birlikte indik. Çıkış kapısında yalnız yollarımız değil araçlarımız da ayrıldı. O makam arabasına bindi, ben dolmuş durağına yürüdüm.*

Talim Terbiye'nin onay verdiği *Ahlak Dersleri* kitaplarını inceler. Ahlak anlayışındaki farkı merak eder.

Önce kapakları şaşırttı beni. Cami resimleri, âyetler ve hadislerle bezenmiş çok renkli kapaklar. ...içeriklerini anlatmak uzun sürer. Kısaca söylemem gerekirse durum şu: O kitaplara göre ahlaklı insan dindar olmalıdır. Benim kitabıma göre ise ahlaklı insan doğru ve namuslu insandır. Onlar şeriat doğrultusunda yazmışlar bense laik ahlakı savunmuşum.

"ONU BIRAK BENİMKİNİ OKUT DİYEMEDİM"

Aslında daha ilk kitaptan belli olmuştur alışveriş dünyasıyla ilişkisi.

Psikoloji kitabının basımında *Ulus* gazetesinin sorumlu yazışleri müdürü **Cemalettin Ünlü**, "iyi hoş da nasıl pazarlayacaksın?" dediğinde şaşırır.

Ders kitabı ile pazarlamayı bağdaştıramadım.

Psikolojinin Özeti'nde olduğu gibi, bu kitabını da, bir tanıtım yazısıyla öğretmen arkadaşlarına gönderecek, onlar da beğenirlerse sipariş verecekler. "Öyle olmaz" der **Cemalettin Ünlü**. Nasıl yapacağını anlatır. Çanta-bavul artık ne bulursa kitapları dolduracak, bütün psikoloji öğretmenlerini, tanıdık tanımadık, tek tek ziyaret edecek, onlar için birer kitap imzalayacak. Rüşvet isteyeni hoş görecek.

Ona çok gülünç gelen bu öneri, aile meclisinde tartışılır ve akla uygun bulunur.

Eskişehir'de bir deneme yapar.

Orada üç lise vardı. Bunlardan ikisinin felsefe öğretmeni bir bay ile onun eşi idi. Modern mantık kursundan tanıdığım arkadaşlardan umduğum ilgiyi görmediğim için konuyu onlara açmadım bile. Öteki lisenin felsefe öğretmeni sevinçle karşıladı beni. Şakacı, sıcak, hoş bir bayandı. Hemen beni sınıflarından birine götürdü. Kendisi öğrencilerin arasına oturarak o günkü konuyu bana anlattırdı. Kucaklaşarak vedalaşıp Ankara'ya döndüm. Çantamdaki kitaplar eksilmeden geri geldi. Çünkü hiçbirine 'Okutmakta olduğun kitabı bırak, benimkini okut' diyemedim.

Bir umut İstanbul'a gider. Ortaokul arkadaşı, Fransızca öğretmeni **Hüsnü Mengenli**'nin bu konuda kendisine yardımcı olacağını düşünür. Gerçekten de **Mengenli** içtenlikle karşılar, "yarın bizim okuldan başlayalım" der.

Okullara gidiyorlar, eski öğretmen arkadaşlarıyla buluşuyorlar, ama **Mengenli** bir türlü sözü kitaba getirmiyor. Sonunda, İstanbul gezisi özlem gidermeden öteye geçemez.

Gürtürk, dönüşte kendi kendine düşünür:

*Peki, **Hüsnü** niye açmadı benim konuyu? Yanıt çok kolaydı. Çünkü **Hüsnü** benim arkadaşımdı.*

Tam bir amatör ruhla yaklaştığı ders kitapları piyasası onu şaşırtmaya devam edecek.

Altın Kitaplar, bazı değişiklik önerileriyle kitabın yeniden basımını önerir.

Deneme lisesinden öğrencisi Doğu Perinçek'i 1987'de 2000'e Doğru dergisinde ziyaret etmişti. Sağında oturan ise arkadaşı Zihni Anadol.

Gürtürk'e göre, bu önerinin ardında yeni milli eğitim politikası vardır. Bu politikaya yön veren de, bilimsel kaygılar değil, bazı çıkar gruplarının eğitim alanındaki "operasyonu"dur.

Yine de bütün iyi niyetiyle işe girişir.

Ama artık yorgun ve yaşlı. Öyle söylüyor.

Bakanlığa bir yazıyla başvurarak, süre ister. Yanıt çok olumludur, "ne zaman bitirirsen".

Bitirdiğinde karşılaştığı sürprizi anılarında anlatıyor:

Altın Kitapların yöneticileri, benden umutlarını kesmiş olacaklar ki, kitabın yazılması işini başka arkadaşlara vermişler. Ve de bana duyurmadan! Onlar ve ben çalışa duralım bir de gördük ki, Leyla Özer adında bir bayan kitabı çoktan yazmış ve piyasaya sürmüş. Bakanlık bu hile ve ayıbını saklamak için olsa gerek yeni kitabın 3. sayfasına İstiklal Marşı'nı, 4. sayfasına Atatürk'ün gençliğe seslenişini, son sayfasına da Türkiye haritasını koydurmuş. Böylece psikoloji yurttaşlık bilgisine dönüşmüş. Eş deyişle bilim, ideolojinin hizmetine sokulmuş.

Şu da ilginç: Tebliğler Dergisinde yalnız o bayanın kitabının adı bulunduğu için o yıl Türkiye'nin liselerinin tümünde onun kitabı geçerli oldu. Bu sonuç yönetmeliklere aykırıydı. Ama yönetmeliği dinleyen kim?

Okulun merdivenlerini çıkma gücü tükenene dek çalışmayı düşünürken, öğretmenliğinin 33. yılında, 60 yaşında, emekliye ayrılır.

Oysa, "eğer Azrail gelecek olursa onu kürsüde bulsun" istemiş hep.

Öğrencilerinden uzak düşer, ders kitaplarının önü tıkanır. Ama yazmak bir tutku onda.

Ve yurttaşlık görevleri bakandan onay gerektirmiyor.

Silifke'ye vefa borcunu ödeyecek bir kere. Emekli olduktan sonra, doğduğu kente yerleşir.

*Bu kentin geçmişini merak etmeye başladım. Bulduğum kaynaklar ilginç gerçekler sergilediler. Örneğin bu yörede Arzava Krallığı adında bir devlet kurulmuş. Tam bin yıl yaşayan bu devletin başkenti Silifke imiş. Ayrıca Silifke hemen her dönemde satraplık (eyalet) merkezi olmuş. Romalılar, Bizanslılar, İranlılar, Selçuklular ve Osmanlılar Silifke'nin bu ayrıcalığını korumuşlar. Gün gelmiş Silifke Türkmenler yurdu, yörükler diyarı olmuş. Son derece taşlı kayalı olan bu yöre için **Evliya Çelebi**, "İnsan eşeğini yitirse bu dağlarda bulamaz" demiş.*

Silifke'nin Tarihi de, kaderini kendisi çizer. **Haslet Soyüz**'ün kapak deseniyle *Çağdaş Yayınlar*'dan çıkar.

BİDİLİK VE SAVAŞIM SÜRÜYOR

Sami Gürtürk, *Bidilik* ve *Savaşım Sürüyor*'da bir cumhuriyet öğretmeninin portresini çizer.

Üç yıl çalışarak hazırladığım kitabın adını "Bidilik" koydum. Çünkü Karadeniz yöresinde ufak tefekler bidilik diye nitelendirilir. Bense her bakımdan ufaktefek kaldığıma göre bu ad kitabıma da uygundu. Öğretmenliği ülkü edinmiştim ama bakanlık beni savurdu attı. Kütüphaneci olmak zorunda kaldım, meslektaşlarımdan uzaklaştım. Ders kitabı yazarı olmaya soyundum, politik ortamın tokadını yedim. Yönetici olacaktım, bu kez de yönüm beğenilmedi. Sözün özü el attığım her alanda bir bidilik oldum.

Kitabı yazar ama içine bir kurt düşer.

Oğlum ve özellikle de kızım kitabı nasıl karşılayacaktı? Küçüklüğü bu denli kötü koşullarda geçen bir babanın çocukları olmak istemeyebilirler diye düşündüm. Ve kitapta adımı değiştirip Sami yerine Nami olarak dizdirdim.

Yanıldığını anlayacak. Ve ikinci baskıda, bütün Nami'ler, gerçek kimliğine kavuşacak.

Savaşım Sürüyor'da, bütün bir hayat gelir gözler önüne. **Sami Gürtürk**'ün ve Türkiye'nin hayatı.

Halim Yağcıoğlu, *Kemalist Ülkü* dergisinde kitapla ilgili izlenimlerini yazmış: "**Sami Gürtürk**'ün bu onuncu kitabı, bir bakıma hakları yenmiş öğretmenlerin Tanrı'ya sundukları bir dilekçenin içeriğidir..."

"NEYSE Kİ BEYNİM BENİMLE..."

Felsefe öğretmeni **Sami Gürtük**, bugün 82 yaşında. Eşi **Müyesser Hanım**'la birlikte, bir buçuk yıldır Adana'da Huzurevi'nde yaşıyor.

Neden Huzurevi, sorusunun yanıtı, vefasızlık değil. Bir üçüncü kişinin desteğine ihtiyaç duyduklarında, çocuklarına "yük olmak" yerine, yaşlılara hizmet veren kurumlarla dayanışma içine girmeyi yeğlemişler.

Bahçeli üç evin kapısını kilitleyip burada tek odaya tıkılmak, buna razı olmak kolay olmadı. Özellikle çalışma odamdan ayrılırken gözlerim doldu. Avunmak için yazı makinemi aldım yanıma. Sonra da "neyse ki beynim benimle" diye düşündüm.

Türk Dili dergisinin Mart-Nisan 1995 tarihli sayısında yer alan günlüklerinde bu yeni mekâna da alıştıklarını söylüyor.

Bize büyücek bir oda verdiler. Odayı yöneticilerle ortaklaşa donatıyoruz. Buzdolabı, TV ve benzerini biz getirdik. Geri kalanını kurum sağladı. En önemlisi de, bana geniş bir çalışma masası verildi. İki gün sonra da kitaplarım için büyük bir kitaplık gelecek. Sözün özü olanla yetinmesini bilirsek konforumuz tamamdır.

VALİSİNİ KAMYONLA TAŞIYAN TÜRKİYE

Belediye otobüsünde yaşlı bir yolcu şoförle dertleşiyor. Meslektaşlar.

O gün *Sabah* gazetesi muhabirlerinin dövdüğü İETT şoförünün cenazesi kalkacak.

Yaşlı yolcu anlatıyor. 1938 yılında Vali'nin şoförüymüş. Kamyonla taşırmış Vali'yi. "Şoför Efendi" dermiş Vali ona. Her sabah, önce hal hatır sorarmış.

"Efendi" sözcüğünün baş harfi büyük yazılırmış o zamanlar.

Şoför Efendi ve öğretmen **Sami Gürtürk**.

Valisini kamyonla taşıyan bir ülkeden bugüne kalan pırıltılar.

Hayata bilgece bakardı

Aydın ANKAY (*)

Sami Bey'le Yıldırım Beyazıt Lisesi'nde birlikte çalıştık. İçtenlikle söyleyebilirim, şimdiye kadar birlikte çalıştığım insanların en değerlilerindendir.

Pek çok zamanlarda mağdur edilmiştir. Hep eşiyle ayrı şehirlerde çalışmak zorunda kaldı. Çok zorluklar çektiler. Bu kadar zorluk yaşamasının nedeni hep Atatürkçü ve yenilikçi çizgide olmasıdır. Hâlâ bu özelliği sürüyor.

Trabzon'da bir kulübede tek başına yaşamış. Çok geç yaşta öğretime başlamış, çok sıkıntılar çekmiş. Ama tüm bu zorlukları göğüslemiş bir insandı.

Bilgedir, espirilidir. Çok acılar yaşadığı için, ciddiye almazdı hayatı. Tam bir bilgelikle yaklaşırdı olaylara, her şeyi espiri süzgecinden geçirebilirdi. Dalgınlıklarıyla ilgili pek çok anısı vardır. Bize anlattığı birisi şöyle: Sami Bey, Atatürk Lisesi'nde bir gün derse girdiğinde espri yapmış. Öğrenciler çok gülmüşler. Kıkırdaşmalar ve gülüşmeler ders sonuna kadar devam etmiş. Ders bittiğinde öğretmenler odasına gitmiş ve bugün moralim çok iyi, öğrencileri epey güldürdüm demiş, öğretmen arkadaşlarına. Genç bir bayan öğretmen de, hocam fermuarınız açık kalmış, herhalde çocuklar ona güldüler demiş.

Eşi Müyesser Hanım'la da birlikte çalıştık. Üç fakülte bitirmiş, Türkmen kökenli, çok iyi bir insandı.

Sami Bey'le dostluğumuz hala sürüyor. Yıldırım Beyazıt Lisesi'nde birlikte çalıştıktan sonra ayrıldık, ama görüşmeye devam ettik.

Değeri çok sonra anlaşılacak çok iyi bir eğitimcidir. Çok değerli insanlar yetiştirmiştir.

(*) Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Geçmişte ve günümüzde en sık karşılaşılan yakınma: Ağrı

Dr. Ahmet ALTUNHALKA

Gebze cezaevinden okurlarımız, ağrının tarifi nedir, ağrı psikolojik midir, koşullardan etkilenir mi, ağrı duyusu vücutta nasıl oluşur, diye sormuşlardı. Sorularını, nöroloji uzmanı Dr. Ahmet Altunhalka'ya ilettik, yanıtını yayımlıyoruz.

AĞRI DUYUSUNUN VÜCUTTA OLUŞUM MEKANİZMASI

Ağrı duyusal modaliteye (mantıkta önermelerin olanaklılık, olanaksızlık, rastlantı ya da zorunluk ifade etmelerine göre sınıflandırılmalarına) ilişkin bir deneyimdir ve insanlar için, tarihin her döneminde hastalık durumunu gösteren en önemli belirti olmuştur. Hastalıkların hemen hepsinde ağrılı bir dönem vardır. Yanma, batma, sızlama, acıma gibi sözcükler birbirinden farklı ağrı türlerini ifade etmek için kullanılır. Bunlar nitelikleri kişiye göre değişen öznel ifadeler olmalarına karşın, ortak olarak hoşa gitmeyen ve acı veren bir durumu anlatır. Görme ve işitme gibi diğer duyu modalitelerindeki deneyimlere benzer biçimde ağrının da fiziksel, ruhsal, bilişsel (bilme işini oluşturan sürece ait) ve davranışsal yönleri ve sonuçları vardır. Ağrı organizma için önemli ve önceliklidir. Gelişen ya da gelişmekte olan doku harabiyeti tehlikesini bildirir.

"Nosiseptörler" ağrılı uyaranlara duyarlı somatik (organik fonksiyonlara ilişkin) duyu reseptörleridir. Bu reseptörlerin uyarılması ve buna eşlik eden sinir sistemi etkinliğine "nosisepsiyon" adı verilir. Bu işlem sürecinde bedenin bir bölgesindeki doku hasarı nosiseptörlerce farkedilip bu bilgiye ilişkin sinyaller merkezi sinir sistemine aktarılır, belirli sinir ağlarında işlenir ve söz konusu doku hasarından korunmaya yönelik fizyolojik, biyokimyasal ve psikolojik tepkiler verilir. Ağrı ise öznel bir deneyimdir. Nosiseptörlerin uyarıldığı her durumda ağrı duyulmayabilir, kimi durumlarda da nosiseptörler uyarılmadan da ağrı duyulabilir. Ya da, nosiseptörlerin aynı biçimde uyarılmasına karşın ağrıya ilişkin nitelikler (ağrının şiddeti, yeri, ruhsal ya da bilişsel yönleri) değişebilir.

Deride, deri altı yapılarda, iç organların zarlarında, damar duvarlarında, mukoza yüzeylerinde bulunan nosiseptörler, omurilik ve trigeminus siniri (yüz duyusal siniri) duyusal ganglionlarında (sinir düğümlerinde) yer alan sinir hücrelerinin uzantılarından oluşan serbest sinir uçlarıdır. Bunlar, duyarlı oldukları uyarı niteliğine bağlı olarak termal, mekanik ya da polimodal nosiseptör adını alır. Termal ya da mekanik nosiseptör sinyalleri miyelin kılıflı liflerde saniyede 5-30 metre hızla iletilir. Polimodal reseptör (alıcı) sinyalleri ise kılıfsız liflerde saniyede 0.5-2 metre gibi çok yavaş bir hızla iletilir. Hızlı iletilen sinyaller uzuvların aniden çekilmesi, kaçma gibi doku hasarı veren uyarıdan bir an önce uzaklaşmaya ve korunmaya yönelik tepkilere neden olur. Nosiseptörlerden gelen uyarılar duyusal ganglion hücrelerinin gövde bölümlerinden sonraki uzantılarıyla omurilik arka bölümü gri maddesi içinde yer alan sinir hücrelerine bağlanır. Buraya ulaşan ağrı sinyali bir grup sinir hücresinden oluşan bir sinir ağı şebekesine işlendikten sonra omurilik ak maddesinde yer alan sinir lifleriyle belirli merkezlere ulaştırılır. Tersine üst beyin merkezinden omurilik arka bölümü gri maddesindeki sinir şebekesine inen sinir lifleri de vardır. Bu lifler öncelikli biyolojik gereksinimlere göre bu merkezden ağrı sinyallerinin geçişini kolaylaştıran ya da zorlaştıran karşıt yönde sinyaller getirirler. Bu yapılarda sinyal iletiminin kontrolü "nörotransmitter" adı verilen, kimi sinyal iletimini kolaylaştıran kimi de güçleştiren kimyasal bileşiklerle sağlanır. "P maddesi", "glutamat", "seretonin", "enkefalinler ve endorfinler" ağrı sinyalerinin iletiminde rol alan nörotransmitterlerin bazılarıdır. Ağrı sinyalinin üst merkezlere iletilip iletilemeyeceği, ağrılı uyarandan kaçınmaya yönelik refleks yanıtların verilip verilmeyeceği gibi kararlar organizmanın öncelikli biyolojik gereksinimine göre omurilikte sinir ağı şebekesiyle üst beyin merkezlerinin bu maddeler aracılığıyla karşılıklı etkileri sonucunda verilir. Öncelikli biyolojik gereksinimi hayatta kalmak olan bir asker savaş sırasında koluna giren şarapnel parçasının acısını hiç duymayabilir. Buna karşın, kazayla elinizi sıcak sobaya değdirdiğinizde çok şiddetli bir ağrı duyarsınız ve elinizi sobadan çoktan çekmişsinizdir. Ağrı sinyallerinin iletiminde omurilik ile beyin arasında milisaniyeler kadar kısa süreli ya da aylar kadar uzun süreli yeni düzenlemeler kurulabilir. Fizyolojik işlevleri olan bu düzenlemeler, belirli koşullar altında patolojik anlam kazanabilir. Ağrılı uyaranın ortadan bütünüyle kalkmasına karşın ağrı devam edebilir, normalde ağrı oluşturmayan uyarılar ağrıya neden olabilir ya da uyaran olmadan ağrı duyulabilir. Kronik ağrı ve depresyon ilişkisi bunun en sık karşılaşılan örneğidir.

PLASEBO ETKİ: AĞRININ EN GİZEMLİ YÖNLERİNDEN BİRİ

Ağrı salt fiziksel ya da salt psikolojik bir nedenle ortaya çıkabilir. Fiziksel kökenli ağrı, zamanla, fiziksel neden bütünüyle ortadan kalkmış olsa bile kişinin yaşam kalitesinin bozulması, bedensel ya da sosyal engellemeler ve sınırlamalarla ruhsal çöküntü yaşaması sonucunda psikolojik ağrıya dönüşebilir. Kişinin kalıtsal-yapısal ve kişilik özellikleri, önceki deneyimleri, yaşam biçimi, çevresiyle ilişkileri ve yaşadığı toplumun değer yargıları ağrının algınmasında ve davranışların biçimlenmesinde belirleyici unsurlardır. Aynı unsurlar, birbirinden çok uzak görünen tedavi yöntemlerinin etkilerinin kişiden kişiye değişmesinde de belirleyici olur. Örneğin, ağrı kesici etkisi olmadığı bilinen bir ilaç ya da tedavi yöntemi, ağrının bu yöntemle geçeceği beklentisi yüksek kişilerde ağrıyı dindirebilir (plasebo yanıtı). Bu yanıt ağrıyla giden birçok durumda ağrıyı dindiren, güçlü ve çok sık karşılaşılan bir olgudur. Kişinin inanışına ya da uygulanan tedavinin etkili olacağı beklentisine bağlıdır. Plasebo etkisi sonucu ağrının azalması ağrının doku hasarı sonucu kaçınılamaz bir biçimde ortaya çıkan somatik bir duyu olarak tanımlamasına karşıt bir durumdur. Duyuların işleyen bedensel düzeneklerin bir sonucu olduğu, algınınsa ussal bir süreç olduğu ikilemi, usbeyin ikileminin somut bir sonucudur. Ancak, her iki bakış açısıyla da plasebo etkisinin açıklanması zordur.

Araştırmalarda, ağrının "şiddet" ve "hoşa gitmeme" olmak üzere birbirinden bağımsız iki boyutu olduğu gösterilmiştir. İlaçlarla ya da plasebo etkisiyle bu boyutlar ayrı ayrı artıp azalabilir. Plasebo etkisinin endojen morfinlerle ilgili olup olmadığı açıklığa kavuşmamış-

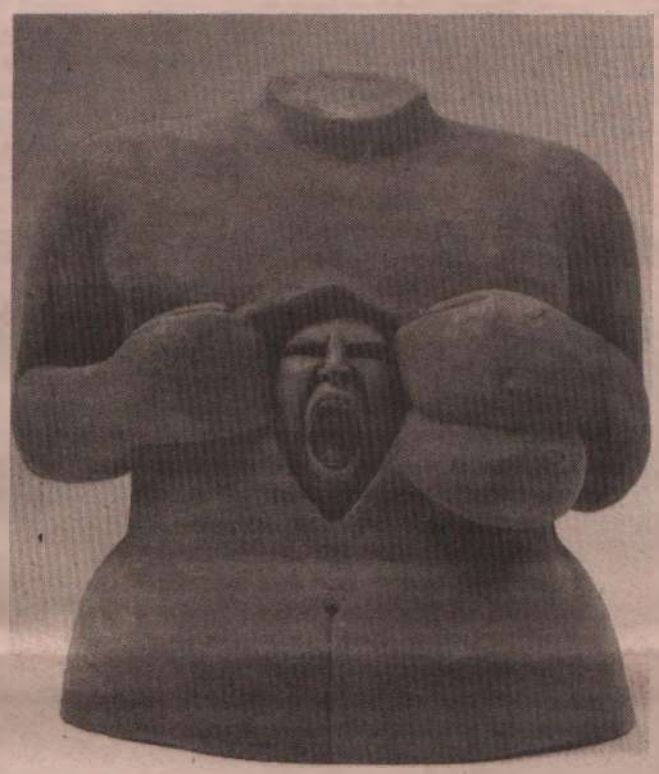

tır. Buna karşın, kesin olarak bilinen ağrı çeken kişinin uygulanan tedavinin etkili olacağına inancı ve beklentisinin plasebo etkisinin ortaya çıkmasında vazgeçilmez ön koşul olduğudur. Plasebo etkisiyle ağrılı bölgedeki doku reaksiyonu ve şişliği de azalabilmektedir. Palesebo etkisi ağrının en gizemli yönlerinden biridir. Bu yanıta ilişkin fizyolojik düzenekler henüz açık bir biçimde ortaya konmamıştır. Bunun yanında gizemini koruyan birçok soru yanıt beklemektedir. Örneğin, doğuştan ağrı duyarsızlığı olan insanlar sakattırlar. Sakat olmalarının bir nedeni uykularında ağrıya neden olan bir pozisyonda yattıkları zaman, normal insanların otomatik olarak yaptığı gibi pozisyonlarını değiştirememeleri ve bu nedenle eklemlerin zedelenmesidir. O halde normal insanlar uykuda da ağrı duyarlar mı? Ya da, normal insanların uykuda eklemlerini koruyabilmelerini sağlayan sinirsel uyaranlarla ortaya çıkan sinirsel süreçler ağrı olarak tanımlanabilir mi? Bu bir tür bilinçdışı ağrı duyusu mudur? Bilinçdışı ağrı duyusu var mıdır? Varsa buna algı da denebilir mi? Hamamböceğinin bacağı koparıldığında ortaya çıkan duyu ağrı mıdır? Bilinçli midir? Bilinçsiz midir? Yenidoğan bebekler ağrı duyar mı? Otistik insanların duyduğu ağrı bizim duyduğumuza ne kadar benzemektedir? Bu sorular henüz yanıtlanmamıştır.

KOŞULLARIN VE İNSAN PSİKOLOJİSİNİN EN ÇOK ETKİLEDİĞİ DUYU

Ağrı oldukça karmaşık bir algıdır. Çevresel koşullardan ve kişinin psikolojik durumundan diğer duyu modalitelerinden çok daha fazla etkilenir. Önceki deneyimlere çok yakından bağlı olması nedeniyle kişiden kişiye büyük farklılıklar gösterir. Ağrı, birçok açıdan dokunma, görme, işitme gibi duyusal olaylardan çok acıkma, susama ya da uykusuzluk gibi daha sonraya ilişkin güçlü bir öngörü içeren duyusal olaylara benzer. Acıktığınızda, susadığınızda ya da ağrı duyduğunuzda bu aynı zamanda bu duyuları giderecek davranışlarda bulunacaksınız anlamına da gelir.

Özgül sinir enerjileri kuramına göre, yaşanan duyu modalitesi, uyarılan ve sadece belirli bir tipte uyarı girişine duyarlı olan sinirin yapısına bağlı bir işlevin sonucu olacaktır. Uyarı ile algı ve davranış arasında bire bir ilişki olması gerektiğini ileri süren bu kuram ussal niteliği olmayan sinirsel yapılarda doğru görünmesine ve dış gözlemciler tarafından denenebilir ve modellenebilir olmasına karşın, ussal niteliği olan sinirsel yapılar için oldukça yanlış görünmektedir. Ussal niteliği olan sinirsel yapılara sahip canlılarda bilinçli olarak hissedilen modalite ve duyu tipi, en azından, kısmen kişinin fizyolojik ve ussal niteliklerine göre de değişebilen kendi yorumuna da bağlıdır. Ağrı bir çok yönüyle bunun en belirgin gözlenebildiği duyu tipidir. Somatizasyonda ve histeride kişinin yaşadığı algıların oluşum süreci bu durumun en açık örneğidir. Histerikler, kendilerinde, gerçekte varolandan ayıramadıkları bir "duyu durumu" yaratırlar ve bu durumda oluşan algının sözel anlamı dışında kişinin kendi us durumuna bağlı sembolik anlamı vardır. Ağrı da sembolik bir terimdir. Bedensel olarak hissedilen bütün duyular hissedildikleri anda ussaldır. Ussal yapılarda sembolik anlamlar da taşıyan algıların kültüre bağlı biçimlenişleri de farklı olabilir. Bir kültürde belirli tipteki ussal olaylar fiziksel temelde biçimlenirken, bir diğerinde varoluşçu temelde biçimlenebilir. Fiziksel temelde biçimlendiğinde "ağrı" olarak yaşanan bir durum, varoluşçu temelde biçimlendiğinde "ıstırap" olarak yaşanabilir.

Ağrının algılanması yanında tedavisinde de söz konusu farklılık açıkça görülebilir. Kimi durumda en etkili yöntem sadece güçlü ağrı kesiciler olmuştur. Kiminin ağrısı ancak modern cihazlarla on seans ultrason ve fizik tedavi sonrasında dinmiştir. Bir diğeri herşeyi denedikten sonra en çok akupunkturdan yararlanmıştır. Kiminin ağrısı nefesi güçlü bir hocanın duasıyla bir kerede, kimininki ise ancak uzunca bir psikoterapiyle iyileşmiştir. Küçük bir çocuktaysa çoğu kez annesinin öpücüğünden başka hiçbir şey işe yaramamıştır.

KAYNAKLAR

1) C. Ertekin, Ağrının nöroanatomi ve nörofizyolojisi, Ağrı ve tedavisi, s.1-18, Yapım Matbaacılık, İzmir, 1993.

2) P. D. Wall, Pain and placebo response, Experimental and Theoretical Studies of Consciousness,s.187-216, John Wiley and Sons Ltd., England, 1993.

Hazırlayanlar: C. Can Bilgin, Attila Çorum, Hasan Gülveren, Ayşe Turak

Merkezi sinir sistemi yaralanmalarına karşı yeni yöntem

Neden merkezi sinir sistemleri hasar gören insanlar ve diğer memeliler felç olur ya da sakat kalırlar da balıklar ve diğer bazı canlılar bu tür hasarları onarıp olağan yaşamlarını sürdürebilirler?

Weizmann Bilim Enstitüsü'nde yürütülen ve *FASEB* dergisinin Eylül sayısında yayınlanan bir çalışma, bu soruyu evrimle yanıtlıyor ve merkezi sinir sistemindeki hasarlar için etkili bir tedavi yöntemi geliştirilmesi umudunu doğuruyor.

Evrim, memelilerin yaşam süreleri boyunca yeni bilgiler edinebilmelerini sağlayan karmaşık bir beyin geliştirmelerine olanak sağladı. Ancak çalışmayı yöneten Prof. **Michal Schwartz**'a göre bu gelişme sırasında beyin ve merkezi sinir sisteminin diğer bölümleri kendi kendilerini iyileştirme yeteneğini yitirdiler. Bu yitiriş büyük bir olasılıkla, beyinin bağışıklık sisteminin etkilerinden korunması nedeniyle oluştu. Çünkü normalde hasar görmüş dokuların iyileştirilmesine yardımcı olan bağışıklık hücrelerinin beyinde etkili olabilmeleri durumunda, bireyin yaşam süresi boyunca oluşumu devam eden karmaşık ve dinamik sinirsel ağlara zarar verirlerdi.

Genellikle bir dokuda hasar oluştuğu zaman makrofaj adı verilen bir takım bağışıklık hücreleri yaralanan bölgeye üşüşerek bozulan hücreleri temizler ve iyileşmeyi sağlayan maddeler salgılarlar. Ancak merkezi sinir sistemi bu açıdan farklıdır. Bir hasar oluştuğu zaman bağışıklık sisteminden etkili bir yardım görmez. **Schwartz**'ın ekibi bunun nedeninin, memelilerin merkezi sinir sisteminde bulunan ve makrofajları bastıran bir madde olduğunu ortaya çıkarttılar. Bunun sonucunda, merkezi sinir sistemi yaralanmalarında bölgeye çok az makrofaj gelir ve bu gelenler de aktive edilmez.

Bu görüşlerin oluşmasıyla sonuçlanan bir dizi deneyde bilim insanları, vücudun dışında özel bir biçimde "eğitilen" makrofajları kullanarak sinir rejenerasyonu (yenilenme) gerçekleştirmeye çalıştılar. Bu amaçla önce, saflaştırılan sıçan makrofajları, periferik sinir sisteminin bir parçası olduğu için rejenerasyon yeteneğine sahip olan siyatik siniriyle bir araya konmak yoluyla aktive edildi. Bu aktive edilmiş makrofajlar daha sonra sıçanlarda optik sinirlere aktarıldı. Bu işlem, merkezi sinir sisteminin bir parçası oldukları için rejenerasyon özelliği göstermeyen bu sinirlerin büyümesine neden oldu.

Schwartz'a göre, çok uzun yıllar alsa bile bu prosedür, yani uygun bir biçimde aktive edilmiş makrofajların hasar gören sinirlere aktarılması, merkezi sinir sistemi yaralanmalarının tedavisinde ve özellikle omurga yaralanmalarında hareketliliğin tekrar kazanılması için yeni pratik ve etkili bir tedavi yöntemi oluşturabilir.

Eurekalert Bülteni, 17 Eylül 1996

Kuyrukluyıldızlar ilk imajlarını kaybediyor

Astronomlar, kuyrukluyıldızların ezeli güneş sistemimizin ilk üyeleri olduklarını düşünmüşlerdir. Fakat, Kuiper Belt'in (bir bölgenin adı) yeni bir incelemesi, Neptün'ün üzerindeki bölgenin her periyottaki kuyrukluyıldızların kaynağı olduğunu söyleyen teorinin yanlış olduğunu söylemekte.

Her 1000 yılda ya da daha az sürede dünyaya yakın konumdan geçen kısa periyotlu kuyrukluyıldızların büyük bir çoğunluğunun çapı birkaç kilometreden daha küçük. Araştırmacılar, bütün bu küçük ölçekli kuyrukluyıldızların çarpışmalardan etkilendiğine inanıyorlar.

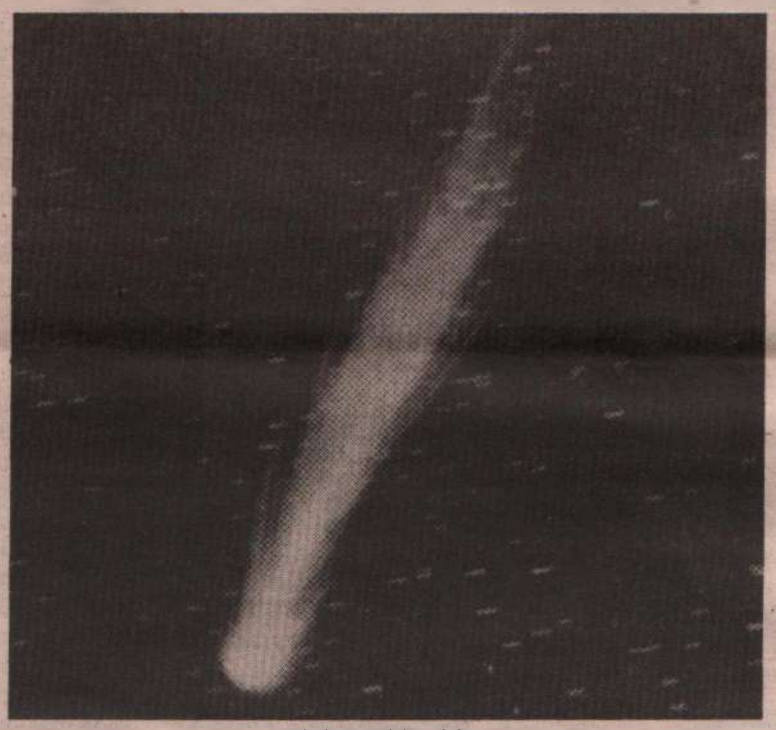

Bir kuyrukluyıldız.

Her ne kadar Kuiper Belt büyük bir alan ise de bu bölgeye yakın bölgede büyük bir olasılıkla bir çok çarpışma güneş sisteminin oluşumu esnasında meydana geldi.

Claimler birbirleriyle saniyede yüzlerce metrede çarpışıyorlar, bu da daha zayıf materyallerden oluşan kuyrukluyıldızların etkilenmeleri için yeterince hızlı bir zaman. Araştırmacılar bunu daha açık olarak şöyle ifade ediyorlar, bir çok kısa periyotlu kuyrukluyıldız zannedildiği gibi ilkel değil. Bununla beraber çekim etkisi yeterince güçlü olduğundan, yaklaşık 80 kilometreden daha büyük cisimlerin dağılmasını önlüyor.

Hawaii Üniversitesi'nden **Davit Jevit**, Kuiper Belt'de ilk büyük objeyi ortaya çıkaran kişi, çarpışmaların kuyrukluyıldızların şekillenmesinde çok önemli bir rolü olduğunu düşünüyor. Buna rağmen, bir çok açıklanamayan soru varlığını koruyor. Örneğin, çarpışmalara rağmen, Hyakutake ve HaleBopp kuyrukluyıldızlarının üzerlerinde karbonmonoksit gazı bulunuyor. Karbonmonoksit, çok çabuk buharlaşan bir gaz olmasından dolayı çarpışmadan sonra kuyrukluyıldız çekirdeğinde bulunması çok şaşırtıcı.

New Scientist, 24 Ağustos 1996

Yeraltı sularından ağır metalleri temizleyebilen bakteriler bulundu

Oak Ridge Ulusal Laboratuvarı'nın (ORNL) Enerji bölümünde çalışan mikrobiyologlar, manyetik madde üretebilen ve kirlenmiş topraklardan ve yeraltı sularından ağır metalleri temizleyebilen yeni bakteriler buldular. Bakteriler, 1993 yılında Tylorsville havzasında 2800 metre derinlikten elde edilen örneklerin incelenmesi sırasında bulundu. Ayrıca, bu örneklerin içerdiği metallerin 70 ºC'lik bir sıcaklıkta bakteriler tarafından kimyasal olarak değiştirilmiş olduğu görüldü.

Ekip, 1994 yılında mikron büyüklüğündeki bu bakterilerin nanometre ölçeğinde manyetik demir çökeltileri oluşturabildiklerini gözlemledi. Ayrıca bu bakterilerin yeraltı sularında bulunan klorokarbon bileşiklerini ve ağır metalleri ayrıştırabildiklerini gösteren belirtiler buldular.

Araştırmacılar, farklı bir yerde bulunmasına ve farklı bir zamanda oluşmuş olmasına karşın Tylorsville gibi gömülme ve basınç sonucu yüksek ısılara ulaşan yapılar içeren Piceance havzasında da benzer bakteriler buldular. Bu termofilik (ısı-seven) bakteriler, karbon, hidrojen ve oksijen içeren bileşiklerle besleniyorlar. Besinlerin enerjiye dönüştürülmesinde açığa çıkan elektronlar, çevrede bulunan ve elektron kabul eden metallere, örneğin demire aktarılıyor ve bu sırada demir, manyetik demire indirgenmiş oluyor. Benzer bir şekilde krom, kobalt ve uranyum gibi bazı başka ağır metaller de bu bakteriler tarafından indirgenebiliyor.

Bu özellikleri nedeniyle, kirletilmiş toprak ve yeraltı sularının bu bakteriler kullanılarak biyolojik olarak temizlenmesi olası görünüyor. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için ortamın yeteri derecede ısıtılmış olması gerekiyor.

Bu bakterilerin başka potansiyel kullanımları da, frenler için manyetik sıvıların veya yüksek-devirli türbinler için lubrikantların üretilmesi sürecinde bulunabilir. Ayrıca bu bakteriler, atmosferin evrimini, dünyadaki manyetik alanları ve organizmalardaki respirasyonu (oksijen metabolizmasını) inceleyen araştırmacılar için de ilgi konusu olacaklar.

Oak Ridge Bülteni, Eylül 1996

Altın devreler

Purdue Üniversitesi'nden bir grup araştırmacı, ilk kez altın atomlarından çok ince bir elektronik devre yüzeyi oluşturmayı başardılar. Bu yüzey, elektronların bir atom kümesinden diğerine birer birer "hoplamaları" yoluyla elektriği iletiyor. Elektrik akımının böyle "atlayarak" akması, elektronik aygıtlardaki ısınma sorununu büyük ölçüde ortadan kaldıracak. Elektrik bugünkü teknolojide silikon esaslı devrelerden sürekli bir akım halinde geçiyor.

İlişkili küme ağı adı verilen bu yeni materyal, aynı zamanda çok küçük parçaların gelişiminde, diğer adıyla "nanoteknoloji"de önemli bir adım olarak görülüyor. Bu gibi elemanlar daha güçlü bilgisayarların ve bazıları insan vücuduna yerleştirilebilecek minyatür elektrikli aygıtların yapılmasına olanak tanıyabilir. Halen bilgisayar devreleri fotolitografi yöntemiyle, yani kartın üzerine devre deseninin ışık yardımıyla yerleştirilmesiyle üretiliyor, ancak bu yöntemle belli bir büyüklüğün altına inilemiyor. İlişkili küme ağı ise herbiri 2400 kadar atomdan oluşan altın moleküllerinin birleştirilmesiyle oluştuğu için mevcut teknolojiye oranla çok daha küçük devre birimlerine olanak sağlıyor. Oda ısısında ve normal basınç altında gerçekleşen üretim süreci, altın kümeciklerinin ayrı ayrı kalmaları için organik bir bileşik olan alkil tiol ile kaplanmalarıyla başlıyor. Belli sayıda kaplanmış küme daha sonra bir sıvıya katılıyor ve bu sıvıdan bir damla, çok küçük iki altın elektrodun arasındaki yalıtılmış düz bir tabana aktarılıyor. Sıvı buharlaştıkça kümeler kendiliklerinden tekdüze bir tabaka oluşturacak şekilde sıralanıyorlar. Daha sonra tüm taban ikinci bir çeşit organik sıvıya (aril ditiol) batırılıyor. Bu işlemle alkil tiol molekülleri yerlerini düz sıralanma özelliğine sahip ikinci sıvının moleküllerine bırakıyorlar ve altın kümeciklerinin adeta madeni bir tel gibi bir doğru halinde dizilmelerini sağlıyorlar.

Science, 20 Eylül 1996

Ozon tabakası incelmeye devam ediyor

Nature dergisinin 12 Eylül sayısında yayınlanan bir raporda, önümüzdeki ilkbaharda Güney Kutbu üzerindeki ozon deliğinin geçen yıla göre daha derin olacağı öngörülüyor. Bir süre önce de ozon tabakasındaki deliğin "iyileşmesinin", oluşması için geçen zamandan daha uzun süreceği yolunda görüşler ortaya çıkmıştı. Bu durum ozon tabakasının korunması için daha fazla önlem alınması gereğini ortaya koydu.

Ozon tabakasındaki delik, insan yapımı olan ve kloroflorokarbon adı verilen kimyasalların kullanımı sonucunda ortaya çıkıyor. CFC olarak bilinen bu maddeler aerosollerde ve buzdolaplarında yaygın olarak kullanılıyorlar, ancak ozon tabakasının korunmasını amaçlayan Montreal Protokolü ile yasaklanmışlardı. Normalde CFC'ler başka kimyasallarla fazla reaksiyona girmezler. Örneğin aerosolden ortaya çıkan CFC'lerin stratosfere ulaşması 5-6 yıl sürer ve yalnızca güneşin morötesi ışınları ile karşılaştıkları zaman parçalanırlar. Bu sırada ortaya çıkan klor ve brom ise, ozon tabakasındaki incelmenin ana nedenini oluştururlar. Bu koşullar altında, Montreal Protokolü'nün uygulanmaması durumunda bile ozon tabakasındaki delik 2000 yılına kadar büyümeye devam edecek ve ancak 2050 yılında 1980 yılındaki durumuna dönebilecek.

Ozon tabakasındaki azalmanın hızında 1993 ve 1994 yıllarında bir artış gözlemlenmişti. Bu artış, Filipinlerde 1992 yılında patlayan Pinatubo Yanardağı'nın atmosfer üzerindeki etkilerinden kaynaklanıyordu. Yanardağın etkisiyle atmosfer ısısının düşmesi, ultraviyole ışınları ve klor arasındaki reaksiyonu kolaylaştırmış ve ozon tabakasında daha hızlı bir incelmeye neden olmuştu. 1995 yılında yanardağın etkisinin azalmasıyla Güney Kutbu üzerindeki ozon miktarında artış görülmüştü. Ancak ozon tabakasındaki azalmanın hızı yalnızca atmosferdeki ozon bozucu kimyasalların miktarı ile değil, tropik rüzgarların hareketine göre değişen kış ve bahar sıcaklıkları ile de bağlantılı olduğu için bu yıl yine yüksek olması bekleniyor.

Nature Haber Servisi 1996

İnsanın iki ayaklı ataları

Son yıllarda insanların atalarıyla ilgili keşifler nefes kesen bir tempoya ulaştı. Türümüzün evrimiyle ilgili film devamlı başa doğru sarılıyor. Daha geçen yıl **Maeve Leakey** ve **Tim White** günümüzden 4.5-5 milyon yıl geriye sarmışlardı filmi. Geçtiğimiz günlerde Kuzey İspanya'da Can Llobateres'de bulunan bir fosil ise tam bir sürpriz oldu.

"Jordi"nin eli

Hem fosillerin incelenmesi hem de moleküler biyologların protein ve kromozom karşılaştırmaları günümüzden 7-8 milyon yıl önce ortak bir atadan şempanzelerle iki ayrı kola ayrıldığımıza işaret ediyordu. Savanalarda yaşamaya başlayan atalarımız iki ayak üzerinde dik yürümeyi öğrenip doğal koşulların zorlaması ve evrimsel tesadüflerle 200 ila 400 bin yıl önce modern insana evrimleşmişdi.

Kısa süre önce Sabadell Paleontoloji Enstitüsü'nden **Salvador Moya** ve **Meike Köhler**'in (*Nature 379*, s.156) tanıttıkları ve "Jordi" diye adlandırdıkları, bilimsel adı Dryopithecxus laietanus olan, hemen hemen 10 milyon yıllık, iskeletinin 2/3'si bulunan bir fosil bir çok şeyin tekrar düşünülmesine yol açacak gibi görünüyor. Kemiklerdeki diş izlerine göre yırtıcı hayvanların kurbanı olmuş bu genç ama gelişmiş erkek Dryopithecxus, yaşarken 120 cm boyunda ve takriben 35 kg ağırlığındaymış. Fosilin bulunduğu yerde 10 civarında yırtıcı hayvan tespit edilmiş, biri de kılıç dişli kaplan. Leş yiyiciler vücudu parçalayıp çevreye dağıtmışlar.

İskelet parçalarını kazılar sonucu ortaya çıkarıp inceleyen bilim adamları şaşırtıcı bir sonuçla karşılaşmışlar. "Jordi" iki ayağı üzerinde dik yürüyebiliyormuş. Görüldüğü kadarıyla ellerin beyni geliştirici rolü çok uzun bir zaman almış.

Yeni bulgu her ne kadar şimdiki genel kabul gören görüşlerin içine uç noktada da olsa yerleştirilebilirse de, gerek moleküllerin değişim hızı, gerekse de yürüme ağaçlardayken mi başladı, yoksa yerde mi öğrenildi gibi konularda tartışmalara yol açacak. Öyle görülüyor ki önümüzdeki yıllar insan evriminin nasıl geliştiği noktasında yeni sürprizlere gebe.

Frankfurter Allgemeine Zeitung, Nisan 1996

Kelebekler de yazlığa gider

Kaliforniya'da yapılan araştırmalar, küresel ısınmanın etkilerinden kurtulmak için bir tür kelebeğin populasyonlar halinde yavaşça kuzeye taşındığını ortaya koydu. Aslında uzun zamandır, dünyanın ısınmasıyla beraber populasyonların daha sıcak olan güneyden daha serin olan kuzeye doğru yer değiştireceği öngörülüyordu. Santa Barbara'daki Ulusal Ekolojik Araştırmalar Merkezi'nden Dr. **Camille Parmesan**'ın gözlemleri bu öngörüyü doğrulamış oldu. Bu gözlemler ayrıca ikinci bir öngörüyü, yani küresel ısınma sonucunda kuzeydeki populasyonlara göre güneydekilerde türlerin yok olma hızının daha yüksek olacağı beklentisini de destekledi. Ancak veriler, alçak bölgelerde daha fazla türün yok olacağı yönündeki üçüncü bir öngörüyü desteklemedi.

Dünyanın değişik yerlerinden Euphydryas editha varyetelerine ait 151 kelebek populasyonu ile ilgili kayıtları geçmiş yıllarda toplananlarla karşılaştıran Dr. **Parmesan**, daha önce kaydedilmiş populasyonlardan hâlâ var olanların, yok olan populasyonlara göre ortalama 2 derece daha kuzeyde olduğunu buldu. Ayrıca, Meksika'daki populasyonların yok olma olasılıkları Kaliforniya'dakilere göre dört defa daha fazlaydı.

Populasyonların kuzeye doğru olan bu yer değiştirmelerinin başka nedenleri olabilir. Örneğin kelebek populasyonları, tarla açılması, bina yapımı, fazla otlatma ya da yabancı bitkilerin ekilmesi gibi nedenlerle asıl habitatlarının yok olması sonucunda kuzeye doğru yer değiştirmiş olabilirler.

Ancak Dr. **Parmesan**'a göre bu hemen hemen olanaksız. Çünkü habitatları bu gibi nedenlerle hasar görmüş olan populasyonlara ait veriler değerlendirmeye katılmadığı zaman da populasyonların kuzeye doğru hareket ettikleri ve güneydekilerin daha hızlı yok oldukları görülmüş.

Elbette iklim değişiminin öngörülen biyolojik etkilere neden olup olmadığının kesinleşmesi için başka türlerle de benzer şekilde kapsamlı çalışmaların yapılması gerekiyor. Ancak bu gerçekleşinceye kadar Euphydryas editha için elde edilen bilgiler, küresel ısınmanın tür dağılımını şimdiden etkilemekte olduğunun delili sayılacaktır.

Nature Haber Servisi, 1996

ISSN 1300 - 2759

öğretmen dünyası

AYLIK MESLEK DERGİSİ

Ekim Sayısı Çıktı

Öğretmen Dünyası	"Sürgün Gene Geldi Dayandı"
	Bin Yeni Abone
	Sürgünlerle Gelen Bir Öğretim Yılı
Ayhan Sarıhan	Öğretmen Kurulları Sistemin Aynasıdır
Yusuf Olmaz	Parmak Makinası Öğretmen kurulları
Mustafa Atasoy	Öğretmenlik için Ön-Hazırlık Sorunu
Şevket Yücel	Okumanın Dışında Kalmak
Giyaseddin Demirhan	Planlı Döneme Geçişten Bugüne Yüksek Öğretimin Politik Görünümü
Ahmet Kahveci	İlkokuma ve Yazma Öğretiminde Metin Çalışması ve Önemi
Cavit Binbaşıoğlu	Sınıfta "Tembel" Olarak Nitelenen Çocuklar
Mahiye Morgül	Eğitimde Yaratıcı Drama Üzerine
Mehmet Çoban	Okula Yeni Başlayan Öğrencilerde Uyum Sorunları
Mevlüt Kırnapçı	Unutun (Şiir)
Hasan Güleryüz	Ülkemizde Kitap Savurganlığı
Şemseddin Koçak	Yolun Sonu ve Öğrenci Kütük Defteri
M. Güner Demiray	Bir Köy Öğretmeninden Nişanlısına Mektup
Rıza Yetim	Öğretmenimiz (Şiir)
Recai Şeyhoğlu	Kıkırdak Muhlis (Öykü)
	Eğitim Parasız Olmalıdır Kampanyasında yeni imzalar
Bahaddin Uyar	Geçmişten Ders Almak Varken
O. Nuri Poyrazoğlu	Öğretmenin Kitaplığı
Yüksel Ocaklı	Meslek Dergilerinde
Musa Şen	Ayın Aynası
	Temsilcilerimizden

Yıllığı 1.000.000.- Altı aylığı 500.000 TL. Pç No: 524189 (Zeki Sarıhan)
Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi: Selanik Cad. SSK İşhanı A Blok Kat: 8 No: 511 06420 Yenişehir/Ankara.
Tel: (0312) 433 12 83, 433 34 52- Fax: 433 12 83

Üç deney ve tanrı

Dr. Tanju ERTUNÇ

Martı deyince kedi
Hak deyince işçi
Ve neden ihtiyar değirmenci
Allah'a inanır düşünmeden
Orhan Veli

Fransız Akademisi üyesi **Jean Guitton**'un *Tanrı ve Bilim* adlı kitabı, bilimdeki son ilerlemelerin gitgide bizi bir tanrı varlığına götürdüğünü ileri sürüyor. Hatta **Louis Pasteur**'e ait olduğunu söylediği "Bilimin azı tanrıdan uzaklaştırır, ama çoğu, ona götürür" sözünü de ilk sayfaya yazmış. İddiaya göre, bizi tanrıya götüren gelişmeler, özellikle fiziğin yeni dallarında olmaktaymış.

Guitton, bilimin karmaşıklaşmasından cesaret alarak uçmaya başlamıştır. Yoksa aynı kitapta, iki kuark ve bir foton, İncil'deki baba, oğul ve kutsal ruh üçlemesine benzetilemezdi.

"Dinin söz götürmez bir kesinlikle doğru kabul ettiği metafizik hipotezleri (varsayımları) bilimsel yönden doğrulama olanağı yoktur. Örneğin bu inanç ve hipotezlerden biri, tanrının varlığı ile ilgilidir. Hemen bütün gelişmiş dinler, belli özellikleri olan bir tanrının var olduğu savına dayanır. Ne var ki, bu savın ne doğruluğu, ne de yanlışlığı gözlem ve deneye başvurularak saptanamaz. Dinler bu konudaki savlarının doğruluğunu başka yollara (vahiy, sezgi, kutsal kitap, geleneksel otorite ve benzer kaynaklara) başvurarak savunurlar" (1). Son zamanlarda ise dinin, varsayımlarının doğruluğunu gözlem ve deneylerle de kanıtlamak iddiasında olduğunu görüyoruz.

Tanrı ve Bilim kitabı bu iddianın nelerden destek aldığının bir özetidir. Fiziğin yeni dallarının, örneğin kuantum fiziğinin, bize, bir tanrı varlığının gerekliliğini gösterdiğini söylüyor. Bu durumda tanrının varlık nedenlerini anlayabilmek için kuantum fiziğini anlamamız gerekiyor. Oysa kurucularının belirttiği gibi kuantum fiziğini anlamak çok zor, hatta teorik fizikçi **Feynman**'a göre hiç kimse anlamıyor. Tanrı varlığının kanıtları bu sayede anlaşılmazlığını koruyacak gözüküyor. Gizemcilik, kuantum fiziğiyle kendine yeni bir kale bulmuş gibi.

Kuantum fiziğinin, günlük yaşamımızda kullandığımız basit fizik ilkeleriyle uyuşmazlığı yanı sıra, televizyondan lazer ışınlarına kadar birçok konuda uygulanabilir bir gerçeklik olduğunu görüyoruz. Bu fiziği anlamanın, Belirsizlik İlkesi'ni anlamakla başladığı söylenir: Bir parçacık (elektron, nötron, proton, pozitron ya da her neyse) önceden belirlenemeyecek, rasgele bir şekilde hareket etmektedir. Ancak olasılıklar belirlenmekte ve en olası olan bulunabilmektedir.

Buraya kadar **Aquina'lı Saint Thomas**'ın tezini doğrulayan bir şeyle karşılaştığımızı sanmıyorum, tersine **Voltaire**'in "Olanaklı dünyaların en olası olanında yaşıyoruz" demesini daha çok anımsıyorum.

SCHRÖDİNGER'İN KEDİ DENEYİ

Olasıcı düşüncenin sınırlarını göstermek için uydurulduğu söylenen bir öykü var: Bir kediyi içinde siyanür şişesi bulunan bir kutuya kapatırız. Siyanür şişesinin üzerinde bir çekiç vardır. Bu çekiç bir radyoaktif maddenin parçalanması sonucu düşecektir. Kuantum fiziğinin ilkelerine göre radyoaktif maddenin ne zaman çekici düşürecek şekilde parçalanacağını bilemeyiz. Bu nedenle kutu kapalı kaldığı sürece buradaki kedinin canlı ya da ölü olduğunu da bilemeyiz. Kutunun içinde canlı ve ölü kedinin karışımı vardır.

Kıssadan hisse çıkaranlar şöyle diyor: Kedinin iki durumu da gerçek dışıdır. Ne zaman ki biz kutuyu açar bakarız, o zaman gerçek olurlar. "Bir olayı belirleyen dalga işlevinin ortadan kalkmasına neden olan nedir? Sadece gözlem edinimi. ...Dünyalar birbirleriyle karşılaşmamak üzere, ikiye ayrılmışlardır. Birini gerçek yapan biziz. Nesnel dünya, özelliklerini belirleyen bilincin dışında varmış gibi gözükmüyor. ...Gözlem edimi nin kendisi, başka bir deyişle gözlemcinin bilinci, gözlenen nesnenin tanımına, hem de, daha derinlemesine, gözlenen nesnenin varoluşuna girer: Gözlemci ve gözlenen nesne bir tek ve aynı sistem olurlar" (2).

Kedinin kutu içinde hayalet kedi olmasına yol açan bu deney, bazılarına göre, bizi tanrıya götürüyor. "Böylece dünyamızın iç içe girmiş bir sürü dalga işlevlerine dayanan bir alternatif gerçeklikler aylası (kimi yıldızların çevresindeki ışık çevresi) ile çevrili olduğunu varsayalım. O zaman etkileşim durumundaki bu karmaşık dalga işlevleri ağının, gözlemlenirse, tek bir dünyada yok olduğu varsayımını ileri sürmemizi engelleyecek hiçbir şey yoktur. Oysa bütün sorun şuradadır: Dünyayı gözlemleyen kim? İşte benim yanıtım: Paralel dünyalar, alternatif gerçeklikler yoktur; sadece dışarıdan her an kozmik evrimi değiştiren o büyük gözlemci işe karışır karışmaz yerlerini bizim tek gerçekliğimize bırakarak yok olan gizil gerçeklikler, olası dallara ayrılmalar vardır. O zaman bu hem tek, hem de aşkın gözlemcinin dünyamızın var oluşu ve tamamlanışı için kesinlikle gerekli olduğu anlaşılacaktır" (2).

Öncelikle bu deneyle ilgili bazı teknik itirazlar yapmak istiyorum: Bir kere kedi kutunun içine konmasa ölmeyecekti, deneyi yapanlar, bir şeyi bilmeyelim diye yola çıkmışlar. Ayrıca insanın kediyi gözleminden söz edenler, kedinin dışarıdakileri gözleminden hiç söz etmiyor. Acaba kedi, kutu açıldığında, gözlemciyi yüzde kaç olasılıkla canlı görecektir. Kedinin bir gözlemci olmadığı ne malum? Sayın **Schrödinger** öyle istiyor diye insanın kediden üstün sayılmasının kuantum fiziğine dayalı bir kanıtı yoktur. Eğer biz kutuyu açınca olası dünyaların birini gerçek yapıyorsak, kedi de bizimle ilgili bir dünyayı gerçek yapıyordur. Gerçek bir dünya, herkese göre gerçek olmalıdır. Kedinin deneyin belli bir anında yüzde 50 canlı, yüzde 50 ölü olduğu doğruysa, milli piyango biletine bakmadan dolaştığım birkaç gün için milyarder-fukara karışımı olabilir miyim?

Tanrının varlığını kanıtlamak için kullanılan bu yöntem hiç de yeni ve kuantum fiziğine dayalı değildir. Bunun aslı, gözlemlemediğimiz anda dünyanın ne olduğunu soran eski filozofların düşünceleridir. **Berkeley**'e (1685-1753) göre, bir ağaç ona bakan bir kişi bulunmadıkça varolmayacaktır. Buna rağmen varsa, bu herşeye bakan bir tanrının varlığının kanıtıdır (3).

Demek ki, bilimdeki ilerlemeler adıyla, eski kanıtlar farklı biçimde ortaya çıkarılıyor. **Berkeley**'in düşüncesine o zamanlar bir şair yanıt vermiş: Saygıdeğer efendim,/Şaşırmam yersiz,/Daima dünyadayım,/Ağacın varolması bundan,/Anlamalısın gayrı,/Onu hep gözlediğimi/İmza: Seni çok seven Tanrı.

SARKACIN DÜZENSİZ SALINIMI TANRIYI MI İSPATLIYOR?

Tanrı ve Bilim kitabında insan tininin evrensel temelini desteklemek için, 1851'de Fransız fizikçi **Leon Foucault**'nun bir deneyi aktarılmıştır. Bu deneyde kocaman bir sarkaç yapılıyor ve salınımları izleniyor. **Foucault**, salınım düzleminin sabit olmadığını saptıyor. Bu deneyden de tanrı sonucunu çıkarmak isteyen yazar şu yorumu yapıyor: "Sarkacın salınım düzeyi, evrenin ufkundaki, yerden baş döndürücü uzaklıkta bulunan gök cisimlerine göre ayarlanmış. Bu, sarkacın salınımı bütün evren tarafından belirleniyor demektir" (2).

Sarkacın birçok şeyden etkilenmesi doğaldır. Düzensiz bir salınım yapması, bunun önceden belirlenebilir olmaması, durumun karmaşıklığındandır. Bir sistem eğer yeterince karmaşıksa daha önce bulunduğu duruma yakın bir noktaya dönebilmesi için gereken süre aklın alamayacağı denli uzundur (4). Sonsuz geri dönüş, kısıtlı alandaki küçük bir sistemin içinde olabilir.

Tarihsel evrim, kendi başına geri dönülemezlik, belirlenememezlik içermektedir. Hava durumu, en fazla iki hafta sonrası için bilinebilmektedir. Bir cam kavanozun içine on tane sinek atarsanız, bu sineklerin kavanoz içindeki dolanımlarının, birçok bilinebilecek veya bilinemeyecek faktörlerin etkisiyle karmakarışık olduğunu görürsünüz.

Biz bir fizik deneyi sonunda, ancak o deneyi defalarca aynı koşullarda tekrarlayacak zamana sahipsek teori üretebiliriz. Dünyamız bugün eskisinden çok farklıdır ve gözlemleyebileceğimiz süre içinde eski durumuna gelemiyecektir. Şaşılacak olan bu değil, sarkacın salınımındaki düzensizliği tanrı fikrine bağlayan **Guitton**'un, bunu kaosun kestirilemezliği sonucu görememesidir.

"GERÇEKLİK BİLİNEMEZ" TEZLERİ

Einstein, Podolski, Rosen 1935'de EPR deneyi denen bir deney önerdiler. A ve B elektronları birbirleriyle çarpıştırılır. Yeterince uzaklaşmaları beklenir. A elektronu üzerinde ölçüm yapılarak B elektronu için geçerli sonuç alınıp alınmadığına bakılır. 1982'de **Alain Aspect** bu deneyi yaptı. İki fotondan birinin kutuplanma özelliği bir süzgeçle değiştirilirse, öteki arkadaşının başına geleni hemen biliyor ve anında aynı kutuplanma özelliğine uğruyormuş gibi görünüyor.

A fotonu, B fotonuna yapılan işleme göre kendi gerçekliğini nasıl değiştiriyor? Bazıları arada bir sinyal var demiş. İkinci yorum ise gizemci: "İki ışık tanesi milyarlarca kilometre uzak olsalar da aynı bütüne bağlıdır", "Sağ elim yanarsa, sol elim de benzer bir geri çekilme yapar", "Parçacıklar, aynı bütünün parçacıklarıdır".

Fizikçilerin tümü, istisnasız, şu yeni tür bilinemezciliği deniyorlar. "Gerçeklik bilinebilir değildir; üstü kapalıdır ve öyle kalmaya yöneliktir" (2).

Bogdanov kardeşler bu deneylere ve benzer kuantum garipliklerine bakıp bilimle en yüce giz arasında olası bir bağlaşmayı, karanlık bir yaklaşmayı seziyorlar. Hıristiyan filozof **Jean Guitton** da bu deneyden çok memnun görünüyor: "Bilgiler ufuğunda ilk kez bir takım yanıtlar çıkıyor. Bundan böyle önümüzde bir kanıt değil -tanrı kanıtlanamazdinin önerdiği kavramların dayanacağı bir destek noktası bulunuyor. Hem de bu bilinmeyen ama açık dünyaya yaklaşırken, tanrı ile bilim arasında gerçek bir diyalog sonunda şimdi başlayabilir" (2).

Fizikçi **Eddington**, çağdaş bilimin bu kanıtlarından çıkarılacak sonucun, 1927 yılına doğru, sağduyulu bir bilim adamı için, dinin kabul edilebilir bir şey durumuna gelmesi olduğu uyarısını yapmış (2).

Evrenin düşündüğümüzden daha garip değil, düşünemeyeceğimiz kadar ga-

Kitaplığınız İçin

Hoimar Von Ditfurth, Dinozorların Sessiz Gecesi-5, Çev. Veysel Atayman, Alan Yayıncılık, İstanbul, Ağustos 1996, 223 sayfa.

Engin Akyürek, Bizans'ta Sanat Ve Ritüel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996, 218 sayfa.

rip olması tanrıcıların hoşuna gidiyor. Zaten onlar hep evrenin sırlarının insan aklı üstünde olduğunu iddia etmemiş miydi?

Kuantum fiziğinin bu deneye benzer birçok deneyle anlaşılmazlığı gösterilebilir. Atomların dünyasında, bizim fizik dünyamızda geçerli olanlardan çok başka yasalar vardır, hatta yasalar da olmayabilir. Günlük yaşamında karşıdan karşıya geçerken araba çarpmasın diye dikkatli olan, belli yansıma kurallarına göre hareket eden bilardo toplarıyla oynayan, üst üste konan tuğlaların düşmesinin olanaksızlığına güvenerek ev yapan biz insanların, alışkın olduğundan çok farklı bir evren vardır orada. Çarpıştıkları zaman ikisi birden yok olan parçacıklar, hiç yokken ortaya çıkan parçacıklar, her olasılığı deneyen ama bize sadece birinden göz kırpan elektronlar. Periler ülkesi gibi, Niels Bohr, "kuantum gerçekleri karşısında başı dönmeyenler bu fiziği anlamamıştır" demiş. Tanrıcıların, pek başının döndüğü söylenemez, her şeyi bir tanrı fikri ile açıklayıveriyorlar.

DOĞA YASALARI HER ZAMAN İNSAN AKLIYLA UYUŞUR MU?

Sanırım, ilk belirtilmesi gereken şu: Bilimin insan aklıyla uzlaşması şart değildir, önemli olan onun doğayla uzlaşmasıdır. Eğer her yasanın akılla uyumunu arasaydık, yerin niye bizi çektiğini de anlayamazdık. Bilimin yaptığı, doğada karşılaştığımız şeylerin nasıl olup da öyle olduğunu bulmak değildir; sadece şeylerin birbirleriyle ilişkilerini tutarlı hale getirmeye çalışır, ne olup bittiğine bakar. Belki bunu biraz pragmatik (yararcı) bulabilirsiniz ama bilim bunu hep yapar. Fizik yasaları, kuantum fiziğinden çok önceleri bile akılla uyuşmuyordu. Akılla uyumlu hale getirmek için bazı denklemler ortaya atılmıştır ama o denklemlerin akılla uyuştuğunu kimse iddia edemez. Kuantum fiziğini akılla uyuşmuyor, klasik fiziği akılla uyuşuyor sanmamızın nedeni, aklımızın işe yarar bulduğu için şimdiye kadar klasik fizik kurallarını benimsemiş olmasıdır. Bilimin bu çıkmazını göstermek için, tanrıcıların kuantum fiziğini beklemelerine gerek yoktu.

İnsan aklı yaşamını sürdürebilmek için evrimleşmiştir. Bir başka deyişle, insan aklının tek amacı yaşamaktır. Darwin'in evrim teorisine göre bu amaca uygun davranamayanlar yok olacaktır. Aklımızdan evrenin en yalın gerçeğiyle uyum sağlayabilmesini bekleyemeyiz. O, doğayı yaşamını sürdürmeyi en iyi başaracağı biçimde algılamaya mahkumdur.

Herhangi bir yasayla, bizim için işler yolunda gidiyor olabilir ama bu o yasanın doğayla uyumlu olduğunu göstermez. Örneğin, nedensellik, doğruluğu su götürür bir yasadır, son kuantum fiziği çalışmalarıyla. Ama bu, tanrıcıların değil, yıllar önce tanrıya inanmayan filozofların en önemlilerinden David Hume'un ortaya attığı bir şey değil midir? "Zorunluluk nesnelerde değil, zihinde var olan bir şeydir." (3).

DİPNOTLAR

1) Bilim Felsefesi, Cemal Yıldırım, Remzi Kitabevi.
2) Tanrı ve Bilim, Jean Guitton, Simavi Yayınları
3) Batı Felsefesi Tarihi, Bertrand Russel, Say Kitap.
4) Rastlantı ve Kaos, David Ruelle, TÜBİTAK Yayınları.

Alevi kaynakları

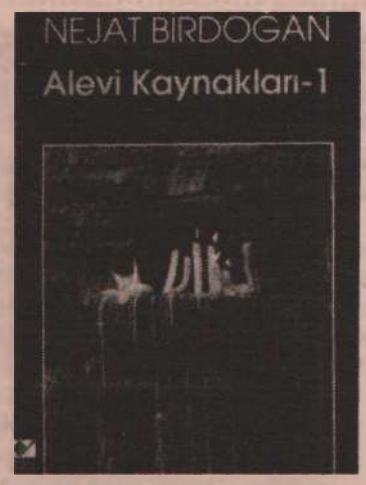

Nejat Birdoğan, Alevi-Bektaşi inancının yüzyıllar öncesine uzanan köklerini konu edinip bazı tarihi belgeler sunuyor *Kaynak Yayınları*'ndan çıkan *Alevi Kaynakları-1* adlı kitapta. Ve Söz Başı'nda çalışmasının devamının yakında elimize ulaşacağını bildiriyor. Kitapta bulacağınız tarihi belgeler ve konular: Necip Asım'ın "Bektaşi İlmihali", Ali Mevlidi, Hasan Dede ve efsaneleri, Otman Baba, Eşrefoğlu Rumi, Sultan Şucaeddin ve Velayetnamesi, Anadolu Aleviliğinin düşünce babalarından Hallac-ı Mansur ve Menakıbı, Hulûl, Kuruluşu, içeriği ve ünlü kişileriyle Hurufilik, Feriştahoğlu Abdülmecid İzzeddin'in "Işıknâme İlâhi"si, Hurufi Şairi Habibi, Mevlitler, Nevruziyyeler, Nefesler, Dualar, Kasideler, Gazeller...

Nejat Birdoğan, Alevi Kaynakları-1, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ağustos 1996, 325 sayfa.

Altay Gündüz, Mühendislikte olasılık, istatistik, risk ve güvenilirlik, Küre Basım Yayım, İstanbul, 1996, 373 sayfa.

Olasılık, istatistik, risk ve güvenilirliğe mühendisce bakış

Türkiye'de olasılık ve istatistik teorileri ile risk ve güvenilirlik sorunlarını mühendislik bakış açısından ele alan yayınlar çok azdır. Yıldız Teknik Üniversitesi emekli öğretim üyesi Prof. Dr. **Altay Gündüz**'ün *Mühendislikte olasılık, istatistik, risk ve güvenilirlik* adını taşıyan kitabı, bu boşluğu bir ölçüde doldurmak amacıyla yazılmış.

Dokuz bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde olasılığın ve istatistiğin mühendislikteki rolü belirtilmiş. İkinci bölümden dokuzuncu bölüme kadar, olasılık ve istatistik teorileri, mühendislik sistemlerinin güvenilirliğinin tahmin edilmesine ilişkin yaklaşımlar irdeleniyor. Bu bölümlerde, ilgili oldukları konuları somut biçimde anlaşılır kılacak 102'si çeşitli mühendislik dallarıyla ilgili 114 örnek ele alınıyor. Ekler, Kaynaklar, Sözlük ve İndeks kitabın son bölümlerini oluşturuyor. Ekler bölümünde, mühendislik alanında yaygın kullanılan yedi olasılık dağılımına ilişkin tablolar verilmiş. Sözlük bölümü de kitaba özgü terimlerin İngilizce karşılıklarını içeriyor. Kitap, İnşaat Mühendisleri Odası'nın İstanbul Şubesi'nden temin edilebilir.

Sıcak Yuva Masalı: Aile içi şiddet ve cinsel taciz

Metis Kadın Araştırmaları Dizisi'nde yayınlanan *Sıcak Yuva Masalı*, kadının insan haklarıyla ilgili bilgi kaynakları oluşturmayı ve bunları Türkiye'nin her bölgesindeki kadınlara ulaştırmayı hedefleyen bir araştırma-eylem projesi olan Kadının İnsan Hakları Projesi ile birlikte hazırlandı. Bu kitapta kadınlara karşı aile içi şiddet ve aile içi cinsel taciz konu alınıyor.

Sıcak Yuva Masalı'nda, aile içi şiddetin boyutlarını sergilemek için Ankara'da ve Almanya'da yaşayan Türkiye'li kadınlar arasında yapılmış iki araştırmanın yanı sıra, bu konudaki uluslararası stratejiler, çocuklara yönelik cinsel tacizin irdelenmesini ve önleme yöntemlerini içeren makaleler, şiddete ya da tacize maruz bırakılmış kadınların tanıklıkları ve aile içi yaşama ilişkin hukuk maddeleri yer alıyor.

Kitabın sonunda şiddetle karşılaşan kadınların başvurabileceği adresler de bulunuyor. "Onlar ermiş muradına" deyince bitmeyen *Sıcak Yuva Masalı*'nın nasıl sürdüğünü anlatan kitap, kadını aileyle özdeşleştiren, ailenin korunmasını öne çıkartırken aile içi şiddet ve baskıyı görmezden gelen geleneksel ve kurumsal yaklaşımların, kadınları ve çocukları nasıl dayanaksız, korunmasız bıraktığını sergilerken, öneriler de getiriyor.

Bir tanığın sözleriyle, "Böyle şeylere dur demenin zamanı geldiği için...

Pınar İlkkaracan, Leyla Gülçür, Canan Arın, Sıcak Yuva Masalı, Metis Kadın Araştırmaları, Metis Yayınları, İstanbul, Haziran 1996, 180 sayfa.

Vücut bakımının tarihi

Kabalcı Yayınevi'nin *Kültür Tarihi Dizisi* kapsamında çıkardığı *Temiz ve Kirli; Ortaçağ'dan Günümüze Vücut Bakımının Tarihi* adlı kitap, iki bin yıllık bir zaman dilimi içinde değişen temizlik ve temizlenme alışkanlığımıza ilişkin, suya sabuna dokunan "titiz" bir çalışma.

Çalışmanın yazarı **Georges Vigarello**, Ortaçağ'dan günümüze dek gelen süreçte, insanoğlunun "temizlenme" ve "vücut bakımı" kültürünün doğuşunu, geçirdiği evre ve değişimleri Kültür Tarihi merceğinden geçirerek incelemiş. Yazar önsözünde şöyle diyor: "Temizliğin tarihi, davranışlarımızın cilalanmasının tarihidir. Aynı zamanda, kişinin kendine uyguladığı özbaskının tarihidir. Özel ile toplumsal arasında gitgide daha sıkılaşan etkileşimin, insanın kendine gösterdiği özenin tarihidir", ve ekliyor: "Vücut temizliğinin tarihi aynı zamanda bir toplum tarihidir. Çünkü, vücuda bütün sınırlarını çizen, onun kendini belli edişlerini biçimlendiren bu görünümlerin, herşeyden önce toplumsal bir zemini vardır."

Georges Vigarello, Temiz ve Kirli; Ortaçağ'dan Günümüze Vücut Bakımının Tarihi, Çev.Zühre İlkgelen, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996, 357 sayfa.

(Hazırlayan: Serdar Çelik)

32. Satranç Olimpiyatı

Satranç olimpiyatlarının 32.si 16 Eylül 1996 tarihinde Ermenistan'ın başkenti Erivan'da başladı. Olimpiyatlara 127 erkek, 82 bayan takımı katılıyor. Olimpiyatlar 3 Ekim 1996'da bitiyor. 14 tur İsviçre sistemiyle takım maçları (erkekler 4 masa, bayanlar 3 masa üzerinden) yapılan olimpiyatlara büyükustamız **Suat Atalık**'tan yoksun bir takımla katıldık.

Takımımız şu oyunculardan oluşuyor: Erkekler - **Can Arduman, Turhan Yılmaz, Ali İpek, Yakup Bayram, Alper Olcayöz, Tolga Demirel.** Bayanlar - **Emine Sanlı, Fatmanur Öney, Sevinç Dalak.**

Dergimiz yayına hazırlandığı sırada ancak ilk 6 turun sonuçları elimize ulaştı. Bu duruma göre erkeklerde Rusya 17.5 puanla önde gidiyor. Onu 16.5 puanla İspanya, İngiltere, Çek Cumhuriyeti takip ediyor. Takımımızın ise 6 tur sonunda 10.5 puanı bulunuyor. Şimdi olimpiyattan 2 oyun izleyelim:

Kasparov-Lautier

1. d4 Af6 2. c4 e6 3. Af3 b6 4. g3 Fa6 5. b3 Fb4+ 6. Fd2 Fe7 7. Fg2 c6 8. Fc3 d5 9. Abd2 Abd7 10. 0-0 0-0 11. Ke1 c5 12. e4 dxc4 13. Axc4 Fb7 14. e5 Ad5 15. Fd2 Kc8 16. Ve2 b5 17. Aa5 Fa8 18. Vxb5 cxd4 19. Axd4 Kc5 20. Va6 Ac7 21. Ve2 Fxg2 22. Şxg2 Axe5 23. b4 Kd5 Berabere.

Judith Polgar-N. Stanec

1. e4 c5 2. Af3 d6 3. d4 cxd4 4. Axd4 Af6 5. Ac3 Ac6 6. Fg5 e6 7. Vd2 a6 8. 0-0-0 Fd7 9. f4 Fe7 10. Af3 b5 11. Şb1 b4 12. Fxf6 Fxf6 13. Ae2 Fe7 14. g4 0-0 15. Ag3 Va5 16. g5 Aa7 17. Ad4 Kfb8 18. f5 Ab5 19. Ab3 Vd8 20. h4 a5 21. Fxb5 Fxb5 22. Ad4 a4 23. fxe6 fxe6 24. Axe6 Vc8 25. Axg7 Fc4 26. A3f5 Ff8 27. Ah5 b3 28. cxb3 axb3 29. Ah6+ Fxh6 30. gxh6 Ve6 31. Vd4 Ve5 32. Vxc4+ Şh8 33. Vd4 Kxa2 34. Kh3 1-0.

Satranç tarihinden

Kasım 1938 yılında **Hollanda Radyo Kuruluşu (AVRO)** tüm zamanların en güçlü turnuvalarından birinin sponsorluğunu üstlendi. Dünya şampiyonu **Alyehin** ve onun en güçlü rakipleri **Capablanca, Euwe** ile genç kuşağın büyük oyuncuları **Botvinnik, Keres, Fine, Reshevsky** ve **Flohr** davet edilen oyunculardı. Dönemin en iyi sekiz oyuncusunun çift turlu olarak mücadele edecekleri bu turnuva, merkez ve oyuncuların kalacağı yer olarak Amterdam olmakla birlikte, her tur ülkenin ayrı bir kentinde oynanmak üzere düzenlenmişti.

Oyuncular her tur bir başka kente gidiyorlar ve yatmak için geç saatlerde aynı gün tekrar Amsterdam'a dönüyorlardı. Bu yoğun tempo karşısında çoğu kez öğlen yemeklerini bile kaçırıyorlardı. Doğal ki bu koşullar, diğer oyunculara göre hayli yaşlı olan **Capablanca** ve **Alyehin**'in oyunlarını olumsuz etkiliyordu. Öyle ki, turnuvanın ilk yarısında 4 puan (yalnızca 1 yenilgi) alan **Capablanca**, ikinci yarıda ancak 2 puan (3 yenilgi) alabilmişti.

Turnuvada **Fine**, çok iyi bir baylangıç yaparak 6 turda 5.5 puan ile öne geçti. Ancak bitime 2 tur kala **Keres** (7.5) ile liderliği ele geçirdi. **Fine** (7), **Alyehin** (6.5), **Botvinnik** (6.5), **Reshevsky** (6), **Capablanca** (5.5), **Euwe** (5.5), **Flohr** (3.5) puan durumundaydılar. Bu tur **Keres, Capa** ile berabere kalırken **Fine, Alyehin**'i yeniyor ve son tur öncesi **Keres** ile **Fine** 8 puana ulaşıyorlardı. **Botvinnik**'in ise 7 puanı vardı. Son tur, **Botvinnik Alyehin**'le berabere yapıyor ve birlikte oynayan **Keres** ve **Fine** kısa bir oyundan sonra berabere yapınca eş puanda turnuvayı önde bitiriyorlardı. Ancak eşitlik bozma (Sonnenborn-Berger) kuralına göre daha iyi durumda olan **Keres** turnuvanın galibi olarak ilan edildi. Zaman limiti 40 hamle 2.5 saat, sonraki her 16 hamle için 1 saat olan turnuvanın sonucu şu şekildeydi:

1.-2. Keres, Fine 8.5p 3. **Botvinnik** 7.5p 4. -6. **Alyehin, Euwe, Reshevsky** 7p 7. **Capablanca** 6p 8. **Flohr** 4.5p.

Aşağıdaki oyun yalnızca bu turnuvanın değil tüm satranç tarihinin de en iyi oyunlarından biri olarak kabul edilir.

Botvinnik-Capablanca

1.d4 Af6 2. c4 e6 3. Ac3 Fb4 4. e3 d5 5. a3 Fxc3+ 6. bxc3 c5 7. cxd5 exd5 8. Fd3 0-0 9. Ae2 b6 10. 0-0 Fa6 11. Fxa6 Axa6 12. Fb2 Vd7 13. a4 Kfe8 14. Vd3 c4 15. Vc2 Ab8 16. Kae1 Ac6 17. Ag3 Aa5 18. f3 Ab3 19. e4 Vxa4 20. e5 Ad7 21. Vf2 g6 22. f4 f5 23. exf6 Axf6 24. f5 Kxe1 25. Kxe1 Ke8 26. Ke6 Kxe6 27. fxe6 Şg7 28. Vf4 Ve8 29. Ve5 Ve7

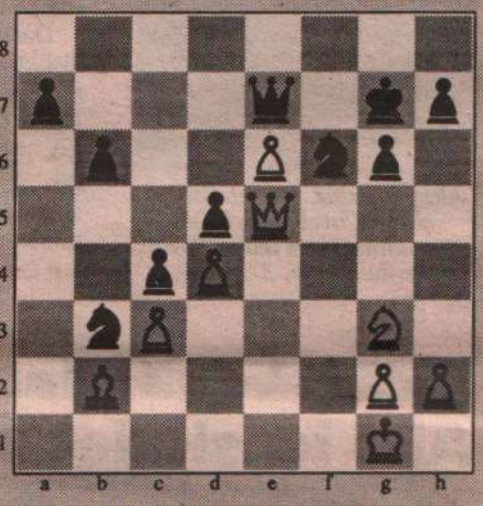

(Diyagram)

30. Fa3!! Vxa3 31. Ah5+ gxh5 32. Vg5+ Şf8 33. Vxf6+ Şg8 34. e7 Vc1+ 35. Vf2 Vc2+ 36. Şg3 Vd3+ 37. Şh4 Ve4+ 38. Şxh5 Ve2+ 39. Şh4 Ve4+ 40. g4 Ve1+ 41. Şh5 1-0.

Kısa...Kısa...

Can Arduman Türkiye Şampiyonu:

1-4 Eylül tarihleri arasında Capitol alış veriş ve eğlence merkezinin Müjdat Gezen Sahnesi'nde yapılan **Can Arduman** ve **Turhan Yılmaz** arasındaki Türkiye Şampiyonluğu maçını 2.5 -1.5 kazanan **Can Arduman** 1996 Türkiye Şampiyonu oldu. Dört maç üzerinden oynanan şampiyonluk maçının ilk oyununu **Turhan Yılmaz** kazandı; ikinci oyun berabere bitti; üçüncü ve dördüncü oyunları **Can Arduman** kazandı. TSF adına organizasyonu Capitol ve SGM üstlendi. Capitol ayrıca, maça yüz milyon TL nakit ödül koydu. Ödül oyuncular arasında 70 - 30 şeklinde paylaşıldı.

Turhan Yılmaz-Can Arduman (4 oyun)

(İtalyan Açılışı)

1. e4 e5 2. Af3 Ac6 3. Fc4 Fc5 4. c3 Af6 5. d4 exd4 6. 0-0 Axe4 7. cxd4 d5 8. dxc5 dxc4 9. Vxd8+ Şxd8 10. Kd1+ Fd7 11. Fe3 Şc8 12. Ad4 Ae5 13. Ae2 Ad3 14. b3 cxb3 15. axb3 Adxc5 16. b4 Ae6 17. Abc3 Axc3 18. Axc3 b6 19. f4 f5 20. Kd5 g6 21. Ke5 Ad8 22. Ad5 Ac6 23. Ae7+ Axe7 24. Kxe7 Ke8 25. Kxe8+ Fxe8 26. Fd4 Fc6 27. Ke1 Fe4 28. g4 a5 29. bxa5 Kxa5 30. g5 Ka2 31. Ff2 b5 32. Ke3 b4 33. h4 c5 34. h5 c4 35. hxg6 hxg6 36. Kh3 b3 0-1.

26-30 Ağustos 1996 tarihleri arasında yapılan ve organizasyonluğunu Kadıköy Belediyesi ve SGM'nin, ödül sponsorluğunu ise Capitol'un yaptığı "Zafer Haftası" Santranç Turnuvasını **IM** (uluslararası usta) **Turhan Yılmaz** kazandı. 9 tur İsviçre sistemiyle oynanan turnuvada 8 puan alan **Yılmaz** 100.000.000 TL ödülün de sahibi oldu.

Rekor sayıda oyuncunun (242 oyuncu) katıldığı turnuvada toplam 361 milyon TL ödül dağıtıldı. İlk sıralar şu şekilde:

1. **Turhan Yılmaz** 8p 2.-5. **Can Arduman, Rauf Gadjily, Armen Grigoriev, Tamer Karatekin** 7,5p 6.-10. **Elçin Esedov, Anar Allahverdi, Suat Soylu, Ateş Ülker, Hasan Kılıçaslan** 7p.

Kombinezon

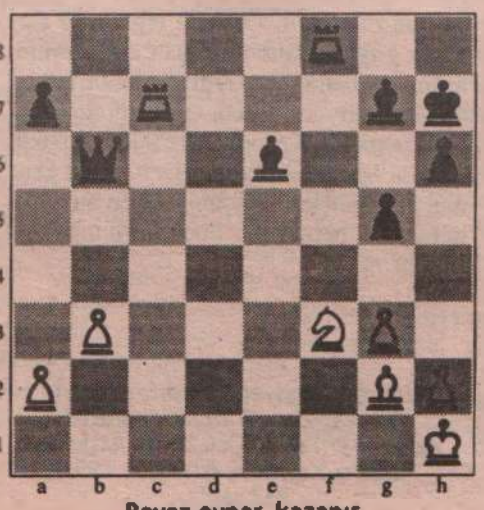

Beyaz oynar, kazanır

Etüd

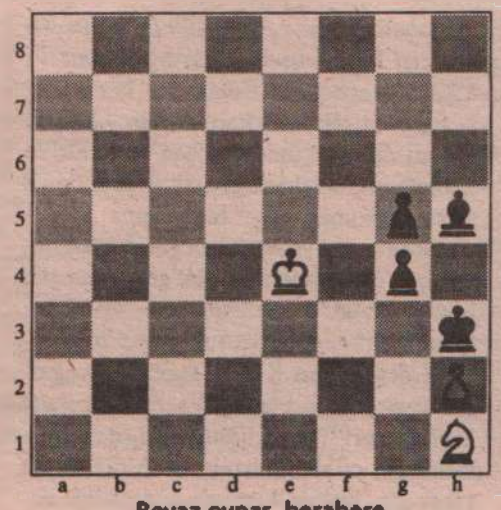

Beyaz oynar, berabere

Problem

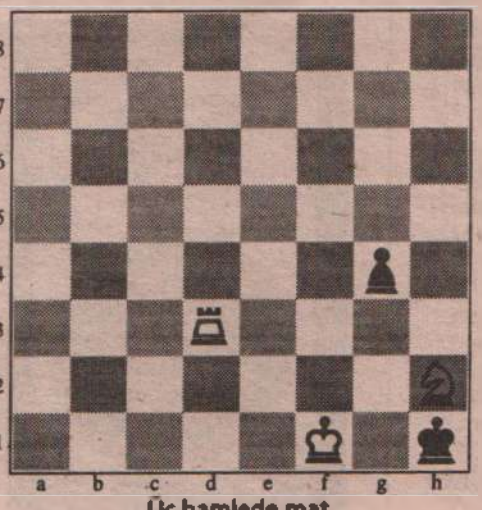

Üç hamlede mat

Geçen sayının çözümleri

Kombinezon: (Suetin-Simültane oyundan)

1.Vg4! g6 2. Ve6+!! Şh8 3. Vf6+ ve kazanır.

Etüd: **(V.-P. Platov)**

1. Fb1+ Şf6 2. Fe4 Şe5 3. Fh1!! Şd6 4. c7 Şxc7 5. Fxa8 ve kazanır.

Problem: (K.Richter,1938)

1. Aa4! Şxa4 (1...bxc2 2. b3! ve 3. Vb6 mat) 2. c4! Şa5 3. Va7 mat.

Ödüllü Sözcük Bulmacası 63

Hazırlayan: Levent Uluçer

Doğrusu bu ay acayipti,

İçten merhabalar,

Karışık bir ay oldu; açıklayacağım efendim, şimdilik ilk beş;

1) **Utku Can Bilgin** / İzmir (487)
2) **Selma Çakır** / Ankara (486)
Kenan Öner Kara / Söke (486)
3) **Engin Olgay** / İzmir (485)
4) **Sevil Avşaroğlu** / Ankara (482)
5) **Gökcan Erus** / Adapazarı (480)

Son beş;

1) **Gökcan Erus** / Adapazarı (291)
2) **Muharrem Koçyiğit** / İzmir (292)
3) **Sevil Avşaroğlu** / Ankara (314)

Son beş yerine acaba neden 3 kişi yazdım, açıklayacağım! Bekleyiniz!

Utku Can Bilgin abonelik kazandı, diğerleri bilindiği üzere kitap, ayrıca kura ile kitap kazananlar; İstanbul'dan **Volkan Bayraktar** ve yine İstanbul'dan **Semra Akçığ**. Evet bu ay iki kişi, çünkü talep azaldı, (yani bana) toplam gelen yanıt 20 adet küsüm, küs...

Utku Can Bilgin'in yanıtları:

1) AA: Bulmaca sorusu (2)
2) HİNTZE: Alman siyaset adamı (36)
3) HERAKLEİTOS: Bulmaca sorusu (54)
4) STRESA: Bulmaca sorusu (37)
5) PSYLLA: Bir ağustosböceği cinsi (4)
6) YÜRÜYÜŞ: Yürümek eylemi ya da biçimi (46)
7) MATSYS (metsys): Flaman ressam (45)
8) JERRY (Jerry Bug): Altı zamanlı caz dansı (37)
9) THY: Havayolu taşımacılığı yapan kamu iktisadi teşekkülünün kısaltması (27)
10) DİRENİŞ : Bulmaca sorusu. (33)
11) NEFES: Bulmaca sorusu (23)
12) JOHN CAGE: Bulmaca sorusu (41)
13) ÜLKÜT: Örnek (27)
14) TİTLİS: İsviçre'nin orta kesiminde doruk (38)

Sonuncu birinci **Gökcan Erus**'un yanıtları:

1) AA: Bulmaca sorusu (2)
2) BİCADE: Kırmızı dudak. (17)
3) HERAKLEİTOS: Puanlama dışı
4) STRESA: Bulmaca sorusu (37)
5) ASDİKA: Gerçek dostlar (22)
6) BABAKÖS: Ayaksız kertenkele (27)
7) BAANES: İznik Gölü'nün eski adı (22)
8) KEBAB: Ateşte kızartılmış et (15)
9) A.E.K: Rumların kurduğu bir Yunan Futbol Takımı'nın adının kısaltılışı (7)
10) DİRENİŞ: Bulmaca sorusu. (33)
11) NEFES: Bulmaca sorusu (23)
12) JOHN CAGE: Bulmaca sorusu (41)
13) ELKAB: Takma adlar (18)
14) BATLAK: Büyük şarap fıçısı (27)

Birkaç okuyucu geçen ayın sonuncusu **Sait Arasan**'ın yanıtlarında 10 puanlık oynama olduğunu tespit etmişler, şu an orjinali yanımda olmadığı için kontrol edemiyorum, ama bu **Arasan**'dan çok benim özrüm, inanın kontrol ettiğim halde benim de gözümden kaçmış, çok çok özür dilerim. Sanıyorum Sayın **Arasan**'ın da gözünden kaçmış, kendisiyle de iletişim kuramadım. Bu gibi durumlar için telefonunuzu unutmadan yazın ki sizlerle "sıcağı sıcağına" temas kurabileyim.

Gelelim açıklamalara, çok gaddarım, bildiğiniz gibi değil, **Ergun Adaklı** olsa benim bu durumumdan gurur duyardı; "işte yarattığım kişi" diye. Efendim, öncelikle birinci sorumuz AA olmasına rağmen EA, MA gibi adlarla karıştırılmış, kaynak *Büyük Larousse*'tu (Yoksa siz *Milliyet* tarafından ansiklopedilileştiremediklerimizden misiniz?). Acıdım ama, tek kalemde sildim, yapmak zorundaydım ve yaptım **Bekçi Murtaza** görevinin başındaydı, sorumluluk sahibiydim ve **Bekçi Murtaza**'ya hak verdim. Sırf bu yüzden **Ufuk Eyidil**'in iki bulmacası ve **Yusuf Talaz**'ın bulmacası, sanki onlar hiç bulmaca yapmamış, hiç ansiklopedi karıştırmamış, hiç emek harcamamış hatta hiç postaya verilmemiş bir biçimde, tarafımdan bir kalemde silinip atıldı, hiç acır mıyım ben efendim, acımam, kesip atarım di mi ya? (Arkadaşlar, dostlar, bulmacacılar hakikaten ama n'olucak bu durum, hâlâ çözüm bulamadık!).

Kıya bununla da bitmiyor! N'olmuş bu yaz sıcağında insanlar oturmuşlar, ayrıca en az puanlama için uğraşmışlar, uğraşmışlar da ben bunu takdir mi etmişim? Yooo, keserim! Hata gördüm mü, keserim efendim.

Ne o sözcük öyle, "ailece", bak bak bak bak, bak sen! "Ek" al-ma-ya-cak. Ne olacak Aile, "ce"si yok, kök var ama ek yok. Nitekim geçen ay benim yaptığım bir hata daha; sonuncumuz **Sait Arasan**'ın "akacaktı" sözcüğü, yineliyorum hata **Arasan**'ın değil, hata benim, biliyorum, özrümü arka arkaya yineliyorum. Ama bu sayıda bunu affetmiyorum, kes-sip atıyorum. Sayın **Erus** siz zannetmeyin ki "lop" diye birinci oldum. Bakın nasıl oldunuz?! Bir kere **Yusuf Talaz** ve **Ufuk Eyidil** ana sorularımızı yanıtlayamadılar (bkz. 4. kural), iki kişi elendi. **Ayberk Olgay**, ailece sözcüğünü kullanınca "Herakleitos" eklendi, "ailece" çıktı. **Sevil Avşaroğlu** ise 2. soruyu "Ailede", "Ailede Herkesin Doktoru" (**Nuri Ergene**'nin kitabı) ben **Ergene**'yi tanımam ama 8. kuralımız çok güzel kullanılmış, ama **Avşaroğlu** bu sefer 14. soruyu "Aitlik: Ait olma durumu" şeklinde yanıtlayınca iniş ve çıkışlarla 314'e ulaşmış. Yani ne demek istiyorum "Ait" olur "Lik" olmaz. **Utku Can Bilgin** hem "Ailece" hem de "Aitlik" kullanmış, geç, tabii **Volkan Bayraktar** da, ona da geç, görüyorsunuz değil mi? Tam bir emek düşmanıyım. İyi bir emperyalist olur benden (şaka şaka).

AA yoksulu **Yusuf Talaz**, Balıkesir Kütüphanesi'nde strese girerek "stresa"yı bulmuşlar (arkadaşı bulmuş) ama kıyacı **Levent**'ten kurtulamadı. Kütüphane çıkışı hangi kitapları kullandığınızı dair imza atıyor musunuz? Ben "Ansiklopediler" yazıp çakıyordum imzayı. "Stresa"siz günler!

PTT özürlü **Muhittin Bilgin** (bir önceki ayın bulmacası henüz elimizde) ise; Anadolu lehçesi dışındaki Türk lehçelerinin sözcükleri kullanılabilir mi, diye soruyor. Aa aa gülüyorum, tabii ki "asla" diyorum, dertli başıma bir dert daha, öyle mi hah! Düşünmeyin bile! Ayrıca sayın **Bilgin** birkaç paragraf yapım eklerine, çekim eklerine filan takmış, Hayır. -li, -siz, -ci, -suz gibi ek yok, yalın sözcük var. Aile, Ait, Bilet, Böcek gibi. Biletsiz olmaz; bilet alsaydınız, Ailece olmaz; bekâr ya da tek başınıza gidin, maile nereye öyle, yalın sözcükler, yalın, sade, eksiz... Öyle işte.

Bu arada **Avşaroğlu** da dahil, herkes benim Antalya'da tatilde olduğumu sanıyor! Hayır efendim çalışıyorum. Antalya Altın Portakal Kültür ve Sanat Vakfı'nda çalışıyorum. Ölmez de sağ kalırsam 2. Uluslararası Kısa Film ve Side Festivali'ni (17-21 Kasım) bekliyorum. Fırsat bulursam (ki bu zor oluyor) denize de girmeye çalışıyorum. Bu arada Antalya'daki bulmacacılarımızdan **Hikmet Uğurlu** beni ziyaret etti (ayağınıza sağlık!), beni birgün öğle yemeğine davet etti. Sayın **Uğurlu** uzun süre Avustralya'da bulunmuş, bulunduğu sıra Avustralya yerlileriyle ilgilenmiş. Biz de festivalde Avustralya yerlileri ile ilgili filmler göstermek istiyoruz. Sayın **Uğurlu** bu film gösteriminden önce bize yerlilerle ilgili bir dia gösterisi sunacak. 65 milyonluk Türkiye'de belki de tek bir kişinin elinde Avustralya yerlileriyle ilgili dia vardır. O da bizim karşımıza çıkıyor. Ne ilginç!

Sayın **Sevil Avşaroğlu** öyle ya da böyle, ne güzel kitap da kazanıyorsunuz, boş verin böylesi güzel...

Gökcan Erus: "İnallar, Adaklılar, Tokatlılar olmayınca bulmacanın tadı kaçtı" diyor. Ama doğru diyor! Ve ekliyor; "Oyun sevmeyenler, yaşamı akıllarınca ciddiye aldıklarını sanır, gerçekteyse (maalesef) yanılanlar, kendilerini aldatanlardır" ve "yaşasın oyun, sloganıyla tüm bulmaca severleri selamlıyorum" diyor.

(Sayın **Eyidil**, EAM-ELAS'ı ve ABTA-BE'yi sevmiştim, gelecek sefere!...)

Bol bulmacalı günler (çok kafayı takmayın yine de...)

Bu ayın kitap ödülü *Logos Yayınevi*'nden çıkan **Lara Cardella**'nın *Pantolon İstiyordum* adlı kitabı.

PUANLAMALAR:

A, E = 1
I, İ = 2
O, Ö, U, Ü = 3
B, C= 4
D, K= 5
Ç, F, N= 6
L, M, P= 7
G, H, R = 8
S, Ş, T=9
Ğ, J, V, Y, Z = 10
Q, W, X = 4

KURALLAR:

1) Yukarıda görüldüğü gibi her harf puanlandırılmıştır. Bulmacada amaç, en çok sayı toplamı getiren sözcüğü kullanarak, genel toplamda en çok sayıya ulaşabilmektir. Ya da bu harflerin toplamında en az puan toplamına ulaşabilmektir. 2) Dikey ve yatay sütunlardaki karelere, tüm kareler doldurularak anlamlı birer sözcük yerleştirilmelidir. 3) Bir ya da birden fazla sütun istenirse boş bırakılabilir, yani o ayın konusuyla ilgili kullanmak istediğiniz bir sözcük diğer harflerle tam olarak çakışıp bulmacaya ya da puanlamanıza bir katkı sağlamıyorsa, ya da sizi zorluyorsa o sütunu ya da sütunları boş bırakabilirsiniz. 4) İlk önce numaralandırılmış sorular doğru olarak yanıtlanmalıdır. Tersi durumda bulmacanız tümden geçersiz sayılacaktır. Tüm sütunları doğru olarak yanıtlamaya çalışınız. Eğer tüm soruları doğru yanıtladığınıza inanıyorsanız, bir sütunu siz devre dışı bırakabilirsiniz. Ben en az puanlamada sizin en yüksek puanlı sütununuzu puanlama dışı bırakacağım. Yok eğer tersini yaparsanız ve ayrıca soru sütunlarından birini de yanlış yanıtlamış olursanız otomatikman puanlama dışı kalırsınız! 5) Hiçbir sözcük ek almayacak, sözcük yalın halde kullanılacaktır. 6) Aynı sözcüğün yinelenmesi, ancak değişik anlamları varsa olanaklıdır. 7) Sözcükler tersinden tanımlanamazlar (BACANAK, KANACAB gibi). 8) Kişi ad ya da soyadları, ya da her ikisi (Ör: MAO, MAO ZEDUNG, ZEDUNG), yapıt adları tümü ya da bölünerek (Ör: OYUNLARLA, YAŞAYANLAR; Oğuz Atay'ın bir kitabı) kullanılabilir. 9) DİSK, ODTÜ, CR, ZA, USA gibi kısaltmalar kullanılabilir. 10) Bilinen ansiklopedi ve sözlüklerin dışında kalan (Ör: Anabritannica, Derleme Sözlüğü, Türk ve Dünya Edebiyatçıları Ans.), eski ya da görece az bilinen kaynaklardan bulunmuş sözcükler, hangi kaynaktan bulunmuşsa kaynağın adı, yayınevi ve sayfa numarası ayraç içinde belirtilmelidir. 11) Kimi yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe'deki yazılışları farklı olabilir. Yabancı sözcüğün yazılışı hangi kaynaktan alınmışsa kaynağın adı yazılmalıdır. En çok puan getiren sözcüğü kullanmak elbette sizin yararınızadır. Ya da en az puanı almayı hedeflediyseniz, en az puanı getiren sözcüğü kullanmak sizin yarınıza olacaktır. (Ör: ZEDUNG-ZEDONG) 12) Güllük Dağı, İstanbul Boğazı, İnsuyu Mağarası örneklerindeki Dağı, Boğazı, Mağarası tamlamaları sözcük puanlandırmalarına kabul edilmez. Bu durumda Güllük, İnsuyu gibi tamlanan sözcük kullanılmalıdır. 13) Özel adlar dışında (kişi, yer vb.) hiçbir yabancı sözcük kullanılmayacaktır. 14) Atasözleri ya da deyimler bölünebilir. Ör: Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar: Atasözünün her bir sözcüğü kullanılabilir. Kaynak göstermek zorunludur. 15) Bulmacadaki her madde ya da kural, okurlardan gelecek tepkilere göre değiştirilebilir ya da eklemeler yapılabilir. Her türlü eleştiri ve önerilerinizi bekliyoruz. Puanlamalar arada bir değişecektir, lütfen her zaman puanlamanızı son ayın dergi puanlamasına göre yapın.

Derginizi kesmek istemiyorsanız, bulmacayı fotokopi çekerek ya da ayrı bir kağıda yazarak varsa telefon numaranızı da ekleyerek her ayın 23'üne kadar adresimize gönderiniz. **ÖNEMLİ NOT**: Geçici bir süre için, bulmacalarınızı "**Levent Uluçer**, Ödüllü Sözcük Bulmacası, Altın Portakal Kültür ve Sanat Vakfı, Atatürk Parkı, Konyaaltı caddesi, No:27, Antalya" adresine yollayınız veya 0242 -248-01-21 no'lu numaraya üzerine **Levent Uluçer**'in dikkatine yazarak faksla-yınız. Eğer olası ise çektiğiniz faksın kontrolunu telefon açıp öğrenin. Sıralamada en çok puan toplamını alan ve en az puanı alan okurumuz abonelik kazanacaktır. Eğer mektubunda belirtirse abonelik yerine kitap da isteyebilir. En az puanı alan ve en çok puanı alan 2. ve 3. olan yarışmacılar kitap ödülü alacaktır. Ayrıca yanıt yollayanlardan kura ile tespit edeceğimiz kişi ya da kişilere (bu rakam toplam gelen bulmaca sayısına göre değişecektir) kitap armağan edeceğiz. Lütfen kendi puanlamanızı dikkatli hesaplayınız. Oldukça fazla yanıt geldiğinden ötürü bunları birer birer hesaplama olanak yok. Eğer ilk üçe giremediyseniz (ki ilk üçer sıranın yanıtlarını bir bir kontrol ediyorum), sizin puanınız kendiliğinden puanlama dışı kalır.

EKİM AYI BULMACANIZ

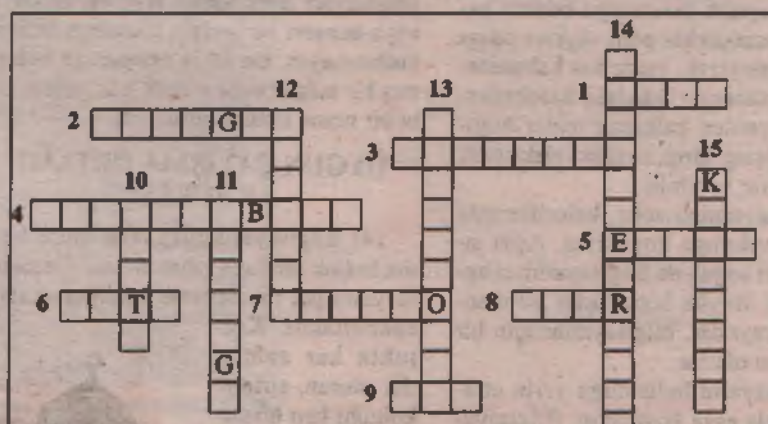

2) Halikarnas Balıkçısı'nın teknesinin adı (aynı adlı termik santral de var).

4) **Peter Gabriel**'in adına bir parça bestelediği, Afrika Siyah Bilinci hareketinin öncülerinden siyasetçi ("B" harfi soyadının ilk harfidir).

9) ABD'li ünlü caz alto saksofoncu **Charlie Parker**'in takma adı (Türkçe'si yazılacak).

13) 1. Uluslararası Antalya Karikatür Yarışmasını düzenleyen karikatürist (Eylül ayının sonunda yani 24 ya da 25 Eylül'de yarışma sonuçlandı, basında bol bol görürsünüz - Antalya'dayım ya!-).

14) *Kırmızı Zambak*'ın yazarı Fransız.

15) Tam adı "Tüm Leninci Genç Komünistler Birliği" olan, Sovyet gençliğine komünizmi benimsetmek ve Komünist Parti'ye kadro yetiştirmek amacıyla etkinlik gösteren gençlik örgütü.

Bilgisayar kullanıcısına tavsiyeler

Bir bilene sorun

Zeki İlker DOĞAN

Birçok hassas makine gibi bilgisayarların da özenle kullanılması ve dış etkenlerden korunması gerekir. Bilgisayarlarda depolanan dosyaların zarar görmesi, önemli sorunlara yol açabilir. Bilgisayar kullanımında dışarıdan gelebilecek etkenlerin yanı sıra, kullanımda dikkat edilmesi gereken noktalar da vardır. Bilgisayarların sağlığı gibi kullanıcıların sağlığı da, yanlış kullanımlar sonucunda bozulabilir. Bu, daha hayati sorunlara yol açabilir.

Bilgisayarınızın ve sağlığınızın bozulmaması için yapmanız gereken (en azından önerilen) noktaları madde madde inceleyelim (1).

1) Öncelikle bilgisayarı koyacağınız mekana dikkat etmelisiniz. Ekranın doğrudan ışık almayacağı bir yeri belirleyin. Bilgisayarınızın tüm parçalarını rahatlıkla yerleştirebileceğiniz ve böylece düzenli bir çalışma ortamı yaratabileceğiniz bir bilgisayar masası edinin.

2) Bilgisayarınızı kurduktan sonra ortaya çıkan kablo kalabalığı sorun yaratabilir. Bu kabloların birbirlerine dolaşmamasına ve ayak altında durmamasına dikkat edin. Eğer bilgisayarınız için belirlediğiniz konum, bir duvarın önüyse (veya başka bir engelleyici yükseklik), bilgisayarla bu duvar arasında en azından 50-60 cm kadar bir boşluk olmasına özen gösterin.

TEMİZLİK ÇOK ÖNEMLİ

3) Ekran, kasa ve yazıcı için toz örtüsü edinin. Ayrıca klavyeler için üretilen ve klavyenin üzerine geçirildiğinde yazı yazmayı zorlaştırmayan örtülerden de alın. Böylece içtiğiniz çayın, kahvenin, sigara külünün vb şeylerin klavyeye dökülüp zarar vermesini engellemiş olursunuz.

4) Bilgisayar başında sigara içmemeye çalışın. Ama sigara içmeden yapamıyorsanız, işiniz bitip bilgisayarı kapattıktan sonra, bilgisayarın bulunduğu ortamda ufak bir temizlik yapın.

5) Bilgisayarın bulunduğu odanın havadar olmasına dikkat edin. Ayrıca odayı sık sık temizleyerek, yerde toz kalmamasına özen gösterin. Odadaki hareketlerden dolayı yerden kalkacak tozlar bilgisayarınızın içine girip, oradaki elektronik parçalara zarar verebilir.

6) Bilgisayarınızı soba, kalorifer gibi nesnelerin yakınına koymayın. Aşırı sıcak gibi aşırı soğuk da bilgisayarınıza zarar verebilir. Büyük hoparlörler ise manyetik alan yayarlar, bilgisayarlar için bir tehdit unsuru olurlar.

7) Bilgisayarın bulunduğu yerin etrafına çok fazla eşya koymayın. Bilgisayarın çevresinde rahat hareket edebilmelisiniz.

8) Evinizde bulunan kedi ve köpek dostlarınızı bilgisayarınıza yaklaştırmayın. Onların tüyleri makineye zarar verebilir. Bu yüzden özellikle bilgisayar kasasının biraz yüksek bir mekanda olmasını sağlayın.

9) Bilgisayarınızı taktığınız prizde başka bir elektrikli alet kullanmayın. O priz sadece bilgisayara ait olsun.

10) Bilgisayarı bir masaya (özel bilgisayar masası veya başka herhangi bir masa) yerleştirdiyseniz, bu masanın sallanmamasına, sabit durabilmesine dikkat edin. Sallantılar bilgisayarın içindeki kimi parçalara hasar verebilir.

11) Bilgisayar çalışır durumdayken, kasasının kapağını açmayın. Eğer açmak zorundaysanız dikkatli davranın. Kasanın içine düşerebileceğiniz bir nesne, hasarlara, kısa devrelere neden olabilir.

12) Bilgisayarınızı sık sık açıp kapatmayın. Bilgisayarı bir kez kapattıktan sonra tekrar açmak için en az 30-40 saniye bekleyin. Bilgisayarınızın başından kısa bir süre için (en fazla 30 dakika) kalkacaksanız sadece ekranınızı kapatın. Ayrılış süreniz daha fazlaysa bilgisayarı kapatmakta fayda vardır. Bilgisayarın uzun süre açık kalması harcanan elektrik yönünden önemlidir. Bir bilgisayar 1 Kw elektriği ancak 5 saatte harcasa da, en azından bir saati aşan ayrılıklarınızda makineyi kapatmanızda fayda vardır.

13) Her hafta bir gün, düzenli olarak bilgisayarınızı anti-statik temizleme bezleri ve köpükleriyle temizlemelisiniz. Bu malzemeleri, bilgisayar ve yan ürünleri satan firmalardan temin edebilirsiniz. Bilgisayarı temizlemek için su, kolonya veya benzeri bir sıvıyla ıslatılmış bezleri kullanmayın. En fazla ekranınıza bulaşmış bir miktar tozu silmek için peçete gibi bir nesne kullanabilirsiniz.

UYGUN ÇALIŞMA ORTAMI VE SÜRESİ

14) Bilgisayar kullanırken oturacağınız koltuk mutlaka rahat olmalı. Gerekirse yumuşak minderlerle koltuğu takviye edebilirsiniz. Koltukta her zaman dik oturun, sırtınız koltuğu hep hissetsin. Ekran göz hizanızda olsun ve gözünüzle ekran arasında en azından 50 cm aralık olmasına özen gösterin.

15) Ekrandan yayılan zararlı ışınları engellemek için bir ekran filtresi edinin. Günümüz ekranlarının sağlıklı olduğu iddia edilse de, ekrandaki renklerin ve görüntülerin gözleriniz üzerinde yapacağı etkileri engellemek için filtreye mutlaka ihtiyacınız var. Topraklı cam denilen filtreleri tercih edin.

16) Çok uzun süre bilgisayar karşısında çalışmayın. 2-3 saatlik bir çalışma süresinden sonra 20 dakika kadar vücudunuzu, gözlerinizi ve ellerinizi dinlendirin. Özellikle beyninizi tazelemek, hem sağlık sorunlarını engeller hem de daha verimli çalışmanızı sağlar.

17) Uykunuz varsa veya çok yorgunsanız, uzun süre bilgisayar başında kalmamaya dikkat edin. Böyle bir durumdayken, acil olarak yapılması gereken bir işiniz varsa yavaş yavaş, dinlenerek bitirmeye çalışın.

18) Odada birbirini kesen ışıkların açık olmamasına dikkat edin. Çok aydınlık, loş veya karanlık ortamlarda çalışmayın, alacağınız ücreti veya aylığı göz doktorlarına ve gözlükçülere verebilirsiniz.

19) Bilgisayarınızın tamamını veya bazı parçalarını başka bir yere götürmek isteyebilirsiniz. Böyle bir durumda kullanmak için bilgisayarınızın orjinal ambalajlarını saklayın. Aynı biçimde, bilgisayarı alırken verilen kullanım kılavuzları, garanti belgeleri gibi parçaları da saklamayı unutmayın.

20) Bilgisayarınıza her disketi veya CD-ROM'u takıp kullanmayın. Bilgisayarların da virüsleri vardır ve bu virüsler ciddi hastalıklara yol açabilirler. Bir virüs temizleyici program edinin ve kullanmak istediğiniz ama ne olduğunu bilmediğiniz disket ve CD-ROM'ları kontrol edin. Bir kaç dakikanızı bu işlemlere ayırarak, zamanınızı ve paranızı kurtarabilirsiniz.

21) Bilgisayarınızın sabitdiski çalışırken (bunu kasanın ön panelindeki ışıkların durumundan anlayabilirsiniz) makinanızı kapatmayın. Aslında artık günümüz teknolojisiyle bu tür sorunlar giderildiyse de siz gene de kapatmayın. Aynı biçimde, disket sürücünüz çalışırken içindeki disketi çıkarmayın.

22) Eğer bir modem bağlantınız varsa, fırtınalı havalarda bu modem bağlantısını koparın. Yakınınızdaki bir elektrik teline düşecek yıldırım bilgisayarınızı yok edebilir. Hatta böyle havalarda, çok acil olmadığı sürece, hava düzelene kadar bilgisayarınızı açmayın.

23) Bilgisayarınıza daha önce yüklediğiniz ama kullanmadığınız programları ve dosyaları silin. Bu fazlalıklar hem bilgisayarınızı çalışırken yavaşlatacaktır hem de onca dosyanın arasında kaybolacağımızdan sizi çıldırtacaktır. Bilgisayarınızda yüklü olan program ve dosyaları düzenli bir şekilde saklayın. Aradığınızı hemen bulmanız size zaman kazandırır.

24) Bilgisayarınıza yeni bir parça eklerken mutlaka kılavuzunu okuyun. Eğer donanım konusunda kendinize güvenmiyorsanız, bu konuda bilgili kişi veya kuruluşlara başvurun.

SİNİRLENMEYİN, ÖĞRENMEYE ÇALIŞIN

25) Uzun süre oyun oynamayın. Oyunların pek çoğunun grafikleri gözlerinizi yorar. Kimi oyunlar da fazla hareket gerektirdiğinden tüm vücudunuzun çok çabuk yorulmasına neden olurlar. Bilgisayar başında bir iş yaparken, dinlenmek için oyun oynamaya kalkmayın. Bilgisayar yorgunluğunu ancak bilgisayarın olmadığı bir ortamda atabilirsiniz.

26) Bir hata meydana geldiğinde sinirlenmeyin. Sakince hatanın nereden kaynaklandığını bulmaya çalışın. Ne bilgisayarı ne de kendinizi suçlayın. Pek çok acemi kullanıcı, karşılaştıkları sorunlara sakince yaklaştıkları için başarılı olmuştur.

27) Bir şeyi bilmiyorsanız, bilmiyorsunuz demektir! Tanımadığınız programları, komutları kullanmayın, öğrenmek amacıyla kurcalamayın. Unutmayın ki sizin bilmediklerinizi bilen insanlar var. Bütün bu bilgisayar kitapları ne için yazılıyor ki?!

28) Bilgisayarda depoladığınız bilgilerinizi, dosyalarınızı düzenli olarak yedeklemeye özen gösterin. Yedeklemek için disketleri, yedekleme teyplerini, sabitdiskleri veya CD-ROM'ları kullanabilirsiniz. Orjinal dosyaların başına bir şey gelse de çok fazla kaybınız olmayacaktır.

29) Eğer bir CD-ROM sürücünüz varsa, bilgisayar başında işinizi yaparken, bu sürücüye sevdiğiniz bir sanatçının CD'sini takıp dinleyebilirsiniz. Müzik beyninizi ve böylece de vücudunuzu dinlendirecektir.

30) Bilgisayarın insan vücuduna çok abartılacak derecede zararı yoktur. Ancak yanlış kulanıma dayanan bazı rahatsızlıklar edinebilirsiniz. Örneğin gözleriniz sulanıyorsa, sırtınızda ufak tefek ağrılar hissediyorsanız, parmaklarınız bir bardağı tutarken bile zorlanıyorsa, yaptığınız işte sürekli hatalar yapıyorsanız, hemen bilgisayarın başından kalkın ve uzun uzun dinlenin. Hâlâ aynı sorunlar devam ediyorsa bir doktora görünmenizde fayda vardır.

31) Bilgisayarlar hayatı bir parça da olsa kolaylaştırmak içindir. Hayatı kolaylaştırayım derken ömrünüzü kısaltmanın hiçbir anlamı yoktur.

32) Bilgisayarları daha dikkatli, daha verimli, daha emin kullanabilmek için yeni bilgiler edinmeye çalışın. Bunu kitaplar aracılığıyla veya daha da güzeli bu konularda bilgili bir kişinin yardımlarıyla öğrenebilirsiniz. Sormaktan korkmayın!

DİPNOT

1) Bu maddeleri, kendi tecrübelerime, duyduklarıma, okuduklarıma dayanarak hazırladım. Buraya daha fazla eklenebilir.